

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HADİS BİLİM DALI

M.TAYYİB OKIÇ VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ

(DOKTORA TEZİ)

BEHLUL KANAQI

BURSA – 2017

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HADİS BİLİM DALI

M.TAYYİB OKIÇ VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ

(DOKTORA TEZİ)

BEHLUL KANAQI

Danışman

Prof. Dr. Salih KARACABEY

BURSA – 2017

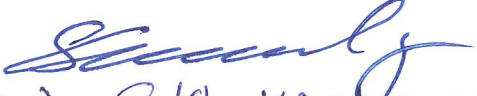
TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

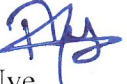
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

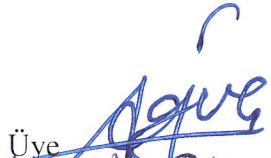
İslam Bilimler Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı'nda 710523006 numaralı Behlül Kanaqi'nin hazırladığı "M. Tayyib Okıç ve Hadis İlimindeki Yeri" konuludoktora tezi. ile ilgili tez savunma sınavı, 20/02/2017 günü 12:00 - 14:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının (başarılı/başarısız) olduğuna (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Salih KARACABEY
Üye

(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet YÜCE
Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet ÇİFTÇİ
Üye
Akademik Unvanı, Ad Soyad, Üniversitesi
Üniversitesi

Prof. Dr. Hüseyin KARAKAMAN
Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Sezai ENGİN
Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tez Başlığı: "M.Tayyib Okıç ve Hadis İlmindeki Yeri"

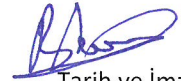
Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 284 sayfalık kısmına ilişkin, 08/06/2017 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 11'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar dahil

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

08.06.2017

Adı Soyadı: Behlul Kanaqi

Öğrenci No: 710523006

Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Programı: Hadis

Statüsü: Y.Lisans Doktora

Tarih: 08/06 /2017

Danışman

Prof. Dr. Salih KARACABEY

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum "M. Tayyib Okiç ve Hadis İmindeki Yeri " başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

02.08.2017

Adı Soyadı :Behlul Kanaqi

Öğrenci No : 710523006

Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Programı : Hadis

Statüsü : Yüksek Lisans Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Behlul KANAQİ
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : Hadis
Tezin Niteliği : Doktora Tezi
Sayfa Sayısı : XV+327
Mezuniyet Tarihi : / / 2017
Tez Danışman(lar)ı : Prof.Dr. Salih KARACABEY

M. TAYYİB OKIÇ VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ

Hadis ilminin öğretimi Hz. Peygamber döneminden itibaren günümüze kadar devam edegelmiştir. İlk başlarda sırf hadis öğretiminden ibaret iken bu ilim gelişerek zamanla günümüzdeki halini almıştır. Hadis ilminin bugünkü haliyle mevcudiyeti müslüman alimlerin gayretlerinin bir sonucudur. Bu alimlerden biri de Muhammed Tayyib Okiç'tir. Bosna-Hersek'in Gračanica şehrinde doğmuş, ilk, orta ve yüksek tahsilini Saraybosna'da bitirmiş, lisansüstü çalışmalarını ise Paris'te yapmış olan Okiç, 1945 yılından sonra hep Türkiye'de yaşamış ve orada vefat etmiştir. 1949/1950 eğitim-öğretim yılında Ankara Üniversitesi, bünyesinde bir İlahiyat bölümü açmış ve orada Okiç'i dönemin ifadesiyle dogmatik bilimler kürsüsüne başkan olarak tayin etmiştir. 1969 yılına kadar Ankara Üniversitesi'nde kalan Okiç, bu üniversiteyle ilişkisi kesilerek Konya İslam Enstitüsü'ne tayin edilmiştir. Daha sonra buradan da uzaklaştırılarak kısa bir süre boşta kaldıktan sonra Erzurum İlahiyat Fakültesi'ne tayin edilmiştir. İlk başlarda hadis, tefsir ve fıkıh dersleri verirken daha çok hadise yoğunlaşmıştır. Ailesi Bosna'da kalmasına rağmen onları asla unutmamış, irtibatını devam ettirmiştir. Ders verdiği öğrencilerini bile unutmayan bir tabiata sahip olan Okiç, dönemin birçok müsteşrikiyle de iletişimi sürdürmüştür. Hadis alanı dışında da çalışmaları bulunsa da Okiç'in temel çalışmaları hadis alanıyla ilgilidir. Hadiste birçok konuda geleneksel çizgiyi takip etmekle birlikte belli konularda kendi bakış açısını yansıtmaktan da geri kalmamıştır. Bugün gerek Türkiye gerekse Balkanlarda Okiç'in İslamî ilimlere dair görüşleri, öğrencileri tarafından temsil edilmekte ve halen günümüzdeki araştırmacılara ışık tutmaktadır.

Bosna ile Türkiye arasında bir kültür köprüsü görevi gören Okiç, 9 Mart 1977 tarihinde Ankara'da vefat etmiştir. Nâşı Saraybosna'ya nakledilerek Bare mezarlığına defnedilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Okiç, Bosna Hersek, Türkiye, Ankara Üniversitesi, Hadis, Mevzu Maber.

ABSTRACT

Name and Surname : Behlul KANAQI
University : Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : Basic Islamic Sciences
Branch : Hadith
Degree Awarded : PhD
Page Number : XV+327
Degree Date : / / 2017
Supervisor (s) : Prof.Dr. Salih KARACABEY

M. Tayyib Okic And His Place in Hadith's Studies

Teachings of the science of hadith began since the time of Muhammed s.a.s. and continues to this day. In the beginning, this science was simply teaching of hadith but later it developed into the form it has today. Today's state of the science of hadith was accomplished by a lot of effort and hard work of many scholars. One of these scholars was Muhammed Tayyib Okic. Okic was born in the city of Gracanica in Bosnia and Hercegovina. He finished his elementary, secondary and postsecondary education in Sarajevo, postgraduate studies in Paris. After year 1945 he lived in Turkey, where he also died. In 1949/1950 school year, the University of Ankara adds a theology major where they appoint Tayyib Okic as the president of the chair of dogmatic sciences, as called at that time, where he stays until 1969. After he leaves the University of Ankara, he continues to Konya, but soon after he leaves and gets appointed as a professor at the University of Theology in Erzurum. In the beginning, he teaches the teachings of hadith, tefsiri and Islamic law, but later he concentrates more on the teachings of hadith. He kept a strong relationship with his family even though his family stayed in Bosnia during his career abroad. In addition, he stayed close to his former students and continued his ties with orientalist. Even though he had works in other sciences, his main works were in the science of hadith. In general, his works followed the path of traditional hadith, but in different occasions he did not hesitate to express his own views. Today in Turkey, and also in the Balkans, his ideas related to Islamic sciences are represented by his former students while serving as a light for today's researchers in this area.

Okic, who served as a cultural bridge between Bosnia and Turkey, died on March 9th 1977 in Ankara. His body was transferred to Sarajevo, where he was buried in the Bare cemetery.

Key words: Okic, Bosnia and Hercegovina, Türkiye, University of Ankara, Hadeeth, Fabricated Hadith

ÖNSÖZ

İstanbul Üniversitesi'ne bağlı olan Daru'l-Funun İlahiyat Fakültesi'nin 1933 yılında, yeni kurulan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne bağlı İslam İlimleri Enstitüsü'nün de 1936 yılında lağvedilmesinden sonra, Türkiye'de dînî eğitim alanında bir boşluk olmuştur. 21 Kasım 1949 tarihinde Ankara Üniversitesi'ne bağlı İlahiyat Fakültesi kuruluncaya kadar bu durum devam etmiştir. Bu boşluktan sonra İlahiyat Fakültesi'nin açılmasının önemi çok büyüktür. Zira modern anlamda lisans ve üzeri düzeyinde bir din eğitimine neredeyse sıfırdan başlamak gibi bir durum oluşmuştur. Bu işi başlatacak kişi omuzlarına hem büyük bir yük yüklenmiş olacak hem de büyük bir şerefe nail olacaktır. Çünkü ilahiyat alanında yetişecek yeni nesiller bu kişinin elinden ve eğitiminden geçecektir. Modern ilahiyat ilimleri bu kişinin yönlendirmesiyle şekil alacaktır.

“M. Tayyib Okiç ve Hadis İlmindeki Yeri” adlı tezimizin başlığından da anlaşıldığı üzere bahsettiğimiz bu yükü Muhammed Tayyib Okiç omuzlarına alacaktır. Bosna Hersek'in Gračanitsa (Gračanica) şehrinde doğmuş, eğitimini Saraybosna, Zagreb, Belgrad, Paris ve Tunus'ta tamamlayan Okiç, dönemin Türkiye'sinde açılmış olan yeni ilahiyatın Temel İslam Bilimleri veya dönemin diliyle Dogmatik İslam Bilimleri kürsüsü için en isabetli kişi olmuştur. Ana dili olan Boşnakça (Sırpça, Hrvatça, Karadağca, Makedonca) dışında Osmanlıca/Osmanlı Türkçesi, Arapça ve Fransızca'yı çok iyi bilen Okiç, dönemin ilmî ihtiyaçlarına cevap verebilecek kapasiteye de sahiptir. Bosna dönemi olsun Türkiye dönemi olsun Okiç'in daha çok hadis dersleriyle meşgul olması ve en kapsamlı çalışmalarını bu alanda vermesi bizi onun hadisçiliğini araştırmaya sevk etmiştir.

Başta konunun seçimi olmak üzere çalışmanın her aşamasında yapıcı tenkitlerini, tavsiyelerini, değerli zamanını ve zengin kütüphanesini benden esirgemeyen saygıdeğer hocam ve danışmanım Prof. Dr. Salih Karacabey'e teşekkürü bir borç ve görev bilirim. Ayrıca çalışmanın şekillenip bu hale gelmesindeki önemli katkılardan dolayı Prof. Dr. Hüseyin Kahraman'a ve değerli önerilerini esirgemeyen Prof. Dr. Ahmet Güç'e, ayrıca tezi okuyup eleştirmesini yapan Yard. Doç Dr. Mutlu Gül'e, konunun seçiminde katkısı ve fikirleriyle desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Yavuz Ünal'a, bazı Fransızca metinlerini Türkçe'ye tercüme eden Jean Pierre Bey'e, bazı Arapça el yazması metinleri çözmede

yardımını esirgemeyen Saleh Bahtili Bey'e şükranlarımı sunarım. Ayrıca çalışmamın temel omurgasını oluşturmada Okiç'ten kalan Arşiv'deki belgelerinden faydalanmama izin veren, Okiç'in eski öğrencilerinden Prof. Dr. Mehmed Said Hatipoğlu'na ve yine Okiç'ten kalan diğer bazı belgeleri benimle paylaşan Okiç'in Saraybosna'daki yeğeni Hasiba Dzigal Hanımefendi'ye, ilk başlarda Okiç ile ilgili derlediği bazı makaleleri bana veren Prof. Dr. Mustafa Kara'ya, bazı kaynakların temininde yardımcı olan Şeyh Halil Brzina ve öğrencisi İsmail Hüsi'ye de teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca Omer Redžepagić, Prof. Dr. Hulusi Kılıç, Prof. Dr. Halis Ayhan, Prof. Dr. Nasuhi Ünal Karaaslan ve Prof. Dr. Nihat Temel'e de teşekkür etmek istiyorum. Hayattayken tezime verdikleri katkılarından dolayı merhum Prof. Dr. Jashar Rexhepagiq ile merhum Vehab Shita'ya Allah'tan rahmet diliyorum. Tezimin birinci bölümü ile ilgili eleştiri ve fikirlerini esirgemeyen Doç. Dr. Abidin Temizer ve Prof. Dr. Kenan Mortan'ı, doktora öğrenim bursumu kazanmada yardımcı olan Karadağ Başmüftüsü Sayın Rifat Fejzic Bey'e, burslu olarak okutan Diyanet İşleri Başkanlığı'na ve Diyanet Vakfı'na, doktora esnasında katkılarda bulunan Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Mehmet Görmez'e ve Türkiye Podgoritsa Büyükelçiliği Din Hizmetleri Müşaviri Mehmet Tevfik Yücesoy Beyefendi'ye de ayrıca teşekkür etmek istiyorum. Son olarak maddî manevî desteğini hiçbir zaman esirgemeyen annem Sebiye, babam Eqrem'e ve bu fedakarlığa katlanan eşim Azemine'ye de teşekkür etmek isterim.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU.....	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ	1
I – ÇALIŞMANIN KONUSU VE AMACI.....	1
II – ÇALIŞMANIN KAPSAMI.....	1
III – YÖNTEM VE KAYNAKLAR.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

BALKANLARA İSLAM'IN GELİŞİ VE HADİS İLMİ

I. İSLAM'IN BALKANLARA GELİŞİ VE YERLEŞMESİ	6
A. BALKANLARIN İSLAM'LA TANIŞMASI	6
B. İSLAM'IN YERLEŞMESİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLER	11
II. BALKANLARDA HADİS İLMİ.....	17
A. HADİS İLMİNİN ÖĞRETİLDİĞİ KURUMLAR.....	17
1. Tekke.....	17
2. Cami.....	19
3. Medrese.....	20
B. AYDINLANMA DÖNEMİ BALKANLARDA HADİS İLMİNİN TARİHÇESİ.....	26
C. OKIÇ'IN YETİŞTİĞİ DÖNEM VE ÖNCESİ BOSNA HERSEK 'TE HADİS	33

İKİNCİ BÖLÜM

M. TAYYİB OKIÇ'IN HAYATI VE ŞAHSİYETİ

I. HAYATI	45
A. TÜRKİYE ÖNCESİ	45
1. Doğumu ve Ailesi	45
2. Tahsili.....	46
3. Çalıştığı Kurumlar.....	50
B. TÜRKİYE'DEKİ HAYATI.....	52
1. Türkiye'ye Gelişi ve Yerleşmesi	52
2. Türkiye'de Çalıştığı Kurumlar	53
a) Başbakanlık Arşivi ve Diğer Kütüphaneler	53
b) Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.....	54
c) Konya Yüksek İslam Enstitüsü.....	59
d) Erzurum Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi.....	60
e) Yaptırdığı mezuniyet tezleri, lisans üstü danışmanlığı ve jüri üyelikleri .	62
(1) Danışmanlığında Yapılan Mezuniyet Tezleri.....	62
(2) Lisans Üstü Danışmanlığı.....	65
(3) Jüri ve Komisyon Üyeliği	66
3. Vefatı.....	68
II. ŞAHSİYETİ	70
A. AHLAKI.....	70
1. Ailesiyle İlişkileri	70
2. Arkadaşları.....	72
B. İLMÎ ŞAHSİYETİ	80
1. Üye Olduğu Kuruluşlar	82
2. Eserleri.....	82
a) Anavatanındaki İlmî Neşriyatı:	82
b) Türkiye'deki İlmî Neşriyatı:.....	89
c) Tayyib Okıç'ın Takdim Yazdığı Eserler.....	102
d) Okıç'ın Tamamlayamadığı Eserler.....	103
(1) Bosna'da Kalan Materyaller.....	103

(2)Türkiye’de Toplamaya Çalıştığı Ancak Yarıda Kalan Materyaller...	104
e) Tayyib Okıç’ın Diğer Müelliflerin Eserlerine Katkısı ve Yardımı.....	105
f) Tayyib Okıç’ten ve Eserlerinden Bahseden Matbuat	107
III. OKIÇ HAKKINDA RÖPORTAJLAR	108
A.OMER EMİN REDŽEPAGIĆ İLE RÖPORTAJ	108
B. VEHAB SHITA İLE RÖPORTAJ	116
C.PROF. DR. HULUSİ KILIÇ İLE RÖPORTAJ	121
D.PROF. DR. HALİS AYHAN İLE RÖPORTAJ.....	125
E. OKIÇ’IN YEĞENİ AMRA RAŞİDAGIĆ VE TORUNU HASİBA DŽİGAL İLE RÖPORTAJ.....	128

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OKIÇ’IN HADİSÇİLİĞİ

I.SÜNNETİN ÖNEMİ VE DİNDEKİ YERİ	133
A.SÜNNET/HADİS TANIMI.....	133
B.HADİSİN KAYNAĞI	135
1. Vahyin Kısımları.....	136
a) Kur’an.....	136
b) Diğer Peygamberler’e İndirilen	137
c) Kudsi (İlahî ve Rabbânî) Hadis	138
2. Sünnet-Vahiy İlişkisi	138
a) Vahiy Kaynaklı Sünnet	140
b) Kaynağı Vahiy Olmayan Sünnet.....	141
C.HADİSİN/SÜNNETİN DİNDEKİ YERİ.....	142
1.Sünnet Dinin Temel Kaynağıdır.....	143
2.Sünnet Kur’an-ı Kerim’in Mücmel Hükümlerini Açıklar	145
3.Kur’an’ın Koyduğu Temel Prensiplerin Detaylarını Tamamlayan (Tahsis ve Takyid).....	145
D. HADİSİN TOPLUM HAYATINDAKİ YERİ.....	147
E.HADİS VE DİĞER İLİMLER.....	151
1.Hadis Tarih ile İlişkisi.....	151

2.Hadis İlminin Diğer Disiplinlerle İlişkisi.....	154
II. HADİS TARİHİ	155
A.HADİSİN YAZILIŞI.....	155
III. HADİS USULÜ	163
A. KAYNAĞINA GÖRE HADİSLER	163
1. Merfu	163
2. Mevkuf.....	164
3. Maktu.....	165
B. RAVİ SAYISINA GÖRE HADİSLER	167
1. Mütevatir	167
2.Ahad	168
a) Meşhur	170
b) Azîz.....	171
c) Garîb	172
C.İSNAD	173
1.Âfî İsnad.....	173
2.Nâzil	175
D. İSNAD VE METNİN MÜŞTEREK KAVRAMLARI	175
1. Müdreç.....	175
2. Maklub.....	176
3. Muzdarib	178
4.Metruk	178
5.Münker	178
6. Şazz.....	179
7. Musahhaf ve Muharref	180
8.Muallel	181
9.Munkalib	182
10.el-Mu'telif ve'l-Muhtelif.....	182
11.el-Muttefik ve'l-Mufterik.....	182
12.Müştebih	183
13.Muhkem.....	183

E. SIHHAT DURUMUNA GÖRE HADISLER.....	183
1. Sahih.....	184
2. Hasen.....	186
3. Salih.....	189
4. Zayıf	190
5. Mevzu (Uydurma).....	193
F. TENKİT ANLAYIŞI.....	206
1. Genel Olarak Tenkitçiliği	206
2. Metin Tenkidine Yaklaşım Metodu	207
IV. ORYANTALİSTLER.....	208
A. ORYANTALİSTLER HAKKINDAKİ KANAATI.....	209
B. ORYANTALİSTLERİN İDDİALARINA YÖNELTİĞİ ELEŞTİRİLER	210
V. DEĞERLENDİRME.....	219
A. VUKUFİYETİ.....	219
B. KAYNAKLARI.....	223
SONUÇ.....	225
BİBLİYOGRAFYA	307
ÖZGEÇMİŞ.....	327

KISALTMALAR

a.g.a.	Adı geçen albüm
a.g.d.	Adı geçen dosya
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.k.	Adı geçen katalog
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.md.	Adı geçen madde
a.mlf.	Aynı müellif
AÜİİFD	Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
a.y.	Aynı yer
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
dp.	Dipnot
DÜİFD	Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
edit.	Editör
FİN	Fakultet İslamskih Nauka
haz.	Hazırlayan
HD	Hakses Dergisi
HTD	Hadis Tetkikler Dergisi
İA	İslam Ansiklopedisi – Milli Eğitim Basımevi
IAD	İslamî Aritirmalar Dergisi
İTED	İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi
İÜİFD	İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
MÜİFV	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
nu.	Numara
s.	Sayfa
SÜSBF	Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi

ss.	Sayfalar arası
TA	Türk Ansikolpedisi
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Eseri tahkik eden
TTK	Türk Tarih Kurumu
ty.	Basım tarihi yok
UÜİFG	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
vd.	Ve diğerleri
vr.	Varak
yay.	Yayınlar
yy.	Basım yeri yok

GİRİŞ

I – ÇALIŞMANIN KONUSU VE AMACI

Çalışmamızın konusu hayatının ilk yarısını Bosna Hersek, Makedonya ve Sırbistan'da; ikinci yarısını ise Türkiye'de geçiren Muhammed Tayyib Okiç ve hadisçiliğidir. Okuma ve kendini ilim alanında geliştirme isteği, er-rihle fi talebi'l-ilm geleneğinin bir takipçisi olarak, Okiç'i Fransa'dan hatta Tunus'a kadar pek çok yere götürmüştür. Mezuniyetten sonra öğretmenlik mesleğine intisap etmiş ve okuttuğu ilk dersler arasında hadis dersi de yer almıştır. Ayrıca bu alanda dönemin Bosnası'nda ilklerden sayılabilecek çalışmalara imza atmış, Türkiye'de ağırlıklı olarak hadis alanıyla uğraşmış ve bu sahayla ilgili kendisinin hazırladığı elyazması olarak kalmış ve basılı eserleri olmuştur. Bu hususlar, Okiç'in hadisçilik yönünün ele alınmasında en önemli belirleyici unsur olmuştur. Bu tezde Okiç'in hayat serüveni, doğup büyümesi, okuması ve çalışması, ailesi ile arkadaşları, yaptığı ilmi çalışmaları ve özellikle de hadis alanındaki görüş ve tutumları incelenecektir. Bununla hedeflenen amaç, genel olarak Okiç'in sosyal ve ilmî hayatı hakkında, özelde ise Okiç'in Bosna'da edindiği ilmî birikimi Türkiye'ye taşıyan birisi olarak Türkiye'de İslamî İlimler sahasındaki etkisi ve hadis alanındaki belli görüş ve yaklaşımları hakkında bir kanaate sahip olmaktır.

II – ÇALIŞMANIN KAPSAMI

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm'de **Balkanlarda hadis** konusu ele alınmıştır. İlk olarak Balkanlara İslam'ın gelişi ve yerleşmesi ile bunları etkileyen faktörler incelenmiştir. O coğrafyadaki ilk müslüman topluluklardan bahsedilerek İslam'ın yayılış serüveni ile ilgili malumat verilmeye çalışılmıştır. Sonra ise konu ile bağlantılı olarak hadisin öğretildiği kurumlardan bahsedilerek bu kurumların Osmanlı dönemindeki mahiyeti ve buldukları yerler tespit edilmeye çalışılmıştır. Osmanlı'nın Balkan topraklarından çekilmeye başlaması ile oluşturulan yeni şart ve ortamlar, ister istemez hadis öğretimini de etkilemiştir. Bu bakımdan aydınlanma döneminin başlamış olduğu bir ortamda hadis öğretiminin durumu hakkında bilgi vermeden geçilemezdi. Özellikle bu başlık altında Balkanlardaki Müslümanların yaşadığı tüm ülkeleri kapsayacak şekilde buralardaki hadis ilmine yönelik çalışmalar tespit edilmeye

çalışılmıştır. Bölümün en sonunda ise daha özele inilerek Okiç'in yetiştiği dönem ve öncesi Bosna Hersek'te hadis ilminin durumuna yer verilmiştir. Burada hadis alanında yazılan eserler ile hadis okutulduğu kurumlara da değinilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümü Okiç'in hayatı ve şahsiyeti ile ilgilidir. Bu bölüm, **Okiç'in hayatı, şahsiyeti ve Okiç hakkında mülakatlar** olmak üzere üç ana konuya taksim edilmiştir. **Okiç'in hayatı, Türkiye öncesi** ile **Türkiye yılları** şeklinde iki dönem olarak incelenmiştir. **Türkiye öncesi hayatı** başlığı altında onun doğumu, ailesi, tahsili ve çalıştığı kurumlara yer verilmiştir. Okiç'in **Türkiye'deki hayatı** kısmında ise onun Türkiye'ye gelişi ve yerleşmesi, çalıştığı kurumlar ve vefatı ele alınmıştır. Bölümün ikinci konusu ise şahsiyeti ile ilgilidir. Bu konu da **Okiç'in ahlakı ve İlmî şahsiyeti** şeklinde iki başlık altında işlenmiştir. **Okiç'in ahlakı** başlığı altında onun ailesi, arkadaşları ve öğrencileri ile ilişkileri ele alınmıştır. Burada Okiç'in hassasiyetleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. **İlmî şahsiyeti** başlığı altında ise onun üye olduğu ilmî kuruluşlar ile eserlere yer verilmiştir. Eserleri de Türkiye öncesi ile Türkiye dönemi olmak üzere iki kısımda ele alınmıştır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümü **Okiç'in hadisçiliği'dir**. Bu bölüm **sünnetin önemi ve dindeki yeri, hadis tarihi, usul, oryantalistler ve değerlendirmeden** olmak üzere beş ana konuya bölünmüştür. **sünnetin önemi ve dindeki yeri** ise **sünnetin tanımı, sünnetin kaynağı, hadis/sünnetin dindeki yeri, sünnetin toplumdaki yeri** ile **hadis ve diğer ilimler** şeklinde 5 başlığa ayrılmıştır. Bu başlıklardaki konulara yönelik Okiç'in yer verdiği malumatı diğer alimlerin verdiği tanım ve gösterdikleri duruş ile kıyaslayarak Okiç'in söz konusu noktalardaki varsa farklı duruşu ve görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Hadis tarihi konusunda hadis yazılışı başlığı işlenmiştir. Bu başlıkta hadislerin yazılması ile ilgili farklı görüşlere yer verilerek Okiç'in bu noktadaki yaklaşım ve anlayışını tespit etmede yardımcı olabilecek veriler ele alınmıştır.

Usul konusu ise **kaynağına göre hadisler, ravi sayısına göre hadisler, isnad sağlamlığına göre hadisler, isnadın, isnad ve metnin müşterek kavramları, sıhhat durumuna göre hadisler** ve **tenkit anlayışı** başlıkları altında işlenmiştir. **Kaynağına göre hadisler** başlığı altında merfu, mevkuf ve maktu hadis tanımları Okiç'in yer verdiği tanımlarıyla birlikte ele alınmıştır. **Ravi sayısına göre hadisler** başlığı mütevatir ve ahad alt başlıkları altında tartışılmıştır. Burada mütevatir ve ahad haberlerin farklı tanımlarına

yer verilmiştir. **İsnad** ise ali isnad ile nâzil isnad altbaşlıklarını kapsamaktadır. Burada âli ve nâzil isnad hakkında görüşlere yer verilmiştir. **İsnad ve metnin müşterek kavramları** başlığı mudrec, maklub, muzdarib, metruk, munker, şazz, musahhaf-muharref, muallel, mukalib, mutelif-muhtelif, muttefik-mufterik, muştebih ve muhkem altbaşlıkları altında işlenmiştir. **Sıhhat durumuna göre hadisler**, sahih, hasen, salih, zayıf ve mevdu altbaşlıklarına bölünerek ele alınmıştır. Burada Okiç'in ve diğer alimlerin tanım ve görüşlerine yer verilmiştir. **Tenkrit anlayışı** başlığı genel olarak tenkitçiliği ile metin tenkidine yaklaşım metodu şeklinde iki alt başlıkta değerlendirilmiştir. Bu iki alt başlık Okiç'in tespit edilen yaklaşımlarını içermektedir.

Oryantalistler başlığı Okiç'in Oryantalistler hakkındaki görüşlerini ve onlara verdiği cevapları içermektedir. Üçüncü bölümün son başlığı olan **değerlendirme** Okiç'in konulara vukufiyeti ile kullandığı kaynaklara ayrıldı.

III – YÖNTEM VE KAYNAKLAR

Çalışmaya bir bütün olarak yaklaştığımızda, çalışma genelden özele giden bir yöntemle yapılmıştır. Bunun yanında kullanılan diğer yöntem, tasvirî yaklaşım ve analogi/kıyastır. Özellikle birinci ve ikinci bölümlerde verilen bilgilerden hareketle belli çıkarımlar elde edilmeye çalışılmıştır. Bir diğer ifadeyle, vakıadan hareketle bir konu hakkında belli bir fikre ulaşmaya çalışılmıştır. Örneğin Okiç'in tahsil hayatını araştırılarak, Balkanlarda gelenelde din, özelde hadis eğitimi ve Okiç'in aldığı eğitim konusunda bir fikir verilmeye çalışılmıştır.

Özellikle ikinci bölümde Okiç hakkında bir imaj oluşturmak açısından tasvirî yöneme başvurulmuştur. Kıyas yönteminin daha çok üçüncü bölümünde kullanıldığı söylenebilir. Zira burada Okiç'in görüşleri diğer hadis alimlerinin tespit ve görüşleri ile günümüze kadar oluşan belli düşünce çizgilerinin ışığında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışma esnasında kullanılan kaynaklar, el yazmaları, basılmış eserler ve mülakatlar olmak üzere üç gruba ayrılabilir. Buraya fotoğrafları da dahil etmek gerekmektedir. Özellikle Okiç'in en yakın ve değer verdiği asistanlarından biri olan Prof. Dr. Mehmed Said Hatiboğlu'ndan alınan Okiç dosyasının, çalışmanın gidişatını büyük ölçüde etkilediği hatta esasını teşkil ettiği söylenebilir. Bunun yanında Okiç'in *İslamska Tradicija* adlı çalışması ile *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler* adlı kitabı ve ders notlarından oluşan *Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri* adlı çalışması Okiç'in hadis

alanındaki fikirlerini tespit etmede temel kaynaklarımız arasındadır. Bundan başka Okiç'in kız kardeşinin torunu olan Hasibe Džigal'dan alınan belgelerin tezimizi zenginleştirdiğini ve Okiç'in hayatı ile ilgili bazı noktaları aydınlattığını söyleyebiliriz. Prof. Dr. Nasuhi Ünal Karaaslan Bey'den de 1965 yılını taşıyan *Tefsir ve Hadis Usulü* ders notlarını aldık.

Ayrıca Okiç'in en yakın arkadaşı olan Omer Mušić'e gönderdiği 25 mektubu içeren Prof. Dr. Omer Nakičević'in *Hafiz Omer Mušić, Profesor (1903-1972)* adlı eseri de Okiç'in hayatı ile ilgili bazı noktalara işaret etmek bakımından büyük önem arzettiği için temel kaynaklardan sayılabilir.

Okiç'in hem ilmî hem de şahsî yönünü daha iyi anlayabilmek açısından ehemmiyet arzettikleri düşünülen mülakatlar Okiç'in öğrencileriyle ve yeğeniyle gerçekleştirilmiştir. Bunun için Karadağ'ın Ülgün Şehrine, Kosova'nın başkenti Priştine, Bosna Hersek'in başkenti Saraybosna ve İstanbul'a gidilmiştir. Okiç'in Üsküp'teki Kral I. Aleksander Medresesi'nin öğrencilerinden olan Omer Redžepagić ve Vehap Shita (şu anda hayatta değildir) ile görüşülmüştür. Türkiye'deki öğrencilerinden Prof. Dr. Hulusi Kılıç, Prof. Dr. Halis Ayhan, Prof. Dr. Mehmed Said Hatiboğlu ile Okiç hakkında daha önce yapıldığı için mülakatı gerekli görmedik. Prof. Dr. Süleyman Ateş ile de Okiç hakkında mülakat yapmaya çalıştıysak da başarılı olmadık.

Bu mülakatlar dışında Ankara'da Prof. Dr. Mehmed Said Hatiboğlu, Okiç'in Ankara İlahiyat Fakültesi öğrencilerinden Saim Altunbaş, İzmir'de Prof. Dr. Abdulkadir Şener, henüz hayattayken Merhum Prof. Dr. Cemal Sofuoğlu ve Priştine'de Merhum Jashar Rexhepagiq ile görüşülmüştür. Ancak bu görüşmeler daha ziyade yön vermek amacıyla yapılmıştır.

Bundan başka çalışmanın birinci bölümü tarih ile ilgili olduğu için burada daha çok tarihle ilgili eserlere başvurulmuştur. Yararlanılan eserler arasında Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi*, Arnold Tomas'ın *İntişar-ı İslam Tarihi*, Cahit Baltacı'nın *Osmanlı Medreseleri*, Ferit Duka'nın *Momente te Kalimit ne Islam te Popullsise Shqiptare ne Shek. XV-XVII* adlı makalesi, Mehmed Handžić'in *İslamizacija Bosne i Hercegovine isimli eseri*, Halil İnalçık'ın birkaç makalesi, Hazim Šabanović'in *Književnost Muslimana B i H* gibi kitap ve makaleler yer almıştır.

Bunların yanında özellikle üçüncü bölüm ile ilgili hadis tarihi ve usulünün ana kaynakları ile çağdaş eserlerden faydalanılmıştır. Diğer taraftan Okiç'in hadis dışındaki

eserlerini görebilmek için Karadağ'ın Çetine şehrinde bulunan Merkez Millî Kütüphanesi, Saraybosna'daki Gazi Hüsrevbey Kütüphanesi ve Orjentalni İnstitut/Oryantal Enstitüsü Kütüphanesi, İstanbul'daki Isam Kütüphanesi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi ile Okiç'in özel kütüphanesinin bulunduğu İzmir'deki Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde bazı çalışmalarda bulunduk.

BİRİNCİ BÖLÜM

BALKANLARA İSLAM'IN GELİŞİ VE HADİS İLMİ

I. İSLAM'IN BALKANLARA GELİŞİ VE YERLEŞMESİ

Avrupa kıtasının güneydoğusunda bulunan ve Balkan olarak adlandırılan yarımada Slovenya, Hırvatistan, Sırbistan, Karadağ, Kosova, Arnavutluk, Makedonya, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Romanya adalarıyla birlikte Yunanistan'ı ve Trakya'yı içine almaktadır.¹ Balkan milletleri; Slav dilleri, Latin kökenli diller (Rumence, Ulahça), Rumca, Arnavutça ve Türkçedir. Macar azınlıkların kullandığı Macar dili de bu gruba dahil edilebilir. Yazılı bir geleneği olmamakla birlikte bu bölgede yaşayan Çingenelerin dilleri de ayrı bir dil sayılabilir.²

Balkanlar'ın dinî yapısına gelince, nüfus çoğunluğu itibariyle Ortodoks Hıristiyanlar birinci sırada yer alır. Bunları Müslümanlar, Katolikler ve Yahudiler takip eder. Ancak diğer ülkelerde olduğu gibi, Balkan ülkelerinde de komünizmin etkisinden dolayı belli oranlarda ateist gruplar da bulunmaktadır.³

A. BALKANLARIN İSLAM'LA TANIŞMASI

Emevi Arap İmparatorluğu döneminden itibaren, özellikle İspanya'nın Araplar tarafından 711⁴ yılında alınarak Akdeniz bölgesinin Arapların hâkimiyetine geçmeye başlamasıyla, Balkanlar Müslüman askerlerin, tüccarların ve misyonerlerinin sık sık uğradığı bir yer olmuştur. Bunda Balkanların coğrafi konumunun ve Avrupay'ı Fars ve Çin'e bağlayan İpek Yolunun oradan geçmesinin de payı büyüktür.⁵ Bu gelişme ister istemez Balkan halklarının İslam dini ile tanışmasının daha erken dönemlerde gerçekleştiği fikrini akla getirmektedir.⁶ Tayyib Okıç'ın ifadesiyle “İslamlığa gelince,

¹ Özey, Ramazan “Balkanların Coğrafi Yapısı”, **Balkanlar El Kitabı**, I-III, C. 1, der. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, Vadi yay., 2006, s. 27; **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu, haz. heyet, 10. b., Ankara, 2005, s.193(“Balkanlar” maddesi).

² Karpat, Kemal “Balkanlar”, **DİA**, I-XLIV, c. 5, s. 27.

³ Karpat, a.g.md., s. 28.

⁴ Arnold, Thomas W., **İntişar-I İslam Tarihi**, çev. Hasan Gündüzler, 2. b. Akçağ yay., Ankara, 1982, s. 141.

⁵ Duka, Ferit “Momente te Kalimit ne Islam te Popullsise Shqiptare ne Shek. XV-XVII”, **Uluslararası Sempozyum: Feja Kultura dhe Tradita Islame nder Shqipetare**, Prishtine 1992, 1995, s. 119; İbrahimi, Nexhat, **İslami ne Balkan Para shekullit XV**, Zeri Islam yay., Prizren, 2000, s. 18.

⁶ Norris, H.T., **İslam in the Balkans**, Hurst and Company, London, 1993, s. 11.

Osmanlı Türklerinin Avrupa'ya geçişinden bir kaç asır önce Müslümanlığın Güney Doğu Avrupa'ya sulhan nufuz etmiş olduğu muhakkaktır.”⁷

Roma-Bizans İmparatoru II. Justiniyan döneminde, Küçük Asya'nın batısına (Opsikion'un Theme bölgesinde özellikle Bithynia'da) yaklaşık 30.000 Slav yerleştirilmiştir. Bu Slavlardan takriben 7.000 kişi, 692 yılında Arapların hâkimiyeti altındaki topraklara kaçmıştır. Bunlardan birçoğu da Arap ordularına dâhil edilmiştir. Araplarla iç içe olan Slavlar veya Sakaliba (Araplar tarafından bunlar böyle adlandırılmaktaydı) Arapların Güney Slavlarla tanışmasına ve ileride ilişkilerini geliştirmelerine yardım edecekti.⁸ Bu temas, Balkan halklarının İslam ve Müslümanlarla ilk tanışması olarak değerlendirilebilir. VIII. yüzyılın başlarında, Sakalibalar müslüman Orta Doğu'da önemli bir askeri unsuru teşkil etmekteydi. Araplar 805 veya 807 yılında, Peloponez Slavlarının müttefikleri olarak Patras'ın (Yunanistanda bir şehir) kuşatılmasında yer almışlardır.⁹

Konstantinopolis'i 717-718 tarihinde alamayan Mesleme bin Abulmelik, Galata'yı fethedip orada bir cami yaptırmıştır. Bu sefer de Balkanlara ilk müslüman akını olarak görülebilir.¹⁰ Sonraları IX. yüzyılın başlarında Endülüs'ten gelen bir grup maceracı Müslüman denizci, Kreta'yı (Girit) alarak bir buçuk asır ellerinde tutmuşlardır (825-961). Buradaki halk tamamen müslümanlaşmış, ancak bir asır sonra Bizans'ın gelmesiyle yeniden eski dinlerine dönmüşlerdir.¹¹ Araplar yine seferlerine devam ederek 862 yılında Aynoroz'u (Yunanistan'da bir yarım ada) alarak 866 senesinde Atina'ya yakın Néon adasına saldırmışlardır.¹² Bazı bilgilere göre 840 senesinde Taranta'yı (İtalya'da Abruzzo bölgesindedir) aldıktan sonra Budva, Kotor, Rosin, Rijeka ve Susak adasına kadar gelmişlerdir.¹³

Çar Teofil'in (829-841) Selanik bölgesine Asya'dan bir Türk topluluğunu yerleştirmiş olduğu kaynaklarda geçmektedir. Ancak daha sonra onlar da Hıristiyanlaşmışlardır.¹⁴ X. asırda bir kısmı Müslüman olan Peçenekler Macaristan'a

⁷ Okiç, M. Tayyib., “Sarı Saltuk'a Ait Bir Fetva”, **AÜİFD.**, Milli Basım Evi, Ankara, 1952, ss. 48-58, s. 48.

⁸ Norris, a.g.e., s. 13.

⁹ Norris, a.g.e., s. 19.

¹⁰ İbrahimi, a.g.e., s. 47; Kurt, Hasan, “Mesleme b. Abdulmelik”, **DİA**, I-XLIV, c. 29, s. 319

¹¹ Arnold, a.g.e., s. 204-205.

¹² Norris, a.g.e., s. 20; İbrahimi, a.g.e., s. 48.

¹³ İbrahimi, a.g.e., s. 49; Norris, a.g.e., s. 22.

¹⁴ Bkz. Handzič, H.Mehmed, **İslamizacija Bosne i Hercegovine**, İslamska Dionička Štamparija, Sarajevo, 1940, s. 14.

girmişlerdir. Macar Kralları onları sınır koruyucuları olarak ya da askeri veya sivil değişik alanlarda çalıştırmışlardır.¹⁵

İspanya'nın Müslümanlar tarafından alınmasından sonra Balkan halklarıyla Müslümanların ilişkilerinde yeni bir sayfa açılmıştır. Bazı kaynaklara göre Hırvat Prensi Tomislav, Müslüman Halife III. Abdurrahman'la (912-961) iyi ilişkiler kurup işbirliği yapmıştır. Hatta Balkanların ticari menfaatler sebebiyle Fatimilerle (969-1517) ve Memluk sultanlarıyla (1171-1250) da farklı seviyede ilişkileri olmuştur.¹⁶

Yakut el-Hamevi, erken dönemlerde hem Macaristan hem de Bulgaristan'da Müslüman topluluklarının bulunduğu gerçeğini, saçları ve yüzleri kırmızıya çalan ve Başkırd (İsmailiye)¹⁷ adlı kabileye ait, Hanefî Fıkhi'nı öğrenmeye gelmiş olan kimselerle 1228 yılında Halep'te karşılaştığını anlatmaktadır.¹⁸

Mehmed Handžić'e göre burada geçen Bulgaristan ile kastedilen Volga Nehri'ndeki şehir değil de muhtemelen bugünkü Bulgaristan'dır.¹⁹ Yine IX. asrın ortalarında Bulgaristan'da İslam misyonerlerinin dini kitaplar dağıttıkları söylenmektedir. Muhtemelen bunun etkisiyle Çar Simeon saltanatı döneminde (893-927), Bulgar elyazmalarında ve diğer sanat faaliyetlerinde İslam sanatının etkisinin izlerine rastlanılmakta ve bu etkilenme hem Sırp hem de Bulgar dualarında kendini göstermektedir. Bu durum on dördüncü asra kadar devam etmiştir.²⁰

Bogomilizmin²¹ gelişmesinde İslam dininin rol oynadığını vurgulayan Handziç'ten²² başka, Okiç'e göre de Osmanlılardan önce Boşnaklara İslam dini yabancı değildi ve bu tanışma onuncu asra kadar gitmekteydi.²³ Macaristan İsmailîlerinin (Başkırd) asker, tüccar veya ekonomi danışmanı olarak Macar ve Hırvat krallarının

¹⁵ Norris, a.g.e., s. 26-27.

¹⁶ İbrahimi, a.g.e., s. 52.

¹⁷ Handzič, a.g.e., s. 13.

¹⁸ Arnold, a.g.e., s. 198-197 (Yaqut, vol. I, s. 469 sq'den naklen); ayrıca bkz. Okiç, "Güney Doğu Avrupa'da İslam'ın Zuhuru", **İslami Araştırmalar**, edit. Süleyman Bayraktar, C. VI, S. 2, Ankara, 1992, ss. 91-104, s. 100-101.

¹⁹ Handzič, a.g.e., s. 14.

²⁰ Norris, a.g.e., s. 21.

²¹ Bogomilizm bir din olup inanç sistemi açısından İslam'a yakın olarak görülmektedir. Mesela, haça, kilisedeki resimlere ve azizlere tapınmaya karşı çıkmışlardır. Bkz. Okiç, "Balkanlarda Bogomilizm Hareketi ve Bunun Bir Araştırmacısı: Aleksandar Vasiljevic-Solovjev", **İTED**, edit. M. Tayyib Gökbilgin, C. V, S. 1-4, Yıl 1973, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1973, s. 209

²² Handzič, a.g.e., s. 13.

²³ Okiç, "Güney Doğu Avrupa'da İslam'ın Zuhuru", s. 96.

hizmetinde çalıştıkları dönemde, böyle bir tanışmanın meydana gelmesi gayet doğaldır.²⁴

el-İdrisî'nin (548/1154) Arnavutluk'un Durres şehir limanına gitmesi, oradan Konstantinopolis'e giden karayolu hakkında bilgi vermesi de buralardan tüccar, seyyah ve davetçi Müslümanların geçtiğini göstermektedir.²⁵ Böylece Balkanların Arnavutluk bölgesinin Müslümanlarla tanışma imkanı olmuştur.

İtalya'nın güneyinde bulunan Lucera şehri etrafında yaşayan Müslümanlar ile Hırvatlar arasında da iletişim mevcuttu.²⁶ Diğer taraftan Arnavutluk'un önemli bir şehri olan Durres, Roma döneminden itibaren önemini korumuştur. Zaten Roma'nın Doğu'ya açılan ana yolunun (via Egnatia) başlangıç noktasını oluşturan Durres, bir liman şehri olarak önemini devamlı olarak sürdürmüştür.²⁷ Bu bakımdan Arnavutların, Akdeniz ve Adriatik denizini kullanan ve İtalya'da yaşamakta olan farklı Müslüman gruplarla tanışmaları kaçınılmazdır.

İslam'ın Balkanlarda yayılmasında Sufi/dervişlerin oynadıkları rolü de burada zikretmek lazımdır.²⁸ Onlar stratejik yerlere yerleşerek, tekke/zaviyelerini oralara inşa etmişlerdir. Bu tekke ve zaviyelerde ilk olarak yolculara barınma ve yemek hizmeti verir, daha sonra da asıl görevleri olan tebliğ ve irşad vazifesini yerine getirirlerdi. Bu tür hizmetler, özellikle Doğu Rumeli, Trakya ve Makedonya'da yoğundu.²⁹ Nitekim, Suriye'nin Halep şehrinde bir ailenin önce bir kısmının 1291'den önce, geri kalan kısmının ise 1291'de Kosova'ya göç ederek gelip Dragaş Gorası'nın Mlik adlı köyüne yerleşmesi örnek olarak verilebilir. "el-Aga" adlı bu aile bu köyde bir cami inşa etmiştir. Söz konusu cami, Kosova'nın en eski İslamî yapılarından birisi olarak bilinmektedir.³⁰

Yine XIII. yüzyıl ortalarında da muhtemelen Moğol istilasından kaçan Horasan erenlerinden Sarı Saltık ve sonradan onun adıyla anılan Türkmen aşiretinin Balkanlara geçerek Dobruca dolaylarında on-on iki bin kişilik bir Müslüman topluluğu oluşturduğu

²⁴ Bkz. Norris, a.g.e., s. 46.

²⁵ Basha, Ali M., **Nepër Gjurmet e Islamit**, edit. Nexhat İbrahimi, Tirane, 2005, s. 48; Norris, a.g.e., s. 31, 32.

²⁶ Norris, a.g.e., s. 23.

²⁷ İnalçık, Halil, "Arnavutluk", **The Encyklopedia of Islam**, I-VI, C. 1, edit. H.A.R. Gibb ve diğerleri, A.J. Brill, Leiden, 1960, ss. 650-658, s. 653.

²⁸ İnbaşı, Mehmet, "Balkanlarda Osmanlılar: Fetih ve İskan", **Balkanlar El Kitabı**, C. 1, s. 295; Basha, Ali M., **İslami ne Shqiperi Gjate Shekujve**, Tirane, 2000, s. 256.

²⁹ İbrahimi, a.g.e., s. 54-55.

³⁰ İbrahimi, a.g.e., s. 55.

söylenmektedir.³¹ Balkanlarda İslam'ın yayılmasında Sarı Saltık'ın katkısı büyüktür. O, keşiş maskesi altında kiliselerde İslam'ı öğreten bir kahraman olarak anlatılır.³²

Balkan halkları İslamiyet'le, Osmanlı döneminden önce tüccar, asker, seyyah vs. kişi ve gruplar aracılığıyla tanışmıştır. Bu tanışmaların ardından az da olsa küçük müslüman topluluklar oluşmuşsa da, Balkanlarda kilisenin izlediği politika ve oradaki Müslümanları koruyabilecek bir gücün bulunmaması sebebiyle, sistematik ve kalıcı bir İslamlaşmadan bahsedilemez. Osmanlının Balkanlara gelip yerleşmesinden önce Balkan halkları İslam dini ve mensuplarıyla tanışma imkânı bulduysalar da bu tanışma kalıcı olmamıştır. Ancak sınırlı ölçüde de olsa, İslam dininin kalıcı bir şekilde yerleşmesinde bir alt yapı veya bir ön hazırlık oluşturdukları söylenebilir.

Osmanlılar, Balkanlarda dolayısıyla da Avrupa'da ilk merkezlerini 1352 yılında Çimpe Kalesi'ni ele geçirerek kurmuşlardır.³³ Daha sonra 1354 yılında Gelibolu'yu³⁴ ve 1361'de Edirne'yi de fethettikten sonra, üç küçük Bulgar krallığını da yenerek Balkanları süratle ele geçirmeye başlamışlardır. 1389 senesinde Kosova Meydan Savaşı'nda Sırp'ları mağlup edip Sırbistan'ı ele geçirmiş, ardından 1396 senesinde Niğbolu'da haçlı ordusunu yenerek Balkanlardaki hâkimiyetini sağlamlaştırmıştır. 1463 yılında Bosna'yı alan Osmanlı, Balkanlardaki fetihlerini Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566)³⁵ döneminde de sürdürmüş, 1571 senesinde Antivari'yi³⁶ alarak Arnavutluk'u hakimiyetine dahil etmiştir. Nihayet 1569'da Girit'in³⁷ alınmasıyla, hemen hemen tüm Balkanlar Osmanlı'nın hakimiyeti altına girmiştir.

Osmanlı döneminde Balkanlarda İslam dininin yayılmasında sistematik olarak birçok unsur rol oynamıştır. Osmanlı'nın gelmesiyle değişen mevcut sistem ve yeni hayat şartları, Osmanlıdan önce Balkanların bulunduğu siyasi, sosyal ve iktisadi durumlar, İslam dininin yayılıp yerleşmesinin en büyük sebeplerindendir.

Ancak Osmanlı ordusundan önce dervişler gelerek, halkı fetih için gelecek orduların özelliği ve mahiyeti hakkında bilgilendirmiştir. Bu durum Osmanlı

³¹ Karpat, a.g.md, s. 29.

³² İbrahimi, a.g.e, s. 54.

³³ İnalçık, Halil, "Rumeli", **İslam Ansiklopedisi**, I-XIII, C. IX, Meb Yayınları, İstanbul 1993, s. 768

³⁴ Jelavich, Barbara, **History of the Balkans Eighteenth and Nineteenth Centuries**, Cambridge University Press, Cambridge, 1983, s. 30.

³⁵ İnbaşı, a.g.m., s. 292; Karpat, a.g.md. s. 29.

³⁶ Arnold, a.g.e., s. 183.

³⁷ Emecen, Feridun, "Osmanlılar (Klasik Dönem)", **DİA**, c. 33, ss. 487-496, s. 495.

dönemindeki ilk dine davet faaliyetlerini oluşturmaktadır. Thomas Arnold'un Müslüman davetçilerle ilgili şu tespiti kayda değerdir:

“İslamın yeryüzünün her tarafına yayılmasında sosyal, siyasî, dinî farklı unsurlar rol oynamıştır. Ancak bunlar içerisinde en önemli olanı, kendilerine Peygamberi örnek olarak alan ve gayrimüslimlerle ilgilenmeye kendi hayatlarını vakfeden İslam misyonerlerinin usanmadan, yorulmadan yaptıkları faaliyetlerdir.”³⁸

Osmanlı'nın gelmesiyle takip edilen iskan politikaları da bunu hızlandırmıştır. Fetihlerden sonra boşalan Hıristiyan yerleşim bölgeleri, Anadolu'dan getirtilen Türkmen halk ile doldurulmuştur. Bu şekilde Balkanlarda ilk Müslüman yerleşim merkezleri oluşmaya başlamıştır.³⁹ Bu göçler, Balkanlarda İslam dininin sistematik bir şekilde ilk yerleşme örnekleri olarak görünmektedir. Bunun dışında yerli halkların da İslam'a geçtiği sık görülen bir gelişmedir. Zaten bugünkü Arnavutluk ve Kosova halklarının çoğunu oluşturan Müslümanlarla, Bosna Hersek, Karadağ, Sırbistan Makedonya, Bulgaristan ve Romanya'daki Müslümanlar bunun en somut örnekleridir.

Osmanlı hakimiyetinin yayılmasını hızlandıran sebepler doğal olarak İmparatorluğun resmi dini olan İslam'ın da yayılmasını kolaylaştırmıştır. Özellikle Balkanlarda mevcut olan ağır sosyal ve ekonomik şartlar, kurumsal veya bireysel güç ve baskının hüküm sürdüğü ve farklı güçlerin devamlı el değişmesi neticesinde oluşan gerçek bir sosyal anarşinin var olduğu bir ortamda⁴⁰ gelecek olan yeni sistemin yerleşmesine de kolaylık sağlamıştır.

B. İSLAM'IN YERLEŞMESİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLER

Osmanlı Balkanlara gelirken farklı bir hayat sistemi bulmuş ve bu yapıya yeni bir yaklaşım getirerek onu değiştirmiştir. İslam'ın yayılmasında İmparatorluk ile beraber gelen yeni kültür ve düzenin kalıcı rol oynadığı bilinmektedir. Ancak Balkanlar'ın mevcut durumunu da göz ardı etmemek gerekir. Bu hal yerli halkın İslam dinine geçmesine büyük katkı sağlamıştır. Bu sebeple Osmanlı'nın getirdiği yenilik ve attığı adımlara geçmeden önce İslam dinine geçişi etkileyen bu yerli faktörlerden bahsetmek uygun olacaktır.

³⁸ Arnold, a.g.e., s. 19 (giriş).

³⁹ İnbaşı, a.g.m., s. 293.

⁴⁰ İbrahimi, a.g.e., s. 30.

Balkan coğrafyasında halkları en çok rahatsız eden ve yoran şey, muhakkak Doğu ve Batı Kiliseleri arasındaki çatışma idi. İki kilise arasındaki çatışma, Osmanlı'nın Balkanlarda daha rahat bir şekilde ilerlemesini dolayısıyla da İslam dininin yayılabilme alanının genişlemesini sağlamıştır. Kaynaklarda aktarılan bilgilere göre, Macar ve Türkler arasındaki savaşta Sırp hükümdarı Djordje Brankoviç, Hunyad'a "Kazanırsan bize nasıl davranacaksın?" diye sorduğunda, o "Katolikliği temellendireceğiz" diye cevap vermiştir. Oysa ki sultana aynı soruyu sorduğunda, sultan ona: "Her caminin yanında bir kilise olacak ve her kim nasıl isterse öyle ibadet edebilecek" diye cevap vermiştir. Bundan bir müddet sonra, Belgrad Kalesi muhafızları papazların entrikalarıyla/baskılarıyla kaleyi Türkler'e vermek zorunda kalmışlardır. Ayrıca anlatılanlara göre, çok daha sonra Tuna'daki Smederevo halkı, Türk ordusunu iyi karşılamışlardır. Türk ordusu da onları, katolik komşularının baskısından kurtarmıştır.⁴¹

İslam'ın Balkanlara yerleşmesine etki eden diğer iç faktörlerden biri, papazların tahsilsiz olmalarıydı.⁴² Buna bağlı olarak anlatılan bir hikayeye göre, İşkodra'da papazla arası bozulan cemaat kiliseden çıkarak doğruca en yakın camiye gidip topluca müslüman olmuştur. Aynı şekilde Arnavutlar arasında papazların ihmalkarlıklarından ve kayıtsızlıklarından dolayı da Hıristiyan halk içinde çok sayıda yolsuzluk, su-i istimal ve karışıklıkların ortaya çıktığı söylenmektedir. Bu durumun örneklerinden biri, kilise memurlarından izin almadan yapılan evliliklerdir. Medenî sayılan İslam şeriatına yakın görünen bu evlilik şeklini bertaraf etmek için kilise, söz konusu evliliği yapan çiftleri dini törenle evliliği yapıncaya kadar kiliseden tecrit etmekteydi.⁴³ Bu tedbir doğal olarak halkı kiliseden soğutuyordu.

Ayrıca Hıristiyan mekteplerinin bulunmaması önemli faktörlerden biridir. Thomas Arnold'un aktardığına göre "Bütün Arnavutlukta tek bir Hıristiyan mektebi bile mevcut değildi. Bizzat papazlar cahildiler. Gerçi bunlardan bazıları tahsil için İtalya'ya gönderilmişti. Fakat bunların oraya gönderilmesi birtakım zararlı neticelerin doğmasına yol açtı. Çünkü ilim tahsili için giden papazlardan bazıları, İtalya'da daha iyi bir hayat geçirmeğe alıştıklarından memleketlerine dönmek istemiyorlardı. Rahiplik müessesesi bu derece bilgisizlik içinde olduğundan ve üzerinde bulunan vazifeleri yapmakta bu kadar

⁴¹ Arnold, a.g.e. s. 198, İnalçık, Halil, "The Emergence of the Ottomans", **The Cambridge History of Islam**, edit. P.M.Holt – Ann K.S. Lambton – Bernard Lewis, (I-II) V. I A, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, p. 286-287.

⁴² Bkz. Basha, **İslami ne Shqiperi**, s 242.

⁴³ Arnold, a.g.e., s. 188-189 (İşkodra'da bir olay).

tembel ve ihmalkar davranıldığından, halkın dinî esaslardan uzak kalmış olmasına şaşmamak gerekir. Binaenaleyh onlar arasında meydana gelen bunca kötü durumlar ve bozukluklar ile -o zamanın büyük bir rahibinin dediği gibi- Arnavutluk'taki "İlahi bahçede en büyük tahribat" vücuda geldi. Birçok Hıristiyan senelerce metres kullanır ve bazen çok eşle evlilik usulünü tatbik ederdi. Bu hallerine rağmen, o tür hareketleri görülen kimseleri "Rabbani takdis" ayinlerine kabul ederlerdi."⁴⁴ XIV. asrın başlarında yaşayan bir papazın Arnavutların dinî durumları hakkındaki tespiti, söylenenleri destekleyecek mahiyettedir. Bu tespite göre Arnavutlar ne tam Katolik ne de tam Şizmatik/Ortodoks'turlar.⁴⁵ Aynı şekilde Sırp papazların okumamışlığından da bahsedilmektedir. Onların ayinlerini zar zor ezberden söyledikleri hatta okuduklarında bile zorlandıkları söylenmektedir.⁴⁶

Kiliselerin resmî inancın dışındaki düşünce ve akımlara tahammülsüzlüğü de, söz konusu akımların Osmanlı'nın desteğini arkasına alan İslam'ı seçmelerine sebebiyet veren amillerdendir. Bulgaristan'da XIV. yüzyılın ortalarında Çar'ın düzenlediği bir toplantıda alınan kararlar neticesinde oradaki Bogomiller sürülerek ve mahkum edilerek baskılara maruz kalmışlardır.⁴⁷ Sırbistan'da da durum farklı değildi. XII. yüzyılın ikinci yarısında hüküm süren Stefan Nemanya tarafından Bogomil liderlerinin dillerinin kesilmesi, mensuplarının öldürülmesi veya sürülmesi, mallarına el konulması gibi kararlar alınmıştır.⁴⁸ Bu tür işkencelere maruz kalan Bogomiller, Bosna'da toplanıp kendi kiliselerini kurmuşlardır.⁴⁹ Ancak burada da rahat bırakılmayarak papalığın zulmüne uğramışlardır.⁵⁰ Kilise baskısından bıkan Bogomiller, Bosna'nın 1463'te alınmasından sonra, doğal olarak bir sığınma ve geleceği garantiye almak amacıyla İslam'ı barış yoluyla kabul etmişlerdir.⁵¹ Bu, Bosna'da ve Balkanlarda İslam'ın barış içinde kabulünün bariz bir örneğidir.

⁴⁴ Arnold, a.g.e., s. 191.

⁴⁵ Bkz. Okiç, "Güney Doğu Avrupa'da İslam'ın Zuhuru", s. 93.

⁴⁶ Arnold, a.g.e., s. 199 (burada özellikle Sırp papazların okumamışlığından bahsediliyor).

⁴⁷ Obolensky, Dmitri, **The Bogomils**, University Press, Cambridge, 1948, s. 263.

⁴⁸ Obolensky, a.g.e., s. 285.

⁴⁹ Norris, a.g.e., s. 7- (Alexsander Lopašić, 'Islamisation of the Balkans: Some general considerations', *Islam in the Balkans*, Edinburgh, 1979, p.50'den alıntı) ve s. 18.

⁵⁰ Okiç, "Neşredilmemiş Bazı Türk Kaynaklarına Kristiyanlar (Seçkin Bogomiller)", çev. Salih Akdemir ve Recep Duran, **İslami Araştırmalar**, C. VI S 4, y.y., 1992, ss. 235-248, s. 238 (Bu makale 19 Eylül 1955'te İstanbul'da gerçekleştirilen 10. Bizantoloji Kongresi'nde "Les Kristians (Bogomiles Parfaits) de Bosnie D'après Des Documents Turcs Inédits" adıyla Fransızca tebliğ olarak sunulmuştur).

⁵¹ Norris, a.g.e., s. 7- (Alexsander Lopašić, 'Islamisation of the Balkans: Some general considerations', *Islam in the Balkans*, Edinburgh, 1979, p.50'den alıntı) ve s. 18.

İslam dinini kabul etmeyi kolaylaştıran nedenlerden biri de, dinî inançlar arasındaki benzerlik ve yakınlıklardır. Bogomiller örneği böyledir. Onların İslam'ı rahatlıkla kabul etme nedenlerinden birinin de kendi inançlarıyla İslam dini arasındaki benzerlik olduğu düşünülmektedir.⁵² Bogomiller, haç ve Meryem'in tanrılaştırılmasına karşı idiler. Resimlere ve heykellere tapınmayı putperestlik olarak görüyorlardı. Müslümanlar gibi kilise çanına da karşı idiler.⁵³

Dış hükümlerlikten kaynaklanan zorbalıklar da, İslam dinini seçme nedenleri arasında sayılabilir. Mesela Venediklilerin Girit halkına uyguladıkları zorbalık, yerli köylülere yaptıkları esir muamelesi önemli bir etkidir. Bu da yetmezmiş gibi Girit'te Rum kilisesine ait vakıf mallarının idare işinin Latin rahiplerinin ellerine verilmesi, dış hükümlerlikten uygulanan zorbalığın doruk noktasını oluşturmuştur. Böyle bir durumda çaresiz kalan Giritliler, doğal olarak Osmanlı hakimiyetini istemeye başlamışlardır.⁵⁴

Osmanlı topraklarında Hristiyanların yaşadığı bölgelerde ara sıra meydana gelen isyanlar ve Osmanlı orduları tarafından bu isyanların bastırılmasından dolayı halkta yayılan korku ve panik ortamı, bir kurtuluş yolu olarak İslam'a geçişi tetiklemiştir. Mesela 1649 senesinde bir ayaklanma meydana gelmişti. Bu hareketi teşvik eden kişi, bir başpiskopos olan Joseph Maria Bonaldo adlı rahip idi. Antivari, İşkodra ve diğer bazı şehirlerin ileri gelenleri, şehirlerinin kapılarını Venediklilere açmak için gizli olarak karar almışlardı; fakat isyan yine gayesine ulaşamadı. Türk askerleri isyanı bastırmış ve bunda da Hristiyan halk arasında ayaklanmaya karşı olanların yardımını görmüştü. Ülkede kalmaları halinde zarar vermeleri muhtemel olan bir çok Arnavut, Türkiye'nin iç bölgelerine sürülmüşlerdir. Bunlardan üç bin kadarı da sınırı aşarak Venedik topraklarına geçmişlerdir. Geride kalanlar ise korku ve dehşete düşmüşlerdir. Hoşnutsuzluğa önyak olanlar da ağır para cezası ödemeye mecbur kalmışlardır.⁵⁵

Osmanlı'nın takip ettiği iskan ve kültür politikası, İslam'ın yayılmasında büyük rol oynamıştır. Norris'in ifadesiyle: "Osmanlı idaresine hizmet edecek İslamlaştırılmış zanaatkarların yerleştirilmeleri, İslam-Oryantal mimarisi ile kurulan yepyeni şehirler, Balkan köylerinde de aynı zamanda uygulanan tımar sistemi aracılığıyla bir çok feodal

⁵² Okiç, "Boşnaklar", **Türk Annsiklopedisi**, I-XXXIII, C. 7, Maarif Basımevi, Ankara, 1955, ss. 404-407, s. 406.

⁵³ Arnold, a.g.e., s. 203.

⁵⁴ Arnold, a.g.e., s. 207.

⁵⁵ Arnold, a.g.e., s. 192-193.

sınıflarının entegrasyonu, yani tüm bunlar İslam dini ve kültürünün içe sindirilmesine hizmet ettiler.”⁵⁶

İslam’ın Balkan halkları tarafından belli ölçüde kabul edilmesinde rol oynayan mevcut sosyal, siyasi ve ekonomik şartlar dışında, Osmanlı’nın getirdiği yenilikler de büyük rol oynamıştır. Osmanlı askeri güçlü bir yapıda olduğu ve fetihlerini askeri güç kullanarak gerçekleştirdiği için bazen İslam’ın “kılıç zoruyla” yayıldığı fikri mantıklı gibi gelebilir. Zira güç, ordu ve silah bunu düşündürmektedir. Ancak Thomas Arnold’un bununla ilgili tespitini -daha makul ve tarafsız görüldüğü için - aktarmakta fayda vardır. Giriş kısmında kitabını yazma amacını açıklarken şöyle demektedir:

“Onun için, zaman zaman meydana gelen zorla dine davet (İslamlaştırma) örnekleri vermeyi amaçlamıyorum. Zaten bu tür örneklere Avrupa yazarları unutacağımızdan korkmayacak kadar abartılı bir şekilde yer verdiler ve bu örnekler asla ve kat’a misyoner tarihi alanına girmezler”⁵⁷

Aleksandre Popoviç’in aktardığına göre Bulgaristan örneğinde de Bulgar yazarlar İslamlaşma hareketini bir zorlama ve baskı politikası şeklinde yansıtmaya çalışmışlardır. Halbuki hızlı bir biçimde yayılan Müslümanlık, Bulgaristan bölgesinde içten gelen bir arzu ve hür irade ile yapılan bir kabulün ifadesidir.⁵⁸ Onun için, bugün Doğu Kilisesi’nin (kiliselerin) varlığı Müslüman devletlerinin genel anlamda Hıristiyanlara karşı müsamahalı davrandıklarının en güçlü delillerdendir.”⁵⁹

Arnavutların İslamlaşmasında üç faktörün rol oynadığını belirten Aleksandre Popoviç, Buşatlı Ailesi, Tepedelenli Ali Paşa gibi büyük derebeylerinin varlığının ve etkisinin; Sarı Saltuk ve Hacı Bektaş Veli gibi yarı efsanevi şahısların önderliğinde çeşitli sufi tarikatların Arnavutlar arasındaki nüfuzunun ve devşirme sisteminin önemine vurgu yapmaktadır. Bu sistemde Hıristiyan olarak alınan çocuklar, Anadolu’da özel eğitimden geçirilerek Müslüman olduktan ve memleketlerine döndükten sonra halklarının İslam’a geçmesinde etkili oluyorlardı.⁶⁰

Metin İzeti, Boşnak ve Arnavutlar başta olmak üzere, Balkan halklarının Müslüman olmalarında, Bogomilizm hareketindeki mistik yapıyı ve Osmanlı öncesi

⁵⁶ Norris, a.g.e. s. 45-46.

⁵⁷ Arnold, a.g.e., s. 23 (giriş).

⁵⁸ Popović, Aleksandre, **Balkanlarda İslam**, çev. Heyet, İnsan Yay., İstanbul, 1995, s. 69.

⁵⁹ Arnold, a.g.e., s. 92.

⁶⁰ Popoviç, a.g.e., s. 17-18.

bölgeye yayılan dervişleri iki önemli sebep olarak saymaktadır.⁶¹ Onun bu konudaki değerlendirmesi şöyledir: “Osmanlılar Balkanlar’a yerleşmeden önce, seyyah dervişler bu bölgeye gelip bir taraftan İslam’ı anlatmış diğer taraftan da adaletsizlik pençesi altında yaşayan topluluklara alışkın olmadıkları alternatif bir hoşgörü anlayışı sunmuşlardır.⁶²

Anadolu’dan Balkanlara yapılan göçleri de, İslam dininin yaygınlaşmasına etki eden diğer faktörlerden biri olarak sayabiliriz. Anadolu Tatarlarının Bulgaristan’a yerleştirilmesini buna örnek vermek mümkündür.⁶³

Genel anlamda Türklerin Hıristiyanları Müslüman olarak görme arzusu da İslam dinini kabul etmede önemli bir unsur olmuştur. Thomas Arnold’un aktardığına göre “On yedinci asır İngiliz yazarlardan Alexander Ros şu açıklamalarda bulunmuştur: ‘Türkler, Hıristiyanları Müslümanlığa çekmek hususunda pek arzuludurlar. Daha doğrusu Hıristiyanları ‘Hak Din’den –din demeye dilim varmayan- dinlerine çevirmek isterler. Hıristiyanların, Kur’an’ı kabul etmeleri için mabetlerinde dua ederler ve bu maksada ulaşmak için de tehdit gibi, onlarla arkadaş olmak gibi, mükafat verme gibi denemedik hiçbir yol bırakmazlardı.’”⁶⁴

Müslümanlığı seçen mühtedi Hıristiyanlar, o dönemde yüksek bir hüsn-i kabul görüyorlardı. Th. Arnold’un aktardığına göre İmparator John Commenes’in bir torunu 1140 (h. 535) senesinde Müslüman olmuş ve Konya’da Sultan Mesud’un kızı ile evlenmiştir.⁶⁵

İslam’ı kabul etmede rol oynayan faktörlerden biri de İslam’ın kendisi, yani İslam öğretisinin doğasıdır. İslam dininin sunduğu tek Tanrı anlayışı, Baba-Oğul-Ruhu’l-kuds üçlemesinin karşısında daha sade ve anlaşılır olduğundan, putlara tapınmayı yasakladığından ve devamlı Allah’ın birliğini vurguladığından dolayı daha kabul edilir bir keyfiyete sahiptir.⁶⁶

Saydığımız faktörler, İslam’ın yayılmasında hem ortamı oluşturma hem de doğrudan İslam’ın yayılmasını sağlama açısından önemli etkenlerdir. Ancak bunlarla beraber Müslüman halkın çoğalmasıyla, onlara hizmet edecek kurumların da

⁶¹ İzeti, Metin, **Balkanlarda Tasavvuf**, Gelenek Yay., İstanbul, 2004, s. 41.

⁶² İzeti, Metin, a.g.e., s. 46.

⁶³ Popović, a.g.e., s. 69.

⁶⁴ Arnold, a.g.e., s. 165 (Alexander Ross, *The Neodful Caveat*, London 1688, S. IX; Michel Baudier, *Histoire Générale de la Religion des Turcs*, s. 317’den alıntı).

⁶⁵ Arnold, a.g.e., s. 166.

⁶⁶ Arnold, a.g.e., s. 165-167.

oluşturulması kaçınılmazdı. İşte bahsedeceğimiz bu kurumların yayıldığı yerlerde İslam'ın kurumsallaşmasını mümkün kılmışlardır. Bilindiği üzere Osmanlılar fethettikleri yerlerdeki Müslüman halka hizmet etmek amacıyla tekke, mescid ve camiler inşa etmişlerdir. Bu yapılar İslam'ın kurumsallaşmasının ilk adımlarıdır. Ardından bölgenin durumuna göre, mektepler medreseler, darul-hadis veya darul kurrâlar ve bunları ayakta tutacak vakıflar kurmuşlardır. Bunun yanında her merkezde Müslümanların işlerine bakan kadı ve müftüler tayin etmişlerdir..

Balkanlarda camiler, yoğunluklu olarak XV. ve XVI asırlarda inşa edilmiştir. En eski camilerden olan, Kosova savaşının kazanılmasının anısına Priştine'de I. Bayazid tarafından inşa edilen cami; Üsküp'te İsa Beğ'in (1438) Ala Camii ve Mustafa Paşa'nın camisi bunlara örnek verilebilir. 1530'da Saraybosna'da inşa edilen Gazi Husrev Beğ Camii, 1550'de Yeni Pazar'da inşa edilen Altu Alem Camii ve Banja Luka'daki cami de bu dönemde inşa edilmişlerdir. Camilerin yanında sayıları 1600'ü bulan irili ufaklı birçok tekke de kurulmuştur.⁶⁷ Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde geçtiğine göre de, birçok şehirde medrese ve neredeyse her şehirde sıbyan mektepleri de açılmıştır. Şüphesiz İslam'ın Balkanlarda yayılmasında hadis ilminin de etkisi olmuştur.

II. BALKANLARDA HADİS İLMİ

Balkanlarda İslam'ın yayılması konusunu aktardıktan sonra, şimdi de hadis ilminin Balkanlardaki yeri ve önemi hakkında bilgi vermek gerekmektedir. Bunun için ilk olarak hadisin öğretildiği kurumlar daha sonra ise Balkanlarda Aydınlanma dönemindeki hadis hakkında kısa bilgi verilerek sonra Okiç döneminden önce Bosna Hersek'te hadis ile ilgili malumat verilecektir.

A. HADİS İLMİNİN ÖĞRETİLDİĞİ KURUMLAR

Balkanlar'da hadis ilminin oluşu ve gelişimi hakkında bilgi sahibi olmak için, öncelikle hadisin nerelerde nasıl öğretildiği ve bu konuda hangi kurumların önde geldiğinin bilinmesi önemlidir. Bu bakımdan hadis ilminin öğretildiği kurumlara değinilecektir. Dolayısıyla hadis ilminin öğretildiği kurumlardan birisi de tekkelerdir.

1. Tekke

Özellikle Türklerin Anadolu'ya yerleşmelerinde ve daha sonra Balkan ve diğer bölgelerde İslam'ın yayılmasında büyük rol oynayan tekkeler köylerin gelişmesinde ve

⁶⁷ Norris, a.g.e., s. 54.

köy halkının ilerlemesinde de büyük hizmetler ifa etmişlerdir.⁶⁸ Gittikleri yerlerde köy veya boş araziye yerleşen dervişler, bu yerlerde yaşayanlarla birlikte ziraat ve hayvancılıkla uğraşmışlardır. Bunlar, özellikle boş topraklar üzerinde zaviye kurmuş ve buralar kısa zamanda din, kültür ve imar merkezleri haline gelmiştir.⁶⁹

Tekkelerin Balkanlarda İslam'ın yayılmasındaki rolü son derece büyüktür. Bu müesseseler basit anlamda sadece dervişlerin ibadet ve zikir için toplandıkları bir yer olmamış, aynı zamanda bir eğitim kurumu görevini de üstlenmiştir. Tefsirden felsefeye kadar bütün İslâmî ilimler medreselerde okutulmuştur. Tekkeler ise daha ziyade toplumun manevî ve ahlakî açıdan eğitilmesine yönelik esaslar üzerine yoğunlaşmıştır.⁷⁰ Medreseler öğretirken, tekkeler ise eğiterek toplumdaki teorik ve pratik bilgi ihtiyacını karşılayan ve birbirini tamamlayan birer kurum olma görevini sürdürmüşlerdir.

Bununla birlikte tekkelerin tarih boyunca eğitimin yanında öğretimle de ilgilendikleri görülmüştür. Bu hususta tekkelerde kurulan kütüphaneler önemli bir yere sahiptir. Çeşitli ilim dallarıyla ilgili olan bu kütüphanelerdeki eserler, zamanımızda İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi başta olmak üzere, çeşitli şehirlerdeki kütüphanelerde bulunmaktadır.⁷¹

Vakfiyeler ve diğer belgelerden anlaşıldığına göre müridlerin günlük dua ve evrâd kitaplarından başka Mevlana Celaleddin Rumi'nin *Mesnevi'si*, Muhyiddin İbnu'l-Arabi'nin *Fususul-Hikem'i*, İbn Ataullah el-İskenderi'nin *el-Hikem'i*, Ebu Talib el-Mekki'nin *Kut'u'l-Kulub'u*, Gazzali'nin *İhyâ'sı*, Abdurrahman Cami'nin *Nefehatu'l-Üns'ü* başta olmak üzere Arapça ve Farsça birçok eser tekkelerde okunmuş ve şerh edilmiştir.

Tekkede okutulan bu eserlerin yanında hadis alanından eserlerin de okutulduğu ve yazıldığı olmuştur. Bunun örneklerinden biri de Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin (v. 1893) kendi tekkesinde hadis okutmuş olmasıdır. Nakşibendî tarikatına mensup olan Gümüşhanevî "*Râmûzu'l-Ehâdis*" koleksiyonunu derlemiş ve tekkesinde her hafta Salı ve Cuma günleri okutmuştur.⁷² Ayrıca bunun şerhi olan *Levâmiu'l-Ukûlu'nü*, Garaibu'l-

⁶⁸ Barkan, Ömer Lütfi, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", **Vakıflar Dergisi**, S. 2, 1942, ss. 279-304 s. 290; Kazıcı, Ziya, **İslam Müesseseleri Tarihi**, Kayıhan yay., İstanbul, 1991, s. 206.

⁶⁹ Kazıcı, a.g.e., s. 206.

⁷⁰ Kara, Mustafa, "Tekke", **DİA**, c. 40, ss. 368-370, s. 368.

⁷¹ Kara, a.g.md., s. 369.

⁷² Pırlanta, İsmail, "Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî ve Garaibu'l-Ehâdis İsimli Eseri", **I. Uluslararası Ahmaed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu**, Bildiriler Kitabı, Edit. İhsan Günaydın Ali

Ehadis'i ve bunun şerhi olan *Letaifu'l-Hikem*'i ve Hadis-i Erbaîn isimli eserini telif etmiştir.⁷³ Gümüşhanevî'nin vefatından sonra Hasan Hilmi Efendi de şeyhi gibi dergahta hadis İlmî ile iştigali esas almış, tekkenin el kitabı niteliğindeki *Râmûzu'l-Ehâdis*'i senede iki defa hatmetmeyi adet haline getirmiştir.⁷⁴

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre Balkanlarda bazı tekkelerde veya belli bir tarikat şeyhinin vakfiyesindeki medresede de hadis okutuluyordu. *Seyahatnâme*'sinde rastladığımız malumata göre Çelebi, hadislerin okutulduğu bir tekkeden ve Celvetî tarikatına ait bir şeyhin medresesinden bahsetmektedir. Bu malumata göre Bosna Hersek'in Akhisar şehrinde, Şeyh Kafi'nin tekkesi, medresesi ve yemekhanesinden bahsedilerek onun medresesinde hadis okutulduğu aktarılmaktadır.⁷⁵ Hadisin okutulduğu tekke ise Sırbistan'ın Uziçe şehrinde bulunuyordu. Evliya Çelebi'nin deyimiyle: “Der-ilm-i dârü'l-hadîs-i kân-ı muhaddisân: Olancası iki yerde ilm-i hadîs okunur. Biri Alaybeği Câmî'inde, biri Hasan Efendi tekyesinde.”⁷⁶ Buna göre Uziçe'deki Hasan Bey tekkesinde hadis okutuluyordu.

2. Cami

Eğitim öğretim alanındaki yerini her zaman koruyan cami, aynı zamanda hadis ilminin de öğretildiği bir mekandı. Evliya Çelebi'ye göre o dönemde camilerde de hadis okutulmaktaydı. Saraybosna, Belgrad, Yenipazar vs. şehirlerdeki camiler hadis okutulan mekanlardı. *Seyahatname*'de Belgrad'da dokuz camide hadis ilminin öğrenildiğine dair bilgi yer almaktadır.⁷⁷ Saraybosna'da Hünkar, Ferhâdiyye, Hüsreviyye, Koca Ali Paşa ve İsa Beğ Camileri de hadis okutulan yerlerdi. Evliya Çelebi hadisi okutan alimleri şu ifadelerle tanımlamaktadır: “hasbî şeyhu'ş-şuyuh muhaddisân vardır.”⁷⁸ Evliya Çelebi, Yeni Pazar'da da üç camide hadis ilmi öğrenildiğini aktarmaktadır.⁷⁹ Bulgaristan'da

Kuzudişili ve Adem Çatak, Gümüşhane Üniversitesi yay., Sage Matbaacılık, Ankara, 2014, ss. 27-42, s. 32.

⁷³ Koçyiğit, Yakup, “Ahmed Ziyeddin Gümüşhanevi'nin Hayatı, Eserleri ve Yapmış olduğu Etkileri”, **I. Uluslararası Ahmaed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu**, ss. 117-126, s. 119.

⁷⁴ Aydoğdu, Rukiye, “19. Yüzyıl Osmanlısında Tasavvuf-Hadis Geleneğinin Bir Temsilcisi: Ahmed Ziyeddin Gümüşhanevî”, **I. Uluslararası Ahmaed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu**, ss. 65-74, s. 70.

⁷⁵ Çelebi, Evliya, **Seyahatname**, I-X, Topkapı Sarayı Bağdat 305 Yazmasının Transkripsiyonu, hazırlayan: Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, I.b., Yapı Kredi yay., İstanbul, 1999, kitap: 5, s. 233 ve Sekizinci kitab, Türkçeleştiren. Zuhurî Danışman, Kardeş matbaası, İstanbul 1970, s. 302.

⁷⁶ Çelebi, a.g.e., Yapı Kredi yay., kitap: 6, s. 246; kitap 10, Kardeş mat., s. 168.

⁷⁷ Çelebi, a.g.e., Yapı Kredi yay., kitap: 5, s. 197; kitap 8, Kardeş mat., s. 237.

⁷⁸ Çelebi, a.g.e., Yapı Kredi yay., kitap 5, s. 225; kitap 8, Kardeş mat., s. 288.

⁷⁹ Çelebi, a.g.e., Yapı Kredi yay., kitap: 5, s. 290; kitap 9, Kardeş mat., s 89.

bulunan Çelebi'nin döneminde Vidin şehrinde Yeşil Câmî ve Kapan Câmî'inde hadis dersi görülmektedir.⁸⁰ Sırbistan'da bulunan ve bugünkü adıyla Sremska Mitrovica olarak bilinen Mitroviçe-i Srem'de çok özel olmamakla birlikte camilerde tefsir, fıkıh ile birlikte hadis dersi de görülmekteydi.⁸¹ Çelebi, Hırvatistan'da bulunan bugünkü adıyla Osijek olarak bilinen Ösek kasabasında, özel daru'l-hadis olmamakla birlikte dersîâmların camilerde hadis naklettiklerini aktarmaktadır.⁸² Sırbistan'ın Öziçse (Uzice/Ujitse) şehrinde Alaybey ve Hasan Efendi camilerinde de hadis ilmi okutulmaktaydı.⁸³ Bosna Hersek'in Foçe şehrinde, Bâyezîd Hân ve Fâtıma Sultân Câmî'inde hadis ilmi verilmekteydi.⁸⁴ “Yenişehir-i azîm'de Bayrak Camiinde meşayihî muhaddisan vardır” denilmektedir.⁸⁵ Çelebi eski adıyla Arnavud Belgradı olarak anılan Beraat şehri için şunları söylemektedir: “Der-tefhîmât-ı aded-i dârü't-tedris-i müfessirân: Cümle beş aded dârü'l-ulûm-ı âlimândır. Cümleden Sultân Bâyezîd-i Velî medresesi, Uzkurlu medresesi (---) (---) (---) (---) (---). Bunlar meşhûrdur ammâ başka dârü'l-hadîs-i muhaddisânı ve dârü'l-kurrâ-i huffâzânı yokdur. Lâkin yine her câmî'lerde müderris-i hasbîler vardır kim cem'î'î fûnûn-ı vücûhâtı kırâ'at olunur, zîrâ talebeleri çokdur.”⁸⁶ Bu ifadelerden anlaşılan, camiler de diğer dini ilimlerle birlikte hadis ilminin de okutulduğu kutsal mekanlardır.

Osmanlı dönemine has bir gelenek olan camilerde hadis okutulması geleneği, sonradan Balkanlarda bazı camilerde devam etmiştir.⁸⁷ Yeni sistemlerin ortaya çıkmasıyla camiler tamamen ibadet yerine dönüşürken, insanların eğitim ihtiyacını okullar karşılar hale gelmiştir. Camilerde devam eden eğitim, ne yazık ki ilmihal düzeyinde kalmıştır.

3. Medrese

Osmanlılar medrese kurumuna çok önem vermiştir. Ülkenin en ücra köşelerine kadar her yerde medreseler kurulmuştur. Bu kurumlar klasik dönemde devletin tüm

⁸⁰ Çelebi, a.g.e., Yapı Kredi yay. kitap: 6, s. 99.

⁸¹ Çelebi, a.g.e., Yapı Kredi yay., kitap: 6, s. 102; kitap 9, Kardeş mat, s. 273.

⁸² Çelebi, a.g.e., Yapı Kredi yay., kitap: 6, s. 108; kitap 9, Kardeş mat, s. 283.

⁸³ Çelebi, a.g.e., Yapı Kredi yay., kitap: 6, s. 246; kitap 10, Kardeş mat, s. 168.

⁸⁴ Çelebi, a.g.e., Yapı Kredi yay., kitap: 6, s. 256; kitap 10, Kardeş mat, s. 179.

⁸⁵ Çelebi, a.g.e., Yapı Kredi yay., kitap: 8, s. 88; kitap 12, Kardeş mat, s. 120.

⁸⁶ Çelebi, a.g.e., Yapı Kredi yay., kitap: 8, s. 308; Üçdal yay., İstanbul, 1985, c. 8, s. 430.

⁸⁷ Bkz. Kurdić, Šefik, “Hadis u djelima Mehmed ef. Handzića”, (İslam i Kultura Bošnjaka u djelima Savfet-Bega Bašagića, Mehmeda Handzića i Edhem Mulabdića), **Zbornik Radova Četvrtog Simpozija 1419/1994**, Zagreb, Islamska Zajednica Zagreb, ss, 167-176, s.172.

eğitim yükünü sırtında taşımışlardır. Osmanlı Devleti kuruluş döneminde Selçuklulardan devraldığı medreseleri, Yükselme döneminde geliştirerek bazı düzenlemeler yapmıştır.⁸⁸ Fatih Sultan Mehmed tarafından kurulan Semâniye Medresesi ile Kanuni Sultan Süleyman tarafından kurulan Süleymaniye Medreseleri Osmanlı medrese sisteminin en güzel örneklerini oluşturmuşlardır..

Kanuni Sultan Süleyman döneminde kurulan Süleymaniye Külliyesi biri Hadis öğretimi için (Dâru'l-hadis), biri tıp (Dâru't-tıp) ve dördü genel medrese olmak üzere toplam altı medreseden meydana gelmekteydi. Bu medreselerden yirmili medrese hariç daru'l-hadis ve diğer medreselerde hadis ilminin okutulduğu anlaşılmaktadır.⁸⁹ Mesela Otuzlu medreselerde Mesâbîh, Kırklı medreselerde Mesâbîs ve Meşârîk, Ellili Hariç medreselerinde ise Meşârîk, Mesâbîh Buharî veya Müslim, Ellili Dahil medreselerinde Buhari, Sahn-ı Seman'da da Buhari gibi dersler okutuluyordu.⁹⁰ Bundan başka daru'ş-şifa'da da hadis ilminin okutulduğu görülmektedir.⁹¹

Osmanlı'nın son dönemlerine doğru bozulmaya başlanan Medreseler yeni reformlara tabi tutulmuşsa ve ders programlarında yeni düzenleme yapıldıysa da hadis derslerinin okutulmasına devam edilmiştir.⁹² Balkanlardaki hadis derslerinin okutulduğu yerler ve medreseler hakkında bir fikir edinmek açısından Cahit Baltacı'nın tespitlerinden de faydalanarak şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

Otuzlu medreseler: Edirne'de Ali Kuşçu Medresesi, Gelibolu'da Balaban Paşa Medresesi ve Mesih Paşa Medresesi, Manastır'da Dülbend Kadı Medresesi, Kavala'da Halil Bey Medresesi, Selanik'te Hızır Çelebi Medresesi ve Mustafa Bey Medresesi, Varna'da İsmail Çavuş Medresesi, Edirne'de Kadı Muhyiddin Medresesi, Saraybosna'da Kemal Bey Medresesi, Ilıca-Köstendil'de Murat Çelebi Medresesi, Dimetoka'da Oruç Paşa Medresesi, Tırhala'da Ömer Bey Medresesi, Yenipazarda Sinan Çelebi Medresesi, Vidin'de Şah Suvar Medresesi, Plevne'de Zaviye Medresesi'dir.⁹³

⁸⁸ Sarıkaya, Yaşar, **Medreseler ve Modernleşme**, İz Yay., İstanbul, 1997, s.14-15.

⁸⁹ Karacabey, Salih, "XV ve XVI.Asırda Osmanlı Medreselerinde Hadis Öğretimi", **UÜİFD**, S. 4, C. 4, Yıl 4, Uludağ Üniversitesi Basım Evi, Bursa, 1992, ss. 227-235, s. 230; Diğer medreseler: otuzlu, kırklı, haric-i ellili, dahil-i ellili, sahn-ı seman ve altmışlı şeklinde sınıflandırılmaktadır.

⁹⁰ Bkz. Karacabey, "XV ve XVI.Asırda Osmanlı Medreselerinde Hadis Öğretimi", s. 151, 152; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı**, TTK, Ankara 1945, s.19-31.

⁹¹ Baltacı, Cahid, **XV-XVI. y.y.Osmanlı Medreseleri**, I-II, C. I, 2. b., MÜİFV. yay., İstanbul, 2005, s. 89, 90.

⁹² Bkz. Karacabey, "XV ve XVI.Asırda Osmanlı Medreselerinde Hadis Öğretimi", s. 152-154.

⁹³ Baltacı, a.g.e., s. 262, 263, 266, 272, 274, 277, 279, 281, 284, 288, 289, 292, 295, 297, 305.

Kırkli medreselerin bulunduğu şehirler ise: Plevne’de Ali Bey Medresesi, Eyüp-İstanbul’da Behram Kethüda Medresesi, Edirne’de Beylerbey Medresesi ve Eski İbrahim Paşa Medresesi, Hacı Alemüddin Medresesi, Hüsamettin Medresesi, İbrahim Paşa Medresesi ve Yakut Paşa Medresesi, Üsküp’te Hacı Hüseyin Medresesi, Gelibolu’da Halil Bey Medresesi, Ağrıboz’da Hayrettin Paşa Medresesi, Yanbolu’da Kara Ali Bey Medresesi, Filibe’de Karagöz Paşa Medresesi, Karaferiyye (Yunanistan) Mehmed Bey Medresesi, Porzenik’te (Rumeli) Mehmed Bey Medresesi, Baçağaç (Rumeli) Mustafa Bey Medresesi, Yenişehir-Fener/Larissa’da Turhan Bey Medresesi, Hezargrat’ta (Bulgaristan) Yahya Paşa Medresesi’dir.⁹⁴

Ellili Medreseler ve bulunduğu şehirler: Dimetoka’da Abdülvasi Medresesi, Yenice-Vardar’da Ahmet Bey Medresesi, Evranos Gazi Medresesi, Belgrat’ta Arslan Paşa Medresesi, Livadiye-Yunanistan’da Ayas Dede Medresesi, Edirne’de Çuhacı Hacı Medresesi, Eminiye Medresesi, Eski Cami Medresesi, Halebi Medresesi ve Kadı Mahmud Medresesi, Gelibolu’da Dağı Medresesi, Hazergrat’ta İbrahim Paşa Medresesi, Üsküp’te İsa Bey Medresesi ve İshak Paşa Medresesi, Eyüb-İstanbul İsmi Han Sultan Medresesi, Niğbolu’da (Bulgaristan) Kadı Ivaz Medresesi, Rodos’ta Kanuni Sultan Süleyman Medresesi.⁹⁵ Edirne’de Mahmut Paşa Medresesi, Plevne’de Mihaloğlu Ali Bey Medresesi, Edirnekapi’da Mihrimah Sultan Medresesi, Budin’de Mustafa Paşa Medresesi, Silivri’de Piri Mehmed Paşa Medresesi, Rodosçuk (Tekirdağ)da Rüstem Paşa Medresesi, Gelibolu’da Saruca Paşa Medresesi, Serez’de (Yunanistan) Selçuk Sultan Medresesi, Sofya’da Sofu Mehmet Paşa Medresesi, Lüleburgaz’da Sokollu Mehmet Paşa Medresesi, Selanik’te Sultan Murad Medresesi, Baba/Selanik’te Sultan Beyazid Han Medresesi, Selanik’te Sultan Murad Medresesi, Filibe’de Şehabeddin Paşa medresesi, Edirne’de Şeyhi Çelebi Medresesi, Eyüb-İstanbul Taş-Zade Medresesi, Edirne’de Üç Şerefli Medresesi.⁹⁶

Altmışlı Medreseler: Edirne’de II. Beyazid Medresesi, Saraybosna’da Hüsrev Bey Medresesi, Trnova’da Yıldırım Han Medresesi.⁹⁷ Bunlar Balkanlardaki XV. ve XVI. yy dönemindeki Osmanlı Medreselerini kapsamaktadır.⁹⁸

⁹⁴ Baltacı, a.g.e., s. 307, 315, 317, 321, 326, 327, 329, 335, 340, 343, 344, 345, 348, 349, 353, 356, 357.

⁹⁵ Baltacı, a.g.e., s. 363, 366, 371, 376, 402, 404, 410, 413, 420, 449, 487, 490, 492, 496, 503, 504, 510.

⁹⁶ Baltacı, a.g.e., c. II, s. 543, 560, 561, 580, 598, 608, 672, 678, 687, 689, 695, 697, 704, 717, 718, 719, 725.

⁹⁷ Baltacı, a.g.e., c. II, s. 759, 780, 827.

⁹⁸ Baltacı, a.g.e., s. 121.

Verilen bilgilere göre hadis ilminin en sistemli olarak okutulduğu kurum medresedir. Osmanlı'nın her tarafında bulunan medreseler ve daru'l-hadisler de bunun en güzel örnekleridir. Evliya Çelebi'nin (1611-1684) verdiği bilgilere göre Balkanlarda hadis okutulduğu bir çok daru'l-hadis ve medrese bulunmaktaydı. Bulgaristan'dan başlayarak, Sırbistan, Bosna, Arnavutluk vs. ülkelerde hadis ilmi okutuluyordu.

Evliya Çelebi sayısını vermemekle birlikte Balkanlardaki daru'l-hadis varlığından bahsetmektedir. O Edirne'deki daru'l-hadisi anlatırken onun bina olarak tasvirini şöyle yapmakta, orada ders veren hocalardan şöyle bahsetmektedir: "Cümle (-- -) adet dâru'l-hadîs-i Nebevî'dir. Evvelâ cümleden mükellef-ü mükemmel rasâs-ı hâs-ı nîlgûn ile mestûr kârgîr (taştan ve kubbeli) binâ-yı ma'mûr dâru'l-hadîs-i Sultân Selîm Sâni meşhûrdur. Fudalâ'i'd-dehrden muhaddis ü müfessir dersi'âmlara meşrûta bir dâru'l-hadîs ma'mûrdur. Andan dâru'l-hadîs"⁹⁹ Tekirdağ Şehri: "Der-ta'rîf-i dâru'l-ulûm-ı muhaddisân: Cümle üç yerde ilm-i hadîsden Müslim ve Buhari ve Camiu's-Sagir kitabları tilavet olunub hasbî ders-i âmmları vardır amma mahsûs kubâblı kârgîr binâlı dâru'l-hadîsleri yoktur. Cümleden fuzalâu'd-dehr Rüstem Paşa câmi'i ders-i âmmıdır."¹⁰⁰

Sırbistan'da hadis okutulduğu medreseler Pojega, Mitroviçe-i Sirem (Sremska Mitrovica) ve Semendire (Smederevo) şehirlerinde bulunmaktaydı. Evliya Çelebi, Pojega'da sayısını vermemekle birlikte medrese-i dâru'l-ulûmdan bahsetmektedir. Sremska Mitrovica'daki Medrese-i Gâzî Bâyezîd Beğ, medrese-i Bayram Beğ, medrese-i Murâd Paşa medreselerinden, meşhur daru't-tedris-i âlimânlardır diye bahsetmektedir.¹⁰¹ Semendire'de ise (Sırbistan) Medrese-i Sultaniyye ve medrese-i Şîr Murâdiyye bulunmaktadır. Ancak bu medreselerden daru't-tedrisi mufessirân olarak bahsedildiği için bunlarda hadis ilmi okutulduğuna dair açık bilgi verilmemektedir.¹⁰²

Hırvatistan'ın Ösek Kasabası'nda (Osijek) dört daru't-tedris-i âlimân bulunmakta, ancak bunlardan sadece Kasım Paşa ve Mustafa Paşa medreselerinin adlarına yer verilmektedir.¹⁰³

Makedonya'nın İştip şehrinde Gâzî Hudavendigâr Murâd Hân-ı Evvel'in Cami'i önünde Muradiye Medresesinde hadis okutulduğu aktarılmaktadır.¹⁰⁴ Ayrıca

⁹⁹ Çelebi, Evliya, a.g.e., Yapı Kredi yay., kitap: 3, s.251; kitab 5, Kardeş mat, s. 327.

¹⁰⁰ Çelebi, Evliya, a.g.e., Yapı Kredi yay., kitap: 8, s. 348; Üçdal yay., c. 8, s. 491; kitap 13, s. 36.

¹⁰¹ Çelebi, Evliya, a.g.e., Yapı Kredi yay., kitap: 6, s. 102; kitap 9, Kardeş mat, s. 273.

¹⁰² Çelebi, Evliya, a.g.e., Yapı Kredi yay., kitap: 5, s. 317.

¹⁰³ Çelebi, Evliya, a.g.e., Yapı Kredi yay. kitap: 6, s. 108; kitap 9, Kardeş mat, s. 283.

¹⁰⁴ Çelebi, Evliya, a.g.e., Yapı Kredi yay., kitap: 6, s. 63; kitap 9, Kardeş mat, s. 232.

Hüdavendigâr Caminiî'nin önünde Hüdavendigâr Daru'l-Hadisî bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁵ Manastır şehrini de ziyaret ettiği anlaşılan Evliya Çelebi'nin "Der-medh-i dâru'l-hadîs-i müfessirân: (1,5 satır boş)..."¹⁰⁶ sözlerinden, bir daru'l-hadisînin varlığı anlaşılmaktadır. Ancak bu ifadelerinden sonra gelen satırlar boş kaldığı için hangi daru'l-hadis veya medrese olduğu konusunda bilgiler eksik kalmaktadır. Ohri'de bir yerde de hadis okutulduğu bilinmekte ancak cami mi medrese mi olduğu konusunda bilgi verilmemektedir.¹⁰⁷

Bosna'nın bir şehri olan Foça'da altı adet medâris-i talibân vardır. Bunların bazılarında hadis görülmektedir.¹⁰⁸ Nevesin'deki Velî Ağa Camii medresesi ve Sultan Bayezid-i Velî Camii haremının sol tarafında merdivenlerin dibinde bir adet daru'l-hadisî Peygamberân bulunmaktadır.¹⁰⁹ Mostar'da da daru'l-hadis bulunduğu görülmektedir. Ancak seyahatnamedeki bilgilere göre medresede mi, yoksa camide mi okutulduğuna dair bilgi bulunmamaktadır.¹¹⁰

Kosova'nın Yakova şehrinde sayısı verilmemekle birlikte bütün ilimlerin okutulduğu medreseler, Priştine'de ise tefsirin de okutulduğu daru'l-hadis bulunduğu bilgisi yer almaktadır.¹¹¹

Arnavutluk'un Arnavud Belgradı (Berat) şehrini ziyaret eden Evliya Çelebi şunu demektedir: "Cümle beş aded dâru'l-ulûm-ı âlimândır. Cümleden Sultân Bâyezîd-i Velî medresesi, Uzkurlu medresesi (---) (---) (---) (---) (---). Bunlar meşhûrdur ammâ başka dâru'l-hadîs-i muhaddisânı ve dâru'l-kurrâ-i huffâzânı yokdur. Lâkin yine her câmi'lerde müderris-i hasbîler vardır kim cemî'i fûnûn-ı vücûhâtlar kırâ'at olunur, zîrâ talebeleri çokdur."¹¹² Arnavutluk'un bir başka şehri olan İlbasan'da daru'l-hadislerin bulunduğunu söyleyen Çelebî, eserinde daru'l-hadislerin sayısı ve binaları hakkında bilgi vermemektedir.¹¹³ Ergiri Varoşu (Gjirokaster) için ise şunu söylemektedir: "Der-ilm-i dâru'l-hadîs-i âlimân: Cümle beş aded dâru't-tedris-i âlimân vardır. Evvelâ Bâyezîd Hân

¹⁰⁵ Baltacı, Cihad, a.g.e., c. II, s. 882.

¹⁰⁶ Çelebi, Evliya, a.g.e., Yapı Kredi yay., kitap: 5, s. 308.

¹⁰⁷ Çelebi, Evliya, a.g.e., Yapı Kredi yay. kitap: 5, s. 309.

¹⁰⁸ Çelebi, Evliya, a.g.e., Yapı Kredi yay., kitap: 6, s. 256; kitap 10, Kardeş mat, s. 179.

¹⁰⁹ Çelebi, Evliya, a.g.e., Yapı Kredi yay., kitap: 6, s. 260; kitap 10, Kardeş mat, s. 183-184.

¹¹⁰ Çelebi, Evliya, a.g.e., Yapı Kredi yay., kitap: 6, s. 289.

¹¹¹ Çelebi, Evliya, a.g.e., Yapı Kredi yay., kitap: 8, s. 329; Üçdal Belde yay., c. 8, s. 463; kitap 13, Kardeş mat. s. 22.

¹¹² Çelebi, Evliya, a.g.e., Yapı Kredi yay., kitap: 8, s. 308; Üçdal yay., c. 8, s. 430.

¹¹³ Çelebi, Evliya, a.g.e., Yapı Kredi yay., kitap: 8, s. 320; kitap 13, Kardeş mat., s. 16; Üçdal yay.c.8, s.449.

medresesi ve Memi Paşa medresesi.”¹¹⁴ Bulgaristan’ın Sofya şehrinde sayısı verilmemekle birlikte daru’l-hadisın mevcudiyetine işaret edilmektedir.¹¹⁵

Seyahatnameye göre bugünkü Yunanistan’ın kapsadığı bir çok şehirde hadislerin okutulduğu medrese veya daru’l-hadis bulunuyordu. Gümülcüne’de mahsus daru’l-hadis bulunamamakla birlikte beş adet daru’t-tedrisi muhaddisan bulunmuştur. Çelebi bu yerlerden ona göre en meşhuru olan Yeni Cami medresesini saymaktadır.¹¹⁶ Sayısını vermemekle birlikte Selanik’te daru’l-muhaddisinin bulunduğuna işaret edilmektedir.¹¹⁷

Ağrıboz (Yunanistan) şehrinde hadisın okutulduğu iki medresenin varlığından bahsedilmektedir.¹¹⁸

Şehr-i Ballıbadra’da (Mora eyaleti/ Yunanistan) hadis öğrencisi yetiştiren dört tane medresenin olduğuna işaret edilmektedir.¹¹⁹

Kal’a-i Kebîr Moton’da (Yunanistan) sayısını vermemekle birlikte daru’l-hadislerin bulunduğunu ve bunlardan öncelikle değinmesine değer olan Beyazid Han medresesini göstermektedir.¹²⁰

Anapoli’de (Yunanistan) bir kaç tane medrese-i müfessirin-i muhaddisin bulunmaktaydı.¹²¹

Girid adası/Retime (Yunanistan) iki medrese-i alimânın bulunduğuna işaret etmektedir.¹²²

Yanya (Yunanistan) şehrine gelince buradaki hadis medreselerinin sayısını vererek onların en önemlisi olan Ali Paşa medresesinin tasvirini yapmaktadır: “Der- evsâfât-ı dâru’l-ulûm-ı âlimân- müfessirân: Cümlesi altı aded medrese-i muhaddisân vardır. Cümleden Bebr Paşa pederi Alî Paşa medresesi bir uzun uzadıya on sekiz aded kârgir binâ hücreli ve her hücre önleri kârgîr kemerler ve amûd-ı mermerler ile mebnî müzeyyen medrese-i ma’ mûrdur kim her hücreye beşer akçe vazîfe-i mu’ ayyene ve üçer aded şem’ -i revgan ve ikişer aded nânpâre ve birer tâs çobraları vardır. Bunda olan imâreti gâyet ma’ mur olup âyende vü revendeye ni’ meti mebzûldür. Ve müderrisine (---).

¹¹⁴ Çelebi, Evliya, a.g.e., Yapı Kredi yay., kitap: 8, s. 300.

¹¹⁵ Çelebi, Evliya, a.g.e., Yapı Kredi yay., kitap: 3, s. 224; (---) metinde boş bırakılan bir kelimelelik yerlerde kullanılmıştır – Çelebi, Seyahatname, Yapı Kredi yay., “Bazı İşaretler” s. XXXVI.

¹¹⁶ Çelebi, Evliya, a.g.e., Yapı Kredi yay., kitap: 8, s. 38.

¹¹⁷ Çelebi, Evliya, a.g.e., Yapı Kredi yay., kitap: 8, s. 71; Üçdal yay., c. 8, s. 87.

¹¹⁸ Çelebi, Evliya, a.g.e., Yapı Kredi yay., kitap: 8, s. 110.

¹¹⁹ Çelebi, Evliya, a.g.e., Yapı Kredi yay., kitap: 8, s. 131.

¹²⁰ Çelebi, Evliya, a.g.e., Yapı Kredi yay., kitap: 8, s. 145.

¹²¹ Çelebi, Evliya, a.g.e., Yapı Kredi yay., kitap: 8, s. 164.

¹²² Çelebi, Evliya, a.g.e., Yapı Kredi yay., kitap: 8, s. 177.

Der-kâ'imât-ı dâru'l-hadîs-i muhaddisân-ı peygamberân: Umûmisi iki yerde ilm-i hadîs tilâvet olunup Müslim ve Buhârî ve Câmî'u's-sagîr ve Meşârik ve Mesâbih kitabları okunur, muhaddis kimesneleri vardır.”¹²³ Çelebi'nin anlatımına göre bu medreselerde Müslim, Buhari, Camiu's-Sagir, Meşarik ve Mesabih kitabları okunduğuna göre bu medresenin yüksek okul seviyesinde olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu itibarla Yanya şehrinin de önemli bir ilim merkezi olduğu anlaşılmaktadır.

Cahit Baltacı'nın tespitlerine göre Hadis ilmi Osmanlı hakimiyeti altındaki bölgelerde 1913 senesine kadarki medreselerin müfredatında yer almış ve bu durum Medrese Islahatı döneminde de sürmüştür (1914).¹²⁴

Ancak Balkanlarda Osmanlı'nın çekilmesiyle birlikte göç ettirilen binlerce Müslüman aile ve oluşan yeni siyasî şartlar var olmuş olan bir çok medresenin kapatılmasına, yıktırılmasına veya gayri müslüm hükümetler tarafından el konulmasına neden oldu. Bununla birlikte okutulan hadis ilimler de doğal olarak bir çok yerde kesintiye uğradı.

B. AYDINLANMA DÖNEMİ BALKANLARDA HADİS İLMİNİN TARİHÇESİ

Osmanlılar Balkanlara gelince inşa ettikleri tekke, cami ve mescidlerin yanında Müslüman çocukların eğitim görecekları bir takım eğitim kurumlarını da inşa etmişlerdir. Bu eğitim kurumları mektep ve medrese adını taşımaktaydı. Özellikle medreselerin kurulmasıyla Balkanlarda hadis ilminin resmî anlamda okutulması başlamıştır.

Osmanlı'nın gelmesiyle açılan cami, tekke ve medreseler ilim faaliyetlerinin de yoğunlaşmasına neden olmuştur. Okutulan dersler genelde Arapça ve Osmanlıca idi. Daha sonra XIX. yüzyılın sonuna doğru Balkanlarda ana dilde bazı tercümelemlerin ve çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Ancak Osmanlı'nın çekilmesiyle birlikte Müslüman halka yönelik artan baskılar ve genel olarak Balkanlarda beliren isyan hareketleri, işgaller ve savaşlar özellikle de Balkan Savaşları ile I. Dünya Savaşı'nın meydana gelmiş olması halkın ilmi çalışmalarla meşgul olmasını engelleyen faktörlerden olmuştur. Bu dönemde üzerinde en fazla durulan konular, güncel meselelerdir. Bunlar da işgal, savaş ve yeniliklerin getirdikleri yeni durumların yorumuyla ilgili konulardır. Bu dönemde hadis alanında ciddi çalışmalardan bahsetmek hemen hemen mümkün değildir.

¹²³ Çelebi, Evliya, a.g.e., Yapı Kredi yay., kitap: 8, s. 290; Üçdal yay., c. 8, s. 401.,; Kitap 12, s. 299

¹²⁴ Bkz. Baltacı, a.g.e., s. 91.

Bu süreçte yapılan sınırlı sayıdaki çalışmalara Bosna'da Mehmed Handzic'in (1906-1944) *Hadis ve Tefsir İlmine Giriş*¹²⁵ ve M. Tayyib Okiç'in (1902-1977) *İslamska Tradicija* adlı çalışmaları örnek olarak gösterilebilir.

Arnavutluk'ta da bu dönemde belli tercüme ve telif çalışmaları yapılmıştır. Ancak bu dönem için hadis ilmi çalışmasından bahsedemeyiz. Yapılan kısıtlı çalışmalar genelde halka yöneliktir. Ancak çok sınırlı sayıda da olsa XX. yüzyılın başlarında Bosna'da ve Arnavutluk'ta Hadis ilmi konusunda kısmi faaliyetler olmuştur.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Arnavutluk'ta ve genel olarak Balkanlarda aydınlanma dönemiyle beraber gelişen millî duygulara paralel olarak Arnavutlar ana dilde yazmaya ağırlık vermişlerdir. Bu gelişmelerin getirdiği yenilikler arasında anadilde ilk ilmihallerin, ilk Kur'an tırcümelerini basılması da yer almaktadır.¹²⁶ 1940 yılında H. İbrahim Dalliu tarafından Arnavutça hazırlanan *Hadithi Errbeain* adlı kırk hadis çalışması Arnavutça'da yayımlanan ilk hadis çalışması sayılabilir. İmam Nevevi'yi esas alan yazar, Buhari, Müslim, Tirmizi, Ebu Davud vs. gibi muhaddislerin hadislerinden faydalanmıştır.¹²⁷ Çok sayıda hadisin yer aldığı başka bir çalışma Hafız İbrahim Dalliu'nun *Udha Muhammedane* adlı tercümesi olup 1936'da Tiran'daki Tirana Matbaasında yayımlanmıştır. Bu tercüme İmam Muhammed Birgivi'nin *et-Tarikatu'l-Muhammediyye* adlı eserinden yapılmıştır. Maksim Gjinaç ve Petrit Bezhani'nin verdikleri tanıtım bilgilerine göre tercümenin başında çevirmenin önsözü yer almaktadır. Sonra da Kur'an ve Hz. Peygamber'in sözüne sınıksız sarılmayı, bidatten sakınmayı, kötü huylardan arındırılmayı içeren öğütler gelmektedir.¹²⁸ Mevkûf hadisleri biraraya getiren bir çalışma olarak kabul edebileceğimiz Hafız Ali Korça'nın 1910 senesinde yayımladığı *Treqind e Tre Fjalet te İmam Aliut (İmam Ali'nin 303 Sözü)* adlı çalışması da bu dönemde yazılan eserlerden biridir.¹²⁹ 1930 senesinde ise başka bir hadis eseri gün ışığına çıkmıştır. *Bilbil i Hadithit. 1001 dritë. Fjalët e shenjtë e të madhit Pejgamber* (Përkëthimtar: Hafëz Abdullah Sëmlaku. – Korçë: Shtypëshkronja Peppo et Marko, 1930. 122 f.) adlı eser

¹²⁵ Kurdić, a.g.m., ss. 167-176.

¹²⁶ **Kurani**, Kendimi, Perkthyer Shqip Prej I.M.Q. (Ilo Mitkë Qafëzezi), me Dy Piktura, Shtypet nde Kater Fashikulla, Kjo Eshte e Para, Shtypur nde Rrumani, 1921. Bkz. Maksim Gjinaç ve Petrit Bezhani, *Libra ne Gjuhen Shqipe per Islamin*, yay evi yok, İstanbul, 2002, s. 13; Popoviç, a.g.e., s. 20.

¹²⁷ Zekaj, Ramiz, **Zhvillimi I Kultres Islame te Shqiptaret Gjate Shekullit XX**, Instituti Shqiptar i Mendimit dhe Qyteterimit Islam yay., Tirane, 2002, s. 213.

¹²⁸ Gjinaç, Maksim ve Bezhani, Petrit, a.g.e., s. 74-75.

¹²⁹ Korça, Hafız Ali, **303 Fjalet e İmam Aliut**, Korça yay., Korçë, 1910 (Yeniden Tirane 2004)

Arnavutça'ya yapılan bir tercümedir. Eserde 121 başlıkta ele alınan farklı konularla ilgili hadisler ve birkaç şiir ve bir mektup yer almaktadır.¹³⁰

Yine bu dönemde (XX. y.y.ın başlarında) Arnavutça çıkan dinî mahiyetli bazı dergilerde “Zani i Nalte” ve “Kultura Islame” gibi ayet ve hadislerin yer aldığı vaaz ve diğer dini içerikli makaleler yayımlanıyordu.¹³¹ İşkodra ve Tiran'daki medreselerde hadis dersi okutulmaktadır.

Bulgaristan'daki Müslümanların durumuna gelince, Bulgaristan'ın XIX. y.y.ın sonlarında ve XX y.y.ın başlarında Osmanlı'dan ayrılma mücadelesi başlatması ve daha sonra Osmanlı'ya savaş açması ve bu süre zarfının genelde hep savaşlarla geçmesinin getirdiği sonuçlar Müslümanların aleyhine olmuştur.¹³² 1900/1901 eğitim-öğretim senesindeki kayıtlara göre Bulgaristan'da 20 medrese bulunurken zamanla ve özellikle 1902'den sonra medreselerin sayısında azalma görülmektedir.¹³³ 1922'de kurulmuş olan ve dini kadroları yetiştiren Şumnu Medresesi yani Medrese-i Nüvvâb'dan bahsedilmektedir. Arapça ve Türkçe'nin yanında dini derslerin de öğretildiği nüvvab medresesinin, yüksek seviyedeki ders programı Kahire'deki el-Ezher Üniversitesi'ndeki öğrenimine benzemektedir.¹³⁴ Buna göre bu medresede hadis derslerinin bulunması doğaldır. Yine bu dönemde Müslümanların haklarını korumak amacıyla cemiyetler kurulmuş ve gündemi takip etmek niyetiyle kurulan gazeteler yayımlanmıştır.¹³⁵ Bu hali

¹³⁰ Bkz. Gjinaj, Maksim ve Bezhani, Petrit, a.g.e., s. 46-48; Yukarıda sayılanların dışında siyer ve meğazi içerikli eserlerin tercümelerinden de bahsedilebilir. Bu konuda “Jeta e Hazretit Muhammed Mustafajt si mbas gojdhane dhe shkrimtarve të mdhaj arab” adlı eser İtalyanca'dan Arnavutça'ya Fehmi Kazazi tarafından tercüme edilmiş ve 1929 senesinde İşkodra'da “Ora e Shkodres” matbaasında basılmıştır. Çevirmenin önsözü ve yirmi bir alt başlıktan oluşan bu eser, başlığından da anlaşıldığı gibi Hz. Muhammed'in doğumundan vefatına kadarki hayat serüveninden bahsetmektedir.¹³⁰ Aynı yıl Pakistanlı Muhammed Ali'nin “İslam Peygamberi Muhammed” adlı biyografik kitabı Arnavutça'ya Omer M. Sharra tarafından tercüme edildi.¹³⁰ “Këshillet e së Premtes” (Shkoder: Shtypshkronja “Ora e Shkodres”, 1932.-259 f., Arnavut Müslüman Topluluğu yayınıdır) adlı eser de vaazlardan oluşmakta olup 49 öğüt vermekte ve içerisinde pek çok hadis yer almaktadır. ¹³⁰ Sadik Bega'nın “Ushqimi, pijet, tualeti dhe veshja simbas islamizmit” (İslama göre yiyecek, içecek, tuvalet ve giysi) adlı çalışması da içerisinde pek çok hadisin yer aldığı bir çalışmadır. Bu çalışma 1943 senesinde Arnavutluk Müslüman Topluluğu tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Gjinaj, Maksim ve Bezhani, Petrit, a.g.e., s. 92.

¹³¹ Zekaj, a.g.e., s. 169.

¹³² Popović, a.g.e., s. 73-74.

¹³³ Bkz. Turan, Ömer, **The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarihi Kurumu Yay., Ankara, 1998, s. 235-236.

¹³⁴ Popović, a.g.e., s. 87.

¹³⁵ Popović, a.g.e., s. 75,76,77; Mesela Muallimin-i İslamiye Cemiyeti ve 1911'de kurulan İttifakı İslam bu dönemde açılan cemiyetlerdir. Bu dönemde çıkan bazı gazeteler de bulunmaktadır. Serbest Bulgaristan (Sofya 1887-1888 hatalık); Gayret (Filibe 1895-1903 haftalık, hepsi 325 sayı); Doğru Yol (Filibe 1900); Rumeli (Filibe 1906 haftalık, toplam 34 sayı); Tunca (Sofya 1913-1915) vs. gibi gazeteler bunun örnekleridir.

göz önünde bulundurursak medreselerde okutulan derslerin, camilerde verilen vaazların veya okutulan hutbelerin dışında hadis ilminden bahsetmek mümkün görülmemektedir.

Romanya'da da durum Bulgaristan'dakine benzemektedir. İlk başlarda Babadağ'da bulunan ve 1901'de Mecidiye'ye taşınan medresenin¹³⁶ Rumence dışındaki dini dersleri şunlardır: Talimi kıraat (Kur'an talimi), tecvid; Sarf (emsile, bina, izzî); Nahv (avamil, izhar), Halebi 1. cilt; Nahv (Cami 1. cilt), Halebi 2. cilt; Cami (2.cilt, Mülteka 1. cilt); Mantık, Mülteka 2. cilt; Maani, Meviza, Dürer; Akait, Fıkıh usulü, Faraiz.¹³⁷ Bunun dışında Romanya'da özellikle XX. y.y.ın başlarında kurulmuş olan dinî hüviyetli dernekler de var olmuştur. Bu derneklerin amacı Romanya'da yaşayan Müslümanların millî ve dinî kimliklerini korumaktı.¹³⁸ Bu dönemde çıkan bazı neşriyat ve gazete ise: Hareket 1896; Şark 1898; Dobruca Sadası 1910; Tuna 1925 vs. Durum böyle olmakla birlikte yine de dini neşriyat konusunda çok eksik ve yetersiz kalınmıştır.¹³⁹

Macaristan'ın durumu daha farklıdır. 1683'te Osmanlıların Viyana kuşatmasında yenilmeleriyle Macarlar topraklarını geri almaya başlamış olup bunun sonucunda ülkedeki Müslüman topluluğundan bahsetmek mümkün görülmemektedir.¹⁴⁰ Ancak XIX. yy'ın ikinci yarısında müslüman topluluğu Buda kentindeki Gül-Baba Türbesi'nin ziyaretçileri çekiciliğiyle 1878 yılında Bosna Hersek'in Avusturya Macaristan tarafından ilhak edilmesiyle müslüman topluluklar ortaya çıkmıştır. Ancak zamanla Müslümanların sayısının azaldığı¹⁴¹ Macaristan'da hadis alanındaki ilmi faaliyetlerden bahsetmek mümkün değildir.

¹³⁶ İbram, Nuradin, **Dobruca'daki Müslüman Topluluğu Manevi Hayatından Sayfalar**, çev. Belghuzar Cartalı Buliga ve Namık Kemal Yıldız, Ex Ponto yay., Constanta 1999, s. 104.

¹³⁷ Ülküsal, Müstecib, **Dobruca ve Türkler**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1966, s. 113.

¹³⁸ İbram, a.g.e., s. 114-115; Bu derneklerden bazıları: Mecidiye Müslüman Semineri Mezunları Cemiyeti (1911), Hakkı Hafız Veli ve Müstecip Hacı Fazıl tarafından kurulan Azaplar Maarif Cemiyeti (1916), Müslüman Semineri Öğrencileri Cemiyeti (1919) ve diğer dernekler.

¹³⁹ Ülküsal, a.g.e., s. 155-156 Mehmet Niyazi bu konuda şunu ifade etmektedir: "Her hususta eksik kalmamızın başlıca sebebinin ilimsizlik olduğunu kabul edersek ilmin vasıtai intişari olan matbuatın memleketimize ne kadar geç girdiğini anlamak pek o kadar güç bir şey olmaz. 1895 senelerine kadar biz Dobruca Müslümanları için gazete ve gazetecilik tamamen meçhuldü. O vaktin meclislerinde, ziyafetlerinde, ailelerin gece hayatlarında sesi güzelce çocuklara, mollalara, molla hanımlara mevlüt, Muhammediye, Ahmediye gibi menkıbevî şeyler okutulur, bunların te'sirleriyle göz yaşları akıtılırdı. Buna binaen İstanbul'a yalnız medrese tahsili görmek maksadıyla giden talebe avdetlerinde heybe ve zembillerini bu gibi kütüb ve resail ile doldurarak döner ve menfaatlerini te'mine çalışırlardı. Bu meyanda Seyit Battal Gazi, Ebumüslüm Horasanî hikayeleri de kudsiyette ötekilerden pek geri kalmazlardı. Zaten İstanbul'da da İkdam, Sabah, Tercümanı-Hakikat gibi birkaç gazete ile bir-iki mecmuadan başka sadra şifa verir neşriyat yoktu."

¹⁴⁰ Popović, a.g.e., s. 111-112.

¹⁴¹ Popović, a.g.e., s. 113-116, 117(1940 yılında Abdulkerim Germanusu'un Kahire'de çıkan el-Belağ gazetesine yapmış olduğu açıklamaya göre Macaristan'da Müslüman sayısı 400 civardadır).

Yunanistan 1830'den sonra bağımsızlığa kavuşunca oradaki Müslümanlar için zor bir dönem başlamıştır. Müslümanlar adeta bir ölüm kalım mücadelesi ile karşı karşıya kalmışlardır.¹⁴² XX yy'ın başlarında 1923'ten önce Kur'an kursu, Müslüman İlk Okulu ve Kavala Medresesi'nin varlığından bahsedilmektedir.¹⁴³ 1923'ten sonra 4 medrese bulunuyordu. Bu medreselerde hadis derslerinin okutulmuş olması muhtemeldir. Bunun yanında Yeni Ziya, Zaman, Peyam-ı İslam, Muallim, Müdafaa-yı İslam gibi gazeteler çıkıyordu.¹⁴⁴

Yugoslavya altı cumhuriyetten müteşekkil olduğu için buradaki gelişmeleri takip etmek diğer bölgelere kıyasla biraz daha karmaşıktır. Osmanlıların çekilmesi, yeni devletlerin kurulmasının başlaması ve ortaya yeni sınırların çıkmasıyla XX. yy'ın Yugoslavya'sının ilk temelleri atılmış oldu. XX. yy'ın başlarında eski Yugoslavya'nın Cumhuriyetleri Balkan, Birinci ve sonra İkinci Dünya Savaşları'nı yaşayan bir bölge olarak farklı kuruluş merhalelerinden geçti. Başlarında Sloven-Hırvat-Sırb Kraliyeti sonra Yugoslavya Kraliyeti ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra Yugoslavya Cumhuriyeti kuruldu. Bu da 6 Cumhuriyetten Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Karadağ, Makedonya, Sırbistan ve iki özerk bölgeden Kosova ve Voyvodina'dan oluşuyordu. 1990'dan sonra Slovenya'nın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Yugoslavya tamamen parçalandı. Bir kaç sene önce (2008) bağımsızlığına kavuşan Kosova Cumhuriyeti bu sürecin son halkasıdır.

Tayyib Okıç'ın *İslamska Tradicija* adlı çalışmasında yer verdiği "Yugoslavya'da Hadis" başlığı altında şunu ifade etmektedir: "(Şimdiye kadar yazılanlara bakılırsa hadisin araştırılmasında ve toplanmasında) Bu nokta-i nazarda bizim halk en alt derecede yer almaktadır. Geçmiş beş yüzyıl boyunca Yugoslavyalılar yakın Doğu Edebiyat alanlarında (özellikle hukuk ilmi, şiir vs.) iyi ve sayılır eser verdiyseler de hadise gelince onların sergileyecekleri bir şey yoktur. Onlar arasında çok iyi derecede hadis bilenler vardı, fakat arkalarında herhangi bir yazılı iz bırakmadılar. Bu durum bir ihtimalle hadis disiplininin taşıdığı önem konusunda bilincin yetersiz olduğu şeklinde açıklanabilir. Ama yine de çok büyük bir önem ifade etmese de Türkçe veya Arapça'da hadis alanında küçük

¹⁴² Popović, a.g.e., s. 298, 301 Bazen Yunan yasaları bazen de Uluslararası güçlerin dayatmasıyla çıkarılan yasalar, Yunanistan'daki Müslümanların durumunu belli bir hukukî statüye getirmeye çalıştı. Ama yine de 1923 yılında mübadele gerçekleştiğinde durumun hiç de iç açıcı olmadığı ortaya çıktı.

¹⁴³ Popović, a.g.e., s. 328.

¹⁴⁴ Popović, a.g.e., s. 336-337.

birer çalışma bırakan az sayıdaki bizim “toprak”larımızdan (hemşerilerimizden) bahsedeceğiz.”¹⁴⁵

Anlaşılan o ki eski Yugoslavya sınırları içerisinde hadis alanında pek bir şey yapılamamıştı.

Okiç’in diğer bir ifadesi de şu şekildedir: “İki sene önce, Yugoslavya’daki oryantalizmin durumu ile ilgili bir makalede belirttiğim üzere, dünyadaki diğer medenî halklar gibi bizim (günümüzde bir veya iki kişi dışında) bilim insanı islamistler yoktu ve hala yoktur. Böylece, genel anlamda İslam dini ve hukuk eserleri açısından Sırp literatürü çok fakir olduğu; özelde ise hadis alanına dair bilimsel eserlerin neredeyse hiç bulunmadığı sonucu çıkmaktadır. Tabii olarak bununla kastettiğimiz özel çalışmalardır. Zira hadisle ilgili kısa notlar şeklinde değişik çalışmalar yapılmıştır.”¹⁴⁶

“Sırp kültürü” ifadesinden eski Yugoslavya’da konuşulan Slav dillerini anlamak gerekir. Buna Boşnakça, Hırvatça, Karadağça hatta tam olarak aynı değilse de Slovence ve Makedonca’yı da dahil edebiliriz.

XIX. yy’ın sonunda ve XX. yy’ın başlarında eski Yugoslavya’nın altı cumhuriyetinden biri olan Hırvatistan’da Müslümanların varlığından bahsedilirse de gözle görülür bir kültürel faaliyetten bahsetmek mümkün görünmemektedir. Hadis ilimlerinden ise hiç söz edilemez. Zira Osmanlı’nın çekilmesiyle Müslüman topluluklar ya Hristiyanlaştırıldılar ya da göçe zorlandılar.¹⁴⁷ Okiç’in verdiği bilgilere göre sadece Zagreb’te Ticaret Yüksek Okulu Profesörü olan Dr. Evgen Sladovic *Uprava Nauka i Upravno Pravo Bosne i Hercegovine*¹⁴⁸ (*Bosna Hersek’in Yönetim Bilimi ve Yönetim Hukuku*, Sarajevo 1916) adlı çalışmasında hadisten, İslam hukukunun ikinci kaynağı olarak, 4-5 satırda bahsetmektedir. Muhtemelen şeriat hukuku ile ilgilendiği ilk çalışması olduğu için hadise kötü bir tanım yapmaktadır. Ancak daha sonraki iki çalışmasında hükümlerin şer’î kaynakları konusunda konuşurken o, hadise daha güzel, doğru, anlaşılır mefhum ve tanımlar getirmektedir.¹⁴⁹ Bunun dışında Zagreb’te 1895 yılında basılmış *Hadisi Erbein* isimli kitabını İbni Mearif adında birisi yayımlamıştır. Okiç’in görüşüne

¹⁴⁵ Okiç, **İslamska Tradicija**, s. 30.

¹⁴⁶ Okiç, **İslamska Tradicija**, s. 33.

¹⁴⁷ Popović, a.g.e., s. 188.

¹⁴⁸ Sarajevo 1916 (latin harfleriyle), s. 76.

¹⁴⁹ Bkz. Okiç, **İslamska Tradicija**, s. 33.

göre ilk hadis tercümelerinden sayılabilecek bu eserdeki hadisler kötü bir Sırpça ile tercüme edilmiş ve ayrıca apokrif (uydurma) hadisler de içermektedir.¹⁵⁰

Slovenya ve Voyvodina ise daha kötü durumdadır. Zira Osmanlı'nın çekilmesiyle göçler meydana gelmiş ve bu göçler genelde Bosna'ya yönelmiştir.¹⁵¹ Bu bakımdan bir hadis ilmi çalışması ya da derslerinden bahsetmek mümkün değildir.

Sırbistan'daki durum da pek iç açıcı değildir. Müslümanların ilmî faaliyetlerinden bahsetmek neredeyse imkansızdır. Bu bağlamda 1926 yılında Belgrad'ta basılan *İslamsko Pravo u Bosni i Hercegovini (Bosna Hersek'te İslam Hukuku)* adlı çalışmaya yer verilebilir. Zira bu eserde hadisten bir İslam hukuku kaynağı olarak bahsedilmektedir.¹⁵² Aynı şekilde Belgrad'ta Mehmed Begovic'in, "Şeriat Hukuku Kaynakları Hakkında"¹⁵³ (O izvorima šeriatskog prava) konulu semineri, 1933 yılında basılmış, kendisinin çalışması olan ve 1936'da Belgrad'ta basılan *Šeriatsko bračno pravo sa kratkim uvodom u izučavanje šerijatskog prava (Şeriat Hukuku Bilgisine Giriş Şer'î Medenî Hukuk)* adlı eserinde, "Sunnat" ile ilgili yazılmış bir kaç sayfası bulunmaktadır. Yine Belgrad'ta 1931'de Osman Nuri Hadžić'in (Hacıç) *Muhammed ve Kur'an* adlı ciddi bir çalışması basılmıştır. Bu çalışma hadisten genel çerçevede bahsetmekte olup bazı hadislerin tercümelerini vermektedir.¹⁵⁴

Kosova'da ise Ljubodrag Dimić'in verdiği bilgilere göre 1927'ye kadar medrese sayısı (lise düzeyinde) 73'e kadar yükseldi. Bu medreselerin müfredat programında hadis dersi de okutulmuş olmalıdır.¹⁵⁵ Kosova'da bulunan Gjakova (Gjakova) şehrinde, Murat Bek b. Âdem Paşa'nın ihsanlarıyla miladi 1707 yılında inşa edilmiş "el-Medresetu'l-Kebira" okulu Belgratlı yetkililerce sıhhi şartlara uygun olmadığı gerekçesiyle 1948 senesinde kapatılıncaya kadar faaliyetini sürdürmüştür. Bu medresenin şu an hala yaşayan öğrencilerinin bildirdiğine göre, hadis dersi bu okulun ana derslerinden birisi olmuştur. Yaşayan öğrencilerinden Muhammed Ğâşî, hadis şerhinde *Fethu'l-bâri* ve İbnu'l-Melek el-Hanefi'ye ait *Şerhu'l-meşarik* isimli kitaplara, ıstılah dersinde Davut el-

¹⁵⁰ Okıç, **İslamska Tradicija**, s. 35.

¹⁵¹ Popoviç, a.g.e., s. 188.

¹⁵² Okıç, **İslamska Tradicija**, s. 33.

¹⁵³ Toplum ve hukuk bilimleri arşivi, Beograd, Ocak, 1933, kitab. XXVI (XLIII), sy. 1; separat: Beograd 1933, s. 12-15

¹⁵⁴ Okıç, **İslamska Tradicija**, s. 33.

¹⁵⁵ Dimić, Ljubodrag, **Kulturna politika kraljevine Jugoslavije 1918-1941**, III dio, Beograd, 1997, s. 132.

Karsi'nın risalesine müracaat ettiklerini söylemiştir. Bu okuldaki eğitim-öğretim süresi on iki yıldır. Daha sonraki dönemlerde 8 yıla düşürülmüştür.¹⁵⁶

Karadağ için de hadis ilmi ve okutulması ile ilgili bir şey söylemek zordur. Özellikle Berlin Kongresi'nden (1878) sonra Karadağ'da "kendini bulan" Müslüman nüfus göçlere zorlanarak kalan müslüman halkı ise devamlı olarak çalkantılı dönemlerden geçmişlerdir. Bu bakımdan Jasar Redzepagic'in verdiği bilgilere göre 1879 ile 1915 arasında çeşitli Müslüman ilkokullarının bulunduğu ancak ortaokullara işaret edilmediği görülmektedir.¹⁵⁷

Bosna Hersek'ten ileride daha ayrıntılı bahsedeceğiz. Zira oradaki müslüman nüfus yoğunluğu çok daha fazla olduğu için İslam ilimlerinde bazı hareket ve faaliyetler mevcuttur. Bosna haricinde Yugoslavya'nın kraliyet döneminde bugünkü Makedonya'nın başkenti Üsküp'te de medrese bulunuyordu. 1925 yılında dönemin Sırp-Hırvat-Slovenya Kraliyeti tarafından kurulan Kral Aleksander Büyük Medresesi isimli okulda Tayyib Okiç'in öğretim görevlisi ve belletmen olarak çalışmıştır. Hadis derslerini bizzat Okiç okutmaktaydı.¹⁵⁸ Kral Aleksander Büyük Medresesi'ne 1934 yılının Ağustos ayında göreve başladığına ve *Islamska Tradicija* adlı eseri de 1936 yılında basıldığına göre, Okiç, bunu muhtemelen Üsküp'teyken yazmış ve müfredata dahil edip okutmuş olmalıdır. Bu medresenin haricinde Üsküp'te Gazi Isa Beg Medresesi de bulunmaktaydı.¹⁵⁹

Balkanlarda hadis ilminin durumu ile ilgili genel bir çerçeve verdikten sonra Okiç'in doğduğu Bosna Hersek'deki durum hakkında daha ayrıntılı bilgi vermek üzere ilgili konuya geçiyoruz.

C. OKIÇ'İN YETİŞTİĞİ DÖNEM VE ÖNCESİ BOSNA HERSEK'TE HADİS

Osmanlı'dan sonra 1878-1918 yılları arasında Avusturya-Macaristan idaresi, göreceli olarak kısa bir süre olmasına rağmen, Bosna Hersek'in yeni kültürel, ekonomik ve siyasi tarihinde en önemli dönemlerinden birini teşkil etmektedir. Bu, tüm Bosna'yı

¹⁵⁶ Ahmeti, Bejadin, **Makedonya'da Hadis Çalışmaları**, Selçuk Üniversitesi, Sosyala Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya, 2008, s. 219-220.

¹⁵⁷ Redzepagic, Jaşar, **Razvoj prosvete i školstva albanske narodnosti na teritoriji današnje Jugoslavije do 1918 godine**, Priština, s. 128, Bkz. Popoviç, a.g.e., s. 212-213.

¹⁵⁸ Memić, Mustafa, **Velika Medresa i njeni Učenici u Revolucionarnom Pokretu**, IPZRO Fonografika, Üsküp, 1984, s. 49.

¹⁵⁹ Memić, a.g.e., s. 23.

kapsayan kültürel, ekonomik, psiko-sosyal ve siyasi açıdan derin iç değişimler dönemidir. Burjuva ilişkilerinin yeni yeni yeşermeye başladığı Bosna-Hersek, modern kapitalizmin çalışma faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bir bölgeye dönüşmüştür. Yüzyıllarca yaşadığı belli ve alışlagelmiş bir kültürel ortamda Bosna-Hersek birden kendini, hızlı bir şekilde uyum sağlamak zorunda kaldığı yeni Avrupa medeniyetinin kucağında bulmuştur.¹⁶⁰

Avusturya- Macaristan İmparatorluğu Bosna'nın statüsünü otuz sene boyunca kendi isteği doğrultusunda halletmeye çalıştıysa da amacına ulaşamamıştır. Ancak buna rağmen ve Bosna'daki sosyal, siyasi ve millî iç tezatların ve bunun yanında uluslar arası çatışmaların varlığına rağmen Avusturya-Macaristan, Bosna'nın tüm hayat alanlarında derin ve silinmez bir iz bırakmıştır.¹⁶¹ Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna'yı ilhak etmesiyle Katolikler özellikle hız alıp propagandalarını uygun ortamlarda sürdürmüşlerdir.

Avusturya-Macaristan idaresi döneminde modern hukuk devleti kurulmuş, ancak idarenin yapısında askeri unsur güçlü, vatandaş hakları ise sınırlı kalmıştır. Onun için Bosna'da kurulmaya çalışılan düzen eksik ve tezatlarla dolu olmuştur.

Bu şartlarda, Bosna'da kültürel ve siyasî modern halk hareketleri ortaya çıkmaya başlamış ve kademeli olarak gelişmiştir. Millî parti veya hareket olarak kurulmuş bu faaliyetler dinî sebeplerden dolayı ortaya çıkmıştır. Bunların millî-siyasî amaçları vardı. Devlette ağırlıklarını koymak istedikleri için aralarında kimi zaman işbirliği yapmışlar kimi zaman da çatışmışlardır. Bazen Avusturya'nın yardımıyla amaçlarına ulaşacakları ümidiyle idareyle bile işbirliği yapma yoluna gidenler olmuştur.¹⁶²

Bu dönemdeki edebiyat ve gazetecilik alanındaki gelişmelere de bakılırsa Boşnakların, Hırvatistan tarafından desteklenen Katolikler ile Sırbistan tarafından desteklenen Ortodokslar arasında kaldıkları görülmektedir. Bir tarafta Latin harfleriyle yazma mücadelesi varken, öbür tarafta Kiril harfleriyle yazan Müslüman kesim de bulunuyordu. Ancak bu ikisinin ortasını bulmaya çalışan bir kesim daha vardı.¹⁶³

¹⁶⁰ Imamović, Mustafa, **Pravni Položaj i Unutrašnje-Politički Razvitak BiH od 1878-1914**, Bosanski Kulturni Centar yay., Sarajevo, 1997, s. 5 (Giriş).

¹⁶¹ Imamovic, a.g.e., s. 6.

¹⁶² Imamovic, a.g.e., s. 6.

¹⁶³ Rizvić, Muhsin, **Bosansko-Muslimansko Književnost u Doba Preporoda 1887-1918**, Kalem yay., 2. izdanje, Sarajevo, s. 223.

Güç dengelerinin değiştiği bir ortamda Müslümanların kendi temel haklarını ve kültürlerini korumaya çalışırken özel alanda bilimsel çalışma yapmaları çok beklenecek bir durum değildi. Ancak bu yöndeki adımların atılmasına yönelik ilk işaretler verilmiştir.

Bu işaretleri verenlerden yeni nesil Boşnak entelektüellerini sayabiliriz. Onlar yukarıda bahsettiğimiz şart ve ortamlarda ilim hayatını canlandırmaya ve Boşnakların dinî, kültürel, edebi ve bilimsel bilincini canlı tutarak kendi ahlakî değerlerinden bir şey kaybetmeden çağa uygun hale getirmeye çalıştılar. Bu amaç doğrultusunda atılan ilk adım, halkın ve özellikle öğrencilerin okumalarını sağlamak için ilmî-kültürel cemiyetlerin kurulmasıydı. Bunlarla beraber gazete ve dergilerinin yayımlanmasıdır. Bu şekilde Müslümanların haklarını ve kültürlerini korumaya çalışan ilk Müslüman dergisi olan “Behar” 1900 yılında yayına başladı.¹⁶⁴ Bu dergi daha çok Bosna’da oluşan siyasî durumdan, Müslümanların farklı siyasî tercihlerinden bağımsız bir yol takip etmeye çalışmıştır. Aslında bu dergi Bosna’da çıkan dinî modernist düşünürlerin kendilerini ifade ettiği bir dergidir. “Behar”ın etrafındakilerin kültürlerinden olanlar daha sonra Gayret (1903-1941)¹⁶⁵ cemiyetini kurdu.¹⁶⁶ Bu cemiyetin aynı adla yayımladığı Gayret Dergisi Behar’ın ilk altı yıllık çizgisini takip etmiştir. Tarafsızlığını korumaya çalışan bu dergi, Sırp veya Hırvat millî vurgulara fazla yer vermeyip hem Latin hem de Kiril harflerle basılıyordu. Ancak toplumsal amaçlarla çıkan Gayret, 1909 yılında edebiyat dergisine dönüştürülmesine karar verilmiştir. Söz konusu cemiyet bununla daha çok Müslümanlara hitap eden bir ilmî dergi amacını gütmüş oluyordu.¹⁶⁷

Behar ve Gajret (Gayret) Cemiyetlerinin temel amacı, Hırvat veya Sırp millî sembollerinden bağımsız olarak, kendi millî ve dinî değerlerini tanıtarak savunmaktı,¹⁶⁸ Ama yine de Gajret’in takip ettiği millî ve kültürel çizginin Sırp millî çizgisiyle yaklaştığı olmuştur. Bu yüzden yani Gajret Dergisi’nin bir Müslüman-Sırp ittifakına kaymasına tepki olarak 1912 yılında Biser Dergisi yayına konulmuştur. Genel olarak

¹⁶⁴ Traljić, Mahmud, <http://www.ibn-sina.net/bs/component/content/article/520-izdavaka-djelatnost-muslimanskih-drutava-u-bosni-i-hercegovini-do-1945-godine.html> (25.01.2012).

¹⁶⁵ Traljić, <http://www.ibn-sina.net/bs/component/content/article/520-izdavaka-djelatnost-muslimanskih-drutava-u-bosni-i-hercegovini-do-1945-godine.html> (25.01.2012).

¹⁶⁶ Rizvić, a.g.e., s. 179.

¹⁶⁷ Rizvić, a.g.e., s. 223.

¹⁶⁸ Rizvić, a.g.e., s. 181.

Behar ve Gajret Dergileri Avrupa Edebiyatı'na dönükken içerik açısından farklı olan Biser, Türk Edebiyatı'na yönelik olmuştur.¹⁶⁹

Bosna'daki Katoliklerin Hırvatlaştırılmasına ve Ortodoksların da Sırplaştırılmasına çalışıldığı bir ortamda Boşnak Müslümanların dinî kimlikleri daha da önem kazanıyordu. Zira bir Boşnak milleti olarak Boşnaklar varlıklarını Müslüman kimliğine borçluydular. İşte Boşnakların yeni dünya sistemiyle tanışmaları, beraberinde yeni dinî yorum ve anlayışlarını da getirdi. Ortaya çıkan yeni dinî anlayış ve yorumlardan sünnet/hadis de nasibini aldı. Böylece Avusturya-Macaristan'ın Bosna'yı ilhakının akabinde Bosna'da sünnete karşı duruşları açısından gelenekçiler, dinî modernistler ve seküler modernistler şeklinde üç grubun tespit edildiği söylenebilir.¹⁷⁰

Ali Rıza Karabeg (1873-1944), Ali Rıza Prohić (1867-1942), Sejfullah Proho (1859-1933), İbrahim Mehagić (1867-1942) ve Tuzla'daki Hikmet Gazetesi'nin grubu ile Saraybosna'daki Hidaje (Hidaye) Gazetesi'nin grubunu gelenekçi olarak gören Zuhdija Hasanovic Tayyib Okić'i de bu sınıfa dahil etmektedir. O, sünnetin öneminden taviz vermeyen birisi olarak gördüğü Okić hakkında şunu demektedir: "...çoğunu "Gajret"te (1903-1941) yayımladığı makaleler ve genel olarak onun yazıp çizdikleri din modernistlerinin düşüncelerine hizmet etmesine rağmen, sünnetin öneminden taviz vermeyen biri olarak konuştuğu için (Okić'i) bunlardan (gelenekçilerden) saydık."¹⁷¹

Gelenekçileri karakterize eden en önemli özellikler; din, yani Kur'an ve sünnet/hadisın hayatın bütününe kapsayan bir olgu olarak durması ve asıl olan, dinin normlarını zamana göre değil de zamanın getirdiği yeniliklerin dine göre uyarlanmasıdır.¹⁷²

Din reformcularının ideolojisinin formülasyonu/tanımı Müslüman entellektüellerin oluşturduğu bir grubun inisiyatifiyle başlamıştır. Mehmed Beğ Kapetanović (1839-1902), Safvet Beg Bašagić (1870-1934), Osman Nuri Hadzić (1869-

¹⁶⁹ Rizvić, a.g.e., s. 268; Burada verdiğimiz dergi adı örneklemek içindir, zira bu dönemde Bosna Hersek'te birçok gazete ve süreli yayın bulunmaktadır Bkz. Popović, a.g.e., 205-206.

¹⁷⁰ Hasanović Zuhdija, **Rad H. Mehmed Handzića na Polju Hadiskih Znanosti s'Osvrtom na Djelu Izhar al-Bahağa bi Šarh Sunan İbni Maga**, el-Kalem, Sarajevo, 2004, s. 229 ve "Odnos Prema Sunnetu Znanstvenika sa Bosanskohercegovačkih Prostora" , **Pristupi Sunetu** (Hrestomatija), edit. Omer Nakićević, F.İ.N.S., Sarajevo 2005, ss. 307-314, s. 307; Mujakic, Suad, "Muhammed Tayyib Okić i njegov doprinos hadiskoj znanosti", Gracanicki Glasnik 33/37, ss. 247-264, s. 248 (dodatak/ek).

¹⁷¹ Hasanović, a.g.e., s. 230, 231, 235 ve "Odnos Prema Sunnetu", s. 311; Traljić, <http://www.ibn-sina.net/bs/component/content/article/520-izdavaka-djelatnost-muslimanskih-drutava-u-bosni-i-hercegovini-do-1945-godine.html> (25.01.2012).

¹⁷² Hasanović, a.g.e., s. 237 ve "Odnos Prema Sunnetu", s. 313.

1937) Edhem Mulabdić (1862-1954) ve diğerlerinin başlattığı bu reform sürecinde, dinî temellere dayanarak Bosna Hersek Müslümanlarına bir kültürel doğuş (aydınlanma) yaşatmayı kendilerine bir amaç edinmişlerdir. Bu grup kendi düşüncelerini 01.05.1900'den 01.02.1911 tarihine kadar yayımlanan ve on beş günde bir çıkan Behar Dergisi'nde savunuyorlardı. Amaçları, Boşnakların İslam ve ahlak değerlerini koruyarak Avrupa medeniyetini benimsemeleri, yeni zamana göre Boşnak halkını kültürel ve bilimsel anlamda yükseltmekti. Bu çıkışla gelenekçi alimlerden ayrılarak Bosna Hersek'te 1890'larda entelijansiya (laik entelektüeller) ile ilmiye (ulemâ) arasındaki farkın belirmesine sebep olmuşlardır. Bosna'da XX. y.y.ın ilk on senesinin başında modern eğitim görmüş Müslüman entelijansiyanın çevresi gittikçe genişliyordu. Özellikle de Saraybosna'daki Šerijatska Sudačka okulunu bitirenlerden üye kazanıyordu. Bu gruba destek ayrıca, Diyanet İşleri Başkanlığı yapan ılımlı dinî modernist/reformcu olan Džemaluddin Čaušević'ten¹⁷³ (1870-1938) de geliyordu.¹⁷⁴

Din modernistleri/reformcuları olarak Salih-Beg Bakamović (1889-1936), Šukrija Alagić (d. 1881), Abdullah Bušatlić (1871-1946), Fehim Spaho gibi kişiler öne çıkmıştır. Dinî modernistlerin özelliklerinden biri, geleneği orta seviyede tutmaktı. Onlar ne tam gelenekçi ne de tam modernizm taraftarıydılar. Geleneği ölçülü bir şekilde sahipleniyorlardı. Mesela bu gruptan olan Saffet-beg Bašagić geleneği ayakaltına alan, şeref vs. gibi değerleri yok sayanlara çattığı gibi, pasif gelenekçilere de aynı ölçüde karşı çıkmaktadır.¹⁷⁵ Džemaluddin Čaušević¹⁷⁶ de düşünme usulü itibariyle gelenekçilerden ayrılmaktadır. Ona göre İslam hukuku, kadınların yüzlerini açmalarına ve erkeklerin şapka takmalarına karşı değildir. O, hadisi Kur'an'dan sonra ikinci kaynak olarak kabul etmekle birlikte ancak Kur'an ile uyum içerisinde olan hadislerin kabul edilmiş olduklarını, diğerlerinin ise kabul edilemeyeceğini söyler. Kendisi bazı hadis metinlerine aklî açıklamalar getirmeye çalışır. Mucize hakkındaki hadislere de aynı şekilde

¹⁷³ Bosnalı alim ve reisululema, Bosna'nın Arapuşa köyünde doğan Čaušević ilk öğretimi ve medreseyi bitirdikten sonra yüksek tahsil için İstanbul'a gitti. Oradan da Hicaz, Yemen, Mısır ve Makedonya'ya giderek çeşitli görevlerde bulundu. Mısır'dayken Muhammed Abduh ile görüştü. Aruçi, Muhammed, "Mehme Cemaleddin Čaušević (1870-1983)", **DIA**, c. 28, ss. 447-448, s. 447.

¹⁷⁴ Hasanović, "Odnos Boşnjačkih Vjerskih Modernista", **Pristupi Sunnetu**, ss. 315-328, s. 315-316 ve a.g.e., s. 239, 240.

¹⁷⁵ Hasanović, "Odnos Boşnjačkih Vjerskih Modernista", s. 316-317.

¹⁷⁶ Bosnalı alim ve reisululema, Bosna'nın Arapuşa köyünde doğan Čaušević ilk öğretimi ve medreseyi bitirdikten sonra yüksek tahsil için İstanbul'a gitti. Oradan da Hicaz, Yemen, Mısır ve Makedonya'ya giderek çeşitli görevlerde bulundu. Mısır'dayken Muhammed Abduh ile görüştü. Aruçi, Muhammed, "Mehmed Cemaleddin Čaušević (1870-1983)", **DIA**, c. 28, s. 447.

yaklaşmaktadır.¹⁷⁷ Okiç'in aktardığına göre Čaušević hangi kaynaktan alınırsa alınsın gelecekle ilgili haber veren tüm hadisleri inkar etmektedir.¹⁷⁸ Takrir nev'inden ve Hz. Peygamber'in ahlakı ve bedeni ile ilgili olan rivayetleri bağlayıcılık açısından hadis olarak saymamaktadır.¹⁷⁹

Hadisin klasik tanımını yapmasına rağmen Abdullah Ajni Bušatlić, çalışmalarında Čaušević'i desteklemektedir. O da, Hıristiyan olma isteği belirlemeden sonra erkeğin şapka takmasının İslam'a aykırı olmadığını, ayrıca kadınların da yüzlerini açabileceklerini söylemektedir. Modernist ve panislamistlerden olan Fehim Spaho'ya göre İslam dini Müslümanların gayrimüslim devletine siyasi anlamda tabi olmalarını engellemez. Ayrıca ona göre, zamanın ihtiyaçlarına göre şeriat yeniden yorumlanmalı ve özellikle gelenek ve göreneklere dayanan fikhî meseleler ve kurallar zamanın değişmesiyle değişebilmelidir. Ahkam-ı külliyyeye dokunulamaz, ancak ahkam-ı cüziyye ve bunlardan özellikle örf ve adetlere dayanan kuralların değişebilir olduğunu savunur.¹⁸⁰

Bu çizginin diğer bir takipçisi olan Osman Nuri Hadzić, "hadisler dogma olmadıkları için, müminler onlara göre davranıp onları ezberlemektedir ve başkalarına aktarmakta ancak yazmamaktadırlar" der. Hz. Peygamber zaten sık sık kendisinin bir insan olduğunu vurguluyordu. Hadzić, Resulullah'ın "Kendi adıma ne söylersem hem doğru hem de yanlış olabilir, ancak Allah'ın vahyi olarak sizlere söylediğim şeyler mutlak anlamda doğrudur"¹⁸¹ hadisini aktarmaktadır. Ayrıca Hadzić'e göre Peygamberimiz'in şahsı aşırı derecede gizemli ve efsanevî bir şekilde tasvir edilmektedir. Onun ifadeleri şöyledir: "... O'nun hakkında yazan bazı otobiyografi yazarları, müfessirler ve hadisçiler, hayatını ve çalışmalarını o kadar fazla masal ve müthiş uydurmalarla doldurdular ki bu karışımdan onun şahsiyetini çıkarıp tanımak zordur... O'na o kadar kelime ve cümleler yüklediler ki, dört hayat (asır) yaşasaydı o kadarını konuşamazdı/söyleyemezdi. Ve en kötüsü, rivayetlerin çoğu ne içeriğiyle ne de dış görünüşüyle O'nun ilmine ve karakterine uymamaktadır."

Osman N. Hadzić Hz. Peygamber'in miracı ile ilgili haberleri inkar ederek, bu rivayetleri masal ve doğu tasavvur gücünün uydurması olarak görmektedir. O şefaati de

¹⁷⁷ Hasanović, "Odnos Bošnjačkih Vjerskih Modernista", s. 319.

¹⁷⁸ Okić, **İslamska Tradicija**, s. 11.

¹⁷⁹ Hasanović, "Odnos Bošnjačkih Vjerskih Modernista ",s. 318.

¹⁸⁰ Hasanović, "Odnos Bošnjačkih Vjerskih Modernista ", s. 320,321, 322.

¹⁸¹ Bu hadis farklı nuanslarla Müslim'de geçmektedir: "Dininizden bir şey emrediyorsam onu alın, re'yimle bir şey söylersem, ben sadece bir beşerim", bkz. Müslim, "Fedâil", 140, 141.

bilindiği şekliyle inkar etmektedir. Zira ona göre şefaath, Peygamber'i takip eden ve ona uyan herkesin iki dünyada da güzellikler ve bereketler içerisinde yaşamasıdır. "Muhammed ve Kur'an" adlı eserinde cihadı/kutsal savaşı her mümini her zaman bağlayan bir görev statüsünde görmemektedir. Hadzić "Kim ki gayrimüslimlere benziyorsa, o ondandır" hadisini inkar eder. Ona göre, bu hadise dayanarak bazı ulema öyle kurallar çıkardı ki, Müslümanların diğer din mensuplarıyla aynı yerde yaşamaları imkansız hale gelmiştir. Zira giyiniş tarzını zorlayan ne Kur'an'da ne de hadiste bir bilgi vardır.¹⁸²

Zuhdiya Hasanović, laik modernistler olarak tanımladığı üçüncü gruba; A. Hivzi Bjelevac, Dzemal Beğ Sulejmapašić ve Edhem N. Bulbulović'i (1892-1953) yerleştirmektedir.¹⁸³ 1930'lu yıllarda beliren laik entelijansiya, Türkiye'deki benzer hareketin (modernistlerin) galibiyetinden de güç alıyordu. Bazı laik entelektüellerin farklı konularda ehliyetizce ve yüzeysel olarak İslam'a atıfta bulunması gelenekçilerin tepkisini çekiyordu. Bulbulović'e göre hilafet kaldırılmalı ya da zamana göre uyarlanmalı zira bazı şeyler zaman ve ortamla değişmektedir. Ona göre Muhammed s.a.s. bile halife tayin etmeyip seçimi halka bırakmıştır.¹⁸⁴ Sulejmanpašić, kadınların yüzlerini açmaları gerektiği konusundaki kanaatini açıkça ilk ifade edenlerdendir. *Müslüman Kadın Meselesi, Çözümüne Bir Katkı* adlı kitabında (Sarajevo, 1918) Müslüman kadının yüzünü açmasına dair radikal bir çözüm sunmaktadır. Kadının yüzünü örtmesini "bizim kaybolmuş/feci geleneklerimizden biridir" şeklinde açıklamaktadır. Yüzün örtülmesinin dinî bir mesele olmadığını, onun dine karışmış bir halk adeti olduğunu söylemektedir. Ayrıca o İslam Hukukunun değişmez olmadığını da belirtmektedir.¹⁸⁵

Edhem Bulbulović'e göre ise İslam din olarak korunacaksa şeriatı genel anlamda nesh etmek gerekir, zira şeriat yasalarının bugünkü durumumuza hiç bir faydası yoktur. Ona göre;

1. Kur'an'ın anlamı, dinin gerektirdiği seviyeye getirilmeli
2. Sünnet, seçmeli bir kaynak olarak algılanmalı ve ondan sadece dinin ruhuna çok yakın meselelerden faydalanılmalı

¹⁸² Hasanović, a.g.e., s. 249, 251.

¹⁸³ Hasanović, "Odnos Bošnjačkih Svjetovnih Modernista Prema Sunnetu ", **Pristupi Sunnetu**, s. 344

¹⁸⁴ Bkz. Karić, Enes, "İslamski Reformistički Pokreti Kod Bošnjaka", **İslamska Tradicija Bošnjaka, İzvori, Razvoj i Institucije, Perspektive**, edit. Mehmedalija Hadzić, Fojnica basım, Sarajevo, 2008, s. 387.

¹⁸⁵ Bkz. Karić, a.g.m., s. 361, 362; Hasanović, "Odnos Bošnjačkih Svjetovnih Modernista ", s. 344.

3. Sosyal işlerde icma ve kıyasın parlamenter sistemin uygulanması ve Müslümanların idare ettikleri ülkelerde sadece bu sistemin getirdiği yasalar bağlayıcı olmalıdır.

Kendisi o dönemin Yugoslavya'sındaki Müslümanlar için İslam Toplum Başkanlığı'nın sadece Kur'an'ı İslam'ın tek kaynağı kabul etmesini, diğer kaynakları ise seçmeli olarak almasını, dinî meselelerde sadece Kur'an'a bakarak icihadın kullanılmasını istemiştir. Gelenekçilerin sünnete bağlılığı konusunda sürdürdükleri ısrarı da tenkid etmektedir. Ona göre Müslümanlar Muhammed'in özel işlerini ve bağlayıcı olmayan konuşmalarını dinî nitelik ve dogma haline getirerek, Peygamberi Tanrı'ya İslam'ı da masallar diyarına çevirmişlerdir. Laik modernistlere göre çok az sayıda hadis güvenilirdir. Onlar bu iddialarını öne sürerken, Buhari'nin yüzbinlerce hadisten sadece yüzde 5'lik kısmını kitabına aldığı şeklindeki sözünü hatırlatırlar.¹⁸⁶

Üç grubun sünnete karşı duruşları birbirinden oldukça farklı olsa da hepsinin de ortak amacı Müslüman Boşnak toplumunun aydınlanmasıdır. Gelenekçiler sıkı bir sünnet taraftarı olarak kendilerini gösterirken, din modernistleri daha esnek olmaya çalışırlar. Onlar kendi dinî ve millî değerlerini zamana da uyum sağlayarak korumaya çalışmaktadırlar. Bu iki gruptan daha farklı duran seküler modernistler Kur'an'a vurgu yaparak sünneti seçmeli bir kaynak hatta ictihattan sonra gelebilecek bir kaynak olarak görmektedirler.

Bu bakımdan biraz daha gecikmeyle de olsa Bosna Hersek'teki İslam düşünürlerinin Hint Alt-kıtası'nda ve Mısır'da çıkan reform hareketlerinden nasiplerini aldığı görülmektedir. Ancak yine de bu gelişmelerin daha çok oluşan yeni şartların ve ortamın zorlamasıyla olduğu kanaatindeyiz. Hadis alanındaki eserlerin azlığı da bunun bir göstergesidir. Okiç Hadis alanında yapılan çalışmaların niceliği hakkında şunu ifade etmektedir: “Geçmiş beş yüzyıl boyunca Yugoslavyalılar, yakın Doğu edebiyatı (özellikle hukuk ilmi, şiir vb.) alanlarında iyi eser verdiyseler de, hadise gelince onların sergileyecekleri bir şey yoktur. Onlar arasında hadisi çok iyi derecede bilenler vardı, fakat arkalarında herhangi bir yazılı iz bırakmadılar.”¹⁸⁷ Hazim Šabanović'in *Knjizevnost Muslimana BiH (Bosna Hersek Müslümanların Edebiyatı)* adlı çalışmasında¹⁸⁸ Osmanlı dönemindeki Boşnak alimlere, eserlerine ve hayatlarına yer vermektedir. Eserin tamamını

¹⁸⁶ Hasanović, “Odnos Bošnjačkih Svjetovnih Modernista”, s. 344, 345, 346.

¹⁸⁷ Okiç, *İslamska Tradicija*, s. 30.

¹⁸⁸ Šabanović, Hazim, *Knjizevnost Muslimana BiH*, Izdavačko Preduzeće Svjetlost, Sarajevo, 1973.

taradıktan sonra, Okiç'in tespitine uyan bir sonuca biz de ulaştık. Tespitimize göre bu eserde hadis alanında sadece küçük hacimli birkaç eser vermiş dört beş alime işaret edilmektedir. Bunların dışındaki onlarca ilim adamı ya edebiyat, özellikle şiir veya fıkıh alanında eser vermişlerdir. Okiç'in *İslamska Tradicija* adlı çalışmasında Osmanlı döneminden itibaren XX. y.y.ın ilk çeyreğine kadarki dönemde yazılmış hadis eserleri müellifleriyle birlikte zikredilmektedir.

Görüldüğü kadarıyla Osmanlı döneme ait olan adı geçen bu eserler görüldüğü kadar Arapça ya da Türkçe olarak yazılmıştır. Boşnak dilinde yazılan eserler daha sonra, özellikle Bosna'nın Avursturya Macaristan'a ilhakından sonra, ortaya çıkmaya başlamıştır. Ama yine de hadis ile ilgili yapılan çalışmalar yetersiz kalmıştır.¹⁸⁹

Okiç'in verdiği bilgilere göre hadisler konusunda yapılan çalışmaların az olması sebebiyle, şimdiye dek Boşnakça'ya tercüme edilmiş çok az sayıda hadisler vardır. Bazı hadis eserlerinin ilk yayınlanmış tercümesi 1895 tarihlidir. İbni Mearif takma adlı birisi, başlığında "hepsi değişik muteber kitaplardan alınmış ve aynı şekilde de yorumlanmıştır" dediği *Ehadisi Erbein (Kırk Hadis)* kitabını basmıştır. Ancak bu hadislerin yanında sahih olmayan ("hubbu'l-vatan mine'l-iman" gibi) rivayetler de vardır. Hadisler kısa ve düzensiz bir şekilde, argo tabirlerle yorumlanmıştır.¹⁹⁰

1903 senesinde S. Bašagić, "Mirza Safvet" takma adıyla, "muteber kitablardan seçtiği ve yorumladığı" yüz bir hadisi yayımlamıştır. Fakat onun tercümesi/yorumu, hiç danışmadığı resmî ulema çevresinde rahatsızlık yaratır.¹⁹¹

Bir kaç sene sonra Sadık adında biri ahlakî-öğretici *Četerest hadisi šerifa (Kırk Hadis-i-Şerif)* adlı çalışmasını yayımlamıştır.¹⁹²

Mehmed Handžić, Aralık 1931 senesinde Hikmet Dergisi'nde "Es-sunne" başlığı ile 50 hadisi tercüme etmeye başlamıştır.¹⁹³ Hadis alanında aynı yazarın *Tefsir ve Hadis Bilimlerine Giriş* adlı kitabı yayımlanmıştır. (Novi Behar, İslamska Dionička Štamparija, Sarajevo, 1937). Bu eser medrese müfredatına yönelik bir çalışmadır. Halen de medreselerde ders kitabı olarak okutulmaktadır.¹⁹⁴

¹⁸⁹ Okiç, *İslamska Tradicija*, s. 33.

¹⁹⁰ Okiç, *İslamska Tradicija*, s. 35.

¹⁹¹ Hasanović, Zuhdija **Rad H. Mehmed Handžića na Polju Hadiskih Znanosti**, el-Kalem, Sarajevo, 2004, s. 49-50; Okiç, *İslamska Taradicija*, s. 36.

¹⁹² Hasanović, **Rad H. Mehmed Handžića**, s. 49-50.

¹⁹³ Okiç, *İslamska Tradicija*, s. 36; Bkz. Kurdić, a.g.m., s. 170.

¹⁹⁴ Kurdić, a.g.m., s. 167.

Söz konusu kitabın ikinci kısmında Handzic hadis terminolojisini ve alimlerin hadis tedvini konusunda muhaddislerin yolunu açıklamıştır. En meşhur hadis eserlerine değinmiştir. Cerh ve tadili açıklamaya çalışmıştır. Hadisleri alma ve verme yollarından, sahabe ve tabiun neslinden bahsetmiştir. Hadis ilminde önemli olan mesela hadis kudsi, nasih ve mensuh gibi bazı terimleri, kitabın sonunda ise hadis ilminde kullanılan kısaltmaları açıklamıştır.¹⁹⁵

Yine Handžić'in Narodna Uzdanica (Kalendar za 1934 g. str. 108-113) Takvimi'nde "Hadis i njegova važnost (Hadis ve Önemi)" makalesini yayımlamıştır. Bu makalede İslam'ın anlaşılmasında ve pratik edilmesinde hadisin rolünden bahsetmektedir.¹⁹⁶

Adı geçen eserlere bakıldığında tam anlamıyla bir hadis ilmi çalışmasının olmadığı görülmektedir. Son dönemlerde az da olsa hadis ilmi ile ilgili yapılan Handžić'in ve Okiç'in makaleleri haricinde dönemin ve öncesinin eserleri daha çok belli konularla ilgili hadislerin derlenmesi veya tercümesi şeklinde olmuştur. Hatta Osmanlı döneminde yapılan bu çalışmalar ya Arapça ya da Türkçe olarak gerçekleştirilmiştir. Resmî dilin değişmesi ve doğal olarak buna alışılması özellikle de ihtisas alanlarındaki çalışmaları olumsuz yönde etkilemiştir. Ama hadis alanında gecikmiş de olsa yoğunlaşan bir devamlılığın mevcudiyeti yine de fark edilmektedir. Osmanlı döneminde tekkelerde, camilerde ve daha yoğun olarak medreselerde öğretilen hadisin, Bosna Hersek'in Avusturya-Macaristan idaresinde ve Yugoslavya Kraliyetinde öğretimi devam etmiştir.

Okiç'in aktardığına göre vakıfların yarı bağımsız dinî lise okullarında (srednjih-orta) hadis reforme edilmiş¹⁹⁷ olup Saraybosna'daki Gazi Husrevbeg Medresesi'nde (haftada ikişer saat, VII ve VIII sınıflarda, doğrusu "srednjeg tecaja"/orta okulun III ve IV sınıflarında) okutulmaktaydı. Saraybosna'daki Gazi Husrevbeg Medresesi bünyesinde, hadis dersinin III. ve IV. sınıflarında haftada üçer saat okutulacağı dört senelik "Yüksek Okul"un ("Alije/aliye) açılışı öngörülmüştür. Söz konusu okul açıldıysa da daha sonra kapanmıştır.¹⁹⁸ Hadis dersleri Šeriatska Sudačka Škola'da (Mekteb-i Nüvvab) son sınıfta haftada üçer saat olarak okutuluyordu.¹⁹⁹

¹⁹⁵ Kurdić, a.g.m., s. 168-169.

¹⁹⁶ Bkz. Kurdić, a.g.m., s. 170.

¹⁹⁷ Okiç, **İslamska Tradicija**, s. 37.

¹⁹⁸ Okiç, **İslamska Tradicija**, s. 38.

¹⁹⁹ Okiç, **İslamska Tradicija**, s. 37.

1932 senesindeki Gračanica'nın Osman-Kapetan Medresesi'nde ders plan-programında akaid, fıkıh, vaaz ve tefsir derslerinin yanında hadis dersi de bulunmaktaydı. Eğitim süresi 5 sene olan bu medresenin 4. ve 5. sınıfların hadis dersi birer saat olarak okutulmaktaydı.²⁰⁰ 1949'a kadar faaliyetlerine devam eden Tuzla şehrindeki Behram Begova Medresesi'nde de hadis dersi görülmekteydi.²⁰¹

Medrese dışında Bosna'da daru'l-hadis geleneği XX. y.y.ın ilk yarısında da devam etmiştir. Osmanlı döneminde Bosna'da çok sayıda daru'l-hadis bulunuyordu. Buralarda daha çok Buhari'den gerekli açıklamalarla birlikte metinler okutuluyordu. Çoğunlukta alimlerin okuttuğu bu dersleri (genelde cuma günü sabahında veya Perşembe akşamlarında) halkın dindar kesiminin yanısıra aydın çevrelerinden de dersleri takip ediyorlardı. Buna benzer bir Daru'l-Hadis, Gazi Husrevbeg'in hânkâh yerlerinde de mevcuttu.

Dönemin Saraybosna Müftüsü ve Bosna Hersek Reisu'l-Uleması olan H. Mehmed Tefvik Azabagić halka ders okutmaktaydı. Daha sonra ise vakfin kaynaklarıyla tutulan o yerde Gazi Husrevbeg Medresesi Profesörü Ahmed Burek bulunmuştur.

Saraybosna'daki Şeriat Nüvvab Okulu'nda bayram/tatil günlerinde (Cuma sabahında) İslam Toplumunun Reisu'l-Uleması H. Sulejman Šarac uzun zamandır hadis (Kadı İyaz'ın *Şemâili*'ni) okutmuştur.²⁰²

Okiç'in verdiği malumata göre hem önceden hem de 1930'larda sadece camilerde ve okullarda değil aynı zamanda evlerde de hadis dersi veriliyordu. Bu tür toplantılarda eserlerden genelde *eş-Şemâil* ve *Meşariku'l-envâr*'in okunması söz konusu idi. Bu tür dersleri mesela H. H. Muhammed Hadžimulić (Hacimulić) ve birçok kişi veriyordu. Şeriat Nüvvab (Šeriatska sudačka) okulu profesörlerinden Muhammed Tufo da burada ders verenlerdendi.

Bu tür dersler tamamen dinî endişelerle organize edilmekteydi. Derslerin okutulduğu evin bereketli ve Tanrı korumasında olduğuna, dersi okutan ve ona katılanları da öbür dünyada büyük mükafatın (şefa'at ve benzeri gibi) beklediğine inanılmaktaydı.

²⁰⁰ Suljkić, Hifzija- Hamzić Omer, Gračaničke medrese, njihovi graditelji, muderisi i učenici, **Gračanički glasnik**, 1999., br. 7/4, str. 57–68

<http://glasnik.gracanica.net/arhiva/broj7/muderisi.htm/16.09.2007>.

²⁰¹ <http://www.medresatz.edu.ba/?jezik=BS&dio=info&naziv=historija> (28.01.2012) – bu medrese 1993 senesinde yeniden eğitime başladı.

²⁰² Okiç, **İslamska Tradicija**, s. 38.

Camilerde de bazen vaaz olarak ve bazen hadis eserleri okunarak tercüme edilmeleri suretiyle hadis ilmi öğretiliyordu. Mesela M. Handzić tarafından Begavi'nin "Mesabîhu's- sunne" adlı eserinden kısımlar Cuma Namazından sonra cemaate yönelik vaaz şeklinde tercüme edilerek okunuyordu. Handzić, istek üzerine Bozadzi Hadzi Hasan Camiî'inde hadis dersleri vermiştir.²⁰³

Zor şartlarla tanışan Boşnak Müslümanların kendi millî ve dinî kimliklerini koruma uğruna çok çaba sarf ettikleri görülmektedir. Osmanlı'dan sonra Avusturya-Macaristan'ın idaresiyle, ondan sonra ise Yugoslavya Kraliyet idaresiyle tanışmaları onların bu konudaki çabalarını bir hayli zorlaştırmıştı. Yeni sistemlerin yerleşmesi bir taraftan halkın bir kısmının göç etmesine diğerlerinin de zor şartlar altında hayatlarını sürdürmesine sebep olduysa da öbür taraftan da baskılara tepki olarak yeni Müslüman entelektüellerin doğmasına ve bu konuda tüm imkanlarını seferber etmelerine de sebep oldu. Bu gelişmeler Boşnak Müslümanlar'ın başkalaşmadan millet olarak varlıklarını sürdürmelerini sağladı. Bu gelişmelerin bir çok alanda olduğu gibi hadis alanında da çalışmaları tetiklediği görülmektedir. Az da olsa geleneksel çalışmaların yanında bilimsel metodla işlenmiş konuların tartışılması ve yazılmasına başlanmıştır. Bosna Hersek'te hadis alanı için de bir aydınlanma dönemi olarak görebileceğimiz XIX. y.y.ın sonu ile XX. y.y.ın başı aynı zamanda bir dönüm noktası da olmaktadır. Zira bundan sonra daha yoğun olarak bu alan üzerinde durulduğu görülmektedir. Ölüm kalım mücadelesinin sürdüğü bir ortamda Tayyib Okıç'ın yetişmesi onun ilim konusundaki ciddiyetinin ve kalitesinin daha kolay anlaşılmasını sağlayacağı kanaatindeyiz.

²⁰³ Bkz. Kurdić, a.g.m., s.172; Traljić, Mahmud, **İstaknuti Bošnjaci**, el-Kalem, Sarajevo, 1998, s. 118.

İKİNCİ BÖLÜM

M. TAYYİB OKIÇ'IN HAYATI VE ŞAHSİYETİ

I. HAYATI

İkinci bölümde Tayyip Okiç'in hayatı ve ilmî/akademik şahsiyeti konuları ele alınacaktır. Okiç'in hayatı ve şahsiyeti üzerinde durmak, ilmî alt yapısı, genel anlamda İslamî ilimler özelde de hadis ilmiyle ilgili görüşlerinin daha iyi anlaşılabilmesi konusunda bize oldukça katkı sağlayacaktır. Bu bakımdan Okiç'in hayatı "Türkiye Öncesi" ve "Türkiye Sonrası" şeklinde iki başlık altında işlenecektir.

A. TÜRKİYE ÖNCESİ

Bu başlıkta Okiç'in Bosna'da kaldığı süreç içerisindeki yetişmesi, okuması ve çalışması ile ilgili konular ele alınacaktır.

1. Doğumu ve Ailesi

M. Tayyip Okiç, Bosna Hersek'in Tuzla Sancağı'na bağlı Gračanica (Gračanitsa) Kasabası'nda 1 Aralık 1902 tarihinde doğdu. Tayyibe, Rabia ve Muhammed (veya Mehmed) Hazim²⁰⁴ isimli üç çocuğu daha olan babası Bosna-Hersek Reisu'l-Ulemâ (Şeyhu'l-İslam) Muavini, Jajca'lı (Yaytsa'lı) Yusuf oğlu Mehmed Tefvik Efendi'dir²⁰⁵. Annesi, Gračanitsalı Mustafa Hacıç kızı Hasibe Hanım'dır (1886-1962).

Mustafa oğlu Yûsuf Okiç ile Banyalukalı (Banjaluka) Memiç ailesinden Hanife Hanım'ın oğlu ve Tayyip'in babası olan Mehmed Tefvik Okiç, 1870 yılında Yaytse'de doğmuş, 18 Kasım 1932 yılında Saray-Bosna'da vefat etmiştir. Babası Yûsuf efendi, muallimliğinin yanı sıra, ecdadının vakfı olan Sinan Bey Camiî'nde elli sene imâmetlik ve hatiplik yapmıştır. Esasen bu vazifeyi Okiç âilesinin 14 ferdi "eben an ceddin" ifâ ettiği rivayet olunmaktadır.²⁰⁶

²⁰⁴ M. Said Hatiboğlu Arşivi'nden elde edilen M. Tayyip Okiç Dosyası.

²⁰⁵ Arab harfleriyle Boşnakça olarak çıkan ve Muallimler Birliği yayın organı olan "Muallim" mecmuasında, Yûsuf Okiç'in vefatı münasebetiyle, Muhammed Said Serdareviç'in yazdığı "İrthâl-i Dâr-i Bekâ" başlıklı makalede (4 Aralık 1911, yıl 2, sayı 4, s. 64) merhumunun terceme-i hâli neşredilmiştir. Muhtelif gazete ve mecmualarda çıkanlardan ayrı olarak, tafsilâtli biyografisi, Meşihât-i İslamiyyenin 1930-1933 seneleri faaliyet raporunda bulunmaktadır (Pregled Rada Vrhovnog Starješinstva İslamske Vjerske Zajednice/İslam Meşihatının Üst Kurulu'nun Çalışmalarına Bakış, Sarajevo 1934, ss. 161-165).

²⁰⁶ "Prof. Muhammed Tayyip Okiç'in Hayatı ve Eserleri", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 1969 yılı mezunları albümünden ayrı basım**, Önder Matbaası, Ankara, 1969, s. 3 (dipnot).

İlahiyat tahsilini İstanbul'da yapmış olan Muhammed Tayyib Okiç'in babası Mehmed Tefvik, on sene Gračanitsa'da, Osman Kapudan Medresesi'nde müderislik ve müdürlük yapmış (1901-1910), yirmi iki sene de, Saray-Bosna'da, Bosna-Hersek Meşihat-i İslâmiyye azâlığı ile reîsu'l-ulemâ muavinliği vazifelerinde bulunmuştur. Tefsir ve İslâm hukuku sahasında mütehassıs olan babası, ilm-i kıraatta da uzman olup 22 sene “şeyhu'l-kurrâ”lık yapmıştır. Tarih bilgisinin de çok kuvvetli olduğu kaynaklarda geçmektedir. “Rehber” ve Vatan” gazetelerinde Türkçe, “Slobodna Rijeç” ve diğerlerinde Boşnakça olarak neşrettiği ilmî ve edebî yazıları dışında, yazma halde pek çok eser bırakmıştır. “Allâmek” ünvanıyla tanınan Muhammed ibn Mûsa el-Bosnevî'nin “Şerhu'l-Câmi ala Kâfiyeti İbn Hâcib'i (1308/1890) ile “Şeh Yuyo” Mustafa ibn Yûsuf el-Mostârî'nin “Şerhu İsagoci”sini (1316/1898) İstanbul'da, tahsilde iken neşretmiştir. Fas Maarif Vekili Muhammed el-Hacvî'nin “el-Fikru's-Sâmî fi Tarihi'l-Fıkhi'l-İslâmî” adlı eserinin IV. cildinde (Fas 1930, s. 361-363), Mehmed Tefvik Okiç'in Arabça bir takrizi neşredilmiştir.²⁰⁷

Aşağıda Okiç'in gittiği okulları ve aldığı eğitimi zikrederken de görüleceği üzere, Mehmed Tefvik Okiç'in oğlu Muhammed Tayyib Okiç de ilim tahsili konusunda babasının yolundan ayrılmamıştır..

2. Tahsili

Okiç'in yoğun bir eğitim-öğretim hayatı yaşadığı görülmektedir. Dönemin en kaliteli okullarında okumuştur. Bunun yanında ders aldığı hocalarının da, ister Bosna'da ister Fransa'da olsun, buldukları toplumlara düşünsel bazda şekil verebilen, yön verebilen hatta ekol kuran kişilerden oldukları söylenebilir.

İlk öğrenimine memleketi Gračanitsa'da başladığı anlaşılan Okiç eğitimine,²⁰⁸ babasının görevi sebebiyle Saraybosna'ya 1910 yılında geçerek devam etmiştir. Okiç orada önce 26 Ağustos 1916 tarihinde Bozacı Hacı Hasan Efendi İslam Mektebi-İbtidâisi'ni bitirmiştir. Bu okuldan aldığı diplomanın numarası 46/2161'dir. Daha sonra Bendbaşı Rüşdiye Mektebi'ni bitirdi. Sonra da, o zaman Saraybosna'da yeni kurulan modern bir ilâhiyat Koleji olan Okružna Medresa'dan (Okrujna Medresesi) 12 Mayıs

²⁰⁷ A.g.a., s. 3 (dipnot).

²⁰⁸ Suljkić, Hivzija ve Hamzić, Omer, a.g.m., s. 15.

1920 tarihinde diplomasını almıştır. Müteakiben 1925 yılında, Şeriat Kadıları/Hakimleri Okulu (mekteb-i nuvvab/şeriatska sudačka) mezun olmuştur.²⁰⁹

Bundan başka, Hırvatistan'ın başkenti Zagreb'te Zagreb Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Lâtin Dili ve Edebiyatı Bölümünü bitirmiştir. Eğitimin sonunda girdiği sınavı başarıyla geçerek diplomasını almıştır. Aynı dönemde Zagreb Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne devam etmiştir. Muhtemelen askerliğini de bu dönemde yapmış olabilir. Zira albümde yer alan bilgilere göre, asıl vatanında askerlik vazifesini yapmaktan muaf tutulmuşsa da, ihtiyat ön yüzbaşısı rütbesiyle Zagreb Ordu Kumandanlığı (cephe arkası) İslâm Dini Subayı olarak görev yaptığı kaydı vardır.²¹⁰

Hukuk diplomasını ise naklen geçtiği Sırbistan'ın başkenti olan Belgrad'daki Hukuk Fakültesi'nden almıştır. Müteakib yıllarda M. Tayyib Okiç, Sorbonne Edebiyat Fakültesi Lisans diplomasının da sahibi olmuştur. 'Hasan Kâfi de Bosnie, sa vie et oeuvres, avec la traduction de son ouvrage Nizamu'l-Ulemâ'²¹¹ isimli doktora tezinin basma/yayınlama izni (Imprimatur) 10.07.1931 tarihinde verilmiştir. Okiç, Fransa'da kaldığı dönemde aynı zamanda Şark Dilleri Okulu (Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes), Arab ve Türk Dili ve Edebiyatı ve Fars Dili ve Edebiyatı diplomalarını da almıştır.²¹² Okiç, Aralık 1949 tarihinde Ankara Üniversitesi'nin yeni açılacak olan İlahiyat Fakültesi Dekanı'na gönderdiği özgeçmişinde yukarıda sözü edilen okulların mezuniyet diplomalarının kendisinde olduğunu ifade ederek şöyle demiştir: "Haiz olduğum diplomalar: 1-Bosna-Saray İslam Hukuku okulu mezuniyet diploması; 2-Pariste Sorbon Edebiyat Fakültesi Lisans diploması; 3-Paris'te yaşayan Şark Dilleri Yüksek Okulu (Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes) üç mezuniyet diploması (Arapça, Türkçe, Farsça); 4-Paris Sorbon Edebiyat Fakültesi'nde kabul edilen doktora tezime (Imprimatur, Bon pour imprimer)e dair sertifika."²¹³

Fransa'dan döndükten sonra iki sene Saraybosna'daki Şeriat Gimnaziya'sında çalışmıştır. Üsküp'teki I. Kral Aleksandr'ın Büyük Medresesi'ndeki görevine ise 1934

²⁰⁹ Okiç'in 28.6.1925 tarih ve 8/347 numaralı diplomasının son fıkrası şöyledir: 'Kanun gereğince imtihan verip tahsilini bitiren müşârun ileyhin, İslâm ilimleriyle ilgili bütün vazifeleri ve bilhassa şer'i hâkimlik vazifesini ifâ etmeye ehil olduğu tesbit edilmiştir.' Bkz: a.g.a., 1969, s. 3.

²¹⁰ A.g.a., s. 5.

²¹¹ Hasan Kâfi Bosnevî'nin Hayatı, ve Eserleri ile Nizâmü'l-Ulemâ Adlı Çalışmasının Tercümesi

²¹² A.g.a., s. 5.

²¹³ Hasiba Džigal/Cigal Arşivi, Okiç'in Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanına gönderdiği CV. EK 20.

yılında başlamıştır. Fransa'dayken kendisine gönderilen 30.7.1932 ile 27.8.1932 tarihlerini taşıyan karpostallar ve babasının 18.11. 1932 tarihinde vefat ettiği bilgisi dikkate alındığında, 1932 yılının sonlarına doğru Bosna'ya döndüğü söylenebilir.²¹⁴ Söz konusu kartpostallardan o tarihlerde Okiç'in hasta olduğu anlaşılmaktadır. Zira karpostallarda yer alan adres, hastane adresidir. Hatta Ek 26'da yer alan kartpostalda muhtemelen Okiç'i evde bulamayan postacının kartpostalın gönderildiği adresi çizdiği ve yerine, Okiç'in bulunduğu hastanenin cerrahi bölümünü not düştüğü görülmektedir. Buna göre Okiç'in ameliyat gerektirebilecek bir rahatsızlık geçirdiği de muhtemeldir.²¹⁵

Albümdeki bilgilere göre Okiç'in Tunus'ta ez-Zeytuniyye Üniversitesi'nde de Arab Dili ve Edebiyatı Yüksek Okulu'nda ihtisas yaptığı anlaşılmaktadır. Yukarıda bahsedilen 1949 yılındaki özgeçmişinde Tunus'taki ihtisasını şöyle anlatmaktadır: “İhtisas için, Tunus Cami'uz-Zaytuna Üniversitesi (Université de l'Olivier) ile Arap Dil ve Edebiyatı Yüksek Okulu'nda (Ecole Supérieure de Langue et de Littérature Arabes) bir sömestre kadar bulundum.”²¹⁶

Tunus'a gidişinin büyük ihtimalle Fransa'da kaldığı süre içerisinde olduğu söylenebilir. Tunus'ta iken Saraybosna'daki kardeşine gönderdiği bir kartpostalda maalesef tarih yer almamaktadır.²¹⁷

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Okiç'in Saraybosna'da okuduğu dönemdeki hocaları şunlardır: Seyfullah Proho (1859-1932) (İslam Hukuku)²¹⁸, Abdullah Ajni Bušatlić (1871-1941) (İslam Hukuku Muhakeme Usulü)²¹⁹, Muhammed Emîn Dizdâr (1890- 1939) (İslâm Kültür Tarihi),²²⁰ Ali Rušdi Kapić (Tefsir ve Mecelle), Abdullah

²¹⁴ Ek 24, 25 Saraybosna'daki sempozyum esnasında Anisa Başoviç tarafından getirilen karpostallar

²¹⁵ Kartpostallardan Fransızca olanlarının tercümesi ile ilgili yardım Bursa'da yaşamakta olan İsviçreli Jean Pierre Charless tarafından yapıldı.

²¹⁶ Hasiba Cigal Arşivi, Okiç'in Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanına gönderdiği CV, EK 20

²¹⁷ Ek 27.

²¹⁸ Seyfullah Proho (1859-1932), Bosna'nın Konyiç Kasabasında doğan Seyfullah onbir seneye Cazin'deki (Tsazin) medresede müderrislik görevinden sonra 1908 yılında Saraybosna'daki Şeriat ve Kadılık Okuluna İslam Hukuku hocaları olarak tayin edildi. 1926 yılında emekliliğe ayrıldı. Bkz. Muharrem Omerdiç, “Seyfullah Efendi”, **DİA**, c. 37, s. 34.

²¹⁹ Vlaseni'ca'da 1871 yılında doğan Abdullah Ajni ef. Bušatlić (Ayni Bušatlić) kadı ve yazardı. 1929 yılında Saraybosna'da Şeriat Mahkemesi'nin Başkanı seçilir. Aynı zamanda Şeriat Gimnaziyası'nda 1913'ten 1935 yılının sonuna kadar öğretmenlik görevini ifa eder. Dönemin farklı dergilerinde yayınları çıkar. 2. 11. 1946 tarihinde vafet etti. Baknz. Traljić, Mahmud, **Istaknuti Bošnjaci**, 2. b., edit. Hilmo Neimarlija, Rijaset Islamske Zajednice u B. i H., el-Kalem . Sarajevo, 1998, s. 43, 44, 49.

²²⁰ 8 Ocak 1882 tarihinde Mostar şehrinde doğan Muhammed Emin Dizdar Gazi Husrev Beğ Medresesi'nde müderrislik ve müdürlük yapmıştır. Şeriat Gimnaziyası'nda da 15 Kasım 1924'e kadar çalışmıştır. Dönemin çeşitli dergilerinde ve takvimlerinde yazıları olan Dizdar 8 Aralık 1939 tarihinde vefat etti. Bkz. Traljić, a.g.e., s. 71, 72, 74.

Prešljo (Akâid ve İlm-i Kelâm), Munîb Cerić (Tseriç) (1885-1970) ve Sâlih Safvet Bašić (1886-1948) (Arap Dili, Edebiyatı ve Arûz), Ahmet Burek²²¹ (1876-1948) (Arap Dili ve Belâğati: Meânî, Beyân, Bedî' ve Akâid), Velijuddin Sadović ve Dr. Osman Sikirić (Türk Dili ve Edebiyatı), İbrahim Sırrı Zafranijja (Arapça, Mantık).²²²

Lisans üstü tahsili için Paris'e giden Okiç'in oradaki hocaları, yalnız Fransa'nın en büyük müsteşrikleri değil, aynı zamanda dünyaca tanınmış şu ilim adamları idi: Maurice Gaudefroy – Demombynes (1862-1957) (Arap Dili ve Edebiyatı, Tefsir); el-Buhârî'nin 'el-Camiu's-Sahih'ini Fransızca'ya terceme eden William Marçais (1872-1956) (Arap Dili Lehçeleri, Hadis), Louis Massignon (1883-1962) (Tasavvuf, İslam Sosyolojisi), Jean Deny (1879-1963), Vladimir Minorsky (1877-1966) (Türk Dili ve Edebiyatı), Mirza Muhammed Han Kazvîni (1877-1949) ile Henri Massé (1886-1969) (Fars Dili ve Edebiyatı), Ravaisse (1860-1929) (İslam tarihi ve coğrafyası). Keza meşhur Slavist Emile Haumant (1859-1942) ve Paul Boyer (1864-1949) (Rus Dili ve Edebiyatı), André Vaillant (1890-1977) (Sırp – Hırvat Dili ve Edebiyatı).²²³

Derslerini takip ettiği okutmanlar ise şunlardı: Dr. Ahmed Benhamudâ (Arap Dili), Monseigneur Feghalî (Arap Dili Lehçeleri), Dr. Mirza Muhammed Han Mahallâtî (Farsça) ve Dr. Abdulhak Adnan Adıvar (1882-1955) (Türkçe)²²⁴

Okiç'in Tunus'da da tahsil gördüğünden yukarıda bahsetmiştik. Orada da ders gördüğü hocaları ez-Zeytûne Üniversitesi'nde meşhur âlim Tahir ibn Aşûr (1879-1973)²²⁵, Muaviye et-Temîmî (Malikî fıkhi), Muhammed el-Arabî el-Kebâdî (Arap Edebiyatı) ve Mustafa Zmerli gibilerdi.²²⁶

²²¹ Bosna'nın Gornji Vakuf'daki Batuşa'da 1876 yılında doğan Ahmed Burek'in ilk ve orta okulunu Bosna'da bitirdikten sonra yüksek tahsil için İstanbul'a gitti. Saray Bosna'daki Şeriat Gimnaziyası'nda hocalık daha sonra ise Gazi Husrev Beğ Medresesi'nin müderrislik ve müdürlük yaptığı bilinmektedir. Bkz. Traljiç, a.g.e., s. 30-31.

²²² A.g.a., s. 4.

²²³ A.g.a., s. 5; Okiç Jean Deni'den "öğretmenim/hocam" şeklinde bahsetmektedir Bkz. Nakiçević, Ömer, **Hafiz Omer Mušić, Profesör (1903-1972)**, edit. Ramiz Brkiç, Planjax, Teşanj, 2012, ss. 33-110, s. 39 (27 Avgust 1963 tarihli mektup)-

²²⁴ A.g.a., s. 5.

²²⁵ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir b. Âşûr (1879-1973), Tunus'un Ez-Zeytuniyye Üniversitesi'nde hocalık yapan Tunus'un meşhur fâkih ve müfessirlerindedir. Bkz Nâfi, Beşîr M., "Tâhir b. Âşûr: Tefsir Çalışması Özelinde Modern Reformcu Bir Âlimin Kariyer ve Düşünce Dünyası" çev. Hayati Sakallıoğlu, **İÜİFD.**, 27, 2012, [http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuilah/article/viewFile/1023021704/1023020441\(06.12.2014\) s. 248, 259, 266-](http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuilah/article/viewFile/1023021704/1023020441(06.12.2014) s. 248, 259, 266-)

²²⁶ A.g.a., 5.

3. Çalıştığı Kurumlar

Elimizdeki belgelere göre Fransa'dan döndükten sonra kısa bir müddet Saraybosna'daki Erkek Lisesi'nde (Gimnazija) iki sene de Şeriat Lisesi'nde hocalık yapmış olan Tayyib Okiç, ayrıca Makedonya'nın başkenti Üsküp'teki Kral I. Aleksandır Büyük Medresesi'nde²²⁷ yedi yıl (1934-1941) Tefsir, Hadis, Kur'an, İslam Tarihi, Sırpça ve Arapça derslerini okutmuştur.²²⁸ Bunun yanı sıra bu okulda belletmenlik görevini de ifa etmiştir.²²⁹ Aynı şekilde, Üsküp Millî Üniversitesi'nde de dersler verdiği,²³⁰ Üsküp'te kaldığı süre esnasında ayrıca Türk-İslam Sanatı ve Tarihi ile ilgili eserlerin Arapça ve Türkçe kitabelerini tetkik ettiği bilgisi yer almaktadır. İşte Okiç'in bu hizmetini duyan Türk başkonsolosu Okiç'in söz konusu tetkik çalışmalarında ona arkadaşlık etmiştir.²³¹

İkinci Cihan Harbi'nin patlaması üzerine 1941 yılında vazifesini Şeriat Gimnaziyası'na yani Saraybosna'ya nakletmiştir. İki sene burada kaldıktan sonra, Türkiye'nin Belgrad sefaretinde, bir buçuk seneye yakın bir müddet, mahallî sekreterlik ve mütercimlik vazifesinde bulundu. 1943 yılının Mayıs ayında sefarette işe başlayan Okiç 1944 yılının Ağustos ayına kadar görevine devam etmiştir.²³² Mustafa Memiç'in verdiği bilgilere göre Okiç'in Belgrad'a gitmesinin nedeni Saraybosna'da iken Hırvat Milliyetçilerin Sırlara soykırım uygulamalarına kızarak onlarla karşı karşıya gelmesidir.²³³ Ancak Okiç'in 1971 yılında Türkiye Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri'ne gönderdiği mektupta Belgrad'a, Üsküp'teyken tanıştığı Türkiye Başkonsolosu'nun daveti üzerine gittiğini anlatmaktadır.²³⁴ Onun için Memiç'in bu değerlendirmesini belki daha çok şahsî ve sübjektifliğe açık bir tespit olarak görmek gerekmektedir. Diğer tarafta ise

²²⁷ A.g.a., 3-4.

²²⁸ Memiç, a.g.e., s. 49; Bkz. Ömer Recepağaç'le Röportaj; Bkz. Vehap Şita ile Röportaj; Ek 20: Özgeçmiş I; (Albüm'deki bilgilere göre ise Üsküp'te sadece Hadis ve Tefsir diye yer almaktadır. Albümdeki diğer kaynaklardaki bilgiler kıyaslandığında büyük ihtimalle Okiç'in kadrosu hadis ve tefsir iken diğer dersleri ihtiyaca binaen vermiştir.).

²²⁹ Bkz. Ömer Recepağaç'le Repörtaj.

²³⁰ Memiç, a.g.e., s. 49 (Mustafa Memiç'in verdiği bu bilgiler büyük oranda doğru olma ihtimali ile birlikte – zira albümdeki bilgilerle dolaylı olarak örtüşüyor - Okiç ile ilgili adı geçen kitabında verdiği bazı yanlış bilgilerin mevcudiyeti temkinli yaklaşıma sevk etmektedir. Mesela Okiç'in Saraybosna'da doğduğu, Tunus'ta değil de Cezayir'de okuduğu ve 1978 yılında vefat ettiği, gibi bilgiler bu meyandadır.).

²³¹ M. Said Hatiboğlu Arşivi, a.g.d., (Cumhurbaşkanlığı'nın Genel Sekreteri'ne gönderilen 1971 yılındaki mektup, bkz. EK 39).

²³² M. Said Hatiboğlu Arşivi, a.g.d. (Cumhurbaşkanlığı'nın Genel Sekreteri'ne gönderilen 1971 yılındaki mektup bkz EK 39).

²³³ Memiç, a.g.e, s. 49.

²³⁴ M. Said Hatiboğlu Arşivi a.g.d., EK 3.

Aliya Nametak'ın Okiç'i bir Sırp Milliyetçisi olarak nitelendirmesi,²³⁵ Memiç'in verdiği malumat ile kısmen de olsa uyumluluk gösterse de, böyle bir ihtimalin varlığı söz konusu olsa bile Okiç'in Kral Aleksander Medresesi'nde Boşnak Fesi taşıması/giymesi ve daha sonraki tutumları hakkındaki Sırp Milliyetçiliği nitelendirmesini geçersiz kılmaktadır. Zira Memiç'in, devamında verdiği bilgilere göre Okiç Belgrad'a gittiğinde, orada Sırp'ların Müslümanlara karşı uyguladıkları zulümleri görünce hayal kırıklığına uğramış ve bundan dolayı Sırp Milliyetçiliğini veya Sırp'lara taraftarlığını da bırakmıştır. Diğer taraftan Okiç'in Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri'ne gönderdiği mektupta Sırp yetecileri, Hırvat ustaşileri ile Makedonya ve Karadağ komitelerinin özellikle Bosna Hersek, Kosova, Makedonya ve Karadağ Müslümanları'na karşı uyguladıkları zulümler dolayısıyla Belgrad'a binbir zorlukla gittiğini söylemektedir. Dolayısıyla Okiç, Sırp ve Hırvat milliyetçilerinin uyguladıkları baskıları Belgrad'a varmadan önce de biliyordu. Onun için bu bilgiler ışığında Memiç'in anlattığı "Belgrad'taki hayalkırıklığı" sıhhatli bir bilgi gibi durmamaktadır. Bu bakımdan Aliya Nametak'ın iddiaları da en azından geçerliliğini yitirmiş olacaktır. Mustafa Memiç ise görüldüğü gibi ilk başta Okiç'i bir Sırp taraftarı gibi tanımlarken daha sonra Okiç'in bu tutumunu değiştirdiğini bir şekilde ifade etmektedir.²³⁶ Aslında Okiç İsmail Baliç tarafından Milliyet şuuru bakımından "Şuurlu Boşnak" olarak tanımlanmaktadır.²³⁷ Okiç, 16 Ekim 1967 tarihinde Saraybosna'daki

²³⁵ Nametak, Alija, **Sarajevski Nekrolojij**, Biblioteka Dani, Sarajevo, 2004, s. 74-75.

²³⁶ Memiç, a.g.e., s. 49 Okiç'in Sırp Milliyetçisi olarak nitelendirilmesi ilk başta şaşırtıcı gelebilir ancak bunu yadırgamamak gerekmektedir. Onun Saraybosna'da yaşadığı dönemde milliyetçilik açısından genel itibariyle üç fırka faaliyettedir. Hırvat milliyetçiler, Sırp milliyetçiler ve Boşnak milliyetçilerdir. Boşnaklar Osmanlı'dan kalan kendi orijinal kimliklerini korumaya çalışırken, Hırvatlar Boşnakları Müslüman olmalarına rağmen kendi tarafına çekerek onları Hırvat olarak yazdırmaya çalışıyordu. Sırp'ların da politikası aynıydı, Boşnakları kendi tarafına çekmek. Sırp'lar, Boşnakları Müslüman olmuş Sırp olarak tanımlıyordu. Sırp'lar kiril alfabesini Hırvatlar ise latin alfabesini dayatıyordu. Bundan dolayı Bosna'da o dönemde bazı Müslüman kuruluşlar Sırp tarafını bazılar ise Hırvat tarafını tutuyordu. Onun için Osmanlı'nın çekilmesinden sonrabir boşluğa düşen Boşnaklar bu tür fikrî, millî ve kültürel hareketlerle boğuşmaya maruz kaldılar. Ve yeni oluşan şartlarda hayat mücadelesi veren Boşnaklar kendi ülkeleri için en iyi olduğunu düşündükleri tarafı tutmuşlardır. Örnek olarak meşhur Mostar doğumlu Hasan Rebac, (Rebats) vefatı üzerine "Politika" gazetesinde çıkan yazı kendisini Sırp'ların tarafında savaşmış çetnik/aşırı Sırp milliyetçisi olarak tanımlamaktadır. Bkz. Politika, 5 Ağustos, Beograd, 1953, O dönemde çıkan Gayret Dergisinde Sırp Yanlısı bazı yazılarının çıktığı ve o dönemin Yugoslavya Kralı I. Aleksandır Karacorçeviç'in oğlu ve aynı zamanda yeni kralı Gayret'in koruyucusu olarak nitelendirilmektedir ve onun büyük resmi iç sayfalarında yer almaktadır. (Gayret, edit. Hamid Kukiç, S. 6, Yıl 15, Sarajevo, 1934, s. 141), Ayrıca Hasan Rebac, Gayret'te bir yazısında Bosna Halklarından bahsederken Boşnaklardan söz etmemektedir. Hırvat, Sırp ve Slovenlerden bahsedip Müslüman olanlar da sanki müslümanlaşmış Sırp'lardır şeklinde anlaşılmaktadır. (Hasan Rebac, "Gajret kao duhovni nacionalni pokret kod naših muslimana" **Gajret**, edit. Hamza Humo, S. 8, Sarajevo, 1928, ss. 120-123, s. 120, 121).

²³⁷ Baliç, İsmail, "M. Tayyib Okiç (1902-1977)", **İTED**, edit. Salih Tuğ, C. VII, S. 1-2, İÜEF yay., Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, s. 331.

arkadaşına yazdığı mektupta bir tercümeden bahsederken “Boşnakça’ya da tercüme edilmiş/preveo i na bošnjački” şeklinde bir ifade kullanmaktadır. Bu ifade aslında Okiç’in Boşnakçılık bilincinin bir göstergesidir: Oysaki dönemin Yugoslavya’sında bir Boşnak halkı ve dilinden bahsedilemezdi. Okiç’in Belgrad’ta 1944 yılının Ağustos’una kadar kaldığı, daha sonra Türkiye’ye geldiği anlaşılmaktadır.

B. TÜRKİYE’DEKİ HAYATI

Bu başlıkta Okiç’in Türkiye’deki hayat süreci ile ilgili bilgilere yer verilecek; Türkiye’ye gelişi, yerleşmesi, iş angajmanı ve vefatı gibi konular ele alınacaktır.

1. Türkiye’ye Gelişi ve Yerleşmesi

Okiç’in verdiği bilgilerden Belgrad’da iken Almanya’ya sürüldüğü anlaşılmaktadır. O bu süreci şöyle anlatmaktadır:

“Türkiye’nin Almanya ile iktisadî ilişkilerinin kesilmesi üzerine, Belgrad’daki Alman işgal makamları tarafından, bütün Türk sefaret ve konsolosluk çalışanlarıyla birlikte Almanya’ya götürülmemiz 1944 Ağustosuna kadar devam etmiştir. Zira, Rus ordularının Romanya ve Bulgaristan’ı işgali sebebiyle Türkiye’ye dönüşümüz imkansızlaşmıştı. Sekiz ay süren sürgün hayatımız bombardımanlar ve çok ağır şartlar altında geçti. Almanya’da bulunduğumuz sırada Türkiye Almanya’ya harb ilan ettiği halde, yine İsviçre Sefareti vasıtasıyla kiralanan bir İsveç Vapuru ile, bir ay süren bir yolculuktan sonra, 10 Nisan 1945 senesinde İstanbul’a ulaşabildik.”²³⁸

İstanbul’a geldikten sonra 5 sene boyunca çok zor şartlar altında kaldığını anlatan Okiç’in özellikle ilk iki senesini “adeta sefalet içinde” geçirdiği anlaşılmaktadır. İlk iki seneden sonra iş imkanı bulması, onun bu sefaletini hafifletmiştir. Zaten Yugoslavya’da İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra kurulan yeni rejim Tayyib Okiç’i Yugoslavya vatandaşlığından çıkartmıştı. Dolayısıyla Okiç hayatı boyunca Yugoslavya’ya gidememiştir. Türkiye’de kalmasına rağmen Türk vatandaşlığına geçemeyen Okiç “Haymatloz/Tabiyetsiz” statüsündeydi.²³⁹ Türk vatandaşlığı da olmayan Okiç nedenini şu şekilde açıklamaktadır:

²³⁸ M. Said Hatiboğlu Arşivi, a.g.d., (Cumhurbaşkanlığı’nın Genel Sekreteri’ne gönderilen 1971 yılındaki mektup, bkz. EK 39); a.g.a., s.4.

²³⁹ Hasiba Cigal Arşivi; Ankara Üniversitesi yine kurulan İlahiyat Fakültesi Dekanı’na gönderdiği (Ankara) 21 Aralık 1949 tarihli dilekçedir. Bkz. Ek 21.

“Burada bir parantez açıp, Türk tâbiyetine niçin geçmemiş olduğumu açıklayayım: Tükiye’ye geldiğim 1945 senesinin mevzuatına göre tâbiyete ancak beş sene ikâmetten sonra geçilebiliyordu. Yaş haddi de 65 idi. Kırk sekiz yaşında bulunduğum 1950 de tâbiyete geçmiş olsam, ana vatanındaki hizmet yıllarım burada sayılamayacağı için, yani üniversite bitirmiş bir delikanlının, hatırımda kaldığına göre, 170 lira olan maaşıyla işe başlayacak, 17 sene sonra da, yaş haddine uğrayarak açıkta kalacaktım. Zîrâ 25 seneyi doldurmadığım için emekli de olamıyordum. Bütün bu hususları bana anlatan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nin o zamanki Dekanı Sayın Hâmid Olgunsu ile Prof. Mükrimin Halil Yınanç, Sabri Esat Siyavuşgil, Adnan Adıvar ve diğer zevatın ikazları üzerinedir ki, tabiiyete geçme mürâcatımdan vaz geçtim”.²⁴⁰

2. Türkiye’de Çalıştığı Kurumlar

İlk olarak İstanbul’a yerleşen Okiç, gelişinin üçüncü senesinde çalışmaya başlamıştır. Üç sene sonra da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde Öğretim Görevlisi olmuştur. Daha sonra henüz Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde iken Konya Yüksek İslam Enstütüsü’nde ders vermiş, hayatının son yıllarında da vefatına kadar Erzurum İslamî İlimler Fakültesi’nde hocalığa devam etmiştir. Okiç’in 27.06.1965 tarihli mektubundaki bilgilere göre İstanbul’da Şeriat Lisesi (İmam Hatip Lisesi) hocalarına yazın üç aylık kurs verdiği anlaşılmaktadır.²⁴¹ Bunun yanında Okiç, müftü ve vaizlere yönelik düzenlenen kurslarda da ders vermiştir.²⁴²

a) Başbakanlık Arşivi ve Diğer Kütüphaneler

Okiç İstanbul’da kaldığı beş senenin son üç senesinde farklı işlerde çalışmıştır. İlk başta hususî bir şirkette gayri resmi olarak, şirket sahibinin hususî Fransızca tercümanlığını yapmıştır. Bir müddet de bir profesör için Başbakanlık Arşivi’nde²⁴³ bulunan Osmanlı vesikalarını deşifre ve istinsah ederek çalışmıştır.²⁴⁴ Okiç arşivdeki bu çalışmasından sonraları çok faydalanmıştır. Orada gün yüzüne çıkmamış birçok belge bulmuş, ilmî araştırmalarında da bu belgelerden faydalanmıştır. Halil Yınanç’ın, dönemin

²⁴⁰ M. Said Hatiboğlu Arşivi, a.g.d., (Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri’ne gönderilen mektup bkz. Ek 39).

²⁴¹ Bkz. Nakičević, a.g.e., ss. 33-110, s. 58 (Ankara 27.6.1965 tarihli mektup).

²⁴² Bkz. Nakičević, a.g.e., s. 75 (Ankara 12.avgust.1967 tarihli mektup).

²⁴³ Ek 39-1.

²⁴⁴ M. Said Hatiboğlu Arşivi, a.g.d., (Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri’ne gönderilen mektup bkz. Ek 39).

Başbakanlık Müsteşarı İsmail Hakkı Ülkman'a gönderdiği 29.3.1949 tarihli mektubunda, Tayyib Okiç'in Başbakanlık arşivinde işe alınması ile ilgili ricası bulunmaktadır.²⁴⁵

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanlığı'na yazdığı 20 Ekim 1952 tarihli dilekçesinden, Okiç'in İstanbul'daki Belediye Kütüphanesi'nde bulunan "Muallim Cevdet Koleksiyonu"nu bildiği ve ondan faydalandığı anlaşılmaktadır.²⁴⁶

Bosna'daki Omer Muşiç adlı arkadaşına gönderdiği 20.12.1963 tarihli mektubunda da Merhum İbnü'l-Emin Mahmud Kemal Bey'in kütüphanesine gittiğini ve orada Arif Hikmet Bey'in bazı elyazma eserlerini bulduğunu haber vermektedir.²⁴⁷ Yine 20 Ocak 1964 tarihli mektubunda, "bizim Raif-bey" olarak bahsettiği şahsın kütüphanesinde birçok elyazması eser bulundurduğunu yazmakta, ancak yeteri kadar o kütüphaneden faydalanamadığından yakınmaktadır.²⁴⁸ Buna göre Okiç Türkiye'de bulunan yazma eserler ve kütüphanelerle ilişkisini hiç kesmemiştir. Özellikle eski el yazmalara düşkünlüğü olan Okiç, fırsat buldukça yeni öğrendiği kütüphanelere gitmiştir. Kütüphaneler dışında Okiç'in diğer bir uğrak yeri de sahaflardır. Sahaflara da sık sık gider, ilgisini çeken yazma eserleri alırdı.

b) Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İstanbul Üniversitesi'ne bağlı olan Darü'l-Funun İlahiyat Fakültesi'nin 1933 yılında, yeni kurulan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne bağlı İslam İlimleri Enstitüsü'nün de 1936 yılında lağvedilmesinden sonra, Türkiye'de dîni eğitim alanında bir boşluk olmuştur. 21 Kasım 1949 tarihinde Ankara Üniversitesi'ne bağlı İlahiyat Fakültesi kuruluncaya kadar bu durum devam etmiştir.²⁴⁹

Okiç, 21 Aralık 1949 tarihinde İlahiyat Fakültesi Dekanlığı'na bir dilekçe göndermiş ve dilekçenin sonunda şu ifadeyi kullanmıştır: "Yüksek Fakültenizde mukaveleli olarak çalışmağa amadeyim". Bu dilekçeden sonra Hadis Kürsüsü kendisine verilmek veya ona kurdurulmak istendiğinde, 24 Aralık 1949 tarihinde yazdığı dilekçe şu

²⁴⁵ Hasiba Cigal Arşivi, 29.3.1949 tarihli mektubun kopyası Ek 22.

²⁴⁶ Hasiba Cigal Arşivi, Ek 23.

²⁴⁷ Bkz. Nakiçević, a.g.e., s. 46 (Ankara, 20.12.1963 tarihli mektup).

²⁴⁸ Okiç bu mektupta Raif Bey'in kütüphanesini İstanbul dışındaki evine naklettiğini ayrıca belirtmektedir. Bkz. Nakiçević, a.g.e., s. 48-49 (Ankara, 20. Ocak/1964 tarihli mektup).

²⁴⁹ Ayvalılı, Ramazan, "Büyük Din Âlimi Hocamız Prof. M. Tayyib Okiç", **Diyanet Gazetesi**, C. 7, S. 162, 1 Nisan 1977, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., y.y., ss. 8,9 ve 15, s 8: Ayrıca bkz. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (1949), Mart 1967, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1967, s. 1.

cümlelerle sona ermektedir: “Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Hadis Kürsüsü’nü idare etmeğe ve bu vazifeyi mukaveleli olarak ifa etmeğe amade bulunduğumu en derin saygılarımla arz ederim”.²⁵⁰

Ankara Üniversitesi Senatosu’nun 31 Ocak 1950 tarihinde aldığı kararla Okiç’e profesörlük ünvanı verilmiş ve 6 Mart 1950 tarihinde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ne sözleşmeli profesör olarak tayin edilmiştir.²⁵¹

Hadis dersi hocalığından sonra 1951 senesinde Tefsir Kürsüsü’nde de görev verilmiştir.²⁵² O zaman bu iki ders, Okiç’in başkanlığını yaptığı Doğmatik İlimler Kürsüsü adı altında yer alıyordu.²⁵³ Daha sonra Hadis Kürsüsü müstakil olarak kurulmuş ve Okiç 17 Mayıs 1961 tarihinde kürsü başkanı olarak tayin edilmiştir.²⁵⁴ Tefsir kürsü başkanlığını ise 1966 yılına kadar sürdürmüştür.²⁵⁵ Bunlara ilaveten Okiç İslam Hukuku Kürsü Başkanlığı’nı da 1961 ile 1968 yılları arasında yapmıştır.²⁵⁶ Ramazan Ayvalılı’nın verdiği malumata göre Okiç, Türk-İslam Edebiyatı Kürsüsü’nü de bir süre yönetmiştir.²⁵⁷ Ancak Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin resmî web sayfasında kürsülerin tarihçelerine bakıldığında böyle bir bilgiye rastlanmamaktadır.²⁵⁸ Zira sözü geçen internet adresindeki bilgiye göre Türk İslam Edebiyatı, hem kürsü olarak hem de ders olarak ismini 1969 yılında almıştır. 1969 yılı ise Tayyib Okiç’in Ankara İlahiyat’taki son senesidir. Bu bilgiye rağmen 1949-1969 İlahiyat Fakültesi albümünde ise Tayyib Okiç, Türk İslam Edebiyatı yöneticisi olarak gösterilmektedir.²⁵⁹ Ramazan Ayvalılı’nın verdiği bir başka bilgiye göre ise Fakülte’nin ilk açılışında sosyoloji ve felsefe grubu derslere ağırlık veriliyorken daha sonra Tayyib Okiç’in devamlı ısrarıyla Hadis, Tefsir ve Fıkıh dersleri ön plana çıkartılmıştır.²⁶⁰

Okiç, Ömer Muşic’e gönderdiği 1 Şubat 1965 tarihli mektubunda, Ankara İlahiyat’taki dersleri ile ilgili şunu demektedir: “Üniversitede haftalık 6 tefsir, 6 hadis, 2

²⁵⁰ Hasiba Cigal Arşivi, Okiç’in Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanına gönderdiği 21 Aralık 1949 ile 24 Aralık 1949 tarihli dilekçeleri, Ek 20 ve 21.

²⁵¹ Cerrahoğlu, İsmail, “Prof. M. Tayyib Okiç”, **Prof. M. Tayyib Okiç Armağanı**, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, Sevinç Matbaası, Ankara, 1978, ss. IX-XI, s. X.

²⁵² Ayvalılı, a.g.m., s 8.

²⁵³ Bkz. http://www.divinity.ankara.edu.tr/?page_id=209; 19.02.2015.

²⁵⁴ Bkz. http://www.divinity.ankara.edu.tr/?page_id=211; 19.02.2015.

²⁵⁵ Bkz. http://www.divinity.ankara.edu.tr/?page_id=209; 19.02.2015.

²⁵⁶ Bkz. http://www.divinity.ankara.edu.tr/?page_id=213; 19.02.2015.

²⁵⁷ Ayvalılı, a.g.m., s 8.

²⁵⁸ Bkz. http://www.divinity.ankara.edu.tr/?page_id=255; 19.02.2015.

²⁵⁹ Hasiba Cigal Arşivi, 1949-1969 İlahiyat Fakültesi albümü, s. 8 (Ek 61).

²⁶⁰ Ayvalılı, a.g.m., s 8.

İslam hukuku olmak üzere 14 saat dersim vardır İkişer saati doçentliğe aday olan iki asistanım vermektedir. Benim ise fiilî olarak haftalık 10 saatim olmuş olur.”²⁶¹ Aynı dersleri 1964-1965 ders yılında Konya Yüksek İslâm Enstitüsü’nde de okuttuğu anlaşılmaktadır.²⁶² Okiç, daha sonraki öğretim hayatını Erzurum Yüksek İslâm Enstitüsü’nde sürdürmüştür.

Ankara Sıhhiye Mah. İlkiz Sok. 10 nolu apartmanda²⁶³ oturan Okiç, Türkiye’de yaşamasına rağmen, Türk vatandaşlığına geçmek istediye de geçememiştir. Bunun arkasında ekonomik sebeplerin olduğunu hem kendi ifadelerinden hem de öğrencilerinden öğrenmekteyiz.²⁶⁴ Evli olmayan Okiç, özellikle Türkiye’ye geldikten sonraki ilk yıllar maddi açıdan birçok sıkıntı çekmiştir. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi açılınca orada göreve başlayan Okiç’in, ilk başlarda refaha kavuşmuş olduğu görülse de geçim kaynağını etkileyen ve siyasi bazda olduğu düşünülen diğer bazı sıkıntılar da yaşadığı olmuştur. Bu sebeplerden dolayı Okiç, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde ancak 1969’a kadar çalışabilmiştir.

1959 yılından önce Okiç’in Ankara Üniversitesi ilahiyat Fakültesi’yle olan anlaşması feshedilmeye çalışılmıştır. Bunu yapmaya kalkanların ileri sürdükleri sebep, Okiç’in henüz basılı bir kitabının olmamasıdır.²⁶⁵ 1959 yılında “Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler” kitabının yayımlanmasına rağmen Okiç’e karşı konuşan ağızlar kısa süreliğine kapansa da yine aleyhinde baskıların devam ettiği anlaşılmaktadır.

Üniversite Kurulu ile Okiç arasındaki resmi yazışmalara göre, Okiç’e baskı uygulamaya çalışan öğretim görevlilerinden biri Prof. Dr. Ziya Egemen’dir. Ankara Üniversitesi Yönetim Kurulu’nun 31.5.1960 tarihli kararı ile hakkında disiplin soruşturması açılmış bulunan bu öğretim üyesi ile ilgili sorulan maddelerden bir tanesine Okiç şu cevabı vermiştir:

²⁶¹ Bkz. Nakiçević, a.g.e., s. 54 (Ankara, 1 februar 1965 tarihli mektup).

²⁶² A.g.a., s. 4.

²⁶³ Bkz. Nakiçević, a.g.e., s. 76 (Ankara 12.avgust.1967 tarihli mektup); bu mektuptaki bilgiye göre Okiç 1967 senesinin Avğustos ayına kadar metinde belirtilen adreste yani 10/A’da kalmıştır, bu tarihten sonra ise 7/4 no.lu adrese geçmiş, bunun nedeni ise eski dairesinin küçük kalmasıdır.

²⁶⁴ Şöyle ki vatandaşlığa geçtiği takdirde derse yeni başlamış bir hocanın maaşı kadar geliri olacaktı oysa ki bu maaş onun geçinmesini sağlayamayacaktı. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri’ne gönderilen mektup, M. Said Hatiboğlu Arşivi, a.g.d.; Ek 39-1.

²⁶⁵ Hatiboğlu, İbrahim, “M. Said Hatiboğlu ile M. Tayyib Okiç’in İslami Kişiliği ve Tesirleri Üzerine”, **HTD.**, C. V, S. 2, SÜHA yay., İstanbul, 2007, s. 181.

“Halen Fakültemizde mukaveleli olarak çalışanlardan Farsça okutmanına ağır muameleler yaptığımı biliyorum. Fakat –sebebsiz yere- en ağır ve en tehdidkar muamelelerini bana yapmıştır. Şahsımı, yazılarımı, telif haklarımı, kürsümü ve asistanlarımı alakadar eden işlerimi baltalamağa çalışmıştır. Şahsıma karşı yalan ve iftiralar savurmaktan geri kalmadığı gibi, - Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu vasıtasıyla – hudud dışı ettireceğini bahisle beni tehdit etmiştir. Esas itibarıyla kendisinin bu türlü hareketlerinde, umumî olarak bir müvazenesizlik seziliyordu. Nitekim, bonkürlükte olduğu gibi, ağır muamele ve tehditlerinde de aşırı dereceye kadar ileri gittiği ve kolayca başkalarının tesiri altında kaldığı müşahede edilmiştir.”²⁶⁶

Buna göre Okiç’in 1960’lardan önce psikolojik baskıya maruz kaldığı görülmektedir. Daha sonraları, özellikle 1968 yılında gelişen olayların Okiç’i yıprattığı söylenebilir. Örneğin bir bayan öğrencinin başörtüsü yüzünden okuldan atılmasını protesto eden öğrencileri kışkırttığı zannıyla Okiç’in sözleşmesi okul kurulu tarafından yenilenmemiştir.

Aslında Okiç öğrencilerin çıkardığı olaylara karışmamıştı. Ancak o, başı örtülü diye Hatice Babacan adlı bayanın okuldan atılmasına karşı idi. Diğer tarafta ise protesto eden öğrencilerin Okiç’in dekan olmasını istemesi ve lehinde tezahüratta bulunması, okul idaresini rahatsız etmiş, Okiç’in olaylara karıştığı zannını da güçlendirmiştir.²⁶⁷ Buna ilaveten bazı gazetelerde çıkan haberlere göre Okiç’in, öğrencilerin boykotuna yardım ettiği ve onlarla kendi evinde özel toplantılar tertip ettiği iddiaları yer almıştır.²⁶⁸ Milliyet Gazetesi’nin bu konudaki haberi şöyledir: “...Fakülte öğretim üyelerinden Hikmet Tanyu ile Mehmet Toplamacıoğlu ve Tayyip Okiç, boykotçu öğrencileri Dekanlık nezdinde savunmaktadırlar. Tayyip Okiç’in Yugoslav olmakla birlikte ne Türk ne de Yugoslav uyruğunda olmadığı –vatansız- olarak, İlahiyat Fakültesi’nde öğretim görevlisi olarak çalıştığı, olayları da geniş ölçüde desteklediği Dekanlık yetkililerince öne sürülmüştür.”²⁶⁹

²⁶⁶ Ankara, 8 Haziran 1960, M. Tayyip Okiç, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis dersi ve Tefsir Kürsüsü profesörü. (Ankara Üniversitesi Yönetim Kurulunun 31.5.1960 tarihli kararı ile haklarında disiplin soruşturulması açılmış bulunan Prof.Dr. B. Ziya Egemen hakkında isnat edilen maddeler ilişikte sunulmuştur.).

²⁶⁷ İttihad Gazetesi, 23.04.1968, s. 5.

²⁶⁸ Cumhuriyet gazetesi, 30.04.1968 (Bu yazıda Okiç’in adı verilmeyerek “Türk uyruğunda bulunmayan bir Profesör” tanımıyla dolaylı olarak bahsetmektedir).

²⁶⁹ Milliyet, 17.04.1968.

Zaten daha sonraları Okiç'in, Atatürk düşmanlığıyla suçlanıp, her türlü yol denenerek Türkiye'den gönderilmek istendiği anlaşılmaktadır. Konya'daki Yüksek İslam Enstitüsü'ne atanması gerekirken onu orada görmek istemeyenler Millî Eğitim Bakanlığı'na şikayette bulunarak son anda atanmasını engellemişlerdir. Bu durumda Okiç hem kendi durumunu hem de olayını açığa kavuşturmak için 1971 yılında Türkiye Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri'ne özgeçmişini, Türkiye'ye niye geldiğini ve ilmi faaliyetlerini anlatan bir yazı göndermiştir.²⁷⁰ Dönemin Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri olan Cihat Alpan ile 4 Ağustos 1971 tarihinde bir görüşme gerçekleştirmiştir.²⁷¹ Bu görüşmeden sonra Genel Sekreter'e 6 Kasım 1971 tarihinde teşekkür mektubu göndererek yaptıkları görüşmedeki bazı hususları hatırlatmadan önce şunu söylemiştir:

“Vicdan ve insaftan tamamen ârî olan muhâliflerimin Üniversite Senatosu'na, Millî Emniyete, Millî Eğitim Bakanlığına ve bazı askerî makamlara yaptıkları serâpâ iftira ve yalandan ibaret ihbarlarının aynısını zât-ı âlinize de ulaştırmış olduklarını öğrenmekten derin elem duymuştum. Yegâne teselliyi sizin asılsız isnadlara kıymet vermeyecek seviyedeki hakşinaslığınızda buldum. Bu bakımdan şükranlarım sonsuzdur.”²⁷²

Elimizdeki belgelere göre Okiç'in Öğretim kurumlarında çalışmasına en fazla karşı çıkan kimsenin Bahriye Üçok olduğu anlaşılmaktadır. O bu hususta kendi tavrını 1974'te Millî Eğitim Bakanlığı'na göndermiş olduğu bir yazıda şöyle ortaya koymuştur: “10.12.1974 tarihli Millî Eğitim Bakanlığı'nca malum yazı ile sayın Millî Eğitim Bakanlığı'na bir kaç soru yöneltilmiş ve bu sorulardan birinde tabiyetsiz ve üniversite profesörlüğü payesi için hiç bir belgeye sahip bulunmayan Tayyip Okiç'in 70 yaşını çoktan aşmış bulunmasına rağmen nasıl olup ta Atatürk Üniversitesi'nde görev aldığını öğrenmek istemiştım.”²⁷³

Üçok'un Okiç hakkındaki tutumu burada da kalmayarak, 27 Mayıs 1976 tarihli Cumhuriyet gazetesinde²⁷⁴ yayımlanan iftira ve suçlamalarla doruk noktasına ulaşmıştır. Bu yazıya göre Üçok, Okiç'in Erzurum Atatürk Üniversitesi'ndeki atamasının yasalara

²⁷⁰ M. Said Hatiboğlu Arşivi, a.g.d., Ek 39.

²⁷¹ Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri'ne gönderdiği (Ankara) 6 Kasım 1971 tarihli mektup Ek 43.

²⁷² Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri'ne gönderdiği (Ankara) 6 Kasım 1971 tarihli mektup Ek 43.

²⁷³ M. Said Hatiboğlu Arşivi, a.g.d., (Doç.Dr. Bahriye Üçok'un Millî Eğitim Bakanına yazısı).

²⁷⁴ “Bir Atatürk düşmanı nasıl profesör yapılıyor”, Cumhuriyet gazetesi, Ankara, 27.05.1976 (M. Said Hatiboğlu Arşivi).

aykırı olduğunu, Okiç'in hiç bir akademik ünvanının bulunmadığını, hatta asistan ve yüksek okul mezunu dahi olmadığını söylemiş ve Okiç'in dosyasında (Ankara Üniversitesi öğretim görevliliği esnasında) Atatürk düşmanlığı ile ilgili kanıtların bulunduğunu iddia etmiştir. Bu yetmezmiş gibi gazeteye verdiği mülakatta Okiç nasıl Erzurum Ünivesitesi kadrosuna atanıvermiş diye Milli Eğitim Bakanı'na onu azarlarcaasına sorular sormuştur. Söz konusu yazı şu cümlelerle bitmektedir: “Bunda şaşılacak bir şey yok. Sanırsız yakında, Tayyip Okiç, Ayasofya Camii baş imamlığına da atanıverir.”

Üçok, Tayyip Okiç'i o derece uğraştırmıştır ki, Okiç onun hakkında karşı bir mütalaa yazmak zorunda kalmıştır. Okiç yazısına şu cümleyle başlamaktadır: “Mütevazi bir orta okul tarih öğretmenliğinden, birden, Üniversite İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Kürsüsü'ne asistan olarak geçişi hayret hatta ibret edilecek şeydir. Buna cüret etmek dahi haddini bilmezlikten ileri gelmektedir”.²⁷⁵ Bu yazının devamında Okiç, Bahriye Üçok'un ilmi hakkıyla bilmediğini, İslam Dini hakkında en basit bilgilere dahi sahip olmadığını, keyfi davranışlara kapıldığını ve haksız yere arkadaşlarını suçlayabildiğini örneklerle ortaya koymaya çalışmıştır.

Bir tarafta derslerini vermeye çalışan Okiç, diğer taraftan kendisini rahat bırakmayan, haksız yere suçlayan ve profesörlük hayatını sonlandırmak isteyenlerle de uğraşmak zorunda kalmıştır. Zaten bu tür suçlamalar yüzünden Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ile ilişkisi kesilerek Konya'ya gitmek zorunda bırakılmış, bu da yetmiyormuş gibi oradan da uzaklaştırılarak işsiz bırakılmıştır. Ondan sonra da hayatına Erzurum'da devam etmiş, orada da pekçok sıkıntıyla yüzleşmiştir.

c) Konya Yüksek İslam Enstitüsü

Tayyip Okiç Ankara'daki görevi sırasında 1964 yılında Konya Yüksek İslam Enstitüsü'nde de Tefsîr ve Hadîs dersleri vermeye başlamış ve bu durum 1971 yılına kadar devam etmiştir.²⁷⁶ 1968-1970 yılları arasında Okiç'in Konya'daki öğrencilerinden Osman Cilalı, Okiç'in Konya'ya 15 günde bir hep aynı firmanın otobüsleriyle geldiğini, iki gece mutlaka otelde kaldığını, okulda da hadis ve tefsir derslerini okuttuğunu

²⁷⁵ Prof. Dr. Tayyip Okiç'in Doç. Dr. Bahriye Üçok hakkında Mütalası, M. Said Hatiboğlu Arşivi, a.g.d.

²⁷⁶ Cerrahoğlu, “Prof. M. Tayyip Okiç”, **Prof. M. Tayyip Okiç Armağanı**, AÜİİFD, Sevinç Mattaası, Ankara, 1978, ss. IX-XI, s. X.

anlatmaktadır.²⁷⁷ 1965 yılındaki mektubunda Okiç, Aralık'tan itibaren Konya'daki İslam Enstitüsü'nde her ikinci haftada, ikinci ve üçüncü sınıflarda 6 saat tefsir ve 6 saat hadis olmak üzere 12 saat dersinin olduğunu, gelecek sene ise dördüncü sınıflarda da derse girip toplam ders saatinin 20 olacağını yazmaktadır.²⁷⁸ Devamında ansiklopedik dersi/saaatinden de bahsederek ders saatinin toplam 30'a kadar çıktığını anlatmaktadır. Ancak ansiklopedik saati/dersi ile ne kastedildiği anlaşılamamaktadır.

Tayyip Okiç Ankara'da olduğu gibi Konya'da da rahat bırakılmamıştır. Cumhurbaşkanlığı'na gönderdiği 6 Kasım 1971 tarihli mektubunda, 1 Mart 1970'ten beri ders verdiğinden, imtihanlar yaptığınınndan ancak bunun karşılığı ve kanunî hakkı olan maaşının ödenmediğinden yakınmaktadır. Hatta aynı mektupta Genel Sekreter'e, Konya'daki vazifeye devamı için tekrar müracaat ettiği takdirde Genel Sekreter'in cevaz-ı istihdam kararının imzalanacağını müjdelediğini hatırlatmaktadır.²⁷⁹ Ancak tüm bunlara rağmen Konya'daki Yüksek İslam Enstitüsü, Okiç'le anlaşmayı yenilemeyip oradaki görevine son vermiştir.²⁸⁰

d) Erzurum Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Okiç Ankara Üniversitesi'yle 1969 senesinde ilişkisi kesildikten sonra, 1971 yılına kadar Konya'da Yüksek İslam Enstitüsü'ne devam etmiştir. Burası ile de anlaşması yenilenmeyince, 1973 yılına kadar boş/işsiz kalmıştır. 1973 yılının Nisan ayında, Erzurum İslamî İlimler Fakültesi'ne atanmıştır. Bu tarihten itibaren vefat edinceye kadar bu kurumda öğretime devam etmiştir.²⁸¹ Buna rağmen Ankara'daki evini boşaltmamıştır. Yaz ve kış yarıyıl tatillerini Ankara'daki evinde geçiriyordu.²⁸²

Okiç'i aynı şekilde Erzurum'da da uğraştırmışlardır. Orada da ders vermesine engel olmak isteyenler çıkmıştır. Ancak bu konuda muvaffak olamayıp Okiç'in Erzurum Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak devam etmesini engelleyememişlerdir. Mehmed Said Hatiboğlu bu durumu şöyle anlatmaktadır:

²⁷⁷ Cilacı, Osman, "Tayyip Hoca'dan Hatıralar", **Prof. M. Tayyip Okiç Armağanı**, AÜİİFD, Sevinç Matbaası, Ankara, 1978, ss. IL-LI, s. IL.

²⁷⁸ Bkz. Nakičević, a.g.e., s. 54 (1. Februar 1965 tarihli mektup).

²⁷⁹ Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri'ne gönderdiği (Ankara) 6 Kasım 1971 tarihli mektup Ek 43.

²⁸⁰ Ateş, Süleyman, "Prof. M. Tayyip Okiç", **Diyanet Gazetesi**, C. 7, S. 162, 1 Nisan 1977, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., y.y., s. 14.

²⁸¹ Cerrahoğlu, İsmail, "Prof. M. Tayyip Okiç", **Prof. M. Tayyip Okiç Armağanı**, s. X.

²⁸² Ateş, Süleyman, a.g.m., s. 14.

“Cumhuriyet Gazetesi’nde Tayyib Hoca’nın orada da görev almasına itiraz eden ve bazı iftiralarda bulunan haberler çıktı. Sonuçta, 28-29 Haziran 1976 tarihli üniversiteler arası kurul kararı ile hocanın Erzurum’a atanması münasip görüldü. Sözü edilen kurul kararının kanuna aykırılık teşkil etmediği için Cumhuriyet Gazetesi’nin dediği gibi olmadığı tespit edilmiş oldu.”²⁸³ Okiç Ankara’da vefat edinceye kadar bu Fakülte’de hoca olarak kalmıştır.

Tüm bunlara bakıldığında Tayyib Okiç’in neden bu kadar rahatsız edildiği ve niçin öğretim görevliliğinden atılması istendiği sorusu akla gelmektedir. Bu soru basit bir soru gibi gelse de derinlemesine gidildiğinde birkaç ihtimalin söz konusu olduğu görülecektir.

Onun için ilk önce Okiç’in bir kaç yönünü hatırlatmak gerekmektedir. Öncelikle Okiç Boşnak’tır, dolayısıyla Balkan bölgesini iyi tanımakla birlikte Slav dillerini, Osmanlıca ve Arapça’yı çok iyi bilmektedir. Laikliğin beşiği sayılan Fransa’da okuduğu için Fransızca’yı da çok iyi bilmektedir. Türkiye’ye geldikten 5 sene sonra İlahiyat Fakültesi’ne çağrılıp Doğmatik İlimler Kürsüsü’ne hemen başkan seçilmiştir. Anlaşmalı çalıştığı için maaşı diğer hocalardan daha yüksektir. Dönemin batıdaki müsteşriklerle irtibatını sürdürmektedir. Arşiv malzemelerini yani neyi nerede bulabileceğini bir araştırmacı olarak çok iyi bilmekteydi. Öğrenciler tarafından sevilmektedir. Ayrıca öğrencilerin her sorunuyla da ilgilendiği bilinmektedir.

Okiç’i diploması yok, yüksek ihtisası yok, kitabı yok diye itham etmişlerdir. Hatta Atatürk düşmanlığı’yla ve en son olarak da 1969 olaylarındaki öğrencileri kışkırtmakla suçlamışlardır.

Okiç 21 Aralık 1949 tarihinde İlahiyat Fakültesi Dekanı’na gönderdiği özgeçmişinde Bosna Saray İslam Hukuku Mezuniyet, Paris’te Sorbon Edebiyat Fakültesi Lisans, Paris’te Yaşayan Şark Dilleri Yüksek Okulu (Arapça, Türkçe, Farsça) diplomalarına ve Sorbon Edebiyat Fakültesi’nce kabul edilen doktora tezinin imprimatörü (basılma izni) sertifikasına haiz olduğunu belirtmiştir. Buna göre Okiç’in bir defa tahsilsizliğinden bahsedilmemelidir. Atatürk düşmanlığı ile suçlamak da gerçek dışıdır, zira Bosna’da iken Atatürk ile ilgili yazısında Atatürk’ü övücü sözler

²⁸³ Hatiboğlu, İbrahim, “M. Said Hatiboğlu ile M. Tayyib Okiç’in İslami Kişiliği ve Tesirleri Üzerine”, s. 182.

kullanmıştır. Öğrencileri kışkırttığına dair ithamlar da gerçek dışıdır. Bu son olay ile ilgili gerçek olan Okiç'in bayan öğrencinin başörtüsü takıyor diye okuldan atılmasına karşı çıktığıdır. Ancak Fakülte avlusunda kamp kuran öğrencilerin, Okiç okula gelirken onun lehinde tezahuratta bulunmaları belki okul idaresinin Okiç hakkında olumsuz düşüncelere kapılmasını sağlamış olabilirler. Bunun dışında Okiç'in bir "yanlışı" bilinmemektedir. Bu bakımdan iki ihtimal söz konusu olmaktadır. Birincisi Okiç'e karşı çıkmalarının nedeni, kıskançlık olabilir. Diğer bir ülkeden gelmiş biri olarak hadis, tefsir kürsüsü kuruyor, makale yazıyor, kurslar veriyor vs. Tüm bunlar kıskançlık sebebi olabilir. İkinci ihtimalde ise ideolojik sebepler yatmaktadır. Okiç Paris'te okuduğu için Türkiye'deki mevcut "laik" sistemine "çekici" ve "faydalı" görünmüş olabilir, ancak onun İslamî değerlere sahip çıktığı, öğrencilerin bu konudaki bilincini de uyandırdığı veya diğer ifade ile aynı ideolojik değerleri paylaşmadığı anlaşılınca düşman olarak görülmeye başlamış olmalıdır.

e) Yaptırdığı mezuniyet tezleri, lisans üstü danışmanlığı ve jüri üyelikleri

Tayyib Okiç; Türkiye'deki öğretim görevliliği esnasında birçok mezuniyet tezi hazırlatmıştır. Bunların dışında lisans üstü tez danışmanlığı ve doktora, doçentlik komisyon üyeliği de yapmıştır.

(1) Danışmanlığında Yapılan Mezuniyet Tezleri

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nin tez bölümünde yer alan kataloglarda yaptığımız araştırma neticesinde, Okiç'in bu fakültede bulunduğu süre zarfında (1950-1969) tefsir, hadis ve hukuk olmak üzere tez olarak şu konuları çalıştırdığını tespit ettik:

1. "İslam Hukukunda Vasiyyet" (03.05.1965) (demir baş 10131);
2. "İslam Hukukunda İkra" (16.05.1964) (10076);
3. "İslam Hukukunda Hac" (16.05.1966), (10254);
4. "İslam Hukukunda Kefalet" (15.03.1966), (10255);
5. "İslam Hukukunda Selem Akdi" (14.03.1966), (10256);
6. "Ayet ve Hadislere Göre Emanetler ve Hukuki Yönü" (01.05.1967), (12649);
7. "İslam Hukukunda Zina Suçu ve Cezası" (10.04.1965), (10132);
8. "Kur'an-ı Kerim'de Haramlar" (16.05.1966), (10279);
9. "İslam'da Melek, Cin ve Şeytan İnancı" (15.05.1965), (10136);
10. "Ehli Sünnet'e Göre Cehennem'in Vasıfları" (29.04.1968), (14014);

11. “İçtihad ve Teşrî Tarihi” (15.05.1965), (10127);
12. “İslam Hukukunda Mürur-i Zaman” (10 Mayıs 1964), (10077);
13. “ İslam Hukukunun Bölümleri” (20.05.1963), (9765);
14. “İslam’da Mut’a Nikahı” (10.05.1966), (10263);
15. “İslamiyette Niyetin Önemi” (27 Nisan 1968), (14043);
16. “Ubudiyet ve Namaz” (25.10.1960), (9547);
17. “Kur’an-i Kerime Göre Takva” (21.04.1966), (10285);
18. “İslamiyetin İntişar Prensipleri ve Metodu” (20.05.1964), (10081);
19. “Kur’anı Kerimin Terceme Meselesi” (29.04.1968), (14046);
20. “Nur Suresi Ayetlerinin Esbabu’n-Nüzülü” (04.04.1968), (14050);
21. “Kur’an-ı Kerimde Nüzul Sebeplerinin Mahiyet, Hususiyet ve Kaideleri” (13.05.1961), (9576);
22. “Kur’anda Mükafata Nail Olan Kimseler” (25 Ocak 1965), (10150);
23. “İslamiyette Tevbe ve Tevbe ile İlgili Ayetler” (16.05.1966), (10324);
24. “K. Kerime Göre İftira” (16.05.1966), (10284);
25. “Şehitlerin Fazileti” (21.04.1956), (7736);
26. “Dua Üzerine Yeni Bir Deneme” (11.05.1962), (9590);
27. “Kur’an-ı Kerime Göre İnsanoğlu ve Yaratılış” (16.05.1966), (10325);
28. “Kur’an-ı Kerime Göre Uhuvvet” (15.05.1964), (10086);
29. “Kur’an-ı Kerim’de Geçen Sarıh Coğrafi Yer İsimleri” (12 Mayıs 1962), (9595);
30. “Kur’an-ı Kerime Göre Münafıklar” (09.05.1964), (10085);
31. “Kur’an-ı Kerim’de İsmi Geçen Dünya Nimetleri” (27.06.1968), (14045);
32. “Kur’an-ı Kerim’de Af ve Ceza” (15.05.1965), (10151);
33. “Kur’anı Kerimde İsmi Geçen Hayvanlar” (16.05.1966), (10282);
34. “Kur’ana Göre Müsamaha” (15.05.1967), (12708);
35. “İsraf Karşısında Kur’an ve Hadis” (15.05.1967), (12696);
36. “Kur’an-ı Kerimin Kırâatı, Kırâatı Aşere, Kırâatı Aşereye Göre Fatiha ve Bakara Surelerinin Okunuş Şekli” (21.03.1966), (10286);
37. “Kur’an-ı Kerime Göre Kibir” (03.04.1967), (12714);
38. “Kur’an-ı Kerimde Helak Olan Kavimler” (16.05.1966), (10280);
39. “Hz. Peygamber (s.a.s)’in Dâvet Şekli” (25 Nisan 1967), (12671);
40. “Kur’an’da Peygamberlerden Başka Şahıs İsimleri” (1 Mayıs 1962), (9596);

41. “Cenâb-ı Hakkın, Kur’an-ı Kerim’de Hz. Peygambere İkazatı” (09.01.1964), (10065);
42. “Kur’anı Kerimde, Doğrudan İnsan Aklına Hitabeden Ayetler” (04.05.1965), (10152);
43. “Cihad’da Cephe ve Cephe Gerisindeki Durumlar” (06.05.1955), (7714);
44. “’İsra ve Miraç’ kitabın tercemesi” (03.05.1967), (12695);
45. “Ebu Hureyre’nin Cihad Hakkında Rivayet ettiği Hadislerin Tercemesi” (31.01.1955), (7716);
46. “Peygamberimizin İnşikakul-Kamer Mucizesi” (09.05.1966), (10297);
47. “Hz. Aişe’den Seçme Hadisler” (15 Mayıs 1954), (7699);
48. “İslamiyette İlmin Önemi (ve ilme dair hadisler)” (9 Mayıs 1957), (7737);
49. “Zehebi’nin ‘Müslüminin Sahihinde Buhari’den münferid kaldığı hadis ricalinin isimleri’ adlı eserin istinsahı” (21.04.1959), (8564);
50. “Ebvabu Sitreti’l-Musalli ve Kitabı’s-Sala’nın Sahih el-Buhari bölümlerinin ravileri endeksi” (09.05.1959), (8567);
51. “Kitabu’l-Hayd, Kitabu’l-Gusl ve Kitabu’t-Teyemmüm” Bölümleri ravilerinin endeksi (09.05.1959), (8565);
52. “Kutubu Sitte Müelliflerinin Hayatları” (15.05.1965), (10156);
53. “Buhari’nin Babu Mevakitu’s-Salah Bölümü ravilerinin endeksi” (09.05.1959), (8563);
54. “Sahihu’l-Buhari’nin Kitabu’l-Ezan bölümünün Ravileri Endeksi” (13.07.1960), (9545);
55. “Sahihu’l-Buhari’nin İcabu’t-Tekbir ve İftitahu’s-Salah bölümünün ravileri endeksi” (14.07.1960), (9544);
56. “Altı İmamın Şartları: El-Buhari, Müslim, Ebu Davud, El-Tirmizi, En-Neseî ve İbni Mace” (11.05.1956), (7733);
57. “Sahih-i Buhari’nin Kitabu’l-Vudu ve Kitabu’l-İlm bölümlerinin ravileri endeksi” (21.04.1959), (8566);
58. “Riyazu’s-Salihin İndeksi” (7 Nisan 1954), (7708).

Erzurum’da Atatürk Üniversitesi Öğretim Görevliliği esnasında yaptırdığı mezuniyet tezleri de şunlardır:

- 1 “Bursa İl Halk Kütüphanesi El-Yazmaları Eski Eserler Bölümü”;

- 2 “Kur'an Ve İlme Göre Göklerin Ve Yerin Yaradilişi” 1975;
- 3 “Kur'an'da Ğayb”, 1976;
- 4 “Kur'an-ı Kerim'deki Tekerrürler” 1976.²⁸⁴

(2) *Lisans Üstü Danışmanlığı*

Yaptığımız araştırmalara göre Okiç'in lisans üstü tez çalışması yöneticiliği çok fazla bulunmamaktadır. Resmî kayıtlara göre danışmanlık ettiği lisansüstü danışmanlıkları şunlardır:

Tefsir:

1. Cerrahoğlu, İsmail “Kur'an Tefsirinin Doğuşu ve Tefsir Hareketine Hız Veren Amiller” (Doktora) Ankara Üniversitesi, 1960, 111, 42 y. (Danışman: Prof. Dr. Muhammed Tayyib Okiç).²⁸⁵
2. Küçükcalay, Hüseyin “Abdullah İbn Mes'ud ve Tefsir İlmindeki Yeri”, (Doktora) Ankara Üniversitesi, 1970. II, 197 y. (Danışman: Prof. Dr. Muhammed Tayyib Okiç).²⁸⁶

Süleyman Ateş, “Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri” adıyla hazırladığı doktora tezinin önsözünde danışman olmasalar da Tayyib Okiç ve dekan olan Hüseyin Gazi Yurdaydın'dan çokça istifade ettiğini belirtmekte ve teşekkür etmektedir.²⁸⁷

Hadis:

1. Hatiboğlu, Mehmed Said “İslami Tankid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu” (Doktora) Ankara Üniversitesi, 1962. II, 131 y. (Danışman: Prof. Dr. Muhammed Tayyib Okiç)²⁸⁸
2. Koçyiğit, Talat “Hadislerin Toplanması ve Yazı ile Tespiti” (Doktora) Ankara Üniversitesi, 1957. I, 134 y. (Danışman: Prof. Dr. Muhammed Tayyib Okiç)
3. Kılıç, Hulusi “Türkçe'de Arap Leksikografisi Çalışmaları” 1984. 140 y.. (Doktora).-- Uludağ Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı (Danışman: Prof. Dr. Muhammed Tayyib Okiç)

²⁸⁴ Bkz <http://kutuphane.atauni.edu.tr/yordambt/yordam.php>; 19.02.2015.

²⁸⁵ Erünsal, İsmail E. – Ülker, Mustafa B.- Çardaklı, Fatih, **İlahiyat Fakülteleri Tezler Kataloğu (1953-2010)**, İsam yay., İstanbul, 2012, s. 703.

²⁸⁶ Erünsal, İsmail E. – Ülker, Mustafa B.- Çardaklı, Fatih, a.g.k., s. 748.

²⁸⁷ Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri, IV + 208, Ankara Üniver. İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi Demir Baş no.14068, Ankara 1968, s. I.

²⁸⁸ Erünsal, İsmail E. – Ülker, Mustafa B.- Çardaklı, Fatih, a.g.k., s. 436.

(3) *Jüri ve Komisyon Üyeliği*

Okiç'in tez danışmanlığı dışında doktora ve doçentlik jürisi üyeliği de yaptığı anlaşılmaktadır. Okiç'in tespit edebildiğimiz jüri üyelikleri şunlardır:

1. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Asistanı Lütfi Doğan'ın "İbn Furak'ın Kelam ilmindeki mevkı" konulu doktora tezi jürisi üyeliği.²⁸⁹
2. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İslam Tetkikleri'nde Dr. Mehmed Fuad Sezgin'in "Buhari'nin Kaynakları Üzerinde Araştırmalar" ismiyle hazırladığı doçentlik tezinin imtihan jüri üyeliği. Hoca bu jüride aday için bir de rapor hazırlamıştır.²⁹⁰
3. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Rus Dili ve Edebiyatı Kürsüsü Asistanı Dr. İsmail Kaynak'ın "Rus Edebiyatına Türkçeden Geçen Sözler (A.S. Puşkin, M.Y.Lermentov'un eserleriyle L. N. Tolstoy'un Kafkasya'ya dâir eserlerinde Türk yaşayışı ile ilgili olarak "Türkçe'den Geçme Söz ve Deyimler" isimli Doçentlik tezi jüri üyeliği.²⁹¹

Komisyon Üyelikleri:

1. Ankara İlahiyat Fakültesi'nde açılmış olan yabancı profesör kadrosuna Tefsir okutmanlığı olarak alınacak olan kişi için komisyon üyeliği.²⁹²
2. Ankara Üniversitesi'ndeki Klâsik Şark Dilleri Kürsüsüne tahsis edilmiş bulunan sözleşmeli profesör kadrosuna W. Björkman'ın durumunu tetkik için 1953 yılında kurulan komisyonda üyelik,²⁹³
3. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde 1955 yılında "İslamiyette İlim" dersi profesörlüğüne alınacak Prof. Celal Saraç'ın ilim jürisi üyeliği,²⁹⁴
4. 1955 yılında İslam Mezhepleri Tarihi Profesörlüğü'ne aday gösterilen Kemal Edip Kürkçüoğlu'nun ilmî durumunu incelemek için kurulan komisyon üyeliği,²⁹⁵

²⁸⁹ M. Said Hatiboğlu Arşivi, a.g.d., (T.C. ANKARA ÜNİVERSİTESİ, İlahiyat Fakültesi, Sayı: 110; 21.01.1956).

²⁹⁰ M. Said Hatiboğlu Arşivi, a.g.d.

²⁹¹ M. Said Hatiboğlu Arşivi, a.g.d.

²⁹² M. Said Hatiboğlu Arşivi, a.g.d. (T.C. ANKARA ÜNİVERSİTESİ, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Sayı: 1316; 16.Haziran1952).

²⁹³ M. Said Hatiboğlu Arşivi, a.g.d. (T.C. ANKARA ÜNİVERSİTESİ, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sayı: 806; 20.IV.1953).

²⁹⁴ M. Said Hatiboğlu Arşivi, a.g.d. (T.C. ANKARA ÜNİVERSİTESİ, İlahiyat Fakültesi Sayı: 77; 21.1.1955).

²⁹⁵ M. Said Hatiboğlu Arşivi, 1971 tarihli dosya (T.C. ANKARA ÜNİVERSİTESİ, İlahiyat Fakültesi Sayı: 84; 25.1.1955).

5. 1955 yılında İslam Doçentliği'ne Profesörler Kurulunca aday gösterilen Doç.Dr. Adnan Erzi'nin ilmî durumunu incelemek için kurulan komisyon üyeliği,²⁹⁶

6. Klasik Dinî Türkçe Metinler dersi kürsüsüne aday gösterilen Doç. Dr. Tahsin Banguoğlu'nun ilmî durumunu incelemek için 1958 yılında kurulan komisyon üyeliği,²⁹⁷

7. Doçent Dr. Kamuran Birand'ın Profesörlük Dil imtihanı için kurulacak jürinin belirlenmesi için 1959 yılında profesörler kuruluna üye olarak davet edilmesi,²⁹⁸

Bunların haricindeki ilmî ve akademik faaliyetlerde, Okiç'in üye olarak yaptığı görevlerden tespit edebildiklerimiz şunlardır:

1957 yılında asistan Bahriye Üçok'un Doktorası için jüri seçimi; asistan Hikmet Tanyu ve Yaşar Kutluay'ın doktora konuları ve lisans imtihanları; Ebu Kasım İctihadi'nin Doktora konusu ve lisans imtihanı; doktora yapmak isteyen Lütfü Doğan'ın dilekçesi; asistan Esat Kılıçer'in bir senelik çalışmaları hakkında raporu; Avrupa Konseyi 1957 bursları hakkında Rektörlük Yazısı; 57 nolu öğrenci Hıfzı Gözübüyüğü'nün dilekçesi; Yazmalar Enstriksyonu ve İslamî İlimler cetveli için toplanacak olan Profesörler Kuruluna üye olarak davet edilmesi.²⁹⁹ Filistin Arab mültecilerinin çocukları için UNESCO'nun bastırıldığı kitapların tetkiki için kurulan komisyona üye olarak seçilmesi, ancak 1968 yılına ait elimizdeki belgelerden anlaşıldığı kadarıyla komisyon Paris'te toplandığı için ³⁰⁰ Okiç'in ülke dışına çıkabilmesi için emniyetten izin alması gerekiyordu. Emniyet'ten Rektörlüğe verilen cevapta Okiç'e, müracaat ettiği takdirde, tabiiyetsizlere üç aylık ve tek gidiş-dönüşlük olmak üzere bir pasaportun verilmesi uygun görüldüğüne dair bilgiler yer almaktadır.³⁰¹ Ancak Okiç'in Paris'e gittiğine ve bu komisyonda görev aldığına dair bir malumata rastlanamamıştır.

²⁹⁶ M. Said Hatiboğlu Arşivi, a.g.d. (T.C. ANKARA ÜNİVERSİTESİ, İlahiyat Fakültesi Sayı: 7 Dekanlık; 5 Şubat 1955).

²⁹⁷ M. Said Hatiboğlu Arşivi, a.g.d. (T.C. ANKARA ÜNİVERSİTESİ, İlahiyat Fakültesi, Sayı: 1022; 5. Eylül 1958).

²⁹⁸ M. Said Hatiboğlu Arşivi, a.g.d. (T.C. ANKARA ÜNİVERSİTESİ, İlahiyat Fakültesi, Sayı –boş–; 2.4.1959).

²⁹⁹ M. Said Hatiboğlu Arşivi, a.g.d. (T.C. ANKARA ÜNİVERSİTESİ, İlahiyat Fakültesi, Sayı 97; 29 Ocak 1957).

³⁰⁰ M. Said Hatiboğlu Arşivi, a.g.d. (Unesco, DG/1.1/9010/67 No'lu ve 21 Temmuz 1968 tarihli davetiye) Ek 38.

³⁰¹ M. Said Hatiboğlu Arşivi, a.g.d. (Emniyet Genel Müdürlüğü, 4.A.1.41133-1977 No'lu ve Eylül 1968 tarihli yazı) Ek 37.

Millî Eğitim Bakanlığı Terceme Kurulu Arab-Fars Edebiyatı Komisyonu Başkanlığı da yapan Okiç'in³⁰² bu görevi hangi tarihlerde ifa ettiği ise tespit edilememiştir..

3.Vefatı

Tayyib Okiç Erzurum'da öğretim görevlisi iken 1977 yılının Şubat ayında sömestr tatili olunca, uçak bileti alarak Ankara'ya dönmek istemiş. Ancak havalanın karlı olması nedeniyle,³⁰³ Ramazan Ayvalılı'nın verdiği bilgilere göre ise Türk Hava Yolları çalışanlarının grevde olmaları sebebiyle, uçak kalkamamıştır.³⁰⁴ Okiç de otobüsle dönmeye karar vermiştir. O zaman Erzurum'da dekan olan Yusuf Ziya Kavakçı, Nihat Temel ile birlikte Okiç'i uğurlamaya havalimanına gitmişler, ancak uçak kalkmayınca Okiç hocayı otobüs garına götürmüşlerdir. Orada Yusuf Ziya Kavakçı, Nihat Temel'i eşlik etmesi için Tayyib Okiç ile beraber otobüsle Ankara'ya göndermiştir. Nihat Temel'in anlattığına göre, bu yolculuk Okiç'in vefatından 12-13 gün öncesine denk gelmektedir. Okiç'i evine kadar götüren Temel, oradan İstanbul'a geçmiştir.³⁰⁵ Zaten sağlık sorunları olan Tayyib Okiç'in bu yolculuk ile sağlık sorunları daha da ağırlaşmış, üstelik de kar kış günü üşütmüş olduğu için de gribe yakalanmıştır. Ramazan Ayvalılı, hocayı ziyaret ettiklerinde eski neşesinin bulamadığını ve durumunun kötüleştiğini ifade etmektedir.³⁰⁶

Hastalığının ağırlaşması ile ilgili anlatılanlardan anlaşıldığı kadarıyla, vefatına 5 gün kala yani 04.03.1977 tarihinde Okiç'in hastalığı daha da ağırlaşmıştır.³⁰⁷ O gün evine postacı gelmiş, zile basmış, içeriden ayak sesleri duymuş, ancak ayak sesleri birden kesilip kapıyı da kimse açmayınca postacı İlahiyat Fakültesi Dekanlığı'na haber vermiştir.³⁰⁸ Dekan olan Talat Koçyiğit, Tayyib Hoca galiba düşmüş, git ilgilen diye Mehmed Said Hatiboğlu'na söylemiştir. Hatiboğlu hemen evine gitmiş ve hocayı evinin kapısının arkasında yığılmış halde bulmuştur. Hemen hastaneye kaldırılmıştır. Orada boş yer bulamayınca, Ahmet adında bir Cerrahi Profesörü Okiç'i hastanedeki odasına

³⁰² Cerrahoğlu, "Prof. M. Tayyib Okiç", s. X.

³⁰³ Hatiboğlu, İbrahim, "M. Said Hatiboğlu ile M. Tayyib Okiç'in İslami Kişiliği ve Tesirleri Üzerine", s. 182.

³⁰⁴ Ayvalılı, a.g.m., s 8.

³⁰⁵ Bkz. Nihat Temel Bey'le Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi binasında 26.01.2011 tarihinde görüşme esnasındaki anlattıkları.

³⁰⁶ Ayvalılı, a.g.m., s 15.

³⁰⁷ Ayvalılı, a.g.m., s 9.

³⁰⁸ Hasiba Cıgal ile Repörtaj.

almıştır. Okiç hastanede üç-beş gün koma halinde kalmıştır.³⁰⁹ Hastanede kaldığı süre içerisinde Tayyib Okiç'i talebeleri, sevenleri ziyaret etmişlerdir. Yalnız kalmaması için de talebeleri sırasıyla 4-5 saat arayla başında nöbet tutmuşlardır.³¹⁰

Tayyib Okiç, 9 Mart 1977 tarihinde Çarşamba günü³¹¹ saat 22:20'de Ankara'da³¹² vefat etmiştir. Cenaze namazı Ankara'da 11 Mart Cuma günü Maltepe Camii'nde, dönemin Diyanet İşleri Başkanı Süleyman Ateş tarafından kıldırılmıştır. Cenaze namazına Okiç'in vefatına 2 saat kala yetişen iki kızkardeşi ile eniştesi, bazı bakanlar, senatörler, ilim camiasından profesörlerin yanı sıra Konya, Erzurum ve diğer illerden talebeleri, dost ve ahbabları katılmıştır.³¹³

Okiç'in vasiyeti ve kızkardeşlerinin de isteği üzerine, naaşının Saraybosna'ya götürülmesi gerekiyordu. Mehmed Said Hatiboğlu bu durumu şöyle anlatmaktadır: "Hoca vefat edince, kardeşleri cenazesini Saraybosna'ya götüreceğiz dediler. Nasıl gidecek hoca? Götürecek paramız yok. Ailesinin kendi imkânları da yok. Cuma günü namaz kılacağız. O sırada Salih (Saim olmalı) Altınbaş³¹⁴ (Altunbaş) kendi arabasıyla geldi. Hocamı ben götürürüm dedi: Yanında bir arkadaşı daha vardı. Allah razı olsun. Nasıl ferahladık."³¹⁵ Ancak bu defa Yugoslavya sefreti engel çıkardı. Okiç'in naaşının Saraybosna'ya götürülmesine izin vermedi. Bunun üzerine naaşını izin alınca kadar tekrar morga götürdüler.³¹⁶

İzin alınınca Saim Altunbaş kendi arabasıyla Diyanet'ten bir temsilci, iki kızkardeşi ve eniştesi ile birlikte Bosna'ya götürmüşlerdir. Saraybosna'da 16 Mart 1977 tarihinde Gazi Hüsrev Beğ Cami'nin önünde dönemin Yugoslavya Reisu'l-Uleması

³⁰⁹ Hatiboğlu, İbrahim, "M. Said Hatiboğlu ile M. Tayyib Okiç'in İslami Kişiliği ve Tesirleri Üzerine", s. 182 (burada adı geçen kişinin Salih değil de Saim olduğunu düşünüyoruz. Saim Altunbaş, Tayyib Okiç'i kendi arabasıyla Saraybosna'ya götüren kişidir).

³¹⁰ Ayvalılı, a.g.m., s. 15.

³¹¹ Cerrahoğlu, "Eşsiz İnsan, Kıymetli Hoca Prof. M. Tayyip Okiç'i Kaybettik", **AÜİİD**, S. 2, Sevinç basımevi, Ankara, 1977, ss. 1-5, s. 1.

³¹² Burada, İslam Ansiklopedisi'nde "Okiç, Muahmmmed Tayyib" maddesinde yer alan "Erzurum'da vefat etti" bilgisinin doğru olmadığını belirtmek gerekmektedir. Bkz. Hatiboğlu, İbrahim, "Okiç, Muhammed Tayyib", **DİA**, c. 33, ss. 336-338, s. 337; Ayrıca "İstaknuti Bošnjaci" adlı kitapta Muhammed Okiç'in 1987 yılında vefat ettiği bilgisi de doğru değildir. Traljiç, a.g.e., s. 265.

³¹³ Ayvalılı, a.g.m., s. 15.

³¹⁴ Saim Altunbaş ile eşi Tayyib Okiç'in öğrencilerindendir. İkisi de Tayyib Okiç hocayı çok seviyorlardı. Bkz. Hatiboğlu, İbrahim, "M. Said Hatiboğlu ile M. Tayyib Okiç'in İslami Kişiliği ve Tesirleri Üzerine", s. 182.

³¹⁵ Hatiboğlu, İbrahim, "M. Said Hatiboğlu ile M. Tayyib Okiç'in İslami Kişiliği ve Tesirleri Üzerine", s. 182; Cenazesine öğrencilerinden olan Saim Altunbaş Bey'in de eşlik ettiğini kendisiyle Ankara'da 08.12.2009 tarihinde yaptığımız görüşmede öğrenmiş olduk.

³¹⁶ Hatiboğlu, İbrahim, "M. Said Hatiboğlu ile M. Tayyib Okiç'in İslami Kişiliği ve Tesirleri Üzerine", s. 182.

Ahmed Smajlovic tarafından cenazesi kılındıktan sonra Bare Mezarlığı'nda defnedilmiştir.³¹⁷

II. ŞAHSİYETİ

A.AHLAKI

İnsanı insan yapan onun davranışlarıdır. Kur'an ve hadislerle bakıldığında ahlakın dinin ta kendisi olduğu sonucuna varılabilir. Bu meyanda Okiç'in karakteri ile ilgili gelen haber ve anlatımlardan onun gerçekten ahlak sahibi bir insan olduğu anlaşılacaktır. Ahlakın en güzel unsurlarından biri olan cömertlik, Okiç'in şahsında fazlasıyla tecelli etmektedir. Bunun dışında genel olarak ailesine, öğrencilerine ve diğer insanlara yardım etmede ön saflarda durduğu görülmektedir. Öğrencilerinin anlattığına göre bayramlarda çocukları sevindirmek için onlara 20'şer, 30'ar lira harçlık vermesi,³¹⁸ otübüs firmasında hizmetli muavine veya okuldaki çaycıya bahşiş vermesi gibi onun cömertliğinin somut örneklerindedir.

Kendisinin sergilediği davranışlar ve şahsiyeti hakkında genel bir bakış açısına ve doğru bir kanaate sahip olmak için ailesi, arkadaşları ve öğrencileri ile ilişkilerinin incelenmesi uygun olacaktır.

1. Ailesiyle İlişkileri

Türkiye'ye geldikten sonra bir daha Bosna'ya dönemediğini³¹⁹ öğrendiğimiz Okiç'in ailesiyle devamlı irtibat halinde olduğu bilinmektedir. Prof. Dr. Mehmed Said Hatiboğlu'ndan emaneten aldığımız dosyalara göre Okiç, aile fertleriyle sürekli mektuplaşmıştır. Onlar da Türkiye'ye gelip onu ziyaret etmişlerdir. Hatta Okiç Fransa'dan, Tunus'tan³²⁰ ailesine kartpostallar göndermiş, kendi durumu ile ilgili bilgiler vermiştir. Bu bilgilere göre Okiç'in ailesini sevip saydığını ve onlarla irtibatını olan gücüyle korumaya çalıştığı söylenebilir. Erkek kardeşi Muhammed (Mehmed) Hazim ve kızkardeşleri Tajjibe (Tayyibe) ve Rabia ile ilişkilerini hiçbir zaman kesmediği anlaşılmaktadır.

³¹⁷ Hadzić, Kasim, "Profesor Muhammed Tajjib ef. Okic", **Glasnik**, C. XL, S. 3, Sarajevo, 1977, ss. 365-370, s. 365; Ljubović, A, "Prof. Muhammed Tajjib Okic", **Prilozi**, edit. Sulejman Grozdanic, C. 25, Oslobodjenje, Sarajevo, t.y., ss. 9-11, s. 11.

³¹⁸ Ateş, Süleyman, a.g.m., s 14.

³¹⁹ Bkz. Hatiboğlu, İbrahim, "M. Said Hatiboğlu ile M. Tayyib Okiç'in İslami Kişiliği ve Tesirleri Üzerine", s. 182.

³²⁰ Muhammed Hazim Okiç'e Tunus'tan gönderdiği karpostal Ek 27.

Hatta Türkiye’den kendi imkanlarıyla ailesine maddî yardımda bulunmaya çalışmıştır. Hasiba Hanım’ın anlattığına göre Okiç, sağlığına iyi gelir diye annesine, şehirden yüksek olduğu için Saraybosna’nın Sedrenik adlı mahallesinde tarla alıp orada yazlık gibi bir ev yaptırmıştır.³²¹

Ailesi de Okiç’i devamlı ziyaret ediyordu. Nitekim 1967 senesinde erkek kardeşi Hazim onu ziyaret etmiştir. “Kardeşimi görmeyeli 13 sene, kızkardeşimi ve kızını ise 3 sene geçti” diye mektubunda yazmaktadır.³²² Liseyi bitirmiş kızkardeşinin kızı olan Masuma’nın Fransız-Arap Dil ve Edebiyatı Fakültesi’ne kaydolması hususunda ve kayıttan sonra da literatür konusunda yardımcı olmak için elinden geleni yaptığı anlaşılmaktadır. Bunun için Bosna’daki arkadaşı Omer Mušić’ten de ricada bulunmuştur. Ayrıca Arap dili ile ilgili literatürü Türkiye’den Bosna’ya göndermiş, hatta Arapça-Fransızca ve Fransızca-Arapça bir sözlüğü sırf yeğeni için Beyrut’tan sipariş etmiştir.³²³

Hasiba³²⁴ Hanım’ın anlattığına göre, kendisi 5 yaşındayken Ankara’da Okiç’i ziyaret etmiştir. Küçük kız diye Okiç kaldığı evde kendisine özel oda ayırıp, küçük kız sandalyesi, küçük dikiş makinası almış ve odayı bir çocuk odasına dönüştürmüştür. Hasiba Hanım’ın hatırladığı diğer şeyler arasında da Okiç’in gece boyunca sabah dörde kadar çalıştığıdır, Okiç yemeklerini genelde restoranlarda yediği için, annesinin oralar temiz olmaz diye kendisine kızdığı bilgisi de belgelerde geçmektedir.

Okiç hiç evlenmemiştir. Erkek kardeşi Mehmed/Muhammed Hazim de aynı şekilde evlenmemiştir. İki kız kardeşi ise evli idiler. Ancak bir tek Tayyiba’dan olan Masuma ve Amra adlı iki yeğeni olmuştur. Bu ikisinden de sadece Masuma’nın Hasiba adlı bir kız çocuğu olmuştur. Okiç ailesinin şu anda tek temsilcisi Hasiba Hanım’dır. Hasiba Hanımın da biri kız ikisi erkek olmak üzere üç çocuğu vardır.³²⁵

³²¹ Hasiba Cigal’la yapılan repörtaj.

³²² Bkz. Nakičević, a.g.e., s. 75 (Ankara 12.avgust.1967 tarihli mektup).

³²³ Bkz. Nakičević, a.g.e., s. 82, 84 (Ankara 16.oktobar.1967 ve 10. Novembar 1967 tarihli mektuplar).

³²⁴ Hasiba Dzigal ile 22.11.2014 tarihinde reportaj – Saraybosna. (Hasiba Dzigal’in annesi Masuma, Masuma’nın annesi Tayyiba, Tayyiba Muhammed Tayyib Okiç’in kızkardeşidir).

³²⁵ Hasiba Hanım ile reportaj. Bu repörtaj Muhammed Tayyib Okiç’in kızkardeşi Tayyibe’nin kızının kızıyla Saraybosna’da 22.11.2014 tarihinde görüşükten sonra yapıldı.

2. Arkadaşları

Okiç'in arkadaş çevresinin çok geniş ve çeşitli olduğu söylenebilir. Saraybosna'daki okul döneminden başlayarak arkadaş çevresini genişlettiği görülmektedir.

Fransa'da öğrenciyken devamlı olarak mektup veya kartpostal göndermek suretiyle ailesiyle ve arkadaşlarıyla iletişimini korumuştur. Sürekli yeni arkadaşlıklar edinmiş, bu bağlantıları Türkiye'ye geldikten sonra da devam ettirmiştir.

M. Said Hatiboğlu'nun verdiği bilgiye göre Henri Laoust, Tayyib Okiç'in doktora arkadaşıydı. Bizzat Hatiboğlu, Okiç'in bir mektubunu adı geçen arkadaşına Paris'e gittiğinde elden vermiştir. Yine M. Said Hatiboğlu'nun verdiği bilgiye göre Okiç'in diğer arkadaşları George Vajda ve Gothard Jaschke de Okiç'le devamlı mektuplaşmış, bilgi alışverişinde bulunmuşlardır. Hatta Gothard Jaschke'nin son mektubu Okiç'in vefatından sonra gelmiştir. Mektubu Hatiboğlu Hoca almış ve arkadaşını Okiç'in vefatından haberdar etmiştir.³²⁶

Genelde bu ilişkiler hem özel hem de kurumsal düzeyde devam etmiştir. Zira resmî anlamda Batı olsun Doğu olsun farklı kuruluş ve çalışanlarıyla mektuplaşarak sürekli bilgi ve kaynak alışverişinde bulunmuştur. Eldeki malzemeye bakıldığında Okiç'in en fazla ve düzenli olarak Bosna'dan Omer Mušić'le mektuplaştığı görülmektedir.³²⁷ Bu mektuplara göre Omer Mušić'le (Muşiç) arkadaşlığı sadece bir "hal hatır" sormadan ibaret değildi. Bunun ötesinde aralarında bir bilgi alışverişinde de bulunuyorlardı. Genelde konuştukları konular tarihi ilgilendiren konulardır. Bu alışveriş daha çok arşiv bilgileri, yeni çıkan yayınlar, tercüme ve karşılıklı kitap veya makale alışverişidir. Omer Nakičević, "Hafiz Omer Mušić, Profesör (1903-1972)" adlı çalışmasında Okiç'in Omer Mušić'e gönderdiği 25 mektuba yer vermektedir. Kronolojik olarak sıralanan mektupların ilki 7 rebi'ul âhir 1393/ 27 Ağustos 1963 tarihini taşımaktadır. Sonu ise tarih taşımamakta, ancak sondan bir önceki mektup 15. Džumada'l ahira 1390/18. Avgust (Ağustos) 1970 tarihini taşımaktadır.³²⁸

³²⁶ Hatiboğlu, İbrahim, "M. Said Hatiboğlu ile M. Tayyib Okiç'in İslami Kişiliği ve Tesirleri Üzerine", s. 175.

³²⁷ Omer Mušić Tayyib Okiç'in Saraybosna'da okul arkadaşıdır. Ek 28; Omer Mušić hakkındaki kitapta Omer Nakičević, Tayyib Okiç'in Mušić'e gönderdiği 25 mektuba yer vermektedir. Bkz. Nakičević, a.g.e., ss. 33-110.

³²⁸ Bkz. Nakičević, a.g.e., ss. 33-110.

Okiç'in mektuplaştığı diğer Boşnak arkadaşlarından biri de Fejzullah Hadžibajrić'tir.³²⁹ Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi onun arkadaş çevresi sadece Boşnaklardan oluşmamaktadır. Okiç'in kendisinden “meslektaşım” diye bahsettiği diğer bir arkadaşı, Hırvatistan'ın İmotski şehrinden Milivoj Abdurrahman Malić'tir (Riyeka Şehri'ne bağlı Suşak'ta 1936'da vefat etmiştir). Okiç'in verdiği bilgilere göre Hristiyan'ken İslam dinini seçen bu şahıs, “Bulbulistan du Shaikh Fewzi de Mostar, poete hercegovinien de langue persiane” adlı doktora tezini Tayyib Okiç'in tavsiyesiyle ve yardımıyla yapmış ve Paris'te 1935'te savunarak doktor ünvanını kazanmıştır.³³⁰

Elimizdeki belgelere göre Okiç'in Türkiye'ye gelip İstanbul'da geçirdiği ilk 5 senede de bir çevresinin oluştuğu görülmektedir. Mesela Halil Yinanç adlı bir arkadaşı, Tayyib Okiç'in Başbakanlık Arşivi'nde çalışması için dönemin Başbakanlık Müsteşarı İsmail Hakkı Ülkman'a mektup göndermiş, aracı olmuştur.³³¹

Okiç'in iletişim halinde olduğu diğer kişiler arasında Kastamonu Kütüphanesi'nde çalışan kütüphaneci M. Lütfi Bey, Abdülbaki Gölpınarlı ile İbnü'l-Emin Mahmud Kemal da sayılabilir.³³² Okiç kendisinden “benim arkadaşım, merhum İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal” şeklinde bahsetmektedir.³³³

Okiç'in yazıştığı ve iletişim kurduğu diğer kişiler Necati Lugal³³⁴ ve Ferid Hakkı Saymen'dir. 25 Kasım 1953 tarihli mektubunda İstanbul'da annesini uğurlamaya giderken Ferid Hakkı'yla görüşemediği için üzüntüsünü ifade eden Okiç, ayrıca kendisine verilmesi için fakülte dekanlığından 13 kitap ve mecmuaya onay çıkmasından dolayı da teşekkür etmektedir. Okiç bu mektupta Ebulula Mardin'den üstadımız diye bahsederek ondan hediye olarak aldığı “Medeni Hukuk Cebhesinden Ahmed Cevdet Paşa” adlı eseri kendisini çok mutlu ettiğini ifade etmektedir.³³⁵

³²⁹ Bkz. Nakičević, a.g.e., s. 85, 86 (Konya 10.novembar.1967 ile Ankara 12. Januar 1968 tarihli mektuplar).

³³⁰ Bkz. Nakičević, a.g.e., s. 36 (27. Avgust 1963 tarihli mektup).

³³¹ Hasiba Cigal Arşivi, 29.3.1949 tarihli mektup.

³³² İbnülemin Mahmud Kemal (1871-1957), İstanbul'da Beyazıt'ta doğmuş olan İbnülemin son devir Osmanlı devlet adamları, şairleri, müsiķişinasları ve hattatları üzerine biyografileri ve tarih bilgisiyle tanınmış âlimdir. Bkz. Akün, Ömer Faruk, “İbnülemin Mahmud Kemal İnal”, **DİA**, c. 21, ss. 249-262.

³³³ Bkz. Nakičević, a.g.e., s. 38 (27. Avgust 1963 tarihli mektup).

³³⁴ M. Said Hatiboğlu Arşivi, a.g.d., 12 Ekim 1949 ve 3 Ocak 1950 tarihli mektuplar.

³³⁵ M. Said Hatiboğlu Arşivi, a.g.d., 26 Ekim ve 25 Kasım 1953 tarihli mektuplar.

Okiç'in mektuplarına bakıldığında, arkadaşları için fedakarlık gösterdiği, onların isteklerini geri çevirmediği görülmektedir. Ancak kendisinin de ifadesiyle düşmanlarına karşı da kin ve nefret beslememiş, hatta Okiç'in düşmanı olarak bilinen (Okiç'i sevmeyen) Škalić (Şkaliç) adlı bir tanıdığının vefatı üzerine üzüntüsünü dile getirdi ve keşke Škalić değil de ben önce vefat etseydim demiştir. Devamında Škalić'i kastederek "onun ayarında olan birisinin vefatı değil bir köy müezzininin vefatı bile bizim için büyük bir kayıptır" diyerek Škalić'in değerini şöyle ifade etmektedir: "Bu sebeple onun vefatını telafi edilemeyecek büyük bir kayıp olarak görüyorum"³³⁶

Okiç, özel diyebileceğimiz arkadaşlar dışında bir çok müsteşirle de irtibatını sürdürmüştür. Belki meslek arkadaşlığı diyebileceğimiz ilişkide olduğu kişiler arasında şunlar vardır: Ettore Rosi, Robson, Wensick, Otto Harrassovitz³³⁷ ve diğerleri. Mesela 1952 yılında Üsküp'teki Felsefe Fakültesi'nde öğretim görevlisi olduğu sürede İstanbul Arşivi'nde araştırmalarda bulunduğu anlaşılan Metodija Sokolovski'ye gönderdiği mektupta, hem kartpostal için hem kendisinin kilise ve manastırların kayıtları ile ilgili kitabını gönderme vaadinde bulunduğu için Okiç teşekkür etmektedir.³³⁸

Tarihçi Paul Wittek'le de mektuplaşan Okiç, 22 Temmuz 1952 tarihli mektubunda adı tespit edilemeyen bir etüdü gönderdiği için Paul'a teşekkür etmekte, yüzyüze görüşme fırsatı olmadıysa da bir ölçüde bu eksikliğin mektuplarla giderileceğini ifade etmektedir.³³⁹

Osmanlı Tarihçisi olan Franz Babinger'le de mektuplaştığını tespit ettiğimiz Okiç, 25.11.1953 tarihli mektubu aldığı, ancak ailesi Türkiye'ye geldiği için cevap veremediğini belirtmekte ve özür dilemektedir. Bu mektuptaki malumata göre Babinger, Okiç'ten "La arhama beyne'l-muluk" tabirinin menşeiini sormaktadır. Mektubun son kısmında ise Okiç, Babinger'den Bavyera İlim Akademisi nezdinde kurulan "Koran Kommission"³⁴⁰unun şimdiye kadarki neşriyatı hakkında telif ettiği bröşür vs.yi nasıl elde edebileceğini sormaktadır.

³³⁶ Bkz. Nakičević, a.g.e., s. 86-87 (Ankara 12.januar.1968 tarihli mektup).

³³⁷ M. Said Hatiboğlu Arşivi, a.g.d., Otto Harrassovitz'e gönderilen 23 Kasım 1951 tarihli mektup Ek 45 (Okiç, bu mektubunda Almanya'da yaşadığı anlaşılan Otto'tan bir kitap talep etmektedir).

³³⁸ M. Said Hatiboğlu Arşivi, a.g.d., Ankara 31.12.1952 tarihli mektup Ek 46.

³³⁹ M. Said Hatiboğlu Arşivi, a.g.d., Paul Wittek'e gönderdiği 22 Temmuz 1952 tarihli mektup Ek 47.

³⁴⁰ M. Said Hatiboğlu Arşivi, a.g.d., Franz Babinger'e gönderdiği 19 Ocak 1954 tarihli mektup (ayrıca 22 Temmuz 1952 tarihli mektup da bulunmaktadır) Ek 48.

Saygı değer meslektaşım dediği müsteşrik Ettore Rossi'ye Çelebi lafzı ile ilgili bazı açıklamalar göndermiştir. 19 Ocak 1954 tarihli mektupta Okiç, Rossi'den zamanında sözünü yerine getiremediği için özür dileyip kendisine istenilen çalışmayı gönderdiğini belirtmektedir.³⁴¹

J. Robson ile yazışmasında da kitap ve makale alışverişinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Okiç Robson'a gönderdiği bir mektup'ta "Sarı Saltuk'a ait bir fetva" ve bu makaleye yapılan tenkide yazılan tenkidi gönderdiğini haber vermiştir.³⁴² Bir başka mektupta ise hadis ile ilgili yaptığı çalışmalarından örnekler istemiştir.³⁴³ Weisweiller'e gönderdiği mektupta da kendisinden hadis ile ilgili yaptığı çalışmaları istemiştir.³⁴⁴

Okiç, dönemin önde gelen Oryantalistlerinden Schacht ile de yazışmıştır. 26 Ekim ve 22 Kasım 1954 tarihli Fransızca mektuplardan anlaşıldığına göre Schacht'dan Conkordans'ın redaksiyon ve bazı bölümleri ile ilgili malumat istemiştir. Ayrıca ilk çıkan İslam Ansiklopedisi'nde Yugoslavya'daki İslam ve Müslümanlar hakkındaki maddedeki malumatların ve özellikle Boşnaklar ile ilgili bilgilerin eksik olduğu konusuna dikkat çekmiştir.³⁴⁵

Tayyib Okiç'in "el-azîz, el-vefâ, ez-zemîl" diye hitap ettiği diğer bir arkadaşı da Muhammed el-Fâsî'dir. Okiç'in kendisine gönderdiği 20 Mayıs 1960 tarihli mektuptaki bilgiye göre bu şahıs Magrib Üniversiteler Başkanı ve Okiç'in Paris'ten arkadaşıdır.³⁴⁶

Bundan başka Bağdat'ta yaşadığı anlaşılan Burhaneddîn el-Men'ameh adlı şahısla da mektuplaşmıştır.³⁴⁷ Endonezya Cumhuriyeti Din İşleri Bakanlığı Sekreteri Râd Muhammed Kefrâvî'ye 14 Temmuz 1952 tarihinde gönderdiği mektupta Muhammed Yunus'un Kur'an tefsirinin fakülteye ulaştığını haber vermiş ve bunun için teşekkür etmiştir.³⁴⁸

3. Öğrencileri

Okiç'in öğretmenlik görevi Saraybosna'dayken başlamış, daha sonra Makedonya'nın başkenti Üsküp'te devam etmiş ve Türkiye'de son bulmuştur. Türkiye-

³⁴¹ M. Said Hatiboğlu Arşivi, a.g.d., Ettore Rossi'ye gönderdiği 19 Ocak 1954 tarihli mektup Ek 49.

³⁴² M. Said Hatiboğlu Arşivi, a.g.d., J. Robson'a gönderilen 22 Kasım 1954 tarihli mektup Ek 50.

³⁴³ M. Said Hatiboğlu Arşivi, a.g.d., J. Robson'a gönderilen Kasım 1954 tarihli mektup Ek 51.

³⁴⁴ M. Said Hatiboğlu Arşivi, a.g.d., Weisweller'e gönderilen Kasım 1954 tarihli mektup Ek 52.

³⁴⁵ M. Said Hatiboğlu Arşivi, a.g.d., Schacht'a gönderilen 26 Ekim ve 22 Kasım 1954 tarihli mektuplar Ek 53, 54.

³⁴⁶ Ek 55.

³⁴⁷ Ek 56.

³⁴⁸ Ek 57.

Belgrad Büyükelçiliği'ndeki görev süresi ile giriş günlerini, İstanbul'daki ilk 5 senesini ve 1971 ile 1973 yılların arasını saymazsak, Okiç'in yoğun bir öğretmenlik/hocalık hayatı sürdürdüğü söylenebilir. Özellikle Türkiye döneminde bu yoğunluk çok daha fazla kendini gösterecektir.

Omer Mušić'e gönderdiği 27.06.1965 tarihli mektupta Okiç, 960 öğrencisinin sınavlarını bitirdiğini belirtmektedir.³⁴⁹ Bu sayıya büyük ihtimalle Konya'daki öğrenciler de dahildir. Buna göre Okiç 25 sene boyunca binleri aşan öğrenciye ders vermiş olmaktadır. Bu kadar öğrenciyle işi olan birinin doğal olarak birtakım iyi kötü ilişkilerinin oluşması da kaçınılmazdır. Bazen karşılıklı olan bu ilişkiler hem hocanın hem de öğrencilerin tabiatını ele vermektedir. Tayyib Okiç'in öğrencilerine karşı olan, öğrencilerinin de kendisine karşı tutumlarını, Yugoslavya dönemindeki öğretmenlik günlerinden başlayarak tahlil etmek özellikle Okiç'in bu konudaki karakterinin sürekliliği açısından önem arz etmektedir.

Üsküp'teki Kral I. Aleksander Medresesi'nde ders verdiği öğrencilerinden biri olan Omer Redžepagić, Okiç'in çok anlayışlı bir öğretmen olduğunu ve öğrencilerine ilgi ve saygı ile yaklaştığını anlatmaktadır. Onun bir hatırasında Okiç, öğrencilerden bir dua ezberlemelerini istemiş. Ders esnasında Ömer'e sıra gelince, duayı okumuş, ancak gerektiği gibi okumayınca Okiç hafifçe parmağıyla vurmuş. Tabi bu iki üç defa tekrarlanınca Omer kızmış, dua ve surelerin bulunduğu kitapçığı yırtarak masanın üzerine atlamış ve dövüş duruşu almış. Okiç hoca ise karşılık vermeden sanki hiçbir şey olmamış gibi öbür öğrenciye geçmiş. Dersinin sonunda ise Omer'i profesörler salonuna çağırarak yeni bir kitapçık vermiş ve başını okşayarak arkadaşlarına göndermiştir. Omer'in diğer bir hatıratı ise mezun olunca Üsküp'ten Plav'daki evine dönmesi için yol parasının gecikmesi ile ilgilidir. Okiç başka bir arkadaş belletmeniyle Ömer'i çağırması ve kendilerine bir şey satın alması için bir miktar para vererek (50 dinar) dükkana göndermiştir. Omer aldığı şey ile beraber para üstünü geri vermek istemiş, ancak Omer'in neden eve gidemediğini ve yetim olduğunu öğrenen Okiç, 50 dinardan geri kalan 48 dinarı Ömer'e vermiştir. Daha sonra evden yol parası olarak 10 dinar gelince, Ömer, Okiç'e parayı geri vermek istemiş. Okiç ise buna gülümseyerek evdeki kardeşlerine birer hediye alırsın diyerek parayı geri almamıştır. Omer Radžepagić'in birinci hatıratı Okiç'in hoca olarak pedagojik formasyonunu göstermektedir. Öğrencilerin kızmalarını bile

³⁴⁹ Bkz. Nakičević, a.g.e., s. 58 (Ankara 27.6.1965 tarihli mektup).

anlayışla karşılayıp onlara güzellikle karşılık vermesi, onların kalbini kazanmasına vesile olmuştur. Bu olaydan sonra Omer, “Okiç Hoca için her şey yaparım, zira beni medreseden attırabilecekken affetti” demiştir. İkinci hatıratında ise Okiç’in genel anlamda insanlık yönü, özel anlamda ise insanlığın önemli bir unsuru olan cömertliği açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.³⁵⁰

Okiç’in röportaj yaptığımız diğer bir medrese öğrencisi Vehab Shita’dır (Şita). Kendisi Okiç’i her yönüyle övmektedir. Okiç’i yakışıklı, bakımlı, temiz, insan haklarına riayet eden ve öğrencilerin sorunlarıyla ilgilenen bir kişi olarak tanımlamaktadır. Vehab Shita’nın Arnavut olduğunu bilen Okiç, ders esnasında kendisini Vehab Shitiq olarak tanıtan Vehab’a tepki göstererek, senin soyadın Shitiq değil Shita diye karşılık vermiştir.³⁵¹ Vehap Şita’nın diğer bir hatıratı da okuldan ilişığının kesilmesi ile ilgilidir. Birileri okul idaresine babasının Arnavutluk’ta yaşadığını ihbar etmiş. İdare de Yugoslavya vatadaşı olduğuna dair bir belge getirinceye kadar yurttan ve okuldan uzaklaştırmıştır. Ancak Okiç bir gün Vehab’ı ders başlamadan sınıftan gizlice çıkmaya çalışırken okul koridorunda görünce, ona durumu sormuş, sonra da müdüre götürmüştür. Müdür açıklamayı yaptıktan sonra henüz Kosova’dan vatandaşlık belgesi gelmeden, Okiç sayesinde Vehab okula geri kabul edilmiştir. Vehab Shita, diğer hocalardan farklı olarak Okiç’in Boşnakların taktıkları festen taktığını söyleyerek, Okiç’in milli ve manevi değerlerine olan bağlılığına bir açıdan işaret etmiş olmaktadır.³⁵²

Okiç’in öğrencileriyle bu güzel ilişkileri Türkiye’de de devam etmiştir. Hatta öğrencilerin kendisine olan saygı ve sevgisi neredeyse tescil edilme durumuna gelmiştir. Nitekim 22 – 28 Haziran 1959’da, “Zafer Akşam Postası” gazetesi tarafından, Ankara Üniversitesi Fakülteleri’nde, fakültelerin en çok sevilen profesörlerini tesbit amacıyla bir anket düzenlenmiştir. Yedi gün müddetle yapılan oylama neticesinde, İlahiyat Fakültesi’nde en çok sevilen hocanın M. Tayyib OKİÇ olduğu ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan ise Fakülte’nin bir idarecisine atfen gazetelerde yayımlanan münasebetsiz bir beyanat üzerine talebe heyecana kapılmış, mezkûr gazeteleri alenen yakarak: “Hocamızın vatani kalbimizdir” diye bağırılmışlardır.”³⁵³

³⁵⁰ Bkz. Omer Redzepagić ile röportaj.

³⁵¹ O zamanlar Üsküp’teki medrese Sırp dilindeydi. Sırp politikası de baskındı. Boşnak ya da Boşnakça, Makedon veya Makedonca diye bir halk resmî makamlarca tanınmıyordu. Arnavutlara da ayrıca baskı uygulanıyordu.

³⁵² Bkz. Vehap Shita/Şita ile repörtaj.

³⁵³ A.g.a. s. 5.

Röportaj yaptığımız Hulusi Kılıç, Okiç'e karşı olan duygularını şöyle ifade etmiştir: "İlk görüşmemden itibaren bende hocaya karşı derin bir saygı ve bağlılık oluştu. Hocamıza duyduğumuz sevgi ve saygının bir ifadesi olarak 1975 yılında doğan oğluma Muhammed Tayyib adını verdim. Oğlum şu anda Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalında Yrd. Doç. olarak inşallah hocamızın izinden gitmektedir."³⁵⁴

Halis Ayhan'nın Okiç hakkındaki değerlendirmesi ise şu şekildedir: "Hoca talebe ilişkisinin en güzel şeklini onda gördüm. Pedagojik, İslami incelik ve şefkat bakımından öğrencilerine olduğundan daha fazla değer veren bir tutum ve davranış göstermesi açısından fakülte yıllarımın en kalıcı ve değerli hatıralarım Okiç Hoca ile olmuştur."³⁵⁵

Bütün bunlara ilaveten Saim Altunbaş'ın, kendi arabasıyla gönüllü olarak Tayyib Okiç'in naaşını Sayarbosna'a götürmesi, öğrencilerinin Okiç'e karşı vefatından sonra bile duydukları saygı ve sevginin çok güzel bir ifadesidir.

Genel olarak Okiç hakkında yazan, söz söyleyen diğer hocalardan da aynı veya benzer olumlu intibaları duymak mümkündür. Özellikle Okiç'in cömertliği son derece meşhurdur. Eğer bir restoranda yemek yeseler, öğrenci iş sahibi olsa bile ona asla hesap ödetmezdi.³⁵⁶

Aslında öğrencilerinin Okiç'e karşı gösterdikleri saygı ve sevgi Okiç'in kendisini sevdirebildiğinin bir delilidir. Türkiye'de İslam İlimleri sahasında ilk akademisyenleri yetiştirme mazhariyetine nail olan Okiç'in ifadeleri şu şekildedir: "Asistanlarımı yalnızca kendi talebem arasından seçmek prensibime daima riayet ettim. İlk asistanlarımı, senelerce beraber bulunduğumuz ve hepsi de muhtelif yönlerden başka başka değer ve meziyet taşıyan pek çok talebem arasından, Tefsir ve Hadis'e meyil ve sempatisi olan, zekâ, ahlak ve fazilet sahibi, üstelik Arapçaları kuvvetli birinci ve ikinci devre mezunlarımdan seçtim. Zekâ, kabiliyet, ahlâk ve dine bağlılık vasıflarıyla mütemayiz, modern ilim araştırmalarında başarılı, Arapça ve yabancı dillerde kuvvetli ve değerli doçent ve asistanlarımın başında Doç. Dr. Talat Koçyiğit gelmektedir... İkincisi ortanca oğlum Tefsir Doçenti Dr. İsmail Cerrahoğlu'dur. Bu iki değerli oğlumdan başka iki küçük oğlum daha vardır. Birincisi Hadis Doçenti Dr. Mehmet Said Hatiboğlu'dur.... İkinci

³⁵⁴ Bkz. Hulusi Kılıç ile Röportaj.

³⁵⁵ Bkz. Halis Ayhan ile Röportaj.

³⁵⁶ Bkz. Nihat Temel Bey'le Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi binasında 26.01.2011 tarihinde görüşme esnasındaki anlattıkları..

küçük oğlum Tefsir Asistanı Dr. Süleyman Ateş'i de, keza uzun gayretlerle tefsir kürsüsüne celbedebildim. İdareten bana bağlı olan İslam hukuku kürsüsünde iyi yetişmiş değerli asistanım Dr. M. Es'ad Kılıçer'i de burada anmam yerinde olacaktır".³⁵⁷

Adı geçen bu hocalar Türkiye'de İslamî İlimler alanında yeni oluşmakta olan akademisyenler tabakasını oluşturmaktadır. Artık yüzyıllarca İslam'ın bayraktarlığını yapmış olan Osmanlı Devleti'nin devamı olarak nitelenebilecek olan Türkiye'deki yeni nesil araştırmacıları, Okiç'in seçerek yetiştirdiği bu akademisyenler tarafından yetiştirilecektir. Bu bakımdan Okiç, Türkiye'nin modern İslamî İlimlerin temel kurucularından biri olarak sayılabildiği gibi, Anadolu'da asırlarca devam etmiş olan İslamî eğitim geleneğiyle günümüzde devam edecek ilim tahsili geleneği arasındaki yegane köprü konumundadır. Kanaatimizce Tayyip Okiç'in Türkiye'de İslamî İlimler alanında günümüzde çalışan akademisyenler açısından taşıdığı değer buradan kaynaklanmaktadır.

Tayyip Okiç talebesini her zaman evlâdı gibi telâkki etmiştir. Türkiye'de vazifede bulunduğu süre zarfında, ne bir talebeyi azarlamış ne de onlara sert bir muamelede bulunmuştur. Nerede kaldı ki, onlara hakaret ederek, dinî ve insanî hissiyatlarını rencide etsin, sınıftan çıkartsın veya tokatlasın! Ne var ki, bu karşılıklı sempati yüzünden bazen kendisinin bazen da talebesinin başının derde girdiği de olmuştur.³⁵⁸

Okiç, talebesinin sadece ilmî sahadaki ihtiyaçlarıyla değil, bütün şahsî işleriyle de daima ilgilenmiş, müşküllerini halletmeye seve seve koşmuştur. Hatta fakülte mezunlarının tâyin, nakil ve terfî işlerini dahi takip ettiği ve halledilinceye kadar uğraştığı, onların evlenmeleri ve çoluk çocuk sahibi olmalarının Okiç'in sevinç ve bahtiyarlığına vesile olduğu, pek çoğunun nikâhlarında şâhitlik yaptığı, hazır bulunamadıklarını da arayıp tebrik etmeyi ihmal etmediği, talebesinden aldığı hiç bir mektubu cevapsız bırakmadığı anlatılmaktadır.³⁵⁹

Hoca – talebe münasebetlerini aile çerçevesi içinde mütalâa eden Okiç, mezunlarla olan irtibatını hiç bir şekilde kesmemiş, yıllar sonra kendisini görmeye gelenleri büyük bir sevinçle karşılamıştır.³⁶⁰

³⁵⁷ Ateş, Süleyman, a.g.m., s 14.

³⁵⁸ A.g.a., s. 5.

³⁵⁹ A.g.a., s. 5. Ayrıca bkz. Ayvalılı, a.g.m., s 15.

³⁶⁰ a.g.a., s. 5. Ayrıca bkz. Ayvalılı, a.g.m., s 15.

Üsküp'teki medresede ders verdiği bazı öğrencileriyle de irtibatını sürdürdüğü görülmektedir. Mesela bunlardan biri Hasan Kaleshi'dir. Kendisinin akademik hayata devam etmesi Okiç'in dikkatini çekmiş ve ilişkilerinin sürmesine neden olmuştur. Bir mektubunda Okiç, Hasan Kaleshi'den "öğrencim" diye bahsetmiş onun bazı çalışmalarına eleştiride bulunmuştur.³⁶¹

Genel olarak bakıldığında Okiç'in öğrencilerle ilişkileri resmî ve özel olmak üzere iki şekilde olmuştur. Yani Okiç bir taraftan profesördür, öğrencilerine ders vermektedir, onları eğitmektedir, ilmî açıdan onları hayata hazırlamaktadır; ama diğer taraftan da onlarla arkadaşlık ilişkileri kurup, evine çağırıp sohbet ortamları oluşturmaktadır. Bir tarafta resmiyetin gerektirdiği ders ve okul, diğer tarafta ise sırf Allah rızası için, insanlık adına yapılan gönül işleri vardır. Onun için bu kısmı Okiç'in insanî yönünü çok güzel tasvir eden şu cümlesiyle sonlandırmak uygun olacaktır: "Kendimi, âlim olmayan, fakat âlimler yetiştiren bir hoca olarak kabul etmek bana yetmektedir."³⁶²

B.İLMÎ ŞAHSİYETİ

Okiç, Bosna'da olduğu dönemden beri ilmî faaliyetlerde bulunmuş, bağımlı hiç koparmamıştır. Bunun en açık delili Yugoslavya döneminde yayımladığı bilimsel çalışmalarıdır. Bu çalışmaları Türkiye'ye geldiğinde de devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Bilimsel çalışmaları ile paralel olarak hocalık görevini de yürüten Okiç, hem Yugoslavya döneminde hem de süre bakımından daha uzun olarak Türkiye'de ders vermiştir. Bu bakımdan Bosna'da toplam 11 sene Lise düzeyinde, Türkiye'de ise 25 sene Üniversite düzeyinde ders verdiği anlaşılmaktadır. Ancak Üsküp'teki medresede Tefsir, Hadis, Kur'an, İslam Tarihi, Sırpça ve Arapça derslerine giriyorken, Türkiye'de daha çok Hadis, Tefsir ve Fıkıh derslerini verdiği görülmektedir. Okiç'in ister Yugoslavya'da ister Türkiye'de tüm bu derslere girmesi bir tarafta öğretmen/profesör ihtiyacını/eksikliğini gösterirken diğer tarafta ise Okiç'in ilim konusundaki donanımına işaret ettiği söylenebilir. Ders çeşitliliği bakımından Türkiye'de sadece Tefsir, Hadis ve buna ilaveten Fıkıh dersleri vardı, ancak ilim sahasında iz bırakması bakımından Türkiye döneminin çok daha ağır bastığı anlaşılmaktadır. Uzun bir "fetret" döneminden sonra yeniden açılan

³⁶¹ Bkz. Nakičević, a.g.e., s. 66 (Ankara 8. Maj 1967 tarihli mektup); Hasan Kaleshi araştırmacı, biliminsanıdır.

³⁶² Bkz. Ateş, Süleyman, a.g.m., s 14.

İlahiyat Fakültesi'ndeki Temel İslam Bilimleri veya o günün diliyle Dogmatik İslam Bilimleri (Tefsir, Hadis ve Fıkıh) kürsüsünün ilk kurucusu olması Okiç'e farklı bir özellik katmaktadır. Onun için Okiç'in Türkiye'de bıraktığı iz, Yugoslavya'da bıraktığı izden çok daha kalıcı, etkileyici ve kıyaslanmayacak kadar önemlidir. O araştırma ruhunu devamlı canlı tutuyordu. Hatta araştırmasına malzeme teşkil edecek kaynakları bulmaktan veya almaktan, maddi açıdan kendisini zorlasa da üşenmiyordu. Bir mektubunda şöyle demektedir: “Şimdi tüm dünyada kitapların pahalı olduğunu unutmamak gerekmektedir. Ben onları Irak'tan, Hollanda'dan, Fransa'dan, Almanya'dan, Hindistan'dan ve İran'dan alıyorum ve bunu cebim çok iyi hissediyor. Bugün burada Evliya Çelebi 2000 liradır...”³⁶³ Okiç'in şahsî kütüphanesinde yaklaşık iki binin üzerindeki eserin mevcudiyeti onun ilmî kişiliğini pekiştirecek mahiyettedir.³⁶⁴

Tayyib Okiç'in ilk asistanlarından olan M. Said Hatiboğlu, Talat Koçyiğit, Süleyman Ateş, Ali Osman Koçkuzu, İsmail Cerrhaoğlu gibi hocalar, Türkiye'de İslamî İlimler alanında yeni oluşmakta olan akademisyenler tabakasını oluşturuyorlardı. Artık yeni İslam İlimler araştırmacıları Okiç'in yetiştirdiği bu akademisyenler tarafından yetiştirilecektir. Bu bakımdan da Okiç, Türkiye'nin Modern İslam İlimleri'nin temel kurucularından biri olarak sayılabilir.

Tayyib Okiç'in ilmî titizliği ve inceliğini sadece ilmî çalışmalarında veya derslerinde değil, gündelik hayatında, günlük konuşmalarında veya sohbetlerinde de sürdürdüğü söylenebilir. Nihat Temel'in anlattığı bir hatırasına göre Tayyib Okiç, kendisine "Bekir Sadak'tan ne okuyorsunuz?" diye sormuş. Kendisi de sadece Bekir Sadak'tan değil başka hocalardan da okuduklarını söyleyip ve okuduklarından bir kaç eser saydıktan sonra *Belagatu'l-vâdiha*'yı de ekleyince Tayyib Okiç durmuş ve yeniden sormuş ne okuyorsunuz diye. Nihat Temel “Belagatu'l-vâdiha” şeklinde tekrarlayınca Okiç onu doğrudan düzeltmek yerine bir anısını anlatarak *el-Belagatu'l-vâdiha* şeklinde okunması gerektiği hususunda uyarmıştır. Nihat Temel'in anlattığı bu an şu şekildedir:

“Okiç dönemin Diyanet Reisleri'nden Ali Rıza Hakses'i ziyarete gitmiş. Merdivenlerden çıkarken Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayımlamış olduğu yayınlar arasında *Esmâü'l-hüsna* isimli bir eseri de görmüş. İçeri girince Ali Rıza Bey'e: "Sayın Başkan çok güzel kitaplar çıkarmışsınız, merdivenlerden çıkarken de gördüm. Onlardan

³⁶³ Bkz. Nakiçeniç, a.g.e., s. 59 (Ankara 27.6.1965 tarihli mektup).

³⁶⁴ M. Tayyib Okiç'in şahsî kütüphanesi Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

birisi de *Hüsna Hanım'ın İsimleri* “ diye söylemiştir. Ali Rıza Hakses ise yok hocam öyle bir kitabımız yok demiş! Okiç biraz ısrar edince Hakses Bey durumu anlamıştır. Kitabın adı *el-Esmaü'l-hüsna* olmalıymış.”³⁶⁵

Tayyib Okiç'in bu konudaki titizliği o derecedeydi ki, Saraybosna'dan ailesinin gönderdiği maktupları dil açısından düzeltiyor ve düzeltilmiş olarak geri gönderiyordu.³⁶⁶

Okiç'in ilmî şahsiyeti ile ilgili bir fikir vermesi açısından, üye olduğu kuruluşlara ve eserlerine de yer verilmesi onun hakkında bu konuda bir kanaatin oluşmasına yardım edecektir.

1. Üye Olduğu Kuruluşlar

Muhammed Tayyib Okiç'in çeşitli ilmî konulardaki araştırmaları, akademisyen kimliği ve çok dil biliyor olması, o dönemdeki birçok ilmî cemiyete üye olmasını sağlamıştır. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanlığı'na yazdığı özgeçmişinde Okiç, üye olduğu şu ilmî ve edebî cemiyetleri saymaktadır: “Üsküp İlim Cemiyeti (Société Scientifique) Üyeliği (Membre correspondant); Viyana Islamischer Kulturbund fahrî üyeliği; Üsküp Sırp-Hırvat Dil ve Edebiyat Cemiyeti Üyeliği; Üsküp Etnoloji Cemiyeti Üyeliği; Bosna-Saray (Sarajevo) Gayret İslam kültürel Cemiyeti Hey'eti İdare üyeliği”³⁶⁷

Üye olduğu diğer cemiyetler ise müsteşriklerin ilim cemiyeti olan ve 1952 yılından itibaren üye olduğu “Société Asiatique” ve 1953 yılından itibaren üye olduğu Londra'daki “Royal Asiatic Society” dir.³⁶⁸

Ayrıca Tayyib Okiç, Ankara Üniversitesi'ne bağlı kurulan İslam İlimleri Enstitüsü'nün de aslı üyelerindendi.³⁶⁹ Türkiye Diyanet Vakfı'nın de onursal üyesiydi.

2. Eserleri

a) Anavatanındaki İlmî Neşriyatı:

³⁶⁵ Nihat Temel ile görüşme esnasında anlattıkları.

³⁶⁶ Hasiba Cigal ile Röportaj.

³⁶⁷ Hasiba Cigal Arşivi, Okiç'in Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanına gönderdiği CV, Ek 20 ve 21-1; a.g.a., s. 5.

³⁶⁸ Cerrahoğlu, “Prof. M. Tayyib Okiç”, s. X.

³⁶⁹ *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, S. 1, C. I, AÜİF İslam Enstitüsü yay., Osman Yalçın matbaası, İstanbul, 1950, s. I.

1. “Srpska Riječ” günlük gazetesinde 1921 yılında 19 yaşındayken ilk şiirini yayımlamıştır.³⁷⁰

2. “Književni uticaj istoka na zapad” (Şark’ın Garb Üzerindeki Edebî Tesiri) adlı yazısını, 1923 yılında “Školski” almanağında yayımlamıştır.³⁷¹

3. “Pabirci i Misli” Bazı Arap kaynaklarına göre yapılan hadis, atasözü ve kısa hikaye tercümelerinden ibaret bir çalışmadır.³⁷² “Apostoli Spasenja” Okiç bunu bir deneme olarak yazdığı anlaşılmaktadır.³⁷³ “U Službi Duše” Busti İbn Tevfik’in bir kıtasıyla başlayan bu yazının Okiç’in diğer bir denemesi olduğu anlaşılmaktadır.³⁷⁴ Bunlar dışında “Školski Almanah” ve “Gajret”te tercüme edip yayımladığı şiir, hikaye ve bazı sözler de bulunmaktadır.³⁷⁵

4. “Merhum Musa Ćazim Ćatić – deset godina poslije njegove smrti” (Musa Kazim Ćatić-Vefatının 10. Senesine İthafen) Bosna Hersek’li şair ve âlimlerden olan adı geçen şahıs hakkında bu yazı, 1925 yılının “Gajret” mecmuasının IX/16 sayısında 242-243 sayfaları arasında yayımlanmıştır.³⁷⁶

5. Dr. Eugen Sladović’in “Ženidbeno pravo” (Aile Hukuku) adlı eserinin tanıtımından ibaret olan bu yazı, 1925 tarihli Gayret mecmuasında yayımlanmıştır (IX/16, s. 256).³⁷⁷

6. “Iz Stare Arapske Lirike”³⁷⁸ (Eski Arap Şiirinden) başlığı altında Okiç farklı Arapça şiirlerinden kesitler vermektedir. Bunlardan: “Reci Onoj” ve “Kaj se”³⁷⁹ bu iki şiirin yazarı yer almamaktadır.; “Kad cu umrijeti” (ne zaman öleceğim) Ebu’l-Atahiya’nın ve eski Arap şiirlerinden olan dört satırlık bir kıtadan oluşan bir şiirin

³⁷⁰ Başıç, Kemal, “Radovi Muhammeda Tayyib Okiča na Bosanskom Jeziku”, **Uluslararası Prof. Muhammed Tayyib Okiç (Hayatı – Eserleri – Kişiliği)**, Saraybosna, 28-29 Haziran 2010, ss. 1-18, s. 1 (yayımlanmamış makale).

³⁷¹ A.g.a. s. 8.

³⁷² Okiç, “Pabirci i Misli”, **Uzgajatelj**, S. 8-9, Yıl 2, edit. Miljenko Vidović, Tisak Stamanskog Zavoda, Sarajevo, 1924, s. 45.

³⁷³ Okiç, “Apostoli Spasenja”, **Uzgajatelj**, S. 3, Yıl 2, s. 28.

³⁷⁴ Okiç, “U Službi Duše”, **Uzgajatelj**, S. 1, Yıl 2, s. 26.

³⁷⁵ A.g.a. s. 8.

³⁷⁶ Okiç, “Merhum Musa Ćazim Ćatić- deset godina poslije njegove smrti”, **Gajret**, edit. Hamid Kukić, S. 16, Yıl 10, Bosanska Pošta, Sarajevo, 1925, ss. 242-243.

³⁷⁷ Okiç, “Ženidbeno pravo” (Dr. Eugen Sladović’in adı geçen eserin tanıtımı), **Gajret**, edit. Hamid Kukić, S. 16, Yıl 10, Bosanska Pošta, Sarajevo, 1925, s. 256.

³⁷⁸ Okiç, “Iz Stare Arapske Lirike”, **Gajret**, edit. Hamid Kukić, S. 19-20, Yıl 9, Bosanska Pošta, Sarajevo, 1925, ss. 311-312.

³⁷⁹ Okiç, “Iz Stare Arapske Lirike”, **Gajret**, edit. Hamid Kukić, S. 19-20, Yıl 9, Bosanska Pošta, Sarajevo, 1925, ss. 311-312, s. 311.

tercümesidir. Gajret dergisinde 1925 yılında yayımlanmıştır.³⁸⁰; “İz hvalospjeva Zejnul-Abidinu” Hemma ibn Galib el-Ferezdek’in söylediği bir şiirin birkaç kıtasının tercümesidir. Okiç’in anlattığına göre bu şiir, Zeynu’l-Abidin’in Kabe’yi ziyareti esnasında Benu Umeyye’den Abdulmelik’in oğlu Hişam’ın Zeynu’l-Abidin’i aşağılayıcı bir tavırla “kim bu” diye sorması üzerine Darim kabilesinden Ferezdek’in cevaben söylediği bir şiirdir.³⁸¹

7. “Na Ruinama Djedovskoga Doma – iz putnih zapisaka”, Okiç’in babasının doğum yeri olan Jajce’ye (Yaytse) yaptığı ziyaret esnasında tuttuğu notlardan oluşan bir yazıdır. Burada Jajce’ye yaptığı yolculuğu ve o şehrin tarihi ile ilgili bilgi vermektedir.³⁸²

8. “Džabić kao Naučenjak u očima stranoga svijeta” - (Dış Dünyanın Gözünde Bilim İnsanı Olarak Cabiç) diye tercüme edilebilen bu kısa makale, alim, eski Mostar Müftüsü ve İstanbul Edebiyat Fakültesi Arab Edebiyatı Profesörü olan Ali Fehmi Dzabic’in ilmî seviyesi ile ilgili İstanbul’un bazı meşhur ilim adamlarının yaptıkları değerlendirmeleri içermektedir. “Gajret” mecmuasında X/15-16’no.lu, 225-227 sayfalar arasında, 1926 senesinde yayımlanmıştır.³⁸³

9. “Pozdrav Svečaru”, meşhur şair Dr. Safvet Beğ Bašagić-Redžepašić’e, 50. doğum günü münasebetiyle hitab eden ve “Gajret” dergisinde 1926 yılında çıkan bir yazıdır.³⁸⁴

10. “Svjedoci Ljubavi” (Svyedotsi Lubavi), eski Arap şiirlerinden Okiç tarafından tercüme edilen iki kıtalık bir şiirdir. Bu şiir de hakeza “Gajret” dergisinde 1926 yılında yayımlanmıştır.³⁸⁵

11. “Hasan Kafi Pruščak, naš najveći mislilac XVI vijeka” – (Hasan Kafi Pruščak, XVI. y.y.ın En Büyük Düşünürü) makalesi, başlığından da anlaşıldığı gibi Bosna-

³⁸⁰ Ebul-Atahiya, “Kad cu umrijeti”, çevir. M. Tayyib Okiç, **Gajret**, edit. Hamid Kukiç, S. 19-20, Yıl 9, Bosanska Pošta, Sarajevo, 1925, s. 312.

³⁸¹ Hemmam ibn Galib el-Ferezdek, “İz hvalopjesa Zejnul-Abidinu” (Zeynel Abidini öven şiirlerinden), çev. M. Tayyib Okiç, **Gajret**, edit. Hamid Kukiç, S. 19-20, Yıl 9, Bosanska Pošta, Sarajevo, 1925, s. 312.

³⁸² Okiç, “Na Ruinama Djedovskoga Doma- iz putnih zapisaka”, **Gajret**, edit. Hamid Kukiç, S. 19-20, Yıl 9, Bosanska Pošta, Sarajevo, 1925, ss. 312-315; Bašić, a.g.m., s. 1.

³⁸³ Okiç, “Dzabic kao Naučenjak u ocima stranoga svijeta”, **Gajret**, edit. Hamid Kukiç, S. 15-16, Yıl 10, Bosanska Pošta, Sarajevo, 1926, ss. 225-227.

³⁸⁴ Okiç, “Pozdrav Svečaru”, **Gajret**, edit. Hamid Kukiç, S. 9, Yıl 10, Bosanska Pošta, Sarajevo, 1926, ss. 141-143.

³⁸⁵ Okiç, “Svjedoci Ljubavi”, **Gajret**, edit. Hamid Kukiç, S. 12, Yıl 10, Bosanska Pošta, Sarajevo, 1926, s. 185.

Hersek'in XVI. y.y.da yaşamış olan en büyük âlimi olan Hasan Kâfi'nin hayatı ve eserleri hakkındadır. "Gajret" mecmuası, XI/21, ss. 327-329, 1928 yılında yayımlanmıştır.³⁸⁶

12. "Hodža Kadri" (Hoca Kadri) 1918 yılında Paris'te vefat eden Hersek'li Muhammed Kadri Nasih Pajić'in mezarını ziyareti vesilesiyle "Slobodna Riječ" gazetesinde (Sarajevo, 1930, sene I, sayı 19, s. 4) onun hakkında yayımlanan bir yazıdır.³⁸⁷

13. *İslamska Tradicija*: Türkçe'ye "Hadis" veya "Sünnet" diye tercüme edilebilen bu çalışması 39 sayfadan ibarettir. 1936 yılında Gajret³⁸⁸ Takvimi'nde (ss. 34-72) Saraybosna'da yayımlanmıştır. Bu eser giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Okiç; sünnetin önemi, hadisin din ve toplum hayatındaki yeri ile diğer ilmi sahalara olan ilişkisinden ve Avrupalı araştırmacıların bu alandaki çalışmalarından bahsetmektedir. Birinci bölümde hadisin temel terimlerinden, rivayetlerin tespiti ve kabulünden, ilk sahabî ravilerinden, Müslümanlar'ın hadis kritiği ve sünnete olan bakış açılarından, Avrupalı müsteşrikler, hadis kritiği ile hadis ilminin terminolojisi ve tasnifinden söz etmektedir. İkinci bölümde hadis edebiyatından, üçüncü bölümde ise Yugoslavya'da hadis ilminin tarihçesi ve mevcut durumundan bahsetmektedir. İlk olarak Kiril harfleriyle daha sonra latin harflerle hazırlanmış olan ve oldukça yoğun bilgi içeren bu eserin ayrı basımı da mevcuttur.³⁸⁹

14. "Orjentalistika u Jugoslaviji" (Yugoslavya'da Oryantalizm): 1934 yılında Saraybosna'da Pregled Dergisi'nde (Kitap X, sene VIII, Temmuz-Ağustos, ss. 407-415) yayımlanan bu makalede Okiç, genel olarak Slav halklarının Oryantalizm konusundaki bilimsel çalışmaların durumu, özel anlamda ise Yugoslavya'daki Oryantalizmin bir bilim dalı olarak gelişim düzeyi hakkında bilgi vermektedir.³⁹⁰

15. *Hasan Kâfi de Bosnie, sa vie et oeuvres, avec la traduction de son ouvrage Nizamu'l-Ulemâ*: Okiç'in doktora tezi olan bu çalışma iki kısımdan ibarettir: Yaklaşık

³⁸⁶ A.g.a., s. 7; Başıç, a.g.m., s. 9.

³⁸⁷ A.g.a., s. 7; Başıç, a.g.m., s. 3.

³⁸⁸ Bosna Hersek'te "Gajret" isimli bir sivil toplum kuruluşunun kendi adıyla çıkardıkları yıllık takvimin adıdır. Bu takvim aynı zamanda o günkü Müslümanlar'ın ilmi ve edebi çalışmalarının yayımlandığı bir yer olmuştur. Bugün de Bosna'da bu gelenek devam etmektedir. Bosna Hersek'in İslam Meşihati her sene için takvim basmaktadır. Bir kitaptan ibaret olan bu takvim özellikle Müslümanları ilgilendiren makaleler de yayımlanmaktadır.

³⁸⁹ Okiç, *İslamsla Tradicija*, Sarajevo, 1936, ss. 1-39.

³⁹⁰ Okiç, "Orjentalistika u Jugoslaviji", *Pregled*, Edit. Jovan Krsiç ve Todor Kruševac, knjiga X, god. VIII, Prosveta, Sarajevo, 1934, ss. 407-415.

yüz sahifelik birinci kısımda, müellif, Hasan Kâfi hakkında malumat vermektedir, ikinci kısım ise, Hasan Kâfi'nin kendi otobiyografisini ihtiva etmekte ve “Nizâmu'l-Ulemâ ilâ Hâtemi'l-Enbiyâ aleyhi ve aleyhimu's-Salâtu ve's-Selâm” isimli eserinin Arabça'dan Fransızca'ya notlu tercümesini içermektedir. Tercümenin kontrolünü kolaylaştırmak gayesiyle Okiç, bu risâlenin tenkidli neşrini de gerçekleştirmek istemiş ve bu amaçla risâlenin Arapça metnini (bütün basım masraflarıyla birlikte) Kahire'ye Abdulaziz el-İstanbulî'ye basması için göndermişti. Bu zatı kendisine, Mısırlı dostları merhum Prof. Ahmed Emin, Mahmud el-Hudarî ve Osman Emîn tavsiye etmişti. Karşılaşılan bazı olumsuzluklar sebebiyle bu eserin basımı maalesef gerçekleşmemiştir.³⁹¹

16. “Jedan Naş Zaboravljeni İstoričar XVIII. Vijeka” – “Bizim XVIII. yüzyılın unutulmuş bir tarihçimizdir” şeklinde tercüme edilebilecek bu makale Okiç'in Paris Millî Kütüphanesi'nde bulunduğu elyazması eserin bir tahlilini ve hülasasını içermektedir.³⁹² Bu esere mukaddime olarak Üsküp Halk Üniversitesi'nde, Türk Tarihi Edebiyatı'nda Bosna Hersekli Müslüman Yazarlar hakkında verdiği konferansının metnini de eklemiştir.³⁹³

17. “Hasan Bosnevî”, Hasan Bosnevî'ye dair yazılan bu eser “Gajret” Mecmuasında çıkmıştır. 1934, XV/12, ss. 175-177.³⁹⁴

18. “Kako je hadzi Mustafa iz Bosanskog Novog putovao na Mekku prije 170 godina” (Bosanski Novi'li hacı Mustafa 170 Sene Önce Mekke'ye Nasıl Seyahat Etti) adlı makalesini “Jugoslavenska Posta”da yayımlamıştır. (4 Aralık 1937, s. 9). Başlığında da anlaşıldığı gibi Hacı Mustafa'nın hacca seyahati hakkında bilgi vermektedir.³⁹⁵

19. “Mirza Abdurrahman Malić” “Gajret”, 1936, XVII/10, ss. 172-175. Bu çalışmada Hırvat Muhtedilerinden olan Mirza hakkında malumat verilmektedir.³⁹⁶

20. “Govor gospodina Tajjiba Okiča, profesora Velike Medrese iz Skoplja” – (Üsküp'teki Büyük Medrese'nin Profesörünün Konuşması), bu konuşmada Okiç Üsküp'teki Medrese, Üsküp'teki Üniversite'nin Sırp Dili ve Edebiyatı Cemiyeti, Üsküp

³⁹¹ Bkz. , a.g.a., s. 8.

³⁹² A.g.a., s. 7.

³⁹³ A.g.a., s. 7.

³⁹⁴ A.g.a., s. 7; Başış, a.g.m., s. 11.

³⁹⁵ A.g.a., s. 7; Başış, a.g.m., s. 3.

³⁹⁶ A.g.a., s. 7-8; Başış, a.g.m., s. 12.

Eğitim Kurulu, Millî Savunma Kurulu adına selamlama yapmaktadır.“Gayret” Şubat 1936, XVII, s. 31.³⁹⁷

21. “Nazif Resulović-Travunjanin (1886-1938)” bu şahsın hayatı ve eserleri hakkında yayımlanan birkaç yazı.. “Gayret”, Aralık, 1938, ss. 242-245; Ocak ve Şubat 1939, s. 11 ve ss. 33-34.³⁹⁸

22. “Džamil Sidki Az-Zahavi, veliki pesnik sa obala Tigrisa (Cemil Sıdkî ez-Zehavî)” Iraklı şâir ve felsefecidir, “Gayret”te yayımlandı (1937, XVIII/1, ss. 4-6).³⁹⁹

23. “Gazi Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938)” Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün ölümü münasebetiyle yazılan bu yazı “Pregled” mecmuasında 1938 yılında Kiril harfleriyle yayımlanmıştır.⁴⁰⁰

24. “Tarihçi Dr. Rıza Nur” Oğuzname’nin Fransızca neşri dolayısıyla hazırlanmış bir yazı. “Jugoslavenska Pošta” gazetesi, 14 Ağustos 1937, s. 10.⁴⁰¹

25. “İslamski Filozofi”, Türkçesi “İslam Filozofları” olan bu yazı Okiç’in bir konferansından oluşturmaktadır. “Gajret” mecmuasında yayımlanmıştır. (1934, sayı 13, ss. 1-8).⁴⁰²

26. “Pogled na istorijski i doktrinalni razvoj islamske teologije”, “İslam İlahiyatı’nın Tarihî ve Akidevî Gelişmesine bir Bakış” adlı makale Okiç’in bir konferansından ibarettir. Gajret mecmuasında yayımlanmıştır. (Nisan, 1936, ss. 57-58).⁴⁰³

27. Nerodimlje’de (Nerodimle) bulunan aziz Uroş kilisesine dair 1863 tarihli bir sultan fermanının Boşnakça’ya tercümesini yapmıştır. Bu tercüme, Dr. Tatomir Vukanoviç’in “Manastir Sv. Uroša u Nerodimlju” adlı yazısının içinde neşredilmiştir.⁴⁰⁴

³⁹⁷ Okiç, “Govor gospodina Tajjiba Okiça, profesora Velike Medrese iz Skoplja”, **Gajret**, S. 2, Yıl 17, Gayret Yüksek Kurulu yay., Sarajevo, 1936, s. 31.

³⁹⁸ A.g.a., s. 8; Başıç, a.g.m., s. 14.

³⁹⁹ A.g.a., s. 8; Başıç, a.g.m., s. 12.

⁴⁰⁰ Okiç, “Gazi Mustafa Kemal Atatürk”, Pregled, edit. Jovan Kršić Todor Kruševac, knjiga 14, godina 12, Nova Tiskara, Sarajevo, 1938, ss. 776-779.

⁴⁰¹ A.g.a., s. 8; Başıç, a.g.m., s. 3.

⁴⁰² A.g.a., s. 8; Başıç, a.g.m., s. 14.

⁴⁰³ Okiç, “Pogled na istorijski i doktrinalni razvoj islamske teologije”, **Gajret**, edit. Hamid Kukić, S. 2, Yıl 17, Gajret Yüksek Kurulu Yay., Sarajevo, 1936, ss. 57-58.

⁴⁰⁴ A.g.a., s.8; Bu terceme Dr. Tatomir Vukanoviç’in ‘Manastir Sv. Uroša u Nerodimlju’ adlı yazısının içinde neşredilmiştir. Bkz. Vukanoviç, Tatomir, “Manastir Svetoga Uroša u Nerodimlju”, Hrišćansko Delo, sveska 3, godina 3, Maj-Jun, Nemanja štamparija, Skoplje, 1937, ss. 204-218, s. 209.

28. Üsküb Türk Sanat Okulu “İslahhane”nin kapısı üzerindeki Türkçe kitabenin Boşnakça’sı Okiç tarafından yapılmıştır. (Todor Maneviç’in Belgrad’taki “Vreme” Gazetesi, 7 Mayıs 1939, s. 5).⁴⁰⁵

29. Üsküp’te meşhur Türk sanat eseri olan “Kurşunlu Han”ı içine alan “Müezzin Hoca Ma’deni”nin Arapça vakfiyesi hakkında gazetecilere mülakat olarak verdiği malumat. (Üsküp, Belgrad ve Zagreb Gazetelerinde yayımlanmıştır).⁴⁰⁶

30. Edhem Miralem’in “Uzroci Sudbina” isimli eserinde yer alan bazı ayetlerin tercümesi (Saraybosna, 1934, s. 28).⁴⁰⁷

31. Cenevre’de toplanan Avrupa Müslümanları Kongresi hakkındaki broşürlerin muhteviyatının “İslamski Svijet” Gazetesi’ndeki tanıtımı (19 Mayıs 1939, s. 1-2).⁴⁰⁸

32. Saravak Prensesi Hayru’n-Nisa Dayang Muda’nin bir konferansının tanıtımı. (İslamski Svijet, Saraybosna, 20 Nisan 1934, s. 4).⁴⁰⁹

33. Dr. Zeki Ali’nin “Risaletu’t-Tıbbı’l-Arabi” adlı eserin tanıtımının “İslamska Svijet” Gazetesi’nde yayımlanması (Saraybosna, 25 Mart 1934, s. 10-11).⁴¹⁰

34. René Pelletier’in *Sarajevo et sa Région* isimindeki kitabının Gayret mecmuasında tanıtımı (Eylül 1934, yıl XV, s. 230-231).⁴¹¹

35. Belgrad civarındaki Gazi Mehmed Porça’nın meşhur “Havâle” (Avala) kalesi hakkında tarihi bir etüdünün Gayret Almanacağı’nda 1941 yılında yayımlanması.⁴¹²

36. “Matioli u turskom prevodu - preveo ga Beogradski službeni tumač Osman ibn Abdurahman 1777 godine” - Mathioli’nin *Materia Medica* latince isimli olan bu eserini Türkçe’ye çeviren Belgrad’taki resmî tercüman Bosnalı Osman ibn Abdurrahman ve söz konusu tercemesi hakkında Okiç, “Gajret”te 1940 yılında bir yazı yayımlamıştır. (Gajret, 1940, XXI. yıl, ss. 11 -22).⁴¹³

37. “Aşura” isimli yazı Üsküp Etnografya Mecmuasında 1940 yılında çıkmıştır.⁴¹⁴

⁴⁰⁵ A.g.a., s. 8.

⁴⁰⁶ A.g.a., s. 8.

⁴⁰⁷ A.g.a., s. 8.

⁴⁰⁸ A.g.a., s. 8; Tülücü, Süleyman, “Merhum Prof. Tayyib Okiç’in Eserleri Üzerine”, C. 5, S. 198, AÜİFD, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1982, s. 255.

⁴⁰⁹ Albüm, s. 8; Tülücü, a.g.m., s. 255.

⁴¹⁰ A.g.a., s. 8.

⁴¹¹ Okiç, “Najnovija francuska knjiga o Sarajevu”, Gajret, edit. Hamid Kukiç, S. 10, Yıl 15, İslamska Dionička Štamparija, Sarajevo, 1934, ss. 230-231.

⁴¹² A.g.a., s. 8.

⁴¹³ A.g.a., s. 7.

⁴¹⁴ A.g.a., s. 8.

38. “Pinti Hamid” isimli yazı yine Üsküp Etnografya Mecmuasında 1941 yılında yayımlanmıştır.⁴¹⁵

39. Büküreş Üniversitesi Rektörü Prof. Nikola Yorga’nın ricası üzerine, talebesi Elvira Georgescu’nun hazırlamakta olduğu “Osmanlı Devrinde Romanya” isimli eseri için, Romanya’da XVII asırda bir Katolik Kilisesi inşası için verilmiş iki Türkçe fermanın tenkidli neşrinin Fransızca tercümesi ve izahat ihtiva eden bir yazı, 1930 senesinde hazırlanmıştır.⁴¹⁶ Yayımlanıp yayımlanmadığı konusunda bilgi bulunmamaktadır.

40. “Yugoslavya’da Kemalist Türkiye’ye dair Bibliyografya” adındaki etüdü. Bu yazı Cumhuriyet’in onuncu yıl dönümü (1933) münasebetiyle hazırlanan bir kitapta yer alacaktı, ancak diğer memleketlerden istenen böyle bir bibliyografya gelmeyince bu düşünceden vaz geçilmiş, yazı basılmadığı gibi, iade de edilmemiştir.⁴¹⁷

41. “Slavlara Dair Arapça Tarihî Kaynaklar” adlı konferansın metni de henüz basılmış değildir. Bu konferans 1940 senesinde Üsküp Halk Üniversitesi’nde verilmiştir.⁴¹⁸

42. Lousis Massignon’un çıkardığı “Revue des Etudes Islamiques” adlı mecmuada, Yugoslavya’daki İslamî neşriyatı tespit eden notlar Okıç tarafından hazırlanmıştır.⁴¹⁹

43. “Djulistan” Mecmuasında bir yazı yayımlamıştır.⁴²⁰ Ancak şu anda yazının adı ve mahiyeti tespit edilememiş durumdadır.

b) Türkiye’deki İlmî Neşriyatı:

1. İslam Ansiklopedisi’nde madde olarak yazılan “Gazi Hüsrev Bey” isimli çalışmayı Okıç’ın Türkiye’ye geldikten sonra İstanbul Kütüphaneleri ve Başbakanlık Arşivi’nde çalıştığı 5 sene (1945-1950) içerisinde meydana getirdiği anlaşılmaktadır.⁴²¹

2. “Quelques Documents Inédits concernant les Hamzawites”: Melâmî-Bayramî Tarikatı’nın Hamzavî Kolu’nun kurucusu olan Bosnalı Şeyh Hamza Bâli’nin idamından

⁴¹⁵ A.g.a., s. 8.

⁴¹⁶ Basılınca Okıç’e bir nüsha gönderilecekti, ancak Okıç’e bir şey gönderilmedi. Bkz. a.g.a., s. 8

⁴¹⁷ Bu yazı, Jean Deny’nin arzusu üzerine, Georges Vajda tarafından Okıç’ten istenmiştir. A.g.a., s. 8.

⁴¹⁸ A.g.a., s. 8.

⁴¹⁹ A.g.a., s. 8.

⁴²⁰ A.g.a., s. 8.

⁴²¹ Okıç, “Gazi Husrev Bey”, **İA**, I-XIII, C. 5, İstanbul Basım Evi, İstanbul, 1977, ss. 601-605; Cerrahoğlu, İsmail, “Prof. Muhammed Tayyib Okıç’ın İlmî Çalışmaları ve Eserleri”, **Prof M. Tayyib Okıç Armağanı**, AÜİF yay., Sevinç Matbaası, Ankara, 1978, ss. XIII-XXVIII, s. XIX.

sonra, kendisine tâbi olanların Bosna'daki faaliyetleri ve bunun neticesinde maruz kaldıkları takibatla ilgili vesikaları içeren bu çalışma, XII. Beynelmîlel Müsteşrik Kongresi'nde tebliğ olarak sunulmuştur.⁴²²

3.“Sarı Saltuk’a Ait Bir Fetvâ“: 1952 yılında İstanbul’da Millî Eğitim Basımevi’nde çıkan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi’nin birinci sayısının 48 ile 58’inci sayfaları arasında yer alan bu makalede Okiç, önce Güney Doğu Avrupa’da İslam’ın zuhuru, Sarı Saltuk’tan önce Balkanlar’daki dinî durum, Sarı Saltuk ve Slavlar’ın İslâmlaşması meselesi hakkında bilgi vermektedir. Daha sonra bu makalenin asıl konusu olan Sultan Süleyman’ın Ebu’s-Suûd Efendi’ye Sarı Saltuk’un evliyaullahtan olup olmadığı sorusu üzerine Şeyhu’l-İslam’ın ‘Riyazet ile kadid olmuş bir kişidir’ cevabı ile ilgili bir değerlendirmeye araştırmasını bitirmektedir.⁴²³

4.“Bir Tenkidin Tenkidi”: Okiç’in “Sarı Saltuk’a Ait Bir Fetva” isimli makalesine Y.Ziya Yörükan’ın “Bir Fetva Münasebetiyle”⁴²⁴ başlığı ile yönelttiği tenkide yine Okiç’in reddiye olarak yazdığı ve aynı dergide (1953, cilt II, sayı 2-3, ss. 219-290) yayımladığı çalışmadır.⁴²⁵

5. “Bihke”: Bosna Hersek’in bir şehri olan Bihke/Bihaç ile ilgili tarihçe şeklinde kısa bilgi verilen bu çalışma, 1953 yılında çıkan Türk Ansiklopedisi’nin 6. cildinin 365 sayfasında yer almaktadır.⁴²⁶

6. “Boşnak Edebiyatı”: Türk Ansiklopedisi’nin 1955 yılında basılan 7. Cildinin 401 ile 404 sayfaları arasında yer alan bu çalışmasını ‘Halk Edebiyatı’, ‘XIX. Yüzyıl sonuna kadar’, ‘XIX. yüzyıldan sonra’, ‘Basın’, ve ‘Türkçe, Arapça, Farsça Eserler’ diye

⁴²² Okiç, “Quelques Documents Inédits of the concernant les Hamzawites”, Proceedings of the Twenty-Second Congress of Orientalists held in İstanbul, September 15 th to 22, 1951, Leiden 1957, Vol. II – Communications – pp. 279-286; bkz. a.g.a., s. 9.

⁴²³ Okiç, “Sarı Saltuk Hakkında Bir Fetva”, **AÜİFD.**, C. I, S. 1, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1952, ss. 48-58.

⁴²⁴ Yörükan, Y. Ziya, “Bir Fetva Münasebetiyle”, **AÜİFD.**, C. I., S. 2-3, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1952, ss. 137-160.

⁴²⁵ Okiç, “Bir Tenkidin Tenkidi”, **AÜİFD.**, C. II, S. 2-3, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1953, ss. 219-290; Yörükan, Y. Ziya, “Bir Fetva Münasebetiyle”, **AÜİFD.**, C. I., S. 2-3, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1952, ss. 137-160.

⁴²⁶ Okiç, “Bihke”, **TA**, I-XXXIII, C. VI, Maarif Basımevi, Ankara, 1955, s. 365; bu maddenin Okiç’e aidiyetini tespit etmede Cerrahoğlu’nun makalesinden faydalandık. Bkz. Cerrahoğlu, “Prof. Muhammed Tayyib Okiç’in İlmî Çalışmaları ve Eserleri”, s. XIX.

beş alt başlıkta işleyen Okiç, Osmanlı döneminden 1950 yılına kadar, Boşnak halkının edebiyat kültürünün yazarlarıyla birlikte gelişimine ışık tutmaktadır.⁴²⁷

7. “Boşnaklar”: Türk Ansiklopedisi’nde bulunan “Boşnak Edebiyatı” maddesinin akabinde yer alan bu çalışmada, Boşnakların etnik, kültürel ve dini tarihleri konusunda kısa bilgi verilmektedir.⁴²⁸

8. “Boşnaklarda İlim ve Sanat”: Bu çalışma da Türk Ansiklopedisi’nde yayımlanmıştır. Boşnakların dinî, dünyevî olsun genel olarak ilmî gelişme ve çalışmalarından bahsetmektedir.⁴²⁹

9. “Les Kristians (Bogomiles Parfaits) de Bosnie, d’après des Documents Turcs Inédits”: (“Neşredilmemiş Bazı Türk Kaynaklarına Göre Bosna Hıristyanları - Bogomiller”) adlı bu bildiri, 19 Eylül 1955’te İstanbul’da gerçekleştirilen Uluslararası 10. Bizantoloji Kongresinde sunulmuştur. Giriş ve Yugoslav Tarihçiliğinden Bogomil Sorununa Genel Bir Bakış”, “Bogomiller Üzerine Araştırmaların Güncel Durumu” ve “Belgeler” şeklinde üç ana bölümden oluşan bu bildiri, Türkçe’ye Salih Akdemir ve Recep Duran tarafından çevrilmiştir.⁴³⁰

10. “Osmanlı Devrinde Balkanlardaki İhtidalarla İlgili Bazı Vesikalar”, Okiç, bu bildiriye 1956 senesindeki V. Türk Tarih Kongresi’nde sunmuştur.⁴³¹

11. “Brankoviç”: Türk Ansiklopedisi’nin 1956 yılında çıkan 8. Cildin 75 ile 76 sayfaları arasında yer alan bu çalışmada Okiç, XIV. yüzyılın sonlarından XV. yüzyılın sonlarına kadar Sırp Tarihi’nde önemli rolü olan ve Türkler’le sıkı ilişkiler bulunan bir aile ile önemli fertlerini anlatmaktadır.⁴³²

12. *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*:⁴³³ Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınlarından olan bu kitap, İstanbul’da 1959 yılında Osman Yalçın Matbaası

⁴²⁷ Okiç, “Boşnak Edebiyatı”, TA, C. I-XXXIII, C. VII, Maarif Basımevi, Ankara, 1955, , ss. 401-404, söz konusu maddenin Okiç’e aidiyetini tespit etmede Cerrahoğlu’nun makalesinden faydalandık. Baknz. Cerrahoğlu, “Prof. Muhammed Tayyib Okiç’in İlmî Çalışmaları ve Eserleri”, s. XIX

⁴²⁸ Okiç, “Boşnak Edebiyatı”, TA., ss. 404-407.

⁴²⁹ Okiç, “Boşnaklarda İlim ve Sanat”, TA., ss. 408-410.

⁴³⁰ İslamî Araştırmalar, cilt 6, sayı 4, ss. 235-248.

⁴³¹ A.g.a., s. 12; Yaptığımız araştırmalar sonucunda bu kongrede sunulan makalelerin basıma verilmediği anlaşılmaktadır. Bkz. **V. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Tebliğler**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1960, s. 689.

⁴³² Okiç, “Brankoviç”, TA, I-XXXIII, C. VIII, Maarif Basımevi, Ankara, 1956, ss. 75-76.

⁴³³ Okiç, **Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler**, AÜİF yay., XXVII, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1959, VIII+252.

tarafından basılmıştır. Ders kitabı olarak hazırlanmış olan bu eser hakkında Okiç: “Esasen bu eser, hazırlamakta olduğum Hadis İlmine Giriş adlı mufassal kitabımın birkaç bahsinden ibarettir” demektedir.⁴³⁴ Sünnet ve Hadis terimleri hakkındaki açıklamalarla başlayan bu kitap devamında Sahabîler ve Bilgin Sahabîler, Tabiiler, Etbau’t-Tabiin, Hadislerin alınması ve rivayet edilmesi, Hadis için yapılan seyahatler, Daru’l-Hadisler, Hadiste Nesh konusu, Hz. Peygamber’in diplomatik vesikalari, Siyer, Megâzi ve Şemâil, Hz. Peygamber’in dava hükümleri, Hadis’te terğib ve terhib, tıbbâ ait hadisler, Hadis mecmuaları, Hadise göre Yahudiler ve Müslümanlar ve en sonda Nahcu’l-Belâğa konularını içermektedir.

13. “İslamiyette İlk Nüfus Sayımı”: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin 1960 tarihli dergisinde yayımlanan bu makale, Müslümanlarda ilk nüfus sayımının Hz. Peygamber döneminde yapıldığını ispatlayarak o zamana kadar devam edegelen, “İslamda ilk nüfus sayımının Hz. Ömer devrinde” yapıldığı görüşünü çürütmektedir.⁴³⁵

14. “Ahidlerin Yerine Getirilmesi”: Diyanet İşleri Reisliği 1960 Yıllığı, 1960, ss. 15-20

15. “Hz. Muhammed Hakkında Yeni ve Mühim Bir Eser”: Okiç’in bu yazısı Muhammed Hamidullah’ın “Le Prophet de l’Islam” adlı kitabının (Paris, 1959) tanıtımından ibarettir.⁴³⁶

16. “Serbia”, “Urdu Enciklopedia of Islam” için 1960 yılında hazırladığı anlaşılan bu makalesinin yayımlanıp yayımlanmadığı konusunda bilgimiz yoktur.⁴³⁷

16. *Kur’an-ı Kerim’in Üslubu ve Kıraatı*: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi XLVIII numaralı yayını olarak Ankara Üniversitesi Basımevi’nden 1963 yılında çıkan ve 28 sayfa olan bu eser, genel olarak Kur’an-ı Kerim’in üslubu, onun müzik ile ilgisi, okunma tarzları ve kaideleri ile onu okurken ve dinlerken riayet edilecek hususlardan bahsetmektedir.⁴³⁸

⁴³⁴ Okiç, **Hadis Meseleleri**, s. VI (Önsöz).

⁴³⁵ Okiç, “İslamda İlk Nüfus Sayımı”, **AÜİFD**, C. VII, Yıl 1958-59, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1960, ss. 11-20.

⁴³⁶ Okiç, “Hz. Muhammed Hakkında Yeni ve Mühim Bir Eser”, **İslam**-aylık dinî, ilmî, siyasî mecmua, C. IV, Yıl 6, S. 7, Ankara, 1961, ss. 220-221.

⁴³⁷ Ek 71.

⁴³⁸ Okiç, **Kur’an-ı Kerimin Üslûb ve Kıraatı**, AÜİF Yay., no. XLVIII, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963, V+28.

16. “Çayniçe”: Türk Ansiklopedisi’nin 1963 yılında basılan 13. Cildinde yayımlanan bu yazısında Okiç Bosna Hersek’te bulunan Çayniçe Kasabası ile ilgili çok kısa bilgi vermektedir.⁴³⁹

17. “Saraybosna Gazi Husrev Beğ Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu”: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 1964 tarihli dergisinde yayımlanan bu makale, Gazi Husrev Beğ Kütüphanesi’nde yazma eserler kataloğunu tanıtmaktadır.⁴⁴⁰

18. “İslam Hukukunda Muhakeme Usulüne Dair Bir Eser”: Okiç’in tanıtım olarak verdiği bilgilere göre bu çalışma, Köln Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde Friedrich Selle’nin vermiş olduğu doktora tezidir. Muhakeme Usulünü konu alan bu çalışma Şeyhu’l-İslam Ebu’s-Suud Efendi’nin fetvalarını esas almaktadır.⁴⁴¹

19. “Şemsu’l-Eimme es-Serahsî’nin Şerhu’s-Siyeri’l-Kebiri’nin Türkçe tercemesi ve mütercim Mehmed Münib Ayıntâbi’nin diğer eserleri”: Türk Hukukçusu Şemsu’l-Eimme es-Serahsi’nin 900. ölüm yıldönümü münasebetiyle tertib edilen seminerde Okiç tarafından sunulmuştur. .⁴⁴²

20. “Tunustaki Monastır Şehri Mezar Kitabeleri”: Tunus’un Monastır şehrinde bulunan bir mezarlığın kitabeleri ile ilgili olan ve Tunuslu Süleyman Mustafa Zebis’in hazırladığı “Tunus Kitabeleri Külliyyatı” serisinin ikinci kısmını teşkil eden “Monastır Kitabeleri” adlı eserin tanıtımı yapılmaktadır. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi’nde, 1965 yılında yayımlanmıştır.⁴⁴³

21. *İslamiyet’te Kadın Öğretimi*: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını olarak Başbakanlık Basımevi’den Ankara’da 1978 yılında çıkan ve 61 sayfa olan ve maalesef Okiç’in 1977 yılındaki vefatı sebebiyle neşrini göremediği bu eserde kadının İslam Dini’ndeki konumu ve değeri, anne ile çocukları arasında olması gereken karşılıklı sevgi ve yardımlaşma, kadının okuması, âlim sahâbiyeler, sonraki devirde yetişen Müslüman

⁴³⁹ Okiç, “Çayniçe”, TA, I-XXXIII, C. XI, Millieğitim Basımevi, Ankara, 1963, s. 408; Buradaki yazının Okiç’e aidiyetini Cerrahoğlu’nun Okiç’in eseri ile ilgili makalesine dayanarak atfetmekteyiz. Ansiklopedinin bu cildinin yazıları hazırlayanların yer aldığı sayfada Okiç’in adı yoktur. Oysaki diğer 6, 7 ve 8 nolu ciltlerinin sözü edilen sayfalarında adı geçmektedir.

⁴⁴⁰ Okiç, “Saraybosna Gazi Husrev Beğ Kütüphanesi Yazma Eserler Karaloğu” AÜİFD, C.XII, Yıl 1964, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1964, ss. 143-153

⁴⁴¹ Okiç, “İslam Hukukunda Muhakeme Usulüne Dair Bir Eser”, AÜİFD, C.XII, Yıl 1964, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1964, ss. 153-154.

⁴⁴² A.g.a., s. 12.

⁴⁴³ Okiç, “Tunustaki Monastır Şehri Mezar Kitabeleri”, AÜİFD., C. XIII, Ankara 1965, ss. 65-70.

alim kadınlar, Türkiye’de İmam Hatip Liseleri’nde ve İlahiyat Fakülteleri’nde okuyan kızlar ile ilgili istatistikî verilerden bahsetmektedir.⁴⁴⁴

22.“Hadiste Tercüman”: 1966 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi’nin 14. sayısının 27 ile 52’nci sayfaları arasında yayımlanan bu makalede Okiç tercümanlığın ehemmiyetinden, yabancı dillerden Arapça’ya yapılan ilk tercümelere, tercüman kelimesinin Arapça, Rusça ve farklı Batı dillerindeki telaffuzu, kullanımı ve anlamlarından, tercüme ile tercüman kelimeler arasındaki farktan, tercümanların dil bilgisinden, tercüman yetiştiren müesseselerden, hadislerde geçen tercüman kelimesine dair tabirlerin tahlilinden ve en sonda İslam Hukukunda tercüman konusundan bahsetmektedir.⁴⁴⁵

23.“Dımaşktaki Fransız Enstitüsünün Son İslamî Neşriyatı”: Bu çalışmada Okiç Dımaşk’taki Fransız Enstitüsü’nün Fransızca’ya tercüme edip bastırıldığı iki eseri genişçe tanıtmaktadır: Birincisi Abu’l-Husain Muhammed b. Alî b. At-Tayyib Al-Basrî’nin “Kitâbu’l-Mu’tamad fi Usûli’l-Fıkh”ı, ikincisi ise İbni Kutayba’nın “Kitabu Ta’wîli Muhtalafi’l-Hadis”idir.⁴⁴⁶

24.“İstanbul’da bulunan bazı Sahabî kâbirleri”: Hakses Dergisinde çıkan bu yazı, İstanbul’daki sahabî kabirleri ile Ebu Eyub El-Ensarî’nin kabrinden kısaca bahsetmektedir. 1966 yılında Ankara’da yayımlanmıştır.⁴⁴⁷

25.“Türkiye’nin eski devirlerinde İslam dininin tedrisatı ve bu husustaki tedkikler”: bu yazı “Yeni Ümid” dergisinde, 1966 yılında Konya’da yayımlanmıştır.⁴⁴⁸

26.“Türkler’in İslam dinine başarılı hizmetleri”: “Üniversite ve Köy” Dergisi’nde 1966 yılında Ankara’da yayımlanmıştır.⁴⁴⁹

27.“Şemâil”, “Üniversite ve Köy” Dergisi’nde 1967 yılında yayımlanmıştır.⁴⁵⁰

⁴⁴⁴ Okiç, **İslâmiyette Kadın Öğretimi**, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1978, 61 sayfa.

⁴⁴⁵ Okiç, “Hadiste Tercüman”, **AÜİFD**, C. XIV, Yıl 1966, Ankara Üniveristesi Basımevi, Ankara, 1967, ss. 27-52.

⁴⁴⁶ Okiç, “Dımaşktaki Fransız Enstitüsünün Son İslamî Neşriyatı”, **AÜİFD**, C. XIV, Yıl 1966, Ankara Üniveristesi Basımevi, Ankara, 1967, ss. 283-292.

⁴⁴⁷ Okiç, “İstanbul’da Bulunan Bazı Sahabî Kabirleri”, **HD.**, S. 17, Yıl 2, Ayyıldız matbaası, Ankara, 1966, ss. 3-4; A.g.a., s. 12.

⁴⁴⁸ A.g.a., s. 12.

⁴⁴⁹ A.g.a., s. 12.

⁴⁵⁰ A.g.a., s. 12.

28.“Hazreti Peygamber devrinde Kur’an-ı Kerim öğrenimi”, başlığından da anlaşıldığı gibi Okiç bu yazıda Hz. Peygamber döneminde Kur’an’ın öğrenimi ve öğretimi ile ilgili kısa malumat vermektedir. “Hakses” Dergisi’nde çıkan bu yazı 1967 yılında yayımlanmıştır.⁴⁵¹

29.“Hazreti Ebu Bekr es-Sıddık”: 22.11.1968 tarihli “Diyanet” Gazetesi’nin 6. Sayfasında yayımlanan bu yazı Müslümanların ilk halifesi olan Ebu Bekr’in (r.a) şahsiyeti ile ilgilidir.⁴⁵²

30.“Hazreti Ömer el-Fârûk”: 16.12.1968 tarihli “Diyanet” Gazetesi’nin II. sayısının 6. sayfasında ve 15.01.1969 tarihli aynı gazetenin III. sayısının 6. sayfasında yayımlanmıştır.⁴⁵³

31.“Ayıntablı Fakih Mustafa Efendi”: Gaziantep’li olan Fakih Mustafa Efendi’yi tanıtan bir yazıdır. 1968 yılında “İslam Düşüncesi”nde yayımlanmıştır.⁴⁵⁴

32. “Gazi Husrev Bey ve Onun Saraybosna’daki Camiine Bir Minare Daha İlave Edilmesine Dair Bir Vesika”: Ankara’da basılan 1968 yılının Necati Lugal Armağanı sayısının, 463 ile 499.uncu sayfaları arasında yayımlanmıştır. Bu makalede Okiç başlıktaki konuya gelmeden önce Sultan II. Bayezid’in kızı Selçuk Sultanla evlenmiş bulunan Ferhad Beğ’in oğlu olan ve Bosna Valiliği yapan Gazi Husrev Beğ’in (1480-1541) hayatı ve vakıfları ile ilgili genişçe malumat vermektedir. Ayrıca Gazi Husrev Beğ’in tarihî bir şahsiyet olarak önemine rağmen eski “Sırp-Hırvat-Sloven Halk Ansiklopedisi”nde bir madde bile ayrılmamasını esefle karşılayıp eleştirmektedir. Aynı şekilde yeni “Yugoslavya Ansiklopedisi”nde de Gazi Husrev Beğ’e 30 satırlık bir yerin ayrılmasını da eleştirmektedir. Zira Okiç’in dediğine göre Gazi Husrev Beğ ile hiç bir hususta kıyaslanamayacak olan Papaz Katolik Luka İbrişimoviç’e, sırf Müslüman Türklere karşı savaştığı için adı geçen ansiklopedide o kadar yer ayrılmıştır. Makalenin

⁴⁵¹ Okiç, “Hz. Peygamber Devrinde Kur’an-ı Kerim Öğrenimi”, **HD.**, S. 30, Yıl 3, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1967, ss. 8-9; A.g.a., s. 12.

⁴⁵² Okiç, “Hazreti Ebu Bekr es-Sıddık”, **Diyanet Gazetesi**, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., 22.11.1968, s. 6.

⁴⁵³ Okiç, “Hazreti Ömer el-Fârûk”, **Diyanet Gazetesi**, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., 16.12.1968, s. 6; 15.01.1969, s. 6.

⁴⁵⁴ A.g.a., s. 12.

son sayfalarında ise Okiç Gazi Husrev Beğ Camii'ne bir minarenin daha eklenmesiyle ilgili bir vesikaya yer vermektedir.⁴⁵⁵

33.“Hadim (Atik) Ali Paşa kimdir?": makalesi yine Necati Lugal Armağanı sayısının 501 ile 515.inci sayfaları arasında yayımlanmıştır. Bu makalede Okiç, İstanbul halkının ağzında Atik Ali Paşa (v. 917/1511) olarak bilinen ve Sadrazamlığ'a kadar yükselen Ali Paşa'nın kim ve nereli olduğunu, arşiv belgelerine dayanarak ispatlamaya çalışmaktadır.⁴⁵⁶

34. “Hz. Osman İbn Affân, zu'n-Nüreyn”: 15.04.1969 tarihli “Diyanet” gazetesinin IV-V. sayılarının 6. sayfasında yayımlanmıştır.⁴⁵⁷

35.“Hz. Ali el-Murtazâ”: “Diyanet” gazetesi, 1969, sy. V, VI, s. 7.⁴⁵⁸

36.“Peygamberimiz (s.a.v.) ve İnsan Hakları”: Diyanet Dergisi, Özel Sayı, 1970, ss. 29-36.⁴⁵⁹

37. “Fizik Kültürü ve Yaşlanma, Yüz Yıl Yaşama” Veljko Narandzic (Velko Narancic), Boşnakça'dan Türkçe'ye çeviren M. Tayyib Okiç Diyanet İlmî Dergisi'nde yayımlanmıştır.⁴⁶⁰

38. “Hakîm Et-Tirmizi”: c. XVIII (1970) s. 328, Türk Ansiklopedisi.⁴⁶¹

39. “Halime es-Sa'diyye”, c. XVIII (1970) s. 391, Türk Ansiklopedisi.⁴⁶²

⁴⁵⁵ Okiç, “Gazi Husrev Beğ ve onun Saraybosna'daki camiine bir minare daha ilave edilmesine dair bir vesika”, **Necati Lugal Armağanı**, Türk Tarih Kurumu yay., C. VII, S. 50, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1968, ss. 463-499.

⁴⁵⁶ Okiç, “Hadim (Atik) Ali Paşa Kimdir?”, **Necati Lugal Armağanı**, Türk Tarih Kurumu yay., C. VII, S. 50, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1968, ss. 502-515.

⁴⁵⁷ Okiç, “Hz. Osman İbn Affân, zu'n-Nüreyn”, **Diyanet Gazetesi**, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., 15.04.1969, s. 6

⁴⁵⁸ Okiç, “Hz. Ali el-Murtazâ”, **Diyanet Gazetesi**, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., 15.10.1970, s. 7; 01.11.1970, s. 7.

⁴⁵⁹ Okiç, “Peygamberimiz (s.a.v.) ve İnsan Hakları”, **Diyanet Dergisi**, Özel Sayı, 1970, s. 29-36;

⁴⁶⁰ Narandzic, Veljko, “Fizik Kültür ve Yaşlanma, Yüz Yıl Yaşama” çev. M. Tayyib Okiç, **Diyanet İlmî Dergi** [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi], cilt: IX, sayı: 96-97, 1970, ss. 148-150.

⁴⁶¹ Tülücü bu maddenin Okiç tarafından yazıldığını iddia etmektedir. Bkz. Tülücü, a.g.m., s. 255; Ancak Türk Ansiklopedisi'nde Hakim et-Tirmizi ile ilgili iki madde bulunmaktadır. Birinci madde “Hakim et-Tirmizi” olarak geçmekte ve ansiklopedinin 18 cildinde bulunmaktadır. Bir paragraftan ibaret olan bu maddenin alt tarafında bu cildin çoğunda olduğu gibi yazar adı yoktur Bkz. **TA**, c. 18, s. 328. Aynı madde ancak “Tirmizi, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ali b. el-Hasan b. Bişr el-Hakim” şeklinde, bu ansiklopedinin 1982 yılında çıkan 31. cildinde bulunmaktadır. Bu cildteki maddenin altında yazar adı olarak N. Çağatay geçmektedir. Bkz. **TA**, c. 31, s.24; Buna göre sözü edilen ansiklopedinin 18 cildindeki madde Tayyib Okiç olarak hazırlanmış daha sonra ise daha fazla malumatlı yeniden 31. cildte yazılmış olabilir.

⁴⁶² Bkz. Tülücü, a.g.m., s. 255; **TA**, c. 18, s. 391 ancak maddenin altında yazar adı yer almamaktadır. Cildin sonunda On sekizinci Cildin yazılarını Hazırlayanlar arasında Prof. Dr. Tayyib Okiç'in adından başka Dr. Esad Kılıçer'in adı da geçmektedir; MEB'in İslam Ansiklopedisi'nde yer alan bu madde daha kısa bilgi içermekte ve anlatım farklı bulunmaktadır. Krşl. Buhl, Fr., “Halîme”, **İA**, MEB. Yay., I-XV, c. 5/I, Millieğitim Basımevi, İstanbul, 1977, ss. 164-165.

40. “Hallâl el-Hemdanî, c. XVIII (1970) s. 416, Türk Ansiklopedisi.⁴⁶³
41. “Hallâl es-Sa’di, c. XVIII (1970) s. 416, Türk Ansiklopedisi.⁴⁶⁴
42. “Sırp Knez Miloş’un Sultana Gönderdiği Mektup”: Okiç bu mektubu 25-29 Eylül 1970 tarihinde Ankara’da yapılan VII. Türk Tarih Kongresi’nde sunmuştur.⁴⁶⁵
43. “Kur’anı Kerimi Taklid Teşebbüsleri”, Kur’an-ı Kerim’i taklid teşebbüslerinden bahseden bu yazı Diyanet Dergisi’nde yayımlanmıştır. (1971, cilt X, sy. 104-105).⁴⁶⁶
44. “Hıristiyanlık”: Hıristiyanlık’ın genel tarihçesini ve gelişim serüvenini veren bu madde Türk Ansiklopedisi’nin 1971 yılında basılan 19 cildinde yer almaktadır.⁴⁶⁷ Bu cildte yazar ile ilgili bilgi yer almamaktadır, ancak Tayyib Okiç’in bir mektubundan bu maddenin kendisi tarafından hazırlandığı anlaşılmaktadır.⁴⁶⁸
45. “Balkanlarda Bogomilizm Hareketi ve Bunun Bir Araştırmacısı: Aleksandar Vasiljevic-Solovjev”. Başlığından da anlaşıldığı gibi bu makalede Solovjev’in hayatı ve Bogomiller hakkındaki araştırmalarından bahsetmektedir.⁴⁶⁹
46. “Belgrad’taki Bayraklı Cami”: Sırbistan’ın başkenti Belgrad’da bulunan Osmanlı döneminden tek kalan bu caminin tarihçesini veren Okiç’in bu çalışması Vakıflar Dergisi’nin 1973 yılında çıkan 10. sayısında ve 385-402. sayfaları arasında yayımlanmıştır.⁴⁷⁰
47. “Emeritüs Ord. Prof. Dr. Gotthard Jascke”: Hakses Dergisi, 1974, sy. 113.⁴⁷¹

⁴⁶³ Tülücü, a.g.m., s. 255, TA, c. 18, s. 416; Bu maddeye MEB’in İslam Ansiklopedisi’nde rastlanamadı Bkz. c. /I (H maddesi).

⁴⁶⁴ Tülücü, a.g.m., s. 255; TA, c. 18, s. 416.

⁴⁶⁵ Bkz. Söylemez Mahfuz, “Doprinnos Tayyib Okiç’a razvoju povijesnih nauka”, **Gracanicki Glasnik**, 33/17, ss. 217-224, s. 222 (<http://www.gracanickiglasnik.ba/wp-content/uploads/2013/01/Pages-from-gg33-20.pdf> - 26.05.2015).

⁴⁶⁶ a.g.m., s. 18.

⁴⁶⁷ Okiç, “Hıristiyanlık”, TA, edit. Hasan Eren-Nihad Akay, I-XXXIII, C XIX., Millieğitim Basım Evi, Ankara, 1971, ss. 209-213.

⁴⁶⁸ Bkz. Nakičević, a.g.e., s. 105 (18. Avgust 1970 tarihli mektup).

⁴⁶⁹ Okiç, “Balkanlarda Bogomilizm Hareketi ve Bunun Bir Araştırmacısı: Aleksandar Vasiljevic-Solovjev”, **İTED**, edit. M. Tayyib Gökbilgin, C. V, S. 1-4, Yıl 1973, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1973, ss. 205-222.

⁴⁷⁰ Okiç, “Belgrad’daki Bayraklı Cami”, **Vakıflar Dergisi**, S. 10, Vakıf Genel Müdürlüğü yay., Ankara, 1973, ss. 385-402.

⁴⁷¹ A.g.a., s. 18.

48. “Merhûm Prof. Ömer Müşiç”: Orientalist olan Ömer Müşiç Tayyib Okiç’in en fazla yazdığı ve bilim alışverişinde bulunduğu ardakaşlarından biridir. *Hakses Dergisi*, 1974, sy. 114.⁴⁷²

49. “Hasanaginica” şiirinin Türkçe’ye tenkitli tercümesi. Alija İsakoviç’in 1975’te çıkan “Hasanaginica” adlı eserinde yayımlanmıştır.⁴⁷³

50. “Çeşitli Dillerdeki Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidinin Tercümeleri”: 1976 yılında Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi Dergisi’nin birinci sayısının 17 ile 78’inci sayfaları arasında çıkan bu makalede Okiç, Süleyman Çelebi mevlidiyle birlikte farklı dillerde çıkan mevlidlerin tahlilini yapmaktadır.⁴⁷⁴

51. “Ord. Prof. Dr. Mehmed Begoviç (Belgrad)”: Yetmişinci doğum yılı münaseetiyle kaleme alınan bu yazı Mehmed Begoviç’in hayatını ve eserlerini tanıtmaktadır. 8 Nisan 1904 tarihinde doğan Begoviç Belgrad Üniversitesi’nde Hukuk Fakültesi İslam Hukuku ve Aile Hukuku profesörü olarak çalışmıştır.⁴⁷⁵

52. “XVI. Asırda Tuzla ve Havalisi Hakkında Mühim Bir Eser”: Boşnakça dilinde orijinal adı “Tuzla i Njena Okolina u XVI vijeku” olan ve Adem Hanciç tarafından hazırlanan bu eserin tanıtımı yapılmaktadır.⁴⁷⁶

53. Osman Öztürk’ün İstanbul’da 1973 yılında basılan “Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle” adlı eserinin tanıtımı.⁴⁷⁷

54. 1973 yılında Saraybosna’da basılan “Anali Gazi Husrev-Begove Biblioteke” adlı eser içeriği ve önemi bakımından tanıtılmaktadır. Özellikle Gazi Husrev Beğ Kütüphanesiyle ilgili olduğu için eski eserlerin tanıtılması ve korunması hususunda büyük öneme sahiptir.⁴⁷⁸

⁴⁷² Okiç, “Merhum Prof. Ömer Müşiç”, *Hakses*-dinî-ahlâkî-içtimâî-edebî-aylık mecmua, Haziran 1974, Ayyıldız matbaası, 1974, ss. 10-13.

⁴⁷³ İsakoviç, Alija, *Hasanaginica*, Svjetlost yay., Oslobodjenje basım evi, Sarajevo, 1975, ss. 593-600

⁴⁷⁴ Okiç, “Çeşitli Dillerdeki Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidinin Tercümeleri”, *AÜİFD*, S. 1, Yıl 1975, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1976, ss. 17-78.

⁴⁷⁵ Okiç, “Ord. Prof. Dr. Mehmed Begoviç (Belgrad)”, *İTED*, edit. M. Tayyib Gökbilgin, c. VI, S. 3-4, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1976, ss. 183-189.

⁴⁷⁶ Okiç, “XVI. Asırda Tuzla ve Havalisi Hakkında Mühim Bir Eser”, *İTED*, edit. M. Tayyib Gökbilgin, C. VI, S. 3-4, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1976, ss. 238-245.

⁴⁷⁷ Okiç, “Osman Öztürk, Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle, İstanbul 1973”, *İTED*, edit. M. Tayyib Gökbilgin, C. VI, S. 1-2, Yıl 1975, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1975, ss. 179-183.

⁴⁷⁸ Okiç, “Anali Gazi Husrev-Begove Biblioteke, Sarajevo 1973”, *İTED*, edit. M. Tayyib Gökbilgin, C. VI, S. 1-2, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1975, ss. 184-197.

55. “Osmanlı Devlet İdaresinde İslahâtın Lüzumundan Bahseden Meçhul Kalmış Türkçe Bir Yazma Risale”: 1976’da VIII. Türk Tarih Kongresi’nde tebliğ olarak okunmuştur.⁴⁷⁹

56. “Bogomil ve Patarenler Hakkında Bazı Düşünceler”, 1976’da VIII. Türk Tarih Kongresinde tebliğ olarak sunulmuştur.⁴⁸⁰

57. “Ehl-i Kitab”, İslam’ın, Avrupa Hıristyanları üzerinde bıraktığı etkileri ile ilgili olan bu makale Diyanet Dergisi’nde, 1976 yılında yayımlanmıştır.⁴⁸¹

58. *Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri*, Okiç’in bu eseri ders notlarından oluşmaktadır. Numan Yazıcı Bey’in ve Abdullah Aydın Bey’in verdikleri ders notlarını Hayati Yılmaz düzenleyerek kitap haline getirmiştir. 253 sayfadan oluşan metnin 182 sayfası tefsir dersi ile ilgili olup diğer kalan kısım ise hadis usulüne dairdir. Önsözde Hayati Yılmaz’ın verdiği bilgilere göre elde mevcut olan “tefsir usulü ders notları” Konya 1979 tarihini taşımakta olup, bunlara hiç bir ilave veya eksiklik yapmadan bu nüshadan yayımlanmıştır. Hadis kısmına gelince Ankara 1965 ve Konya 1968 yıllarındaki nüshaları alarak Okiç’in 1959 yılında bastırıldığı Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler eseriyle kıyaslanarak tekrarlanan konuları çıkarıp usul ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri adlı kitabın büyük kısmının tefsirden oluşması bundan dolayıdır. Bu eseri ayrıcalıklı kılan diğer bir özellik ise Okiç’in teksirde kalmış olan “Apokrif Hadisler Üzerine Vaki Olan Harici Tesirler” başlıklı çalışmasının yer almasıdır. Tefsir kısmında ise Tefsir ilmi ile ilgili etraflıca bilgi vererek bazı yerlerde ayrıntıya da girmektedir.⁴⁸²

59. “Güneydoğu Avrupa’da İslam’ın Zuhuru”, İslamî Araştırmalar Dergisinde 1992 yılında yayımlanan bu makale Tayyib Okiç’in topladığı malzemelerden Süleyman Bayraktar editörlüğünde meydana getirilmiştir.⁴⁸³ Muhtemelen bu çalışma “Osmanlı Devrinde Balkanlardaki İhtidalarla İlgili Bazı Vesikalar” adlı bildirisinin genişletilmiş halidir.

⁴⁷⁹ Cerrahoğlu, “Prof. Muhammed Tayyib Okiç’in İlmî Çalışmaları ve Eserleri”, s. XVIII.

⁴⁸⁰ Cerrahoğlu, “Prof. Muhammed Tayyib Okiç’in İlmî Çalışmaları ve Eserleri”, s. XIX.

⁴⁸¹ Okiç, “Ehl-i Kitab”, **Diyanet Dergisi**, C. XV, S. 5-6, Eylül, Ekim, Kasım, Aralık, Ankara, 1976, ss. 360-379.

⁴⁸² Okiç, **Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri**, edit. Hayati Yılmaz, Nun yay., İstanbul, 1995, 253 sayfa.

⁴⁸³ Okiç, “Güneydoğu Avrupa’da İslam’ın Zuhuru”, **İAD**, edit. Süleyman Bayraktar, C. VI, S. 2, Ankara, 1992, ss. 91-104.

60. *Sünnet-i Seniyye* adlı kitabın tanıtımı. Yazarı M. Said Çekmegil olan bu eseri tanıtımından ziyade müellifinin giriştiği işi övücü sözler sarfetmektedir. Tanıtımın ilk kısmında ise yetiştirdiği akademisyenlerden adlarını vererek bahsetmektedir. Kriter aylık dergisinde yayımlanan bu tanıtım Nisan 1977 tarihinde Okiç'in vefatından sonra yayımlandı.⁴⁸⁴

61. Bu eserler dışında 1970 yılında Ankara'da Millî Eğitim Basımevi'nden çıkan Türk Ansiklopedisi'nin 18. Cildinin 298 ile 300 sayfaları arasında yer alan Hadis maddesi Tayyib Okiç'e atfedilmektedir.⁴⁸⁵

Ancak "Hadis" maddesinin yer aldığı bölümde, aynı cildin diğer bazı maddelerinde olduğu gibi yazar adı yer almamaktadır. Oysa ki maddelerin bir kısmında yazarların ad ve soyadları yer almaktadır. "On Sekizinci Cildin Yazılarını Hazırlayanlar" başlığı ile onun "Te'lif" alt başlığı altında yer alan isimler arasında "Prof. Dr. Tayyib OKIÇ" şeklinde Okiç'in adı da mevcuttur. Bundan dolayı "Hadis" maddesi sözü edilen sayfadaki Okiç ismiyle ilişkilendirilebilir. Ancak İmail Cerrahoğlu "Okiç'in ilmi çalışmaları ve eserleri" ile ilgili çalışmasında, Okiç'in Türk Ansiklopedisi'ndeki diğer yazılarına yer vermesine rağmen "Hadis" maddesine yer vermemiştir. Diğer tarafta ise bu Ansiklopedi'nin 11. cildinin yazarlar sayfasında Okiç'in adı geçmemesine rağmen, Cerrahoğlu'nun verdiği malumata göre "Çayniçe" maddesini Okiç hazırlamıştır. Buna göre İsmail Cerrahoğlu'nun verdiği malumat nazarı itibara alındığında, Ansiklopedi'deki "Hadis" maddesinin yer aldığı ciltte Okiç adının yazarlar listesinde bulunması "Hadis" maddesinin kendisi tarafından yazıldığı anlamına gelmeyebilir. Belki Okiç'in adının yer alması teknik bir hatadan da kaynaklanmış olabilir.

Diğer taraftan Millî Eğitim Bakanlığı'nın bastıracağı İslam Ansiklopedisi'nin 5/I. Cildindeki "Hadis" maddesi ile Tayyib Okiç'e atfedilen "Hadis" maddesi kıyaslandığında aralarında benzerliklerin bulunduğu görülmektedir. Diğer bir husus ise bu Ansiklopedilerin ikisini de yani hem Türk Ansiklopedisi'ni hem de İslam Ansiklopedisi'ni Millî Eğitim Bakanlığı bastırmıştır. İslam Ansiklopedisi'nin incelenen

⁴⁸⁴ Okiç, "Sünnet-i Seniyye adlı kitabın tanıtımı", *Kriter*, Y. 1, S. 12, Nisan 1977, ss. 27-28.

⁴⁸⁵ "Hadis", *TA*, edit. Hasan Eren-Nihad Akay, I-XXXIII, C. 18, Millî Eğitim Basım Evi, Ankara, 1970, ss. 298-300; Okiç hakkında vafayat yazar İsmail Baliç bu maddeyi Okiç'e atfetmektedir. Ayrıca Sülyeman Tülücü de Okiç'in eserleri ile ilgili daha önce yazılmış olan yazılara tamamlayıcı mahiyette olan "Merhum Prof. Tayyib Okiç'in Eserleri Üzerine" aslı makalesinde "Hadis" maddesini Okiç'e atfetmektedir. O Türk Ansiklopedisinde yer alan diğer bazı maddeleri de aynı şekilde Okiç'e atfetmektedir. Bkzn. Tülücü, a.g.m., s. 255.

cildi 1977 yılında basılmış, “Hadis” maddesi 47-54. sayfaları arasında yer almaktadır.⁴⁸⁶ Bu Ansiklopedinin birinci cildi ise 1965 yılında basılmıştır.⁴⁸⁷ Bizim baktığımız Türk Ansiklopedisi’deki “Hadis” maddesinin yer aldığı cilt ise 1970 yılında basılmıştır. O zaman akla şu soru gelmektedir. İslam Ansiklopedisinden daha erken basılan Türk Ansiklopedisi, İslam A.’nden nasıl faydalanabilir. Yapılan araştırmalar sonucunda İslam Ansiklopedisi’nin ilk baskısı 1940 yılına dayanmaktadır. Hatta bu ansiklopedinin birkaç baskısının bulunduğu ve mesela “Hadis” maddesinin bulunduğu 5/I. cildin bir baskısı 1964’te yapıldığı⁴⁸⁸ diğerinin ise daha erken yani 1950 yılında basıldığı tespit edilmiştir.⁴⁸⁹ Buna göre İslam Ansiklopedisi’nin Türk Ansiklopedisi’nden daha erken yazıldığına ve Türk Ansiklopedisi’ndeki “Hadis” maddesi İslam Ansiklopedisi’nin “Hadis” maddesinin bir özeti olduğu şeklindeki tespitlere göre Türk Ansiklopedisi’ndeki “Hadis” maddesinin Tayyib Okiç tarafından değil, İslam Ansiklopedisi’nin “Hadis” maddesinden faydalanılarak yazıldığı söylenebilir. Bu tespit Okiç’in söz konusu maddeyi yazmadığına hükmetmek için yeterli olabilir.

Bunun bu şekilde olması maalesef Okiç’in Türk Ansiklopedisinde yazdığı söylenen diğer bazı maddelerin de Okiç’e aidiyetini tartışmalı hale getirebilmektedir.

Okiç’in çalışmalarına bakıldığında genel olarak makale tipi araştırmaların yoğun olarak yer aldığı görülmektedir. İlmî kapasitesine bakıldığında doğal olarak Okiç’in daha fazla bilimsel araştırma yapması beklendiği söylenebilir. Hatta Okiç’in ilmî birikiminin büyüklüğünü gösteren veya en azından kendisinin ilmî kapasitesinin büyüklüğü hakkında mevcut düşüncüyü 18 Ağustos 1970 tarihli mektup pekiştirmektedir. Söz konusu mektuptaki ifadelerle göre Okiç’ten Yüksek İslam Enstitüleri öğrencileri için Arap Edebiyatı ile ilgili bir kitap hazırlaması bile istenmiştir.⁴⁹⁰ Gerçi dönemin şartları gözönünde bulundurulduğunda Okiç’in çalışmalarına az denilemez. Okiç’in neden daha fazla bilimsel çalışma yapamadığı veya kitap yazamadığı sorusunun cevabını Okiç’in Omer Mušić’e gönderdiği mektuplarda bulmak mümkündür. Omer Mušić’e gönderdiği 1

⁴⁸⁶ Juynbol, Th. W. “Hadis”, **İA**, I-XIV, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, c. 5, ss. 47-54.

⁴⁸⁷ Bkz. **İA** C. I, ancak yapılan araştırmalar sonucunda İslam Ansiklopedisi’nin ilk baskısı 1940 yılında olduğu yönündedir.

⁴⁸⁸ İSAM Kütüphanesi’nde bulunmaktadır; Ayrıca Bkz. Köprülü, Orhan F., “İslam Ansiklopedisi”, **DİA**, c. 23, ss. 43-44, s. 43,44 (1940-1987 yılları arasında yayımlanan İslam Tarihi, coğrafya, etnografya ve biyografi ansiklopedisi).

⁴⁸⁹ Th. W. Juynbol, “Hadis”, **İA**, I-XIV, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1950, c. 5/I, ss. 47-48 ile 49-54, bu baskıda birtakım teknik hatalar nedeniyle hadis maddesinin metni ikiye bölünmüş şekildedir. Bkz. a.y.

⁴⁹⁰ Bkz. Nakičević, a.g.e., s. 106 (18. Ağustos 1970 tarihli mektup).

Mayıs 1966 tarihli mektubunda girdiği ders sayısı ve yaptığı sınavlardan bahsederken bunların onun bilimsel çalışmalarını frenlediğini yazmaktadır. Bu mektuptaki ifadelere göre fakültedeki işleri daha az olsaydı Okiç’’ın daha fazla bilimsel çalışma yapabilecek durumda olduğu rahatlıkla söylenebilir.

c) Tayyib Okiç’in Takdim Yazdığı Eserler

1. “Önsöz”, M. Esad Kılıçer, *İslam Fıkında Rey Taraftarları*, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Cihan Matbaası, Ankara, 1975, ss. VI-VII.⁴⁹¹
2. “Önsöz”, Ahmed İbn Hanbel, *Kitabu’l-İlel ve Marifeti’r-Rical*, neşreden Talat Koçyiğit ve İsmail Cerrahoğlu, AÜİF. Yay., Ankara, 1963, ss. 3-6.⁴⁹²
3. “et-Tasdir”, el-İmam Ahmed İbn Hanbel, *Kitabu’l-İlel ve Marifetu’r-Rical, mea ta’likât ve havâşi l’-Duktur Talat Koçyiğit ve’-Duktur İsmail Cerrahoğlu, min Naşriyyati Külliyyati’l-İlahiyat bi Câmîati Ankara, rakm 49, Ankara, 1963, ss. C-H.*⁴⁹³
3. “Önsöz”, Ahmet Okutan, *Kayseri Umumi Kütüphanesi Raşid Efendi kısmı Usûlü Hadis ve Hadis ilmine ait Arapça Elyazma Eserler Kataloğu*, İstanbul, 1964, ss. I-V.⁴⁹⁴
4. “Birkaç Söz”, Ali Arslan Aydın, *İslam İnançları ve Felsefesi*, C. II, 2. b., İrfan Yay., İstanbul, 1968, c.I, ss. 15-16.⁴⁹⁵
5. “Önsöz”, Hüseyin Atay-İbrahim Atay-Mustafa Atay, *Arapça-Türkçe Büyük Lugat*, Ankara, 1964, ss. XIV-XVI.⁴⁹⁶
6. “Önsöz”, 900. Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle Büyük İslam Hukukçusu Şemsu’l-Eimme es-Serahsi Armağanı, Ankara Üniv. İlah. Fakül. Yay., C. LXIII, Ankara, 1965, ss. I-II.⁴⁹⁷
7. “Önsöz”, M. Z. Sıddıki, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, çevir. Yusuf Ziya Kavakçı, İstanbul 1966, ss. 3-6.⁴⁹⁸

⁴⁹¹ Okiç bu kitabın önsözünü 7. Şubat 1961 tarihinde yazdı bkz. M. Esad Kılıçer, **İslam Fıkında Rey Taraftarları**, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Cihan Matbaası, Ankara, 1975, s. VI-VII.

⁴⁹² Bkz. Nakiçević, a.g.e., s. 46 (Ankara, 20.12.1963 tarihli mektup).

⁴⁹³ Cerrahoğlu, “Prof. Muhammed Tayyib Okiç’in İlmî Çalışmaları ve Eserleri”, s. XXI.

⁴⁹⁴ Cerrahoğlu, “Prof. Muhammed Tayyib Okiç’in İlmî Çalışmaları ve Eserleri”, s. XX.

⁴⁹⁵ Okiç “Birkaç Sözü” 1964’te yazdı, muhtemelen kitabın birinci baskısının çıktığı sene, bkz. Ali Arslan Aydın, **İslam İnançları ve Felsefesi**, C. II, 2. b., İrfan yay., İstanbul, 1968, c.I, ss. 15-16, s. 16.

⁴⁹⁶ Cerrahoğlu, “Prof. Muhammed Tayyib Okiç’in İlmî Çalışmaları ve Eserleri”, s. XX.

⁴⁹⁷ Cerrahoğlu, “Prof. Muhammed Tayyib Okiç’in İlmî Çalışmaları ve Eserleri”, s. XX.

⁴⁹⁸ Bkz. M. Z. Sıddıki, **Hadis Edebiyatı Tarihi**, çevir. Yusuf Ziya Kavakçı, İrfan yay., İstanbul 1966, s. 3,4,5,6.

8. “Önsöz”, Abdulbarı en-Nedvi, (*Kitab ve Sünnnetin Ruhuna göre*) *Tasavvuf ve Hayat*, çev. Mustafa Ateş, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1967, ss. 5-6.⁴⁹⁹

9. “Takriz”, Ömer Faruk Ergin, *Peygamberimiz*, Çiçek Yay., Ankara, 1967, s. 4.⁵⁰⁰

10. “Önsöz”, Süleyman Ateş, *İslam’a İtirazlar ve Kur’an-ı Kerim’den Cevaplar*, 4. Baskı, Arısan Matbaacılık, Ankara, t.y., 5-6 (Önsöz 29 Mayıs 1966 yılında yazılmıştır)⁵⁰¹

11. “Takriz”, İsmail Karaçam, *Kur’an-ı Kerim’in Nüzûlü ve Kırâati*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1974, ss. 3-6.⁵⁰²

12. “Bir Önsöz”, M. Said Çekmegil, *Sünnet-i Seniyye (Yüce Yol)*, Malatya, 1974, s. 5-6.⁵⁰³

13. Bunlardan başka Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin 1965, 1967 ve 1969 yılındaki Mezunları Albümlerine ve Konya Yüksek İslam Enstitüsü’nün 1968 ve 1969 Mezunları Albümlerine yazdığı önsözleri de bulunmaktadır.⁵⁰⁴

d) Okiç’in Tamamlayamadığı Eserler

Okiç’in yayımladığı eserler dışında, ilgis alanına giren konular hakkında da malzeme toplamaktaydı. Aşağıda bazı ilavelerle İsmail Cerrahoğlu’nun tespitine yer vermek istiyoruz:

(1) Bosna’da Kalan Materyaller

1.Osmanlı İmparatorluğu devrinde, Bosna ve Hersek hariç, Yugoslavya’nın diğer mntıklarında yaşamış bulunan edebiyata, ilme, tarihe ve siyasete mensub zevâtın terceme-i halleri.

2.Osmanlı İmparatorluğu Devrinde, Bosna Hersek müstesna, Yugoslavya’nın diğer mntıklarında bulunan muhtelif mebânî (Cami, medrese, tekke, kütüphane, hamam, imaret, han, köprü, kale...) hakkında bilgiler.

⁴⁹⁹ Bkz. en-Nedvi, Abdulbarı,(*Kitab ve Sünnnetin Ruhuna göre*) **Tasavvuf ve Hayat**, çev. Mustafa Ateş, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1967, s. 5-6.

⁵⁰⁰ Bkz. Ergin, Ömer Faruk, **Peygamberimiz**, Çiçek Yay., Ankara, 1967, s. 4.

⁵⁰¹ Bkz. Ateş, Süleyman, **İslam’a İtirazlar ve Kur’an-ı Kerim’den Cevaplar**, 4. b., Arısan Matbaacılık, Ankara, t.y., s. 5-6.

⁵⁰² Bkz. Karaçam, İsmail, **Kur’an-ı Kerim’in Nüzûlü ve Kırâati**, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1974, s. 3,4,5,6.

⁵⁰³ Bkz. Tülücü, a.g.m., s. 256.

⁵⁰⁴ Tülücü, a.g.m., s. 255-256.

- 3.Üsküp'te Kurşunlu Han hakkında tarihi etüd.
- 4.Corpus inscriptionum arabicarum (Yugoslavya'da Arap harfleriyle Arapça, Türkçe, Farsça kitablar).
- 5.Yugoslav dillerinde kullanılan arapça, türkçe, farsça kelimeler.
- 6.Kuzey Yugoslavya'daki, Milâdın X.cu asrından XIV. Asrına kadar bulunan ehemmiyetli bir müslüman grubu (tarihi etüd).
- 7.Yugoslavyada Osmanlı Tarihi Edebiyatı ile ilgili yazma eserler ile vesikaları ihtiva eden kütüphane, müze ve arşivler.
- 8.Yugoslavya'da neşredilmiş bulunan Türkçe kitap, gazete ve mecmualar ile Türkçe'den tercüme edilmiş eserlerin bibliyografyası.⁵⁰⁵

(2)Türkiye'de Toplamaya Çalıştığı Ancak Yarıda Kalan Materyaller

- 1.Türkiye'de gömülü, ileri gelen Bosna Müslümanları (Mezar kitabeleriyle).
 - 2.Türkiye'de Bosna Müslümanlarının ileri gelenleri tarafından inşa ettirilen abideler.
 - 3.İstanbul Kütüphanelerinde bulunan Bosna ve Hersek müelliflerinin yazma eserleri.
 - 4.Türkiye arşivlerinde bulunan Bosna ve Hersek tarihi ile ilgili vesikaların hülasası.
 - 5.Bosnalı Hilmi Baba'nın siyasi tarihe âit iki risalesi (Meclisi Meb'usana ve Bosna – Hersek Müslümanlarının hicretine dâir Arapça ve Türkçe risaleleri) edisyon kritik ve izahat.
 - 6.Peçevi'ye göre Rüstem Paşa (ve bu vesile ile Peçevi tarihinin yeni bir edisyon kritiğine olan ihtiyacı hakkında makale).⁵⁰⁶
 7. İslam Eulogyası – Salavat duası ile ilgili bilgi topladığı ve bu konu ile ilgili bir çalışma planladığı görülmektedir.⁵⁰⁷
 8. “Bosnia and Hercegovina” maddesini Urdu İslam Ansiklopedisi için hazırlamakta olduğu Okiç'in bir mektubundan anlaşılmaktadır.⁵⁰⁸
- İsmail Cerrahoğlu'nun aktardığı bilgilere göre Okiç, birkaç seneden beri Hasan Aganitsa üzerinde durmakta ve bu halk hikayesinin dünya edebiyatına tesirini inceleme

⁵⁰⁵ Cerrahoğlu, “Prof. Muhammed Tayyib Okiç'in İlmî Çalışmaları ve Eserleri”, s. XXII-XXIII.

⁵⁰⁶ Cerrahoğlu, “Prof. Muhammed Tayyib Okiç'in İlmî Çalışmaları ve Eserleri”, s. XXIII.

⁵⁰⁷ M. Said Hatiboğlu Arşivi, Tayyib Okiç dosyası.

⁵⁰⁸ Bkz. EK 72

hazırlıkları içerisinde idi. Dünyanın her köşesinde Hasan Aganitsa ile ilgili delil topluyordu. Vefatlarından sonra Hasan Aganitsa ile ilgili bol miktarda belge, Yugoslavya'ya ait arşiv vesikaları ile bazı müsteşriklerden yapmış olduğu Boşnakça tercüme, kardeşlerine teslim edilmiştir.⁵⁰⁹ Eserler bölümünde yer verilen "Hasanaginitsa" şiirini Türkçe'ye tercüme ederek Saraybosna'da "Hasanaginica" adıyla yayımlanan kitapta yer almaktadır. Bundan Başka Hulusi Kılıç ile yapılan röportajdan ve Said Hatipoğlu'dan alınan Okiç dosyasından aldığımız bilgiye göre Okiç misyonerlik faaliyetleri ile ilgili bilgi toplamakta ve o faaliyetleri basından takip etmekteydi.

e) Tayyib Okiç'in Diğer Müelliflerin Eserlerine Katkısı ve Yardımı⁵¹⁰

Tayyib Okiç, iletişim kurduğu arkadaş ve dostlarına araştırma esnasında kendisinden yardım talebinde bulunanlara yardım etmekten geri çekilmemiştir. Okiç'in yardım ettiği bazıları bunu unuttuysa da, unutmayanlar bu yardıma kendi eserlerinde işaret etmişlerdir. Buna bir kaç örnek vermek gerekirse:

1. René Pelletier, Sarajevo et sa région, Paris 1934: Osmanlı İmparatorluğunun siyasî, ilmî, edebî hayatındaki Bosna Hersek Müslümanlarının dilinde kullanılan Şark Kelimeleri hakkındaki doktora tezi için yapılan yardım,
2. Dr. Haralampija Polenakoviç, Orientalni Elementi u Aromunskom Goveru, Üsküp, 1940. Polenakoviç'in Makedonya Aromunlarının dilinde kullanılan Şark Kelimeleri hakkında doktora tezi için yapılan yardım.
3. Dr. Radoslav Veşoviç, Pleme Vasojeviç, Sarajevo, 1936: Veşoviç'in Vasojeviç kabilesine ait etnolojik etüdünde bazı Kur'an ayetlerinin tercümesi.
4. Edhem Miralem, Uzroci Sudbina, Sarajevo, 1935: Miralem'in Mukadderatın sâikleri adındaki etüdünde bazı Kur'an âyetlerinin tercümesi.
5. Louis Massignon, Annuaire du Monde Musulman, Paris, 1929, IIIe édition (Notes rectificatives: Masinyon tarafından neşredilen Annuaire'de Yugoslavya Müslümanlarına âit makaleye dâir tashih notları.
6. Prof. Dr. Münir Aktepe, Kosova: İsl. Ans. İstanbul 1955, VI. 869-876.
7. Prof. Dr. Ahmed Cevad Eren, Mahmud II zamanında Bosna-Hersek, İstanbul, 1965.
8. İbrahim Hakkı Konyalı, Koca Sinan, İstanbul, 1948 (s. 35, not 2).

⁵⁰⁹ Cerrahoğlu, "Prof. Muhammed Tayyib Okiç'in İlmî Çalışmaları ve Eserleri", s. XXIII.

⁵¹⁰ Bkz. Cerrahoğlu, "Prof. Muhammed Tayyib Okiç'in İlmî Çalışmaları ve Eserleri", s. XXIII-XXIV.

9. Kemal Edib Kürkçüoğlu, Kanununun Bali Beğe gönderdiği Hatt-ı Hümayûn (Dil ve Tarih – Coğrafya Fak. Derg. Ankara 1950, VIII. 226, not 6).
10. Prof. Vladimir Minorsky, A Soyurgical of Qasım b. Jahangir Aq-Qoyunlu (Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, IX/4, p.. 927);
11. Ognjanoviç'in Galiçnik (Makedonya) ve Havalisinde Kullanılan Şark kelimelerine dair etüd (Tahlil ve Tashih) Üsküp, 1939.
12. Prof. Necati Lugal – Doç.Dr. Aydın Sayılı, Farabının Tabiat İlminin Kökleri Hakkındaki Yüksek Makaleler Kitabı (Belleten, Ankara, Ocak, 1951, XV, 57, s. 82).
13. Prof.Dr. Gotthard Jaschke, Mitteilungen (Die Welt des İslams, Leiden 1952, II/2, s. 135, Nechtrag zu s. 132, art. 11, abs, 2); Aynı müellif, Die Imam – Ehe in der Türkei (ay. Mec. 1955, IV/2-3, s. 170, not 4, s. 173, not 1); Aynı müellif, Die Heutige Lage des Islams in der Türkei, (ay. Mec. 1961, VI/3-4, s. 188, not 2);
14. Prof. Dr. Bernard Lewis, Studies in the Ottoman Archives (Bulletin of the school of Oriental and African Studies, University of London, 1954, XVI/3, s. 33, not 1).
15. Prof. Dr. Ettore Rossi, “Çelebi” kelimesi hakkında Ebu’s-Su’ûda atfedilen bir Fetva (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, Ankara 1954, s. 14, not).
16. Adem Handziç, Bosanski Namjesnik Hekimoğlu Ali Paşa (Prilozi, Sarajevo, 1955, V. ss. 137, 157 not c, 165, 172, 174 not).
17. Ömer Muşiç, Treca Poslanica Şeyha Muhammeda iz Uzice (Prilozi, Sarajevo, 1960, VIII-IX, s. 13).
18. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, Bostan’ın Süleymannamesi (Ferdiye atfedilen eser) Belleten, Ankara, Nisan 1955, XIX, 74, s. 156, not, 55)⁵¹¹
- 19) Prof. Dr. Mario Grignaschu, İbn Sab’in, al-Kalamu ala’l-Masaili’ç-Çıkkılliyati-Trattato sulle Domande Siciliane, Domando II, Traduzione et Commento, Palermo, 1956 (Estratto dall Archivio Storico Siciliano, seri III, vol VII, pp. 14, 22, 84, 89, 91); Aynı müellif, Quelques Spécimens de la Littérature Sasanide, Conserves dans les Bibliothèque d’Istanbul (Extrait du journal Asiatique, Paris, Anné 1966, p. 11).
20. Dr. Friedrich Selle, Prozessrecht des 16. Jahrhunderts im Osmanischen Reich, Wiesbaden 1962, p, 7, not 1, p, 113.

⁵¹¹ Yurdaydın, H.G., “Bostan’ın Süleymannâmesi,” **Türk Tarih Kurumu Belleten**, C. XIX, S 74, Millî Eğitim Bakanlığı yay., Ankara, 1955, ss. 137-202, s. 156 (dipnot 55).

21. Prof. Dr. Muhammed Hamidullah, LE Coran, Traduction Integrale et Notes, Paris, 1964 (Intraduction – Liste des Traductions du Coran en Langues Européennes, p. LII-LIII, Bosniacque, p. LXIII, Serbe); Aynı müellif, Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahifa-i Hemmam ibn Münebbih (Türkçeye çeviren, Kemal Kuşçu) İstanbul 1967, s. 10.

22. Saraybosnalı “Koca Müverrih” Hüseyin Efendinin “Bedaiu’l-Vakâi” adlı iki cildlik eserinin tıbbi basım olarak A.-S. Tveritnova tarafından Moskovada 1961 tarihinde neşredilmesi vesilesiyle Fâik Reşid Unat’ın Türk Tarih Kurumu Mecmuası olan Belleten’de çıkan (XXVII/106, 309-327, 1963, Ankara) tanıtma yazısı ile aynı müellifin daha evvel neşrettiği “Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu” (genişletilmiş üçüncü basım, Ankara 1959 (Türk Tarih Kurumu Yayınlarından) s. 173.

f) Tayyib Okiç’ten ve Eserlerinden Bahseden Matbuat⁵¹²

1. Mekke: Barîdu’l-Hicaz gazetesi;
2. Kahire: Kullu Şay’in ve’-d-Dunya mecmuası ve el-Belâğ gazetesi;
3. Dımaşk: Elif-Ba gazetesi;
4. Beyrut: al-Ahdu’l-Cadid gazetesi;
5. Cezâir: en-Necâh gazetesi ile el-Belâğu’l-Cezâiri gazetesi;
6. Tunus: el-Âlemu’l-Edebiy mecmuası;
7. Berlin: Der Nahe Osten mecmuası;
8. Zagreb: Odbor ile Zagreber Tagblatt gazeteleri;
9. Belgrad: Srpski Knjizevni Glasnik iel Starinar mecmuaları ve Politika,
10. Pravda ile Vreme gazeteleri; Visoko: Franjevački Vijesnik mecmuası;
11. Sarajevo: Pregled, Gayret, Novi Behar ve el-Hidaye mecmuaları ile Slobodna Rijeç, Novo Vrijeme, Jugoslavenska Pošta, Jugoslavenski List, Veçernja Pošta ile Preporod gazeteleri;
12. Skoplje (Üsküp): Juzni Pregled mecmuası.

Tayyib Okiç Bosna Hersek’teki Medrese ve İlahiyat Fakülteleri’nde ders müfredatında Boşnak Alimi olarak günümüzde yer almakta ve okutulmaktadır.

Okiç’in hayatı, ilmî ve ahlakî şahsiyeti, öğrencileri, meslektaşları ve diğer insanlarla ilişkilerini daha iyi tanıyabilmek için, günümüzde yaşayan ve onu tanıyan,

⁵¹²Bkz. Cerrahoğlu, “Prof. Muhammed Tayyib Okiç’in İlmî Çalışmaları ve Eserleri”, s. XXVII-XXVIII

gerek Türkiye'de gerekse yurtdışındaki kişilerle röportaj yapmanın faydalı olacağını düşündük. Aşağıda Okiç hakkında yaptığımız röportajlara yer verilecektir.

III. OKIÇ HAKKINDA RÖPORTAJLAR

A.OMER EMİN REDŽEPAGIĆ'LE RÖPORTAJ⁵¹³

Behlül Kanaqi: Sayın Omer Redžepagić (Recepagić), siz Tayyib Okiç'in Üsküp'teki Kral I. Aleksander Medresesi'ndeki öğrencisiydiniz. Okiç'i ne kadar hatırlıyorsunuz?

Omer Redžepagić: Tayyib Okiç, her açıdan bir beyefendi. Bana sadece birinci sınıfta Kur'an dersi verdi, diğer sınıflarda ise Arapça dersi veriyordu. Bizim Arapça veren iki hocamız vardı, biri birinci, üçüncü ve yedinci sınıflarda; ikincisi ikinci, dördüncü ve sekizinci sınıflarda veriyordu. Hatırladığım kadarıyla Tayyib Okiç ve Abdullah Mahmudagić, bu ikisi Cezayir'de okudular, onun için de hem Arapça'yı hem de Fransızca'yı mükemmel derecede biliyorlardı. Benim sadece birinci sınıfta derslerime gelmişti.

B.K.: Medrese kaç senelikti?

O.R.: Medrese sekiz senelikti. Dönemin Yugoslavya'sında medresemiz en iyi okuldu, Yugoslavya'da daha iyi öğrenci yoktu. Çünkü biz iki program okuduk. Dönemin Yugoslavya Kraliyeti'ndeki düz lise programı ile dinî program. Bu sebeple bizim çok uğraş vermemiz gerekiyordu. Biz Fransızca, Almanca, Latince, Arapça ve Türkçe okuduk. Biz medreseden Yugoslavya'daki herhangi bir düz liseye (fakulte'ye) geçebilirdik. Ancak bizim medresye diğer liselerden kimse geçemezdi, çünkü onlar Kur'an, Arapça, Hadis, İslam Hukuku, İslam Tarihi okumuyorlardı. Böylece onlar yatay geçiş yapamıyordu.

B.K.: Medreseniz orta okul (lise) düzeyinde miydi?

O.R.: Evet, o zaman ilk okul dört senelikti, orta okul ise sekiz senelikti. Bugün ise ilk sekiz senelik orta (lise) dört seneliktir.

B.K.: Dersler hangi dilde yapılıyordu?

O.R.: Sırp Dilinde yapılıyordu.

B.K.: Makedonca yok muydu?

⁵¹³ Bu röportaj Omer Emin Redžepagić'le (Recepagić), Karadağ'ın Ülgün şehrinde 01.06.2008 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

O.R.: Yok, nerede! O zaman hiç kimse Makedonca diyemezdi bile. Tüm Makedonlar Sırp olarak yazılıyordu.

Sadik Pelinkovic: Boşnaklar da ya Sırp ya Hırvat!

B.K.: Hangi yıllarda orada bulundunuz?

O.R.: Ben orada 1936'dan 1941'e kadar bulundum. Yani 1936 yılında kaydımı yaptım.

B.K.: Tayyib Okiç size sadece Kur'an dersi mi verdi?

O.R.: O bana daha sonra ders vermedi. Bir komşum var Sadık tanıyor onu, benden yaşlıdır, ona Arapça dersi verdi, sınıf öğretmenliğini yaptı.

Şimdi ben sana bir şey anlatacağım. Birinci sınıfta (Okiç) bize küçük hoş kitapçıklar verdi: Onlarda birkaç tane dua vardı: elham, kulhuvallah şimdi hepsini bilmiyorum. Bize de onları ödev verdi, öğrenelim ve okuyalım diye. Ben de verdiği ödevi ezberledim ve şimdi (sınıfta) sıranın bana gelmesini sabırsızlıkla bekliyorum ki ezberlediğimi göstereyim diye. Nihayet bana sıra geliyor, ama ben Plav'dan (Karadağ'ın bir şehri) gelmişim, telaffuz yok bende, o ağız ve boğaz telaffuzu, ve böylece bismillahirrahmanirrahim demek yerine ben bismillahi ramani raim diyorum. Hocam ise bana hafifçe başıma vurdu, ben ikinci defa, o yine vurdu. En son ben masaya zıplayıp, kitapçığı yırtarak yere atıyorum. Hoca ise diğer öğrencilere sormaya devam ediyor, beni ise rahat bırakıyor. Ders bitince, bana ben gidiyorum dedi. Beni okuldan atacıklarını düşünüyordum, ancak o zaman da çok üzülüyordum, zaten o yaz babam vefat etmişti. Beni alıp öğretmenler salonuna götürdü. Bir dolabı açıyor ve bana aynı kitapçığın yenisini veriyor. Diğer öğretmenler de salona girince, onlara benim nasıl masaya zıpladığımı, ve öğretmenle dövüşecek duruşu aldığımı anlatıyor. Öğretmenler de bana ödevi bilip bilmediğimi soruyorlar. Ben ise onlara onu ezberlediğimi söylüyorum. Onlar ise hadi bakalım seni bir dinleyelim diyorlar. Ben de herkesin önünde söylüyorum. Onlar ise gülmeye başladılar, tabi benim telaffuzum yok, onlar bunu görüyor, ben öğrenmişim ama gerektiği gibi değildi. Neyse o (Tayyib Okiç) başımı okşayarak yeni kitapçığı verdi. Ben de çıkıyorum ve o salon çıkışında bizim öğrencilerin kaldığı aşağıdaki kısma merdivenler iniyor, bu avludan ise diğer binanın sınıflarına giriliyor. Bizim medresemizin 3 dört binası vardı, birinde öğretmenler, öğretmen salonları, ofisler, ikincisinde yatak odaları, üçüncüsünde bizim okuduğumuz sınıflar böylece üç, dört bina vardı. Arkadaşlar her şeyin bittiğini sanmışlar, yani benim okuldan atıldığımı, ben ise kitapçığıyla balkona bir galib

gibi çıkıyorum. Ne oldu diye hemen soruyorlar, ben de böyle, şöyle oldu diye anlatıyorum.

Şimdi ben onu o zaman anlayacak düzeyde değildim, Okiç'in ne kadar büyük bir şahsiyete sahip olduğu. Ben zıplayacağım, onunla dövüş duruşu alacağım, kitapçığını yırtacağım, en azından içindekiler dualardı, yani kutsal bir şeydi. O ise bu olaya çocuk yaptı, çocuktur diye bakarak ceza vermediği gibi şöyle saçımdan bile çekmedi. O günden beri ona karşı büyük bir saygım vardır, o gerçekten bir beyefendi, hem gürlentü olarak hem de insan olarak.

B.K. Kitaplarınız var mıydı?

O.R.: Tabi ki kitaplarımız vardı. Çok iyi hatırlıyorum bizim kırmızı bir kitabımız vardı, güzel kapaklıydı, yani 30, 40 sayfası vardı. Ancak biliyor musun bizi 1941'de kandırdılar, evinize gidin siz, 10 gün sonra dönersiniz diye söylediler. Biz o kitaplardan hiç birşey eve götürmedik. Yugoslavya çöktü, Bulgarlar girdiler Üsküp'e ve birçok şeyi ateşe verdiler. O kitaplardan bir şey saklayamadım diye o gün bugündür üzülüyorum.

B.K. Yani Medrese'yi savaştan dolayı bitiremediniz?

O.R.: Hayır, bitiremedim. 1941 yılında ben beşinci sınıftaydım, o da bugünkü lisenin birinci sınıfına denk geliyordu.

B.K.: Dersleri nasıl işliyordu?

O.R.: Onlar olağanüstü öğretmenlerdi. Hepsi; Matematikçi, Sırp, Arap Dili hocaları olarak. Mesela bizim Anica Rebac (Anitsa Rebats) hocamız vardı, Hasan Rebac'ın eşi. Hasan Rebac Vakıflar Müdürüydü, hanımı ise Hırvattı, ancak Hasan ile evlendi. İkinci Dünya Savaşı'dan sonra Belgrad'taki Felsefe Fakültesi'nde ders verdi. Dönemin Yugoslavya'sında en zeki kadınlardandı. Kocasını vefat ettiğinde kendisi intihar etti. Kağıt parçası bırakmış, Hasan'sız hayatının bir anlamının kalmayacağını yazmıştı. Yunanca, Eski Yunanca, Latince, eski Latince, Eski Çağ Tarihi, Orta Çağ tarihi biliyordu. Çok değerli insalardı, savaştan sonra hepsi Belgard'taki fakültelere gittiler. Vido Vatkoviç Belgrad Profesörlerindedir.

Bizim öğrenciler medreseden okuduğu dilleri öğrenmiş olarak çıkıyordu, Fransızca, Almanca biliyordu ve herhangi bir fakültede, tıp, hukuk, vs. en iyi öğrencilerdi. Mesela Alo Nikoçeviç benden biraz yaşlıdır, Priştine'de yaşadığını düşünüyorum.

B.K.: Ders verirken özel bir metodu var mıydı? Kitapları mı takip ediyordu yoksa kendisinin de eklediği olur muydu?

O.R.: Ben söyledim sana, o bana sadece Arapça dersi verdi ve uzun süre benim hocam olmadı. Ancak bunu söylemek istiyorum ki onların hepsi çok yetenekli insanlardı, gerçek bilimadamıydılar, sadece lise öğretmeni değillerdi. Savaştan sonra hayatta kalanlar fakültelerde hocalık yaptılar.

B.K.: Okiç kendi davranışlarıyla örnek oluyor muydu?

O.R.: Çok beyefendi, her zaman güzel giyinimli idi ve her zaman fes taşıyordu, tam bir beyefendi. Ben o zaman küçüktüm, onun kadınlara düşkünlüğü olup olmadığını söylemem. Ancak kadınların kendisine (Okiç'e) çok baktıklarını bizden büyük öğrenci arkadaşlarımızdan duyuyorduk. Geçekten yakışıklıydı. Bana anlattığı dersler kitaptandı, ben henüz küçüktüm bunu anlayabilmem için, belki benden yaşlı öğrenciler bunu bilirlerdi. Hocaların hepsi birbirine karşı saygılıydılar, onların arasında herhangi bir husumetin olduğunu asla duymadım.

B.K.: Oryantalistler hakkında konuşmasını hatırlıyor musunuz?

O.R.: Hayır.

B.K.: Nasihatlarda bulunuyor muydu?

O.R.: Bana karşı davranışıyla gösterdiği nasihattan daha iyi nasihat nerede bulursun! Ben o zaman çocuktum, ancak o benim saygımı kazandı, o kadar ki bana o 3-4 metre yükseklikteki balkondan “atla dese”, ben onun için atlardım. Çünkü davranışıyla beni kendine hayran bırakmıştı. Okuldan atsaydı, ben o gün bugündür ondan nefret edecektim, ancak tersi oldu. O insanî davranış gösterdi. Ölmüş olmasına rağmen ona saygı duyuyorum, o gerçekten beyefendi. O kendi davranışıyla ne kadar gerçek bir insan olduğunu göstermiş oldu. O nasihat vermeyi biliyordu, doğru yolu göstermeyi, o sadece ders hocası değildi. O zaman bizim tüm hocalarımız çok bilgiliydiler.

B.K.: Öğretmenler Tayyib Okiç'e karşı nasıl davranıyorlardı? İyi davranıyorlar mıydı?

O.R.: Tabi ki. Hepsi birbirlerine karşı saygılı davranıyorlardı. Onların kavga ettiklerini veya notlar hakkında anlaşamadıklarını duymadım, onlar çok zekiydiler.

B.K.: Sınıfa girdiğinde derslere nasıl başlardı?

O.R.: Zor hatırlarım, o çok eskide kaldı, yanılabilirim, o zaman henüz çocuktum. O sene benim babam vefat etmişti. Ben Plav'da oturuyordum, Plav'dan da medreseye gittim. O senenin Ağustos ayında babam vefat etti, ben ise ağustosun sonunda okula gittim, o yurtta yiyorduk, içiyorduk, uyuyorduk, okuyorduk. Bizim askerler gibi

üniformamız vardı. Çorapları, çamaşırları, gömlekleri, takımları, mendilleri, kış çeketlerini, bunların hepsini bize devlet veriyordu, tabi devlet burslusu olan, olmayan ise kendi cebinden ödüyordu.

B.K.: Özel anlamda İslam dini hakkında yorumda bulunuyor muydu?

O.R.: Belki de konuşmuştu! Ne bileyim! Ben sadece onun davranışına göre değerlendirmede bulunuyorum. İnsan olarak tam bir Müslüman örneği idi, kendisinden iyilik yayılıyordu. Onun öğrencilere karşı davranışı, çalışmaya karşı tavrı onun ne kadar büyük bir insan olduğunu göstermektedir. O, kulaktan çekmeyi bir tarafa bırak, öğrencilerine bağırma bile bilmiyordu.

B.K.: Kitapçıktaki harfler Arapça mıydı?

O.R.: Arapçadır. Zira biz o şekilde Kur'an ve Arapça da okuduk.

B.K.: Sadece ezbere mi veriyordu duaları yoksa tercüme de soruyor muydu?

O.R.: O ezberlememize izin vermiyordu, ilk olarak iyi okumamızı istiyordu, ondan sonra dua olarak ezberlememizi istiyordu: Ondan sonra ise bize açıklama yapıyordu, işte bu dua bunun için, namaz kılındığında okunur ve saire, ve saire.

B.K. Öğretmenliği dışında okul dışı faaliyetlerde bulunuyor muydu?

O.R.: Hayır, o okulda öğretmendi ve aynı zamanda da belletmendi. Belletmen olarak oturması için devletin tahsis ettiği dairesi vardı. Okula yakındı, yemeği okul hazırlıyordu, bize yemek yapan aşçılar ona da yapıyordu. Okulumuzun kuryeleri ona yemeği götürüyordu. Özel tencereler içinde, yani oturduğu daireye. Bunlar belletmenliğin getirisiydi.

B.K.: Yani o aynı zamanda belletmendi?

O.R.: Genelde bizim belletmenler genç adamlardı, çünkü okula ve yurda bağlı olmaları gerekiyordu. Mesela bizim öğleden sonra 4 ile 6 arası zorunlu etüd vardı, 6 ile 7 arası akşam yemeği ve teneffüs, 7 ile 9 arası zorunlu etüd, saat 9'da ise yatağa/uyumaya gidiyorduk. İşte o burada düzeni sağlamak için kalıyordu. Bizim gibi ilk sınıflarda, o gözetmen olarak bizden yaşlı öğrencileri sukuneti sağlamak için tayin ediyordu, biz gürültü yapmayalım, birbirimizi rahatsız etmeyelim diye. Biz ders gördüğümüz sınıflarda etüde devam ediyorduk, bizim okul çantamız yoktu, onlara ihtiyaç yoktu. Çünkü kitaplar sınıfta duruyordu, onun için de sukunetin hakim olması gerekiyordu. Böylece o disiplini sağlıyordu, aynı zamanda bilmediğimiz bir konu olduğunda bize anlatması için kendisine herhangi bir ders ile ilgili sorular sorardık. Böylece onlar daha çok çalışmamıza yardım

ediyorlardı. Çünkü biliyorsunuz, öğrenci öğrencidir, çocuk çocuktur onları serbest bıraksan bu rahatsız eder, o rahatsız eder, bu şekilde ise sessizlik olur. Bir tek şeye izin vardı, ihtiyaç halinde zamanında dönmek şartıyla dışarı çıkabiliyorduk. Ayrıca çözemediğimiz bir ödev olduğunda sorabilirdik, o bilmediğinde kendi sınıfına 7. veya 6. Veya 8. Sınıflara gidip bilenlere sorardı, böylece onlar bir şekilde bize belletmenlik yapıyorlardı.

Bizim toplam olarak yani 8 sınıfta, birden sekize kadar hiçbir zaman 100 öğrenci sayısına ulaşamadık. Mesela birinci sınıfta 30-35 öğrenci kaydını yaptırıyordu, sekizinci sınıfa vardığında ise 10 ya da 12 öğrenci kalırdı. Mezuniyette seçicilik sertti. Birinci sınıfta ise 30, 35 veya 40 öğrenci yazılır, yavaş yavaş mezuniyete yaklaştıkça sayı düşüyordu 10, 15... veya 18 olduysa fazla olmuş demektir. Güçlü bir seçicilik sistemi vardı. Orada öğrenmen, çalışman gerekiyordu, bilmen gerekiyordu, öğrenmek istemediyse bitti yani, ya öğrenirsin ya da okulu bırakırsın. Bizim 4 saat zorunlu etüdümüz vardı, artı günler güzelleştiğinde yani, bizim askerler gibi sabah saat altıda zil ile kalkmamız gerekiyordu. Biz ise bazen saat 3'te bile kalkıyorduk, birbirimizi uyandırıyorlardık, yakında bir park vardı, oraya gidip ders çalışıyorduk, çünkü başka türlü yetişemiyorduk, çift program yani.

B.K.: Haftada kaç gün okulunuz vardı? 5 gün mü?

O.R.: Hayır, biz okula 6 gün gidiyorduk, Cuma günü tatildi, Pazar günü ise Cuma yerine ders görüyorduk. Cuma günü 10'a kadar, tam bilemiyorum 9'a kadar ders çalışıyorduk, saat 9'da ise dinlenmek ve abdest almak için, hazırlanmak için, ayakkabılarımızı, pantolonlarımızı temizlemek için vakit ayrılıyordu. Çünkü biz çocuklar oyun oynuyorken pantolonlarımızı ve ayakkabımızı kirletiyorduk. Bu şekilde Cumaya hazırlanıyorduk, temiz olarak gidelim diye.

B.K.: Okulun müdürü Müslüman mıydı?

O.R.: Evet Müslüman'dı, Ahmet Mehmetbaşıç, büyük bir şahıs, büyük bir entellektüeldi.

B.K.: Tayyib Okiç'in kimseyi eleştirdiği oluyor muydu?

O.R.: Hayır, hiç kimseyi eleştirmiyordu.

B.K.: Namazları nerede kılıyordu?

O.R.: Ben bilmiyorum, inanıyorum ki namazları evinde kılıyordu. Şimdi ise tam olarak kılıyor muydu, kılmıyor muydu bilemeyeceğim. Bir şey anlatabilirim. Yarıyıl

mezuniyeti idi, o zaman yarıyıl mezuniyet sınavı da vardı. Ben de bu mezuniyet sınavını verip neredeyse en iyi öğrencilerden oldum. Ancak bana evden para gelmediği için - abim geçikti, zira tren bileti alınması gerekiyordu - ben mezun olanlarla kaldım, Belgrad'tan, Yugoslavya Eğitim Bakanlığı'ndan temsilci gelmişti o zaman. Sana söyledim ya belletmenler medreseye yakın bir evde oturuyorlardı, medreseyi gözetebilmek, kontrol edebilmek için. Ben eve gitmek için paranın gelmesini bekliyordum; o ikisi yani Tayyib Okıç ile Fahrudin Pahçevi matematik dersi veriyordu, Gorajde'dendi, bunlar bir evde oturuyorlardı. Bunlar beni üzüm ya da başka bir şeyi gidip satın almam için çağırıyorlar, zannederim 50 dinar verdiler, gümüş renkli bir kağıt para, ben de güzelce gidip satın alıyorum ve o ikisine para üstünü veriyorum. Onlar daha önce bana sormuşlar niye eve gitmedin de burada kalıyorsun diye. Çünkü sınavları bitirmiştım. Ben ise onlara, param henüz gelmedi diye cevap verdim. Babam vefat etti, abimin göndermesi gerekiyordu ama o da gecikti, onun için bekliyorum, onlar ise bana al şu parayı, ben ise hayır diye söylüyordum.

B.K.: Yani onlara geri götürdüğün para üstünü sana verdiler?

O.R.: O büyük bir paraydı, ben belki bir ya da iki dinar harcamıştım o ise 50 dinardı. Ben hayır diyorum, kaçmaya çalışıyorum, onlar ise beni tutup ya alacaksın ya da başka çare yok diye ısrar ettiler. Ben de almak mecburiyetinde kaldım. Ben okula gidince orada çalışan o hizmetçiyle karşılaşıyorum, postaneye gitmiş ebeveynlerin gönderdikleri mektup ve saireleri getiriyordu. Adı Bogdan'dı, bak paran geldi diye bana seslendi, 10 dinar bana evden gelmişti. Bu 50 dinardan kalan küsur, yani ben sadece bir ya da iki dinarı harcamıştım. Belletmenlere gidip bana verdikleri parayı geri vereceğim. Onlar durup gülmeye başladılar, biz bunları geri vermen için vermedik sana, bunlarla bir şey satın al seninkilerini sevindir, ben de geri vermedim. Ben sonra şehre çıkıp kız kardeşime bir şey aldım, bekar kızkardeşim vardı ve benden genç erkek kardeşim de vardı. Ben de böylece onların verdikleri para ile herkese bir şeyler aldım.

Görüyor musun ne kadar büyük insanlardı, bana para vermeleri için güya onlara birşeyler alayım diye beni çağırıyorlar, doğrudan verselerdi ben almazdım parayı, bu şekilde bile zorla verdiler parayı, bana yani koridorda beni yakalayarak. İşte onlar böyle adamlardı.

B.K.: Buna benzer anlatımları Okıç'ın Türkiye'deki öğrencileri de anlatmaktadırlar.

O.R.: Ben bunu bizzat yaşadım, üzüm veya neydi tam hatırlayamıyorum neyse, kendilerine almak için beni çağırdıklarında, ben gidip aldım. Onlar ise parayı al diye tutturdular, ben hayır dedim, ben kaçmaya çalıştım, onlar beni yakaladılar, ve parayı al başka çaren yok diye ısrar ettiler. Ancak şu komikti, abimin gönderdiği parayı alınca bana verdikleri parayı geri vermem için onlara geri gittim, onlar ise şaşırıyorlar ben parayı niye geri veriyorum diye. Ben de sonra gittim herkese, kardeşlerime ve diğerlere birer hediye aldım. Bunlar büyük adamlardı, ilk önce insan olarak sonra profesör olarak çok yetenekliydi. Gerçekten tam profesördüler.

B.K.: O dönemden sizde yazılı bir şey kaldı mı? Bir defter veya not?

O.R.: Hayır, ancak ben yıllığı bulmaya çalışacağım, bulabilirsem tabi. Çünkü bize, evinize bir hafta on günlüğe gidin sonra dönersiniz demişlerdi. Kitapları taşımayın Üsküp'ten, burada bırakın nasıl olsa birkaç gün sonra döneceksiniz dediler. Nerede dönmek, Yugoslavya çöktü, Bulgarlar gelip herşeyi talan ettiler, yaktılar. Onun için kitaplarımdan bir şey saklayamadığımdan dolayı o gün bugündür üzülüyorum.

B.K.: Üsküp'ten eve nasıl gidiyordunuz?

O.R.: Üsküp'ten İpek'e kadar tren vardı, trenle gidiyorduk, öğrenci olarak bizim indirimimiz vardı. İpek'ten Plav'a ise dağlar üzerinden genelde, yürüyerek, kardeşin veya akrabandan biri eşyaları yükleyip atla geliyordu: Bazen de ata binerdin. Plav'a kadar araba tutmak pahalıydı, zenginlik demektir.

B.K.: Yani bugün uçağa binmek gibi bir şey!

Ö.R.: Vallah bugün uçak bileti o günkü tren biletinden daha kolay alınıyor. Biz çocuktuk yaya gidiyorduk, dağlar üzerinden İpek'ten Plav'a en az 70 kilometre vardı. Yaya giderdik Benim kardeşim atla gelmişti, ben biraz binerdim ata, bu şekilde ayaklarımı dinlendiriyorum, biraz de abim ve böylece Plav'a kadar değişirdik. Zor bir hayat yaşıyorduk. Benim babamı Plav'da en zengin kişilerden sayardı insanlar, ben ise medreseye gidinceye kadar ayakkabının ne olduğunu bilmiyordum. Medreseye pabuçla (eskiden el ile dikilen ayakkabı/köy ayakkabısı) gittim. Babam İpek'ten 50 kg. buğday satın aldığında Plav'da Emin Bey, Ramazan için 50 kg. buğday aldı diye konuşuluyordu. Yani tüm Plav bunu konuşuyordu. Asıl tahıl mısırdı, katık ise peynirdi, et nadir yenirdi, tatlılar ise sadece bayramlarda oluyordu. Hayat şartları çok zordu.

B.K.: Size hiç Fransa'dan veya gezdiği yerlerden bahsediyor muydu?

O.R.: Tabi tabi, ders esnasında okuduğu Cazayir'deki bazı olaylardan bahsediyordu. Mesela ders esnasında bazı şeyleri bağliyordu ve konuyu Cezayir'e kaydırıyordu. Almanca hocamızı hatırlıyorum, kendisi bize Almanların ekmekten ziyade patates yediklerini anlatıyordu. Çocuk olarak o zaman ilginç bulmuştum ve hafızamda kalmıştı, daha sonra ise Almanlar'ın niye böyle yaptıklarını anladım.

O.R.: Ben Arapça tercümelemleri hızlı yapıyordum, hızlıydım. Üç tane kalın sözlüğümüz vardı. Çok hızlı buluyordum kelimeleri. Medresede 5 sene okuduktan sonra Berane'deki Lise'ye geçerek oradan mezun oldum. Orada Fransızca'da en iyi öğrencilerindendim. Goli Otok'taki hapishaneden sonra Belgrad'taki Fransız Dili Yüksek Eğitim Okulu'nu bitirdim.

B.K. Anılarınızı paylaştığınız ve değerli vaktinizi ayırdığınız için teşekkür ederim.

B. VEHAB SHITA İLE RÖPORTAJ⁵¹⁴

Behlül Kanaqi: Okiç'in Üsküp'teki Kral I. Aleksander Medresesi'nde konumu hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Vehab Shita (Şita): Tayip Okiç bize birinci sınıfta Arapça dersi verdi, çünkü Arapça uzmanı Abdullah Mahmutagiç'ti. Kendisi Avusturya'nın Grac şehrinde Arapça'yı öğrenmiş, Tayyip Okiç ise Fransa'da, Paris'te okulunu bitirmiş, değil mi? Tayip Okiç, Kur'an, Tefsir ve Hadis derslerini veriyordu, Arapçayı ise Mahmutagiç'in yerine veriyordu, çünkü çok fazla Arapça ders saati vardı. Yani haftada 8 sınıf 3'er saat vardı, çok yani. Diğer tarafta ise birinci sınıflarda iki sınıf vardı. İkinci sınıfa geçince sadece bir sınıf kalıyordu. Benim okula başladığımda birinci sene iki sınıftık, ikinci öğretim senesinde ise bir sınıf kaldık, o sene çok öğrenci bırakıldı. Daha sonra İsa Beğ Medresesi'nin müdürü olan Hamid Hadzibegiç bize İslam Hukuku dersini veriyordu. Tayip Okiç ise İslam Tarihi dersini veriyordu. Bugün bile Okiç'in İslam Tarihi dersini hatırlıyorum. Dönemin İslam kültürü hakkında büyük bir aşkla, büyük bir şevkle ve heyecanla konuşuyordu. Arapların İspanya'yı nasıl aldıklarını, Paris'in sokakları kaldırımsız iken Arapların Sevilla'da Kordoba'yı inşa ettiklerini anlatıyordu. Cebelu't-Tarik'in nasıl adlandırıldığını anlatırken de hatırlıyorum. Araplar İspanya'ya geçmek için Cebelu't-Tarik boğazını geçtiklerinde, Arapların komutanı olan Tarık, kendi gemilerini

⁵¹⁴ Bu röportaj Kosova'nın Prishtine şehrinde Vehab Shita'nın evinde, 18.05.2009 tarihinde gerçekleştirildi.

batırmak için ordusuna emir verdi, bu şekilde askerlerinin geri kaçma ihtimaline karşı önlem aldı. Gemiler batırıldığı yerde zamanla toprak oluşarak Avrupa ile Afrika arasında Cebelu't-Tarik boğazı oluşmuş oldu. Bu 500-600 sene önce oldu. Tayib Okiç bunu heyecanla anlatıyordu, özellikle Arapların İspanya'da bıraktıkları kültürden bahsederken. O gün bugündür Arab soyadı olan İspanyollar var, ayrıca "el" ekini kullanıyorlar ve fiziki yapısı de Araplara benzemektedir, yani Araplar kendi izlerini bırakmışlardır. Turist olarak gittiğimizde, ben eşimle Kordoba'ya gitmiştim. Yani Okiç bize İslam Tarihi veriyordu, hadisleri anlatıyordu. Kur'an dersi de veriyordu. Ben onun Kur'an dersinde gördüm ki Kur'an, anladığım dile tercüme edilebilir...

Okiç dindar bir adamdı, beyefendi idi, yakışıklı, biraz yapılıydı, diğerlerinden biraz daha iriydi, az kısa boyluydu, ancak çok temiz giyinirdi. Çok iyi, çok sevimli, kendisini kadınların da sevdiği konuşuluyordu, tabi ki sevmişlerdir, çünkü sevilecek bir kişiydi. Ancak Komünizm karşıtıydı, aşırı komünist karşıtıydı.

B.K. Enteresandır o okulda nasıl kalabiliyordu?

V.SH.: Hayır, okulda farklı hocalar vardı, komünistler vardı, komünist karşıtı olan da vardı, Çetnikler (Sırp Milliyetçisi) vardı. Mesela Voyinoviç adlı biri vardı, coğrafya hocasıydı, büyük bir şoveni. Çok sertti, düşün, Mustafaç soyadlı birini latin harfleriyle yazarken bulmuş, kıyameti kopardı yani, "neden latin harfleriyle yazıyorsun, kiril harflerle yaz" diye. Çünkü biz latin harfleri öğreniyorduk, ancak kompozisyonu kiril harfleriyle yazıyorduk. Zaten diyorlardı şoven olduğunu. Veya Rakiç soyadlı biri vardı, bize tarih dersi veriyordu, o da ne şovenistti ama, Kosova'dan geliyordu. Ancak iyi hocalarımız da vardı, Okiç, Hacibegiç bu çok dindardı, zannedirim vefat etmiştir, Saraybosna'daki müzenin müdürüydü. Abdullah Mahmutagiç vardı. Alman kültürüyle yetişmişti. Tam Alman'dı, ve çok adildi, 3 notu aldıysan 3 hakettin demektir, 2 aldıysan 2 hakettin demektir.

B.K.: Okiç'in komünist karşıtı olduğunu söylediniz, onun konuşması esnasında mı bunu farkettiler?

V.Sh.: Hayır o zaman farkedemiyordum, çünkü ben komünist değildim. Protestolara katıldığımızda komünist olarak katılmıyordum, Ramadan Vraniç adında biri vardı, sınıf arkadaşımı, komünist gençler çevresini genişletme görevi aldığımda bana da gelmiş. Ben ona dedim ki, vallahi bunlara katılmam, siz Sırplarla işbirliği yapıyorsunuz dedim ve yer almadım.

B.K.: Tayyib Okiç kendi duruşunu sergiliyor muydu?

V.Sh.: Sana söyleyeyim neden, sen Hasan Kaleşi'yi biliyor musun?

B.K.: Evet.

V.Sh.: Hasan Kaleşi benim sınıf arkadaşımıdır, vefat edeli çok oldu. O İslamistti, babası imamdı, yetişmiş bir imamdı, Arapçası da iyiydi. Hasan Kaleşi, Tayyib Okiç'i ziyaret etmek için İstanbul'a gittiğinde, Okiç onu ofisinden dışarı çıkardı/attı: Çünkü bu Hasan Kaleşi daha önce İngilizlerle idi. Yugoslavya hükümeti İngiliz yanlısıydı o zamanlar, işgal zamanında ise faşist yanlısıydı, onlarla işbirliği yapıyordu. Savaştan sonra ise UDB ile işbirliği yaptı, Okiç onu bu yüzden dışarı attı, onunla görüşmedi. Bu ise Okiç'e öğrencisi olduğu için gitmişti, siz biliyorsunuz ki hocalar çok seviliyor, özellikle iyi bir hocaysa. Ben bugün Tayyib Okiç'i gözümün önünde sanki buradaymış gibi hatırlıyorum. Onun o heybetli görüntüsü, güzel davranışları ve konuştuğunda konulara girdiği heyecan haliyle hatırlıyorum. Ben dindar değilim, din karşıtı da değilim, ben güzele değer veren onu seven biriyim. İşte Tayyib Okiç'in tipi buydu, onu sevmemek mümkün değildi. Ve benim dediğim bu antikomünizm, Hasan Kaleşi'yi komünist gördüğü için değil, çünkü o komünist olamazdı, onun terbiyesi başkaydı, ancak hizmetlerine girdi.

B.K. Okiç okul dışındaki faaliyetlerle ilgilenir miydi?

V.Sh.: Ben bir şey diyemem, çünkü o zaman gençtim ancak bunların hepsi cemiyette çalıştılar. Ancak bizi tiyatroya götürüyorlardı. Mesela ben birinci sınıftan itibaren tiyatroya gittim. Okiç bizi her zaman tiyatroya götürüyordu, kendisi önden biz ise arkadan gidiyorduk. Medrese kıyafetiyle gidiyorduk. Cuma günleri öğrenciler için gösteri vardı. Bizi okuldan götürüyorlardı, ilk olarak Cuma namazını kılmaya sonra ise tiyatroya götürüyorlardı.

B.K.: Medresede beş vakit namaz kılıyor muydunuz?

V.Sh.: Hayır, sadece Cumaları ve Ramazanda kılıyorduk, ancak yine de 5 vakit kılıyorduk. Çünkü dersler ve yapılacak işler çoktu.

B.K.: Tayyib Okiç bile cemiyette miydi?

V.Sh.: Emin değilim. Doğrusunu söylemek gerekirse Tayyib Okiç keyf adamıydı, siyasetle uğraşan bir kişi değildi. Ancak kendi işini iyi yapıyordu.

B.K.: Kur'an dersinde ne öğretiyordu, sure ve yanında diğer konular anlatıyor muydu?

V.Sh.: Sureleri öğretiyordu, yorumluyordu, her sure için ders veriyordu. İlginçtir ki biz, yaşımız için uygun olmayan şeyleri okuyorduk (ileri yaş için olan dersleri). Kur'an 11 yaşında öğrenilemez, yorumlanamaz, sen köyde öğrendiğin gibi öğrenebilirsin, ancak yorumlayamazsın. O ise anlatım istiyor, her sure bir olayla bağlantılıdır, dersi veren ise hafızada kalacak ve ders alınacak şekilde anlatıyor. Biz çok öğrenemedik çünkü program çok yoğundu.

B.K.: Hadis ile ilgili ne anlatıyordu, birinci sınıfta ilk önce hadis ilmini mi anlatıyordu yoksa doğrudan hadislerle mi geçiyordu?

V.Sh.: Birinci sınıfta hadis yoktu, birinci sınıfta Kur'an okuyorduk. Hadis ise 2 ya da 3. sınıfta okumaya başladık, tam hatırlayamıyorum, çünkü daha sonra program artıyordu. İslam Hukukunu 5. sınıfta da okuyorduk. Öğrenebilmeye başladığımız bir zamanda, evlenme, boşanma, miras gibi konular vardı. Belki en büyük eksikliklerden biri şu ki, her konuya değiniyoruz ama derinlemesine girmiyoruz.

B.K.: Hadisin Hz. Peygamber döneminde yazılması ile ilgili veya nasıl yazıldığı hakkında bir şey söylüyor muydu?

V.Sh.: Evet, evet, o anlatımlar dersin en ilgi çekici kısmıydı. Hatta dersten daha ilginçti, çünkü ders zaten bir olay ya da ne bileyim bir şeyle bağlantılıydı. O konuları çok iyi anlatıyordu, o iyi bir eğitmendi. Çok seviliyordu çünkü dersi ilginç kılıyordu, ders dışındaki anlatımlarla da.

B.K. Yani ders esnasında somut örnekler veriyordu?

V.Sh.: Evet. Derslerden en fazla İslam Tarihi ilgimi çekiyordu. Çünkü İslam Tarihi dersinde somut ve dinle bağlantılı olaylardan bahsediyor, konuyu çok iyi bildiği gibi, heyecanlı bir şekilde anlatıyordu.

B.K.: İslam Tarihi dersi esnasında Balkanlarda İslam'ın yayılması ile ilgili bir şeyler söylüyor muydu? Yani İsam'ın zorla yayılıp yayılmadığı konusunda?

V.Sh.: O, laik-dinî bir Lise'de ders veriyordu, ve orada düz lesedeki derslerin yanında din derslerimiz de vardı. Yoğun bir program vardı, onun için sizin dediğiniz şekilde çok anlatamıyordu.

B.K. Resulullah'ın sahabilerinden bahsediyor muydu?

V.Sh.: Evet, hicretten bahsediyordu, Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye gidişini, Hatice'yi, Aişe'yi, 4 Halifeyi anlatıyordu. Hepsini anlatıyordu, neden Ebu Bekr'in halife seçildiğini, neden Ali'nin seçilmediğini, Muhammed'in ne söylediğini

anlatıyordu. Niçin Ömer geldi Ebu Bekir'den sonra, neden Osman seçildi, ne gibi özellikleri vardı gibi şeyler anlatıyordu.

B.K.: Bahsettiğin bu sahabiler hakkında bir hoşnutsuzluk gösteriyor muydu?

V.Sh.: Bilemeyeceğim, ancak Ali hakkında özel bir meyil gösteriyordu, ancak bu meyanda herhangi bir fırkaya üye olduğunu söyleyemem. Belki de benim soyadım Shita olduğu içindir beni sayıp seviyordu. Son zamanlara kadar niçin soyadım Shita olduğunu bilmiyordum. Ruşit'in kısaltılmış hali Şita'dan geldiğini düşündüm, ayrıca soyadımın İskender Beğ zamanından kalma olduğunu de düşündüm, zira onun bir askerinin adı Dil, soyadı Şitay'dı. Yine de Şita telaffüz olarak shiia'ya benzemektedir, Beyrut'a muhabir olarak gitme fırsatım vardı bir ara, ama gitmedim soyadımdan ötürü, benim istemediğimden değil beni göndermediler. Shita ile shia arasında bağlantı kurulur diye. Shita Arap dilinde şitâi yani kış demektir. Ben de soyadımdan dolayı Türk olmuş olabileceğime de ihtimal verdim. Çünkü bizim ilk dedemiz Prizren'den Yakova'ya gelmişti: Burada cami inşa etmiş, Hacı Ömer'in camisi, yani o Hacı Ömer'di. O, mektebi ve evi inşaa etmiş, mezarlar için de bir arazi satın almış. Bugün Hacı Ömer'in kabristanı diye biliniyor. Ben de o evin soyundan gelmekteyim, ancak biz Hacı Ömer soyadını değil Şita soyadını aldık. Neden Şita soyadını aldık. Çünkü Yakova'da kolera düşmüş/yayılmış, o aile neredeyse tamamen yok oldu. Yaşlılar kalmış, onlar yeniden hayata başladılar. Bir çocuk doğmuş Şita adını vermişler. Eskiden taşıdıkları soyadını bu çocuğa ad olarak vermişler. Ve o Şita adlı çocuk okumuş molla Şita olmuş. Sonra da bu ad soyad halini aldı. Bunu bazı yaşlıların anlatımlarıyla teyit ettim.

B.K.: Sufilik'ten bahsediyor muydu?

V.Sh.: Hayır, İmam Hasan ve İmam Hüseyin'in savaşlarından, Mevlana'dan bahsediyordu tabii tarih ilmi açısından. O olaylar hala hafızamda durmaktadır. Tabi biz o zaman İslam Tarihi'ni bugünkü millî tarihten ayırt etmeyi bilmiyorduk. Millî Tarihimiz'i okumamız yasaktı. Ve biz, bizi Sırlardan ayıran her şeye dikkat ediyorduk.

B.K.: Hz. Peygamber'in şahsiyeti ile ilgili değerlendirmede bulunuyor muydu? Onu yüceltme veya kutsiyet atfetme ile ilgili bir şey diyor muydu?

V.Sh.: Bedir Savaşı'nı çok heyecanlı bir şekilde anlattığını hatırlıyorum. Tabi bazen dinde büyütmeler olmaktadır. Mesela ben diğerlerden duydum ki her şey Kur'an'da vardır, her şey Kur'an'dadır. Ancak bunu Tayyib Okıç'ten hiç duymadım. Kur'an'da yer alan yıldız, dünya vs. ile ilgili bazı doğa olaylarını Kur'an'da anlatıldığı gibi anlatıyordu.

Kur'an'da her şeyin olduğunu söylemiyordu. Çünkü bizim coğrafya, astronomi (gökbilimi) ve laik dersleri ve bu dersleri Müslüman değil Sırplar veriyordu.

B.K.: Hadisin yazılışı ile ilgili bir şey söylüyor muydu?

V.Sh.: Yani söz ile rivayet edildiğini söylüyordu.

B.K.: Milliyetçilik konusunda Okiç'in söylediği şeyler oluyor muydu?

V.Sh.: Hayır. Okiç'in insan hakları konusunda hassas olduğunu şu örnekle göstereyim. Örneğin bana "soyadın Şitiç değil Şita'dır" demesi yeterli bir örnektir. Yani beni Sırplaştırmak veya farklılaştırmak istemiyordu. Oysaki mevcut politika, soyadlara "iç"i eklemektir, sizlere Karadağ'da yaptıkları gibi, bu bir asimilasyondur, Sancak'a da aynısını yaptılar, Müslümandır, ancak millî bakımdan artık Arnavut değillerdir. Sancak'takiler Arnavut ancak pratikte Arnavutça bilmiyorlar. Giysiler, kültür ve adetler çok benzerdir bizimkilerle. Okiç çok sevimli bir insandı. Onu sevmemek elde değildir.

B.K.: Diğer hocalarla ilişkileri nasıldı?

V.Sh.: İyi olduğunu düşünüyorum. Okiç mizaç itibariyle yumuşak huyluydu.

B.K.: Derste takip ettiği metodoloji hakkında ne söyleyebilirsiniz?

V.Sh.: Bu konuda ayrıntılı bilgi veremiyorum, ancak şunu diyebilirim ki dersleri çok çekici oluyordu.

B.K.: Derslerde objektif miydi?

V.Sh.: Evet tabi ki, sadece o değil İslam Hukuku veren Hamid Hacibegić de öyleydi.

B.K.: Okiç ile ilgili son olarak ne söyleyebilirsiniz?

V.Sh.: Ben Okiç'in siyasi duruşu ile ilgili konuştuğumda onun daha çok dinî bir duruşu olduğunu söyledim. Dinî konularda çok dakik bir duruşu vardı. Mesela fes taşıyan nadir hocalardandı. Uzun fes değil, Boşnakların taşıdığı kısa bir fes taşıyordu.

B.K.: Sayın Vehab Şita değerli zamanınızı ayırdığınız için teşekkür ederim.

C.PROF. DR. HULUSİ KILIÇ İLE RÖPORTAJ⁵¹⁵

Behlül Kanaqi: Sayın hocam Tayyib hoca sizin fakülte hocanız olmuştu. Sizin hocayla ilk karşılaşmanız ve sizde bıraktığı izlenim nedir?

Prof. Dr. Hulusi Kılıç: Rahmetli Tayyib Hocamla ilk tanışmam 1963 yılında Konya Yüksek İslam Enstitüsü'nde öğrenciyken, hocanın bize Hadis, Tefsir derslerine

⁵¹⁵ Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Hulusi Kılıç Bey'le 05.01.2011 tarihinde yapılan röportaj (Diyarbakır).

gelmesiyle başladı. İlk görüşmemden itibaren bende hocaya karşı derin bir saygı ve bağlılık oluştu. Cenab-ı Allah mekânını cennet etsin hocamıza duyduğum derin sevgi ve saygı ilk günkü sıcaklığıyla halen devam etmektedir.

B.K. Hoca ile irtibatınız kaç yıl sürdü?

H.K.: 1963 yılından vefatına kadar hocayla irtibatımız sürdü. Hocamıza duyduğumuz sevgi ve saygının bir ifadesi olarak 1975 yılında doğan oğluma Muhammed Tayyib adını verdim. Oğlum şu anda Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı'nda Yrd. Doç. Olarak inşallah hocamızın izinden gitmektedir.

B.K.: Hoca öğrenci ilişkisi bağlamında Okiç'in öğrencilerine karşı gösterdiği davranışlarını tahlil edebilir misiniz?

H.K.: Hocamız ilmî yektinliğinin yanında son derece müşfik ve beyefendi bir kişiliğe sahipti. Zannediyorum hocamın bekar olması biz öğrencileri için de ayrıca bir avantajdı. Çünkü bu vesileyle hoca bütün mesaisini akademik çalışmalara ve öğrencilerine ayırabiliyordu. Tabii hoca-öğrenci ilişkisi karşılıklıdır. Hoca öğrenciye değer verdiğinde öğrenci de bu değerın kıymetini bilirse, sağlıklı bir hoca öğrenci ilişkisinden söz etmek mümkün olabilir. Nitekim Hocamız haftanın belirli günlerinde Ankara'dan Konya'ya derse geldiğinde ben ve Halis Ayhan, hocaya gerekli ilgi ve alakayı göstermeye, hürmette kusur etmemeye gayret ederdik. Rahmetli de bundan son derece hoşnut olurdu. Kimi zaman telefon açar geldiğini bildirir kimi zaman biz hocanın kaldığı otele gider hocayla görüşürdük. Ben, Halis ve Hocamız geç saatlere kadar hocanın kaldığı otelde koyu sohbetlere dalardık. Ne yazık ki – kendi dönemim için söylüyorum – hocanın daimi müdavimleri arasında sadece ben ve Halis vardı.

B.K.: Bazı öğrencileri akademik hayata hazırlamak gibi bir düşüncesi var mıydı? Bu amaçla bazı öğrencilerle özel ilgilenir miydi?

H.K.: Bu anlamda özel olarak ilgilendiği öğrenciler pek yoktu. Ancak ilgili olan öğrencilere elinden gelen yardımı maddi ve manevi olarak yapardı. Muhtemelen hoca "müşterisiz metanın zayii olacağı" düşüncesiyle sadece meraklı arkadaşlara yardımcı olmaya çalışırdı. Diğer bir ifadeyle meseleye kemmiyet açısından değil keyfiyet açısından yaklaşırdı.

B.K.: Okiç'in diğer hocalarla ilişkilerinin nasıl olduğu konusunda bilginiz var mı?

H.K.: Hocamızın beyefendi kişiliği, çok kibar bir insan olması hasebiyle diğer hocalarımızla ilişkileri de fevkalade düzeydeydi. Hocamızın özellikle engin bibliyografya

bilgisinden diğerk meslektaşları da nasiplenirdi. Çünkü hocamız uluslar arası yayınevlerinin abonesi idi. O günün Türkiye'sinin kısıtlı imkanlarına göre bu çok muazzam bir şeydi. Hocamız ilmî ahlaka sahip olan bir kişi olması sebebiyle “kıskanç” bir insan değildi. Yeni çıkan kitap, dergi veya makaleden haberdar olduğunda bunu mutlaka meraklı insanlarla paylaşırdı. Bu yönde de ilim erbabına büyük hizmetleri dokunmuştur.

B.K.: O günkü şartlarda Müslümanların ilmi, ekonomik ve siyasi durumları hakkında herhangi bir yorum ve değerlendirme yapar mıydı? Şayet yapmışsa özellikle ilmi durum ve onun içerisinde de hadis ilmiyle ilgili hatırlayabildiğiniz açıklamaları var mıydı?

H.K.: Hocamız her ne kadar Türkiye’de Tefsir ve Hadis derslerine girmesiyle tanınmış olsa da esasen entelektüel yönü de olan bir kişiydi. Müktesebatı kuru bilgiden ibaret değildi. Akademik alandaki yeterliği kadar İslam dünyasının sosyal-ekonomik ve siyasi meseleleriyle de ilgiliydi. Malumunuz olduğu üzere hocamızın Boşnak olması, uzun yıllar Avrupa memleketlerinde bulunması, sonrasında ise Türkiye’de hayatını idame ettirmesi, hocamızı adeta “global” bir insan haline getirmişti. Bu sebeple İslam dünyasını bir bütün olarak görür, meselelerine ortak bir çerçeveden bakardı. Özel olarak ilgilendiği bir konu da İslam dünyasındaki misyoner faaliyetleriydi. Hatta hiç unutmam, bir vesileyle Ankara’ya gittiğimde hocayı Ankara’daki evinde ziyaret etmiştim. Evde bir köşede tomar tomar gazete gördüğümde hocamıza bunların ne olduğunu sormuştum. Onların, dünyada ve İslam dünyasında misyoner faaliyetlerini konu alan gazete nüshaları olduğunu ifade etmişti. Ayrıca bu konuyla ilgili olarak bir çalışma yapacağımı söylemişti ama ömrü vefa etmedi.

B.K.: O günkü siyasi sistem veya mevcut ortam konusunda herhangi bir görüş bildiriyor muydu veya sizinle paylaşıyor muydu?

H.K.: O günün sıkıntılı Türkiye atmosferinde sadece hocamız değil pek çok değerli ilim ve fikir adamı da takip altındaydı. Bu nedenle hizmetine zarar verebileceği düşüncesiyle siyasi içerikli bir takım konulara girmezdi. Hocamızın anlattığına göre bir gün kendisi banyoda yıkanırken uzun uzadıya kapının zili çalmış, hocamız da üst-başının pek uygun olmadığı düşüncesiyle banyosuna devam etmiş. Banyodan çıkmış bakmış ki birisi kapının kilidiyle oynuyor. Kapı açılmış, temiz giyimli bir adam hocayı bornozuyla görünce “yahu siz evde miydiniz” deyip kapıyı kapatıp gitmiş.

B.K.: Yurt içi ve dışındaki akademisyenlerle, bilhassa hadis ve sünnet konusu çerçevesinde ilmi tartışmalarına ve görüş alışverişine şahit oldunuz mu? Buradan hareketle hocanın hadis anlayışı konusunda herhangi bir değerlendirme yapmanız mümkün mü?

H.K.: Hocamız yurt dışındaki çalışmaları daha ziyade basılı yayın üzerinden takip ederdi. Doğrusu ben pek şahit olmadım. Belki kendisiyle tanışmadan önce bu tarz bir yol takip etmiş olabilir, ama ben şahit olmadım. Ayrıca o günün kısıtlı imkanları göz önünde bulundurulduğunda bunun çok da kolay bir iş olmadığını takdir edersiniz.

B.K.: Memleketi olan Bosna'dan size bahseder miydi?

H.K.: Zaman zaman bahsederdi. Daha ziyade hocayla yalnız olduğumuz zamanlarda bahsederdi. Mesela Türkiye'de Kız İmam-Hatip Okulları'nın açılmasıyla ilgili olarak hocanın Bosna'daki örnekleri verişini hatırlıyorum. Hoca bu maksatla "İslamiyette Kadın Eğitim ve Öğretimi" adlı kitap da yazmış. Bu kitap Diyanet İşleri Başkanlığınca da basılmıştı.

B.K.: Derslerde kitap takip eder miydi?

H.K.: Belirli kitap takip etmezdi. Hoca derse gelmeden önce derse hazırlanır konuyla ilgili bir takım notlar alırdı. Derste de daha ziyade bu notları takip ederdi. Biz de dersi hocanın notlarının teksir edilmiş haliyle takip ederdik.

B.K.: Özellikle hadis dersinde belli konulara ait hadisler mi okuturdu? Mesela fıkıh, itikad veya geleceğe yönelik hadisleri mi seçerdi? Yani hadisleri seçerken belli bir amaç ve program gözettiği söylenebilir mi?

H.K.: Hoca gerek hadis gerekse tefsir derslerinde daha ziyade bu iki ilmin usûle taalluk eden konularına ağırlık verirdi. Hadisleri de genel de Müslümanların ilmî, fikrî ve sosyal durumlarını ilgilendirenlerden seçerdi.

B.K.: Hadislerin Hıristyan, Yahudi veya Uzakdoğu kültüründen etkilenip etkilenmediği konusunda bir değerlendirmesini hatırlıyor musunuz?

H.K.: Zaman zaman bahsederdi. Nitekim hocamızın memleketimizdeki hadis kültürünün gelişmesine son derece büyük katkısı olmuştur.

B.K.: Günümüzde de tartışılan Mehdi ve nüzul-i İsa gibi konulardaki hadisler hakkında Tayyib hocanın bir değerlendirmesini hatırlıyor musunuz?

H.K.: Doğrusunu ifade etmek gerekirse hatırlamıyorum. Esasen hoca, tabiatı gereği bu tip konulara pak girmezdi. Onun etkisi olsa gerek ben de bu tip meseleleri tartışmaktan hoşlanmam.

B.K.: Fakülte dışında ilmi faaliyetleri var mıydı? Öğrencilerle bu anlamda ilgilenir miydi?

H.K.: Hocamızın muhacir kişiliğinden olsa gerek fakülte dışında pek sosyal ilişkileri yoktu. Ancak yanına gidip gelen meraklı öğrencilerle elinden geldiğince ilgilenirdi.

B.K.: İtikadî ve ameli mezheplerin hadis konusundaki görüşleri hakkında herhangi bir açıklama ve değerlendirme yapar mıydı?

H.K.: Hatırlamıyorum.

B.K.: Son olarak Tayyip hoca ve hadis denildiği zaman aklınıza ilk gelen düşünce nedir?

H.K.: Tayyip Hoca denildiği zaman aklıma gelen ilk düşünce Peygamber ahlakıyla ahlaklanmış dört dörtlük insan prototipidir. Allah rahmet eylesin mükemmel bir insandı. Cenab-ı Allah bu tip hocalarımızın sayısını arttırsın. (Amin)

D.PROF. DR. HALİS AYHAN İLE RÖPORTAJ⁵¹⁶

Behlul Kanaqi: Sayın hocam Tayyip hoca sizin fakülte hocanız olmuştu. Sizin hocayla ilk karşılaşmanız ne zaman gerçekleşti ve sizde bıraktığı izlenim nedir?

Prof. Dr. Halis Ayhan: Prof. Dr. Tayyip Okıç ile 1962-66 yıllarında Konya Yüksek İslam Enstitüsü (İlahiyat Fakültesi) öğrencisi olduğum yıllarda tanıştım. O bizim tefsir ve hadis hocamızdı. Pedagojik, İslami incelik ve şefkat bakımından öğrencilerine olduğundan daha fazla değer veren bir tutum ve davranış göstermesi açısından, hoca talebe ilişkisinin en güzel şeklini sergilediğini söyleyebilirim. Bu sebeple fakülte yıllarımdan en kalıcı ve değerli hatıraları Hoca'yla ilgili olanlardır.

B.K.: Hoca ile irtibatınız kaç yıl sürdü?

H.A.: Öğrencilik hayatından başlayarak, hoca rahmetli oluncaya kadar devam etti. Öğretmenlik yıllarında ve Çorum İmam Hatip Lisesi Müdürü olduğum yıllarda, yoğun bir şekilde ve artarak devam etti. Hoca Erzurum İslami İlimler Fakültesi'ne, ben de Bursa Yüksek İslam Enstitüsü Müdürlüğü'ne başlayınca irtibatımız azalmıştı. Bursa

⁵¹⁶ Emekli Yök Kurulu Üyesi ve Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Halis Ayhan Bey'le İlahiyat Fakültesi'nde 04.01.2011 tarihinde yaptığımız röportaj.

yıllarında en büyük arzumu Hocamı Bursa'da misafir etmektir. Onun da isteğine rağmen sağlık sebepleriyle bu olayın gerçekleşmeyişi içimde hala bir üzüntü vesilesidir.

B.K.: Hoca öğrenci ilişkisi bağlamında Okiç'in öğrencilerine karşı gösterdiği davranışlarını tahlil edebilir misiniz?

H.A.: Rahmetli Tayyip Okiç Hoca öğrencilerini yetişkin bir insan olarak görür, fikirlerine önem verir, kendi görüşlerine karşıt olsa da dinler, öğrencilerin akla ve dine aykırı bir takım görüşleri olursa aşağılamadan ironi yapardı, öğrenci farkına varmazsa tatlı sert yaptığı da olurdu. Mesela öğrenci "şu konu dinimize göre böyledir" derse, Hoca : "Öyle mi efendim! Ben hiçbir kitapta görmedim, hangi kitapta gördünüz? Getirin beraber okuyalım" derdi ve dalgasını geçirdi.

B.K.: Hoca'nın bazı öğrencileri akademik hayata hazırlamak gibi bir düşüncesi var mıydı? Bu amaçla bazı öğrencilerle özel ilgilenir miydi?

H.A.: Rahmetli Hocam istidat gördüğü öğrencileri doktora yapmaları için çok teşvik eder, ısrar eder, her gördüğünde sorar, o günkü şartlara göre uzun uzun mektuplar yazar, kitaplar tavsiye eder, yabancı dilde kitapsa sizin için tercüme eder gönderirdi. Her aşamasında elinden gelen yardımı sabırla yapardı. İmam Hatip Lisesini bitirmiş ve herhangi bir fakülte bitiren arkadaşlarımızın doktora yapmalarına özellikle yardımcı olurdu.

B.K.: Okiç'in diğer hocalarla ilişkilerinin nasıl olduğu konusunda bilginiz var mı?

H.A.: Diğer hocalarla ilişkileri oldukça seviyeli, kendinden küçük hocaların elini öpmesine imkan verir, hatta ortam hazırlar, sevmediği hocaların bulunduğu meclislerden uzak dururdu.

B.K.: O günkü şartlarda Müslümanların ilmi, ekonomik ve siyasi durumları hakkında herhangi bir yorum ve değerlendirme yapar mıydı? Şayet yapmışsa özellikle ilmi durum ve onun içerisinde de hadis ilmiyle ilgili hatırlayabildiğiniz açıklamaları var mıydı?

H.A.: Siyasi konulara açık seçik girmezdi. Sosyal, ekonomik konularla ilgili hadisleri tahtaya yazarak açıklamalar yapar, günün ihtiyaçlarına göre yorumlardı.

B.K.: O günkü siyasi sistem veya mevcut ortam konusunda herhangi bir görüş bildiriyor muydu veya sizinle paylaşıyor muydu?

H.A.: O günkü siyasi ortam hakkında msteriklerin ve misyonerlerin İslam ülkelerine yönelik faaliyetlerini öfkeyle açıklar, bilimsel yöntemlerle nasıl mücadele edeceğimizi anlatırdı.

B.K.: Yurt içi ve dışında yaşayan akademisyenler ile bilhassa hadis ve sünnet konusu çerçevesinde ilmi tartışmalarına ve görüş alıveriine Şahit oldunuz mu? Buradan hareketle hocanın hadis anlayışı konusunda herhangi bir değerlendirme yapmanız mümkün mü?

H.A.: Yurtdışında ve yurtiçinde birçok akademisyenlerle özellikle Muhammed Hamidullah ile bilimsel çalışmalar yaptığınızı görüyorduk.

BK.: Memleketi olan Bosna'dan size bahseder miydi?

H.A.: Memleketi Bosna'dan hasretle bahseder. Talabelik yıllarındaki hocalarını ve arkadaşlarını anlatır, ülkesi ile ilgili herhangi bir haber ve yazı çıktığında heyecanla okur ve bizimle paylaırdı. Balkanlardaki yer ve Şahıs isimlerinin okunuunda bütün araştırmacılara yardım ederdi.

B.K.: Derslerde kitap takip eder miydi?

H.A.: Kendi ders notlarını kitap olarak okurduk. Derste kitap takip etmemekle beraber bazı temel kaynakları tavsiye ederdi. Özellikle hadis dersinde günlük meselelerle ilgili hadisleri seçer ve yorumlardı.

B.K.: Özellikle hadis dersinde belli konulara ait hadisler mi okuturdu? Mesela fıkıh, itikad veya geleceğe yönelik hadisleri mi seçerdi? Yani hadisleri seçerken belli bir amaç ve program gözettiği söylenebilir mi?

H.A.: Hadisleri belli amaçlarla seçer ve güncel ihtiyaçlara göre açıklamalar getirirdi.

B.K.: Hadislerin Hıristyan, Yahudi veya Uzakdoğu kültüründen etkilenip etkilenmediği konusunda bir değerlendirmesini hatırlıyorsunuz?

H.A.: Hadislerin Şerhlerinde ve bazı hadis kitaplarında diğer kültürlerden özellikle İsrailiyat'tan etkilendiğini söyler, Hz. Havva'nın yaratılışı, cennetten çıkış ve benzeri konularda Tevrat'taki bilgilerin hadislere girdiğini örnekleriyle anlatırdı.

B.K.: Günümüzde de tartışılan Mehdi ve nüzul-i İsa gibi konulardaki hadisler hakkında Tayyib hocanın bir değerlendirmesini hatırlıyor musunuz?

H.A.: Mehdi ve nüzul-i İsa'nın hadislere yanlışlıkla girdiğini ısrarla anlatır, Kur'an'a aykırı olduğunu söylerdi. Hatta sonradan Hıristiyan olmuş bir Tunus'lu ile bu konu etrafında ilmi ve sert mektuplaşmalarının olduğunu biliyorum.

B.K.: Fakülte dışında ilmi faaliyetler var mıydı? Öğrencilerle bu anlamda ilgilenir miydi?

H.A.: Her türlü ilmi faaliyetlerle ilgilenir, konferanslara katılırdı. Az da olsa makaleler yazmıştır.

B.K.: Son olarak Tayyip hoca ve hadis denildiği zaman aklınıza ilk gelen düşünce nedir?

H.A.: 1949'dan itibaren Tükiyemiz'deki Yüksek Din Öğretimi'nin gelişmesinde kanaatıma göre en büyük katkıyı rahmetli Hoca yapmış, şu anda birçoğu hayatta olan tefsir, hadis anabilim dalındaki hocaların yetişmesinde doğrudan, bizler gibi diğer İlahiyat hocalarına dolaylı olarak büyük desteği olmuştur. Uzun yıllar Türk Yüksek Öğretimi'nde "dogmatik bilimler" Profesörü olan Rahmetli Muhammed Tayyip Okiç, Temel İslam Bilimlerinde tek Prof. olarak Ankara, Konya ve Erzurum İlahiyat Fakültesinde doğrudan, diğer İlahiyat Fakültelerinde dolaylı olarak büyük hizmetler yapmıştır. Türk Dini Maarifi ona çok şey borçludur.

Bu konuda bir doktora tezi yapan Behlül Kanaqi ve danışmanı Prof. Dr.. Dr Salih Karacabey'e teşekkür ederim.

E. OKIÇ'İN YEĞENİ AMRA RAŞİDAGİĆ VE TORUNU HASİBA DŽİGAL İLE RÖPORTAJ⁵¹⁷

Behlül Kanaqi: Muhammed Tayyip Okiç Ankara'ya nasıl geçti?

Hasiba Džigal: Profesör Okiç Türkiye Belgrad Büyükelçiliği'nde sekreter olarak çalıştı. İkinci Dünya Savaşı'nın oluşturduğu ortamdan dolayı Türkler Büyükelçilik'ten çekildiler. O zaman onların çalışanı olarak Okiç de Belgrad'tan Türkiye'ye, tam olarak İstanbul'a transfer edildi. Orada Devlet arşivinde işe başladı. Orada bir süre çalıştıktan sonra kurucusu olduğu Ankara'daki İlahiyat Fakültesi'ne geçti. Sonra ise vefatına yakın bir dönemde Erzurum İlahiyat Fakültesi'ne geçti.

B.K.: Okiç'in ailesi ne kadar sıklıkta kendisini ziyaret ediyordu?

⁵¹⁷ Bu röportaj Muhammed Tayyip Okiç'in yeğeni Amra ile torunu Hasiba Džigal ile Saraybosna'da 22.11.2014 tarihinde gerçekleştirdi.

H.D.Ž.: Her sene kız kardeşleri sırasıyla kendi kardeşleri olan Tayyib Okiç'i Ankara'da ziyaret ediyorlardı (en yaşlı kızkardeşi Rabiya kocası Zilco Mustafa ve en genç kızkardeşi Tayyiba kocası Cemil ile kızları Masuma ve Amra ile birlikte). Daha sonra onu Masuma'nın kocası Dr. Muzafer Paşiç ve kızı Hasiba Paşiç (bugün Cıgal) ziyaret ediyorlardı. Bizleri Türkiye'nin farklı yerlerinde gezdirdi, Edirne, Konya'daki Hz. Mevlana türbesine vs. yerlere götürdü. 5 yaşındaki küçük kız olarak benim için Okiç kaldığı evde özel oda ayırıp, küçük kız sandalyesi, küçük dikiş makinası, yani odayı bir çocuk odasına dönüştürdüğünü hatırlıyorum.

B.K.: Prof. Okiç'in cenazesi nerede kılındı?

H.D.Ž.: Cenaze hem Ankara'da hem de Saraybosna'da kılındı. Saraybosna'daki cenazeyi, o zaman bizim Diyanet İşleri Başkanı olan Dr. Ahmed Smayloviç kıldırıldı.

B.K.: Rahmetli Okiç hadis alanındaki çalışmaları dışında daha çok hangi konularla ilgileniyordu?

H.D.Ž.: Drama yazıyordu. Hasanaginitsa'yı Boşnakça'dan Türkçe'ye tercüme etti, Sancak Boşnakları'nın sorunlarıyla ilgileniyordu ve saire.

B.K.: Annesiyle ve ailenin diğer fertleriyle ilişkileri nasıldı?

H.D.Ž.: Ailenin tüm fertlerine karşı sonsuz bir sevgisi vardı, ancak en fazla annesi Hasibe'yi seviyordu. Okiç'in kızkardeşinin torunu Hasiba adını taşıyor. Türk Dili'nde yazdığı *İslam'da Kadın* kız kardeşleri Rabiya ve Tayyibe'ye ithaf etmiştir (ithaf kitabın kapağında yer almaktadır). O zamanlar Okiç ailesinin en genç üyesi Hasiba Cıgal annesinin asil ve cömert dayısına yaptığı ziyaretlerini hatırlamaktadır. İki cüzdanı vardı: Biri kendisi için, biri her gün düzenli olarak sadaka verdiği ihtiyaç sahipleri içindir. Eğer ailesinden biri bir dükkanın önünde dükkanın camında sergilenen şeylere bakmış olsaydı Okiç hemen sorardı: Neyi beğendin? Hemen dükkana girip o şeyi alırdı. O anda anladık ki dükkanların sergilenen eşyalarının önünde durmamak gerekiyordu. Zira dayımız bizim isteklerimizi yerine getirerek tüm paraları harcıyordu. Maddî yardımlarından dolayı meşhur olduğu kadar, bilimsel çalışmalarında da meşhurdu, özellikle öğrencilere ister lisan, ister yüksek lisans veya doktora döneminde bilimsel araştırmalarında yardım ediyordu. Boşnak, Saraybosnalı öğrencileri bile kendi evinde kabul edip bilimsel tezlerin yapmalarına yardımcı oluyordu (Mesela: bugünkü Felsefe Fakültesi'nde Öğretim Görevlisi olarak bulunan Fehim Nametak gibi).

Annesi hakkında: Annesi Hasiba ziyaretine gittiğinde -sağlığı müsaade edinceye kadar zira kendisi astma hastalığının en ağır şekline yakalanmıştır- Okiç, kendisine karşı hissettiği sevgi ve özlemin bir ifadesi olarak annesinin ayaklarının yanında dururdu, Okiç, Fatma adlı kız arkadaşı olan ancak hasta annesine bakması için evlenmek istemeyen erkek kardeşi Hazim'e, Sedrenik'te annesinin astım yüzünden temiz havada kalabilmesi için tarla ve bir evin inşaatı için para gönderdi. O tarlada Profesörün kardeşi Hazim farklı meyve ağaçları ekti (Elma, Armut, Ceviz, Erik, Böğürtlen hatta kara iklimle rağmen Mandalin bile ekti) Saraybosna çevresinde en güzel ve çeşitliliği en fazla olan bahçeydi. Annenin hastalığı yüzünden inek, keçi ve tavuklar satın alındı ki anne sağlıklı beslensin diye, ev peyniri ve tereyağı yapılıyordu. Rahmetli Hazim bir kuyu açıp duvarla ördü içini. Bu kuyu 1992-1995 yılları arasındaki Bosna Savaşı'nda Sedrenik'te Sırp güçleri tarafından kuşatılmış olan halk, Sırp keskin nişancılarının atışları arasından sıyrılarak bu kuyudan içme suyu alıyordu. Çünkü Sırp güçleri Saraybosna'nın suyunu kestiler, böylece Saraybosna'nın bir mahallesi olan Sedrenik de susuz kaldı.

Sedrenik'in bir çok sakini rahmetli Hazim'e dua okuyarak, onları savaş döneminde susuzluktan kurtardığı için Allah'ın cennetle mükafatlandırmasını dilediler. Sedrenik'te şehid vermeyen ev yok neredeyse en az bir şehid. Oran olarak vatandaşlarımızın en fazla şehid düştüğü mahalledir, zira bu mahallenin hemen üstünde evlerinin hemen yukarısında kötü namı kayalıkta Sırp keskin nişancı tüfekleri ile havantopları mahalleyi avucun üstündeymiş gibi vurabiliyorlardı. İşte düşmanların büyük tehlikesi altında halk Okiç kuyusuna sürünerek gidip oradan su alıyorlardı.

Genç olarak yedek asker gidince Hazim, kız arkadaşı Fatıma'ya, beklememesini, çünkü annesine bakması gerektiğinden dolayı kendisiyle evlenemeyeceğini söyledi. Böylece kardeşlerin ikisi de bekar kaldı, biri annesine bakmasından diğeri de ilme verdiği önceliğindedir. En yaşlı kız kardeşi Rabija, Zilco Mustafa ile evliydi ve çocukları yoktu, onun için Okiç ailesinin soyunu, onlardan genç olan Tayyiba ile kocası Cemil Raşidagiç'in çocukları devam ettirdiler (Masuma ve Amra, Masuma'nın kızı Hasiba ve çocukları olan Cemil, Tida ve Hayruddin)

B.K.: Yalnızlığı hakkında hiç ailesine konuşur muydu ve bu hayat tarzı kendisine zor gelir miydi?

H.Dž.: En genç kızkardeşi Tayyiba neden evlenmediğini sorardı, restoranda yemesinden, fakültedeki derslerinden boş apartmanına dönmesinden rahatsız olup

olmadığını sorardı. O da, dünyada hiç bir kadının onun sabaha kadar çalışmasına tahammül edemeyeceğini söylerdi. Çünkü kendisi her akşam çalışma masasından oturup sabah 4'e kadar çalışıyordu! O, kendisinin nasibi kitap olduğunu biliyordu ve hayatının sonuna kadar başka hiçbir şeye vakit ayıramadı. Kısacası kendi özel hayatını ilim adına feda etmiş oldu. O ondan dolayı üzülmeyi, bir karar vermesi gerekiyordu: aile veya ilim. Ancak birine kendini tam olarak verebilecekti. Sabah dörde kadar durup çalışıyordu. Gelecek nesiller için yeni ufuklar kazandırmak adına birçok çalışma/malzeme bırakması gerektiğini düşündüğünden dolayı Allah için kendini ilme verdi ve bu yolu seçtiği için asla pişmanlık duymadı. Ona göre kendi çocukları olmayan bir kişi, diğerlerinin çocuklarına, Müslüman çocuklarına, ilime ulaşmaları ve bilimsel meselelerini çözmeleri konusunda yardımcı olabilir.

B.K.: Okiç'in özel hayatına ilim ne kadar nüfuz etti?

H.D.Ž.: Rahmetli Tayyib Okiç'in dilin doğru kullanımına çok dikkat ediyordu. Mesela bizim Saraybosna'dan gönderdiğimiz mektupları düzeltip bize düzeltilmiş olarak geri gönderiyordu, ancak çok nazik bir elıştırma ve yorumla: dayının değerli gözleri, buradaki “famosan” kelimesini yanlış kullandın, çünkü “famosan”, “güzel” demek değil, İtalyanca “famoso” kelimesinden gelip “meşhur” anlamındadır. Bize bir şeyler öğretmek ve yaptığımız takdirde yanlışlarımızı düzeltmek için her fırsatı kullanıyordu. Bize gönderdiği dünyanın en güzel tatlılarının (badem şekeri, fındık draje çikolata, pişmaniye, bu ürünler Yugoslavya'da bulunmadığı için bizim için çok kıymetliydi) yanında bize düzenli olarak kitap ve özellikle o dönemde zor bulunan sözlükler gönderiyordu. Genellikle Fransızca-Türkçe ve Arapça-Türkçe (ve tersi) sözlüklerdir. Profesörün kız kardeşinin kızı Masuma'nın da kayıt olduğu Saraybosna'daki Şarkiyat Fakültesi öğrencileri için büyük bir hazineydi. O filoloji dalında Arapça ve Fransızca kürsüsünde birinci eğitim öğretim yılını tamamladı. Dr. Muzafer Paşiç'a aşık olunca onunla evlendi ve adını Hasiba (annesinin adını koymuş oldu) verdiği bir kız dünyaya getirdi.

Masuma, evliliğin getirdiği yükler ve yeni doğmuş kızı yüzünden şarkiyat öğrenimini yarıda bırakmak zorunda kaldı. Daha sonra ise Saraybosna'daki Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne kaydını yaptırıp oradan mezun oldu. Okiç ailesinin meslek konusunda gösterdiği eğilim ilgi çekicidir. Zira Masuma'nın kızı Hasiba annesinin kaydını yaptırdığı şarkiyat bölümüne yazılıp Filoloji Fakültesi'nin Arap ve İngiliz Dil Edebiyatı Bölümü'nden

mezun olarak şarkiyat ile ilgilenme geleneğini bir şekilde sürdürmüş oldu. Okiç'in babasının başlattığı şarkiyat ilgisinin ve özellikle Arapça'ya sevgisinin Okiç'in kızkardeşi Tayyiba'nın halefleri tarafından devam ettirildiği söylenebilir.

B.K.: Meslekî çalışmaları dışında başka aktiviteleri var mıydı? Vakıf faaliyetlerine ilgisi var mıydı?

H.D.Ž.: Prof. Okiç Diyanet Vakfı'nın onursal üyesiydi. Okiç'in bazı çalışmalarını yayımladığı Diyanet Dergisi bu vakıf tarafından çıkarılıyordu. (bu derginin bazı örnekleri Bosna'daki ailesinde mevcuttur)

B.K.: Belgrad'taki Türkiye Büyükelçiliği'nde çalıştığı süre zarfında Belgrad'taki tanışıklığı var mıydı, oradaki ilmî çevresiyle iletişimi var mıydı?

H.D.Ž.: Diğerleri arasında, özellikle ve yoğunlukta Belgrad Üniversitesi Hukuk Fakültesi Profesörü Mehmed Begoviç ile arkadaşlığı ve yazışmaları vardı.

B.K.: Tayyib Okiç'in vefatının hastanede olduğu bilinmektedir. Ancak hastaneye hangi nedenle gittiği ile ilgili malumatınız var mı?

H.D.Ž.: Okiç'in hastaneye kaldırıldığı gün, evine postacı gelmiş mektup bırakacakmış, zile basmış. Ayak sesi duymuş, ancak bir anda ayak sesi kesilince ve kapıyı de kimse açmayınca postacı şüphelenmiş ve durumu haber vermiş.

B.K.: Okiç'in defin yeri ile ilgili herhangi bir sorun yaşandı mı?

H.D.Ž.: Böyle bir sorunu hatırlayamıyoruz, ancak Saraybosna'daki cenazesinden önce içişlerinden/emniyetten bir kişi gelip benim annemin annesine yani Okiç'in kızkardeşi Tayyibe'ye "Törensiz olsun" demiştir. Benim ninem de "ne töreni! Müslümanlarda tören yoktur" şeklinde cevap vermiş.

B.K.: Sayın Hasiba Hanım bu değerli bilgileri benimle paylaştığınız için çok teşekkür ederim.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM OKIÇ'IN HADİSÇİLİĞİ

Bu bölümde Tayyib Okiç'in hadis ve hadis ilimleri konusundaki görüşleri ele alınacaktır. Bu bağlamda öncelikle hadisin önemi ve dindeki yeri hakkındaki görüşleri kendi eserlerinden hareketle tespit edilmeye çalışılacaktır. Yaşadığı dönem ve yerine getirdiği görev itibariyle geniş bir alanda fikir beyan etmek durumunda olan Okiç'in hadis tarihi ve usûlüne dair yazdıklarından hareketle hadisciliği ele alınmaya çalışılacaktır.

I.SÜNNETİN ÖNEMİ VE DİNDEKİ YERİ

Bu başlık altında hadisin tanımı, vahiy olup olmama açısından kaynağı, dindeki yeri ve toplum hayatındaki önemi ele alınacaktır.

A.SÜNNET/HADİS TANIMI

Sünnet/hadis denildiğinde ilk akla gelen anlamın hangisi olduğu hususunda alimlerin uzmanlaştıkları alana göre farklılık arzettiği görülmektedir. Hz. Peygamber'den ve onunla ilgili rivayet edilen her şeye alimlerin bir kısmı hadis bir kısmı da sünnet demişlerdir. Bu bakımdan hadis ve sünnetle anlatılmak istenenin çok daha geniş bir alanı kapsadığı anlaşılmaktadır. Böylece fıkıh ve fıkıh usûlü âlimleri kendi alanlarında ihtiyaç duydukları hadisleri ve kullandıkları sünnet lafızlarını fıkıh disiplini çerçevesinde ele alarak kendi yaklaşımlarını yansıtmışlardır.

Tayyib Okiç Sünnet ve Hadis kavramlarını şu şekilde izah etmektedir:

“Sünnet terimi öncelikle takip edilmesi adet olan yol, yön anlamına gelir (çoğulu: sünendir); özelde ise sünnet, Muhammed'in a.s. hayatında takip ettiği adet veya yol anlamına gelmektedir. Bu sonuncusu kendini üç şekilde göstermektedir:1) Konuşmaları, sözleri (al-kavl); 2) Yaptıkları, davranışları, hayatını yaşayış tarzı ve belirli işlerdeki uygulamaları (al-fi'l); 3) Takrirleri, huzurlarında diğerlerinin söylediklerini ve yaptıklarını susarak onaylamasıdır. Bu sonuncusu sahabîlerin konuştuğu veya bir davranış sergiledikleri anda Peygamber'in o söze veya fiile konsantre olması ve bunların risaletten önce vuku bulmaması şartıyla geçerli sayılmaktadır. Buna göre Sünnet'in üç bölümlenmesi vardır: as-sunnetu'l-kavliyya (veya hadis); as-sunnetu'l-fi'liyya ve as-sunnetu't-takriyya. Sünnet terimiyle, hadisin tümü, pratik/uygulamalı yönü de dahil

olmak üzere kapsamaktadır. “sebîl” yol (çoğulu: subûl) kelimesi de sünnet anlamına gelmektedir. Sünnetin ifade edildiği biçim ise, yani Muhammed’in a.s. konuşmaları, uygulamaları ve diğerlerinin konuşma ve uygulamalarını susarak onayladığı haberler hadis (haber, bildiri, konuşma; çoğulu: ahadis) olarak adlandırılır. Bundan aslında hadisin sünnetin belgesi olduğu ortaya çıkıyor (sünnetin belgelenmiş hali), veya -diğer bir ifade ile- hadis sözel sünnettir (as-sunnatu’l-kavliyya). Hadis isminin yanında iki terim daha aynı anlamı içermektedir: haber (haber, bildiri; çoğulu: ahbar) ve eser (iz, fiil; çoğulu: âsâr). Nasıl ki hadis, umumiyetle kutsal rivayetler anlamına geliyorsa (buradan hareketle: ilmu’l-hadis: “Müslümanların kutsal rivayetler ilmi” demektir), aynı zamanda o kelime tek bir rivayet anlamına da gelmektedir.”⁵¹⁸

Okiç’in, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* adlı eserinde özellikle sünnet hadis ayırımı noktasında değindiği açıklama da konumuz açısından önem arz etmektedir:

“Müşrik Araplar, atalarının sünnetlerine çok bağlı idiler ve bu sünnetlere büyük ehemmiyet vermişlerdi. Bilahare bu tabir İslamiyette bir ıstılah olarak, Hazreti Peygamber’in sünnetine (es-Sunnetu’n-Nebeviyye veya sunnetu’n-Nebiyy) ıtlak olundu. Yani İslami sünnet, Hz. Peygamber’in sözleri, hayatında takip etmeği itiyat buyurdukları yol, diğer tabirle hareket tarzları ile yaşayış halleridir.Hazreti Peygamberin sünneti üç şekilde tecelli etmektedir: a) Sözlü sünnet (as-Sunnatu’l-Kawliyya), yani Hazreti Peygamberin sözleri; b) Fiilî sünnet (as-Sunnatu’l-Fi’liyya) yani Hazreti Peygamberin fiil ve hareket tarzları; c) Takriri sunnet (as-Sunnatu’t-Takririyya), yani kendi huzurunda başkaları tarafından söylenen sözleri duyduğu veya işlenen fiilleri gördüğü (veyahut bunları haber aldığı) anda sükût ile tasvib eylemesi, diğer tâbirle takbih etmemesidir. Hazreti Peygamberin zikri geçen üç nevi sünnetinin sözle tesbit ve ifadesi şekline, yani Onun söz ve fiilleri ile takrirlerine ait haberlere ‘Hadith’, cem’i ‘Ahadith’ denir..... Sonraları sünnet ile hadisin aynı manada kullanıldığı vakidir.”⁵¹⁹

Okiç’in bu iki tanımını arasında dikkat çeken bir ayrıntı bulunmaktadır. Birinci tanımda Tayyib Okiç’in takriri sünnet için öne sürdüğü şarta göre takrir sünnet risaletten sonra geldiyse ancak geçerlidir. Okiç’in bu şartı ileri sürmesi sanki onun dinî hukukî bir kaygıdan kaynaklandığı hissiyatı oluşmaktadır. Bu ve hadisin kapsam alanını sadece

⁵¹⁸ Okiç, *İslamska Tradicija*, s. 3-4.

⁵¹⁹ Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri*, s. 1-2.

Peygamber'in (s.a.s.) söz, fiil ve takrirleriyle sınırlı tutması fakihlerin ve fıkıh usulcülerinin hadise bakış açısına doğru kaymaktadır.⁵²⁰ Zira fakihler de sünneti daha çok dinî bir vecibe veya dinî doğası olan bir olgu olarak algılamışlardır.

Okiç sünneti tanımlarken sünnet ve hadis kavramları ile ilgili eski ile yeni yaklaşımları ile onun tarihi sürecini özetle açıklamaktadır. Zira ilk başta Peygamber'in pratik yönü sünnet, konuştukları ise hadis ile anılırken daha sonra sünnet rivayet yoluyla sözleşmiş oldu yani söze dökülerek hadis olmuş oldu. Ortaya çıkan durum hadisleşmiş bir sünnettir. Okiç'in sünneti bu şekilde tanımlaması onu daha çok uygulama ile ilgili olan bir şey, hadisi ise yazılı belge, yani resmedilmiş bir şeyin sözlerle ifadesi olarak tanımladığı anlaşılmaktadır. Bunlardan hareketle Okiç'in sünnet tanımında fikhî düşünce sisteminin etkili olduğu söyleyerek bu noktada daha çok fâkih gibi davrandığı sonucu çıkarılabilir.

B.HADİSİN KAYNAĞI

Hadisin kaynağı dediğimizde, onunla Hz. Peygamber'in bilgi kaynağını kastetmiş oluruz. Hz. Peygamber risaletin geldiği 40 yaşına kadar belli bir kültür birikimine sahip olmuştur. O ana kadar yaşadığı toplum ve ortamdan, akli ve terübesinden beslendiği.⁵²¹

Vahiy inmeye başladıktan sonra bir insan olarak yaşamaya devam etmesinin yanında artık o öncelikle Allah'ın bir elçisiydi. Yeni görev ve yükümlülükler taşıyordu. Kur'anî Kerim'in ışığında müminlere ibadetin nasıl yapıldığını, neyin kötü neyin iyi olduğunu, haramın ve helalin sınırlarını vb. konuları öğretiyordu. Artık Resülullah Allah'tan farklı yollarla aldığı emir, yasak, tavsiye ve diğer bilgileri müminlere aktarıyor, onlara kılavuzluk yapıyordu.⁵²²

Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri adlı eserinde vahiy konusunu işleyen Okiç'in yer verdiği bilgilere baktığımızda genel itibarıyla geleneksel diyebileceğimiz açıklamalar yer almaktadır. *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* isimli eserinde ise farklı bir yaklaşıma yer vermektedir. O Allah kelamını/vahyini üçe ayırmaktadır: Birincisi Hz. Peygamber'e Cibril vasıtasıyla vahiy şeklinde nazil olan, tevatür yoluyla nakledilen, yazılan, namazlarda okunan, lafzı ve manası Hak Teala'ya ait olan vahiydir. İkincisi, Hz. Muhammed'den önceki peygamberlere nazil olan ve hükümleri Kur'ani

⁵²⁰ Karacabey, Salih, "İslamska Tradicija Makelesi Bağlamında Tayyib OkiçHadis Anlayışı", **Muhammed Tayyib Okiç (Hayatı – Eserleri – Kişiliği) Sempozyumu**, Saraybosna, 28-29 Haziran 2010, s. 2 (yayınlanmamış).

⁵²¹ Bkz. Karacabey, **Hz. Peygamber'de Nebvî ve Beşerî Bilgi**, Sır Yay., İstanbul, 2002, s. 178.

⁵²² Maide 5/87; A'raf 7/31.

Kerim’le kaldırılmış olan kelimeler; üçüncüsü ise mana itibariyle Hz. Peygamber’e vahiy veya ilham yoluyla rüyada veya miracda ulaştırılan ve Hz. Muhammed’in lafzıyla aktarılıp ahad yolla nakledilen kelimelerdir. Bu çeşit hadiseler el-ehâdisu’l-ilahiye, el-hadisü’r-rabbanî veya el-ehâdisu’l-kudsî denir.⁵²³

Diğer tarafta ise bilinen ve genel olarak kullanılan tasnife göre vahiy Vahy-i metluv ve Vahy-i gayr-i metluv diye iki kısma ayrılmaktadır. Vahy-i metluv ile Kur’an, vahy-i gayr-i metluv ile ise sünnet ya da sünnetin bir kısmı kastedilmektedir.⁵²⁴

Tefsir ve Hadis Usulü’nün Bazı Meseleleri isimli kitabında Okiç’in vahiy “metluv” ve “gayr-i metluv” diye bir ayrımı yer almamaktadır. Belki Okiç böyle bir tasnife katılmadığından dolayı yer vermemiş olabilir. *Kavaidu’t-Tahdis* adlı eserde kudsî hadisin açıklandığı bölümde yer alan bilgilerden, kudsî hadisin ilahî, bunlar dışındaki sünnetlerin/hadislerin ise dünyevî olduğu şeklinde bir anlam çıkmaktadır.⁵²⁵ Bu bakımdan Okiç’in *Kavaidu’t-Tahdis*’teki bilgilere eserinde yer vermesi onun, kaynağı açısından sünnet hakkında nasıl bir bakış açısı taşıdığı konusunda bize bir ip ucu vermektedir. Zira gayr-i metluv vahyin sadece kudsî hadislerle sınırlandırıldığı görülmektedir. Bunları daha ayrıntılı bir şekilde irdelenmek için Okiç’in yer verdiği taksimata göre değerlendirmek istiyoruz.

1. Vahyin Kısımları

Bu başlıkta Tayyib Okiç’in vahyin kısımları konusundaki yaklaşımına yer verilecektir. Okiç vahiy: Kur’an, diğer peygamberlere indirilen sayfalar ve kudsî hadis olmak üzere üçe ayırır. Biz de konuyu onun bu üçlü taksimini takip ederek işlemeye çalışacağız.

a) Kur’an

Hz. Muhammed’e gelen ilahî mesajların merkezinde şüphesiz Kur’an-ı Kerim durmaktadır. Okiç’in yer verdiği tanımda Kur’an: “Hz. Peygamber’e Cibril vasıtasıyla vahiy şeklinde nazil olan, tevatür yoluyla nakledilen, yazılan, namazlarda okunan, lafzı ve manası Hak Teala’ya ait olan vahiydir”⁵²⁶ şeklinde ifade edilmektedir. Kur’an’ın

⁵²³ Okiç, **Bazı Meseleler**, s. 13 Okiç’in yer verdiği bu bilgilere *Kavaidu’t-Tahdis* adlı eserinden faydalandığı görülmektedir, bkz. Kasımî, Cemaluddin, **Kavaidu’t-Tahdis**, thk. Muhammed B. Baytar, Daru’n-Nefaes, Beyrut, 2001 s. 65.

⁵²⁴ Karacabey, **Nebevî ve Beşerî Bilgi**, s.180.

⁵²⁵ Bkz. Kasımî, a.g.e., s. 65.

⁵²⁶ Okiç, **Bazı Meseleler**, s. 13.

vahiy olduğunu bizzat kendisi de teyit etmektedir. Nitekim “Ve sizi onunla inzar etmek için bu Kur’an bana vahyolundu”⁵²⁷ ayet-i kerimesinden de bu anlaşılmaktadır. Kur’an’ın vahiy olduğuna Hz. Peygamber’in hadisleri de işaret etmektedir. “Her bir Peygamber’e benzeri ile imân edilen veya insanların kendisi ile imân ettiği mucizeler verilmiştir. Hiç şüphesiz ki bana verilen mucize, Allah’ın bana vahyettiği (Kur’an)dır...”⁵²⁸ Kur’an ayetleri ibadet amacıyla okunduğu için, onlara vahy-i metluv yani tilavet edilen vahiy de denilmiştir. Bu, Hz. Aişe’nin “Allah’ın hakkımda tilavet edilen bir ayet indireceğini beklemiyordum, ama beni temize çıkaran vahyi, rüyasında bildireceğini ümit ediyordum”⁵²⁹ rivayetinden de anlaşılmaktadır.

b) Diğer Peygamberler’e İndirilen

Okiç’in Allah’ın kelamı ile ilgili yer verdiği tasnifte ikinci sırada diğer peygamberlere inen kelam/vahiy yer almaktadır. O bunu şu şekilde ifade etmektedir: “Hz. Muhammed’den önceki peygamberlere nazil olan ve hükümleri Kur’an-ı Kerim’le kaldırılmış olan kelam”.⁵³⁰ Geçmiş peygamberlere kitapların indirilmesi ile ilgili Kur’an-ı Kerim’de de yeterince malumat bulunmaktadır: “And olsun, biz Musa’ya kitabı verdik ve kardeşi Harun’u kendisinin yanında vezir kıldık”⁵³¹, diğer bir ayette “Peygamberlerin peşinden kendinden önce Tevrat’ı tasdik eden Meryem oğlu Mesih’i gönderdik. Ona içinde nur ve hidayet olan; kendinden önce gelen Tevrat’ı tasdik eden ve Allah’tan korkanlar için bir hidayet rehberi ve bir nasihat olan İncil’i verdik”⁵³², “Nuh’a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik”⁵³³ Burada Peygamberimiz’den öncekilere de vahyin geldiği açık bir şekilde ifade edilmektedir.

Ancak Resülullah’ın (s.a.s.) son Peygamber ve tüm insanlara gönderilmiş olması, özellikle de Ehli Kitab’ın sık sık Kur’an tarafından muhatap alınıp İslam dinine davet edilmesi, Kur’an-ı Kerim’in son kitap oluşunun onun ondan önceki kitapların nâsihi durumunda olduğunu göstermektedir.

⁵²⁷ el-En’am, 19.

⁵²⁸ Buhari, “İ’tisam”, 1.

⁵²⁹ Buhari, “Tevhid”, 35.

⁵³⁰ Okiç, **Bazı Meseleler**, s. 13.

⁵³¹ Furkan 25/35.

⁵³² Mâide 5/46.

⁵³³ Nisa 4/163.

c) *Kudsi (İlahî ve Rabbânî) Hadis*

Vahyin geliş şekillerini açıklarken Okiç, “Hz. Peygamber’in uykuda iken Allah ile konuşması halinde işittiği, Allah Kelamı Kur’an değil hadis-i kudsidir” demektedir.⁵³⁴ Okiç’in bu tanımı Kavaidü’t-Taahdis’te konu ile ilgili geçen bilgilerle kıyaslandığında, ki bu eserde kudsi hadis rüyada, kalbe ilka ve meleğin lisanıyla Resulullah’a aktarılan vahiy olarak yer almaktadır,⁵³⁵ Okiç’in kudsi hadis ile ilgili malumatının daha sınırlı kaldığı söylenebilir.

Kudsi hadislerin vahiy mahsulü olduğu, ancak ayetler gibi ibadet amacıyla okunmadığına göre onların vahy-i gayr-i metluv sınıfına dahil edilmesi gerekmektedir. Ancak burada sorulabilecek soru, diğer hadislerin yeri nedir? Onlar da vahiy kaynaklı mıdır?⁵³⁶ “O nefis arzusu ile konuşmaz”⁵³⁷ ayetinden ve “bana Kitab ve onunla onun misli verildi”⁵³⁸ hadisi şerifinden anlaşılan Resülullah’ın arzusuna göre davranmadığı ve Kur’an’la birlikte onun misli verildiği anlaşılmaktadır. Tüm bunlar Resülullah’ın Kur’an dışındaki bilgileri ve faaliyetlerini vahyin eşliğinde yaptığı düşüncesini doğurmaktadır. Bu konu aşağıda daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

2. *Sünnet-Vahiy İlişkisi*

Kur’an’ın inmesi ve ezberlenmesine paralel olarak İslam’ın yaşanması ve uygulamaya geçilmesi ile doğal olarak sünnetin pratik yönünün önem kazanmasına ortam hazırlanmış oldu. Zira Kur’an daha çok dinin genel prensiplerinin öğretimiyle teorik kısmıyla ilgili iken, sünnet bunun pratik/uygulamalı yönünü oluşturuyordu.⁵³⁹ Resülullah’ın söylediği sözlerin, sergilediği davranışların, sürdüğü hayat tarzının vs. gibi söz veya fiil şeklinde olsun önemi büyüktür. Ancak Resülullah’ın bir insan olması hasebiyle, diğer insanlar gibi dünyevi ihtiyaçlarını karşılaması, onun sünnetinin veya yaptıklarının ne derecede vahiy ile ilintili olduğu hususu akla gelmektedir. Bu husus alimler tarafından da tartışılmış, farklı görüşlerin ortaya çıktığı görülmüştür. Zira Hz. Peygamber’e gelen vahyin tek bir şekli ve standardı yoktur.⁵⁴⁰

Sünnetin vahiy olup olmadığı konusundaki tartışmalar hicrî III. y.y.ın sonrasında daha da belirginleşerek günümüze kadar a) Sünnet tamamen vahiy kaynaklı b) Sünnet

⁵³⁴ Okiç, **Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Notları**, Nun yay., İstanbul, 1995, s. 35.

⁵³⁵ el-Kasımî, a.g.e., s. 65.

⁵³⁶ el-Kasımî, a.g.e., s. 65.

⁵³⁷ en-Necm 53/3.

⁵³⁸ Ebu Davud, “Luzumi’s-sunne”, 4604.

⁵³⁹ Karacabey, **Nebevî ve Beşerî Bilgi**, s. 133.

⁵⁴⁰ Karacabey, **Nebevî ve Beşerî Bilgi**, s. 177.

vahiy kaynaklı değildir ve c) Sünnet kısmen vahiy kaynaklıdır şeklinde üç fikrin devam ettiği görülmektedir.⁵⁴¹

Sünnetin tamamının vahiy kaynaklı olduğu görüşünü Şafii (v. 204/819), İbn Hiban (v. 354/965), Beyhakî (v. 458/1066) ve Muhammed Hamidullah (v. 2002) savunmuşlardır. Hamidullah göre Peygamber'in söylediklerinin ilahî vahye dayandığını belirtmektedir.⁵⁴²

Sünnetin vahiy kaynaklı olmadığı görüşünü savunanlar arasında İbn Abbas (v.68/687),⁵⁴³ Ebu Abdillah b. Battâ (v. 387/997) sayılabilir. Daha sonra ise Hindistan Alt Kıtasında meydana çıkan Ehl-i Kur'an hareketi ve bunun temsilcileri olan Sir Seyyid Ahmed Han (v. 1898), Çerağ Ali (v. 1895), Abdullah Çakrâlevî (v. 1914) Muhammed Eslem Ceraçpuri (1955) ve Gulam Ahmed Perviz (1985) sünnetin vahiy kaynaklı olmadığını görüşünü savundular.⁵⁴⁴

Sünnetin kısmen vahiy kaynaklı olduğu görüşünü savunanlar arasında Mekhul (v. 113/731), İbn Kuteybe (v. 276/889), İbn Huzeyme (v. 311/923), İbn Hibbân (v. 354/1233), Şihabuddin el-Karafî (v. 686/1287), Şah Veliyullah ed-Dihlevî (v. 1176/1762), Muhammed Reşid Rıda (v. 1935) ve Tahir b. Âşûr (v. 1973) gibi alimler sayılabilir.⁵⁴⁵

Bu bilgiler ışığında Okiç'in sünnet vahiy ilişkisini değerlendirirsek, prensipte Okiç'in sünnetin vahiy bağlantılı olduğunu kabul ettiği görülmektedir. Aslında Okiç'in kudsî hadisleri kabul etmesi onun ilk başta Kur'an dışındaki vahyin kabul ettiği anlamına gelmektedir. Ancak sünnetin, mutlak anlamda mı yoksa kısmen mi vahiyle ilişkili olduğu konusunda farklı bir eğilim gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Kudsî hadisleri bu tartışmanın dışında bırakırsak, Okiç'in *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* isimli kitabında sünnet vahiy ilişkisini çağrıştıracak ifadeleri şu şekildedir: "Hz. Peygamber emir ve nehiy hususunda vahye tabi olduğundan (yani: Ben ancak bana vahyolunana tabiim) dolayı, onun emir ve nehiyelerine itaat, Allah'ın emir ve nehiyelerine de itaat sayılır."⁵⁴⁶

⁵⁴¹ Akcaoğlu, **Kur'an Dışı Vahiy**, Beka yay., İstanbul, 2012, s. 113.

⁵⁴² Akcaoğlu, a.g.e., s. 122; Ayrıca bkz. Kırbaçoğlu, M. Hayri, **İslam Düşüncesinde Sünnet**, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2001, s. 218-219

⁵⁴³ Bkz. Hatiboğlu, M. Said, **Kur'an Dışı Vahiy**, yayına haz. Veli Aknar, Otto yay., Ankara, 2009, s. 63.

⁵⁴⁴ Akcaoğlu, a.g.e., s. 126.

⁵⁴⁵ Akcaoğlu, a.g.e., s. 133.

⁵⁴⁶ Okiç, **Bazı Hadis Meseleleri** s. 3.

Buna göre Okiç prensipte sünnetin vahiy kaynaklı olduğunu kabul etmektedir. Ancak o, buna bir sınırlama getirmektedir. Bu sınırlamanın çizgisini belirleyen emir ve nehiy hadisleridir. Zira Okiç'e göre emir ve nehiy hadisleri vahye tabiidir. Dolayısıyla emir ve nehiy hadisleri dışındaki rivayetler vahiy kaynaklı olmadığı anlaşılmaktadır. Buna göre Okiç'i sünenti kısmen vahiy mahsulü olduğunu kabul edenler grubuna yerleştirebiliriz.

a) Vahiy Kaynaklı Sünnet

Okiç'in, sünnetin vahiy ile ilişkisi konusunda verdiği bilgiden hareketle sadece kudsî ile emir ve nehiyle alakalı hadislerin vahiy kaynaklı olduğunu kabul ettiği anlaşılmaktadır. Onun "Hz. Peygamber emir ve nehiy hususunda vahye tabi olduğundan..." şeklindeki ifadesine göre emir ve nehiylerin dışında kalan hadislerin vahiy kaynaklı olmadığını düşündüğünü dolaylı olarak çıkarmak mümkündür. Çünkü vahye tabi oluşunu sadece sözü edilen hadislerle sınırlı tutmuş olmaktadır.

Okiç'in bu ifadesinden çıkan genel anlam "sünnetin kısmen vahiy kaynaklı olduğudur." Zira Hz. Peygamber'in her davranışını vahiyyle bağlantılı görmek onu insanî özelliklerinden soyutlamak ve melekût dünyasına yerleştirmek demektir. Bu bakımdan onun her yaptığının vahiyyle alakalı olduğunu söylemenin doğru bir yaklaşım olmayabilir. Aynı şekilde Resülullah'ın sünnetinin tamamen vahiy kaynaklı olmadığını söylemek de onu bir açıdan peygamberlik vasfından, Allah'la olan irtibatından koparmak demek olup onun Resül olarak görevinin anlaşılmasını zorlaştıran bir yaklaşımdır diye düşünüyoruz. Muhtemelen Okiç Resülullah'ı Allah ile bağlantısı olan ancak kendi ichtihadını de kullanan bir Peygamber olarak tasavvur etmektedir. Ancak tartışma burada bitmemektedir. Zira sünnetin kısmen vahiy mahsulü olduğunu söylemek şu demektir: Sünnetin hangi kısmı vahiy mahsulü hangi kısmı ise vahyin dışında kalmaktadır. Okiç'in ifadesinden çıkarılan anlama göre, sünnetin emir ve nehiy ile ilgili kısmı vahye tabidir. Buna göre gerisi vahyin dışında kalmaktadır. Peki sünnetin sadece emir ve nehiy kısmı mı vahye tabidir?

Okiç, sünnetin emir ve nehiy kısmını vahiyyle bağlantılı görmesi açısından, usul-i fıkıhçılarının sünnet ile kapsadıkları alanı vahiyyle irtibatlandırmış olmaktadır. Bu durumda diğer sünnetler Hz. Peygamber'in aklî yeteneklerini, tecrübelerini kullanarak ortaya koyduğu sünnetler vahiy dışı sünnetler gibi bir sonuç çıkmaktadır.

b)Kaynağı Vahiy Olmayan Sünnet

Okiç, “emir ve nehiy” dışındaki sünnetlerin/hadislerin vahiy kaynaklı olmadığını doğrudan söylemese de yazdıklarından bu görüşte olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Muhammed bir peygamber olduğuna göre, onun bilgi merkezinde vahyin durduğu inkar edilemez bir gerçektir. Zira onun Resülullah sıfatını alması Allah tarafından kendisine verilen vahiyden ileri gelmektedir. Onun için sünnetin en azından bir kısmının vahiy ile bağlantılı olduğu muhakkaktır. Ancak Resülullah’ın her zaman vahiy olarak konuştuğu veya hareket ettiği de söylenemez.⁵⁴⁷ Örneğin Medine’de bir ev yanmış uykuda oldukları için sahipleri kurtulamamışlardı. Durumdan haberdar olunca Hz. Peygamber büyük bir üzüntü duymuş ve halka şu uyarıda bulunmuştur: “Şüphesiz bu ateş sizin için bir düşmandır. Onun için uyuyacağınız zaman evinizde yanan ateşleri (kandilleri) söndürün.”⁵⁴⁸

Bu bakımdan Hz. Peygamber’in bazı sosyal olaylar hakkındaki düşünce ve ifadelerini, beşerî akıl ve tefekkürün öngördüğü sosyolojik bir tahlil kapsamında değerlendirmek mümkündür.⁵⁴⁹

Bu bakımdan Okiç, sünnetin vahiy ile ilgili kısmını emir ve nehiylerle sınırlı tutarak belki sünnet vahiy ilişkisini dar bir alanda değerlendirmiştir. Aslında Resülullah’ın her yaptığını vahye bağlamak bir açıdan onu melekler seviyesine çıkarmak, onun bize örnek olmasını zorlaştırmak demektir. Muhammed’in (s.a.s.) vahiy görevi süresince beşerî yönü de hesaba katıldığında takip edilen, dünyamızda yaşamış olan, insan olan, kızan ve sevinen örnek alınabilen bir peygamber imajı oluşturulmuş olacaktır. Bu şekilde onun geldiği amaç ve taşıdığı misyonun insanlar tarafından pratik edilmesi mümkün olacaktır. Bu bakımdan Okiç, sünnetin esnekliğini, Hz. Peygamber’in beşerî yönünü, zekasını, aklî üstünlüğünü göz ardı etmeyerek ve bu unsurlara faaliyet alanı bırakarak Peygamber’i (s.a.s.) insan yönü ağır basan bir Resül olarak tasavvur etmiş olabilir.

⁵⁴⁷ Karacabey, **Nebevî ile Beşerî Bilgi**, s. 222.

⁵⁴⁸ Buharî, “İstizan” 49; Müslim, “Eşribe”,12; Hz. Peygamber’in tecrübî ve beşerî bilgiden yararlandığına dair örnek için bkz. El-Halebî, Nuruddin bin Ali bin İbrahim, **es-Sîretu’l-Halebiyye**, thk. Abdullah Muhammed El-Halili, I-III, 3.b., Daru’l-Kutubu’l-İlmiyye, Beyrut, 2008, c. 2, s. 213; Buharî, “İtisam” 12.

⁵⁴⁹ Karacabey, **Nebevî ve Beşerî Bilgi**, s. 223; Ayrıca Bkz. Karadavî, Yusuf, “Sünnet ve İslam Hukuku II”, çev. İshak Emin Aktepe, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, VIII, 2008, sayı: 4, s. 250-251.

C.HADİSİN/SÜNNETİN DİNDEKİ YERİ

Sünnetin önemi, Kur'an karşısındaki ve genel olarak dinimizdeki yeri, alimlerin üzerinde durdukları ve tartıştıkları bir konudur. Allah'ın elçisi olması hasebiyle, sünnetin çıkış noktası olan Resulullah'ın, söz ve fiilleri, vahyin gelmesiyle birlikte farklı bir anlam kazanmıştır. Ağzından Allah'ın kelamının çıktığı Hz. Peygamber'in takrirleri bile ashabi için bir bağlayıcılık ifade ediyordu. Yani sahabenin bir davranışına müdahale etmemesi, susması, yapılan işin şer'î açıdan geçerli olduğu anlamını taşıyordu. "Allah'a itat edin ve Peygambere itat edin"⁵⁵⁰ ve "Kim Resule itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur"⁵⁵¹ "Resul size ne getirirse alınız neyi yasaklarsa ondan sakının"⁵⁵² ayetlerinden de anlaşıldığı gibi Peygamberin gönderildiği toplum ve Allah nezdindeki konumu sağlama alınmıştır. Sünnetin tüm bu yetki ve otoritesinde günümüze kadar hiç bir şey kaybetmediği görülmektedir.

Hadisin dindeki ve özellikle İslam Hukuku'ndaki yeri konusuna *İslamska Tradicija* adlı çalışmasında yer veren Okiç, şunları demektedir: "O (hadis), Kur'an'dan sonra, genel anlamda İslam dini öğretisinin özel, anlamda ise İslam hukukunun kaynağıdır. Bazen o, Kur'an'daki anlaşılması zor ve kapalı yerleri ayrıntılı olarak açıklamaktadır, bazen ise Kur'an'daki normları tamamlar-doldurur, bazen de İslam öğretisinin tek ve en önemli kaynağı olabilir. Bunlar, Kur'an'ın sustuğu dinî, hukukî ve diğer konulardaki meselelerdir (örneğin fıtır sadakası, vakıflar ve diğer kurumlar gibi)"⁵⁵³;

Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler adlı eserinde ise bu konu ile ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır: "Kur'an-ı Kerim'de sarahaten zikri geçmeyen bazı meselelerin halli için hadis başlıca kaynak teşkil eder (mesela vakıf meselesi). Fakat biraz evvel denildiği gibi bu nevi hadisler daima Kur'an-i Kerim'in ruhuna uygundur. Bu itibarla İslam dininin ikinci kaynağını teşkil eden hadisin lüzumu ve ehemmiyeti âşikardır."⁵⁵⁴

Bunları göz önünde bulundurarak Okiç, hadisi;

1. Dinin temel kaynağı,
2. Kur'an-ı Kerim'in mücmel hükümlerini açıklayan,

⁵⁵⁰ el-Maide 92.

⁵⁵¹ en-Nisa 80.

⁵⁵² el-Haşır 7.

⁵⁵³ Okiç, *İslamska Tradicija*, s. 1 (dip. 2, Muhammad Al-Hacvi, Al-Fikru's-Sami fi Tarihi'l-Fıkhi'l-İslami, Ribat-Fas, 1340-1345, I, 31).

⁵⁵⁴ Okiç, *Bazı Meseleler*, s. 4.

3. Kur'an'ın koyduğu temel prensiplerin detaylarını belirleyen (tahsis ve takyid).

4. Kur'an'ın hüküm koymadığı noktalarda müstakil bir hüküm kaynağı olarak görmektedir. Okiç'e göre sünnetin dindeki yerini tespit edebilmek için bu maddeleri detaylı bir şekilde ele almak istiyoruz.

1.Sünnet Dinin Temel Kaynağıdır

Tarih boyunca sünneti inkar eden küçük gruplar dışında genel olarak Müslümanlar, farklı mezhep aidiyetlerine rağmen sünneti Kur'an'dan sonra en önemli dinî kaynak olarak görmüşlerdir.⁵⁵⁵ Bu bağlamda tarihî süreç içerisinde Müslüman alimleri, sünnetin dindeki yeri ve Kur'an karşısındaki tavırları konusunda genel olarak iki gruba ayırabiliriz. Birincisi sünneti dinî konularda delil olarak kabul etmeyenler, ikincisi sünnetin delaletini kabul edenlerdir. Çoğunluğu oluşturan ikinci gruptakiler de; sünnetin Kur'an'a bağlı olarak hüküm koyduğunu iddia edenler ile sünnetin bağımsız olarak hüküm koyduğunu savunanlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Okiç bu konu ile ilgili *İslamska Tradicija* isimli eserinde şunları demektedir: “O (hadis), Kur'an'dan sonra, genel anlamda İslam dini öğretisinin özel, anlamda ise İslam hukukunun kaynağıdır. bazen de İslam öğretisinin tek ve en önemli kaynağı olabilir. Bunlar, Kur'an'ın sustuğu dinî, hukukî ve diğer konulardaki meselelerdir (örneğin fitır sadakası, vakıflar ve diğer kurumlar gibi)”⁵⁵⁶

Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler adlı eserinde ise bu konu ile ilgili şu ifadeler kullanmaktadır: “Kur'an-ı Kerim'de sarahaten zikri geçmeyen bazı meselelerin halli için hadis başlıca kaynak teşkil eder (mesela vakıf meselesi). Fakat biraz evvel denildiği gibi bu nevi hadisler daima Kur'an-i Kerim'in ruhuna uygundur. Bu itibarla İslam dininin ikinci kaynağını teşkil eden hadisin lüzumu ve ehemmiyeti âşikardır.”⁵⁵⁷

Okiç'in bu ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla o, sünneti dinin temel kaynağı olarak kabul etmektedir. Bundan başka sünnetin tek başına Kur'an'dan bağımsız olarak kaynak olabileceğini de ifade etmektedir. Okiç, sünnetin dindeki otoritesini kabul ederek sünneti delil olarak kabul eden alimlerin grubunda yer almaktadır. Ancak Okiç'in “daima

⁵⁵⁵ Muhammed Taqi Usmani, **Sünnetin Bağlayıcılığı**, çev. İbrahim Kutluay, Rağbet yay., İstanbul 2010, s. 19; Mustafa Sıbai, *İslam Hukukunda Sünnetin Yeri*, çev. Halil Kandemir, Işık Akademi yay., İstanbul, 2009, s. 440.

⁵⁵⁶ Okiç, **İslamska Tradicija**, s. 1 (dip. 2, Muhammad Al-Hacvi, Al-Fikru's-Sami fi Tarihi'l-Fıkhi'l-İslami, Ribat-Fas, 1340-1345, I, 31).

⁵⁵⁷ Okiç, **Bazı Meseleler**, s. 4.

Kur'an-ı Kerim'in ruhuna uygunluğu" ifadesi onun hadislerin sıhhati konusundaki titizliğini göstermektedir. Ayrıca bu ifadeyle Okiç bir bakıma tarih boyunca İslam alimleri arasındaki tartışmalara ve ayrışmalara yol açan hadis güvenilirliği meselesine işaret etmektedir. Bu ayrışmalar arasında güvenilirlik gerekçesiyle sünneti/hadisi inkar edenler de yer almıştır. Okiç'e göre ilk dönemlerde güvenilirliği geniş çevrelerce kabul edilen hadisleri bile inkar eden mutezile mezhebi çıkmıştır.⁵⁵⁸ Mutezile mezhebi akli ve mantığı ön planda tutan, hadisleri de aklın süzgecinden geçiren bir akım olarak bilinmektedir. Mutezile'den başka Rafıziler'den de bir grup sünnetin delil olarak kullanılmayacağını sadece Kur'an'a güvenebileceğini iddia etmiştir.⁵⁵⁹ Çok daha sonraları Mutezile'ye benzeyen hadisleri sıkı bir kritik süzgecinden geçirerek çoğunu inkar eden Ahmediye adlı bir akım ortaya çıkmıştır. Bunlara göre Kur'an'a ve akla ters olan yani uygun olmayan hadisler reddedilmelidir. Ancak sözü edilen akımlardan farklı olarak Hindistan'da çıkan Ehlu'l-Kur'an fırkası sadece Kur'an'ı dinin aslı ve kaynağı olarak kabul ederek hadislerin zamanla değişikliğe uğradığını söyleyerek onları tamamen reddetmişlerdir.⁵⁶⁰

Bu gruplardan farklı olarak Ehli Sünnet veya Şia⁵⁶¹ olsun sünnete yaklaşımda farklılıklarına rağmen sünnetin İslam'da delil olduğunu savunarak Kur'an'dan delil getirmektedirler.⁵⁶² "... kendilerine Allah'ın ayetlerini okuyan, (kötülüklerden ve inkardan) onları temizleyen, kendilerine Kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle Allah, müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur."⁵⁶³ ayetinde geçen "hikmet" kelimesini İmam Şafî, ⁵⁶⁴ Beyhaki ve Suyuti⁵⁶⁵ gibi alimlerin sünnetle özdeş kabul ettikleri anlaşılmaktadır.

⁵⁵⁸ Okiç, **İslamska Tradicija**, s. 10.

⁵⁵⁹ Suyuti, Celaluddin, **Miftahu'l-Cenne fi'l-İhticâci bi's-Sünne**, Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, s. 13. (Onlar bu görüşlerine delil olarak şu hadisi ileri sürmektedirler: "Size benden bir hadis geldiğinde bunu Kur'an'a arzedin. Eğer Kur'an'da onunla ilgili bir asıl buluyorsanız hadisi alın, bulamıyorsanız reddedin." Suyuti bu hadisin batıl olduğunu açıklamaktadır. Bkz. Suyuti, **Miftahu'l-Cenne**, s. 14-15.)

⁵⁶⁰ Okiç, **İslamska Tradicija**, s. 10.

⁵⁶¹ Bknz. Şa'ban, Zekiyuddin, **İslam Hukuk İlmin Esasları**, çev. İbrahim Kafi Dönmez, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2003, s. 85; Bknz. El-Hüseyîni, Ayetullah Seyyid Murtaza Askerî, "Şia'ya Göre Sünnetin Dindeki Yeri", **Sünnetin Dindeki Yeri**, Ensar Neşriyat, ss. 263-277, s. 274.

⁵⁶² et-Teğabun/64, 8; Al-i İmran 3/31; Enfal, 8/64; Nisa 4/42; Nur 24/56.

⁵⁶³ Al-u İmran/3, 164.

⁵⁶⁴ Bknz. Es-Suyuti, **Miftahu'l-Cenne**, s. 17.

⁵⁶⁵ Bknz. Es-Suyuti, **Miftahu'l-Cenne**, s. 23.

Okiç'in bir taraftan sünnet/hadisi dinde delil kabul etmesi onun sünneti delil kabul edenlerin grubunda yer aldığı söylenebilir. Ancak Okiç'in "daima Kur'an-ı Kerim'in ruhuna uygunluğu" ifadesi, onun sünneti dinde delil olarak kabul etmeyenlerin gerekçelerinden etkilendiği söylenebilir.

2.Sünnet Kur'an-ı Kerim'in Mücmel Hükümlerini Açıklar

Okiç, *İslamska Tradicija* adlı çalışmasında "Bazen o (hadis), Kur'an'daki anlaşılması zor ve kapalı yerleri ayrıntılı olarak açıklamaktadır, bazen ise Kur'an'daki normları tamamlar-doldurur...". Okiç'in sünnetin, Kur'an-ı Kerim'in mücmel hükümlerini açıkladığını kabul ettiği görülmektedir. Bu bakımdan Okiç'in sünnetin bu yönünü açıklarken de gelenekçi alimlerin yolundan gittiği söylenebilir.⁵⁶⁶

3.Kur'an'ın Koyduğu Temel Prensiplerin Detaylarını Tamamlayan (Tahsis ve Takyid)

Okiç, *İslamska Tradicija* adlı çalışmasında sünnetin Kur'an'daki temel prensiplerini tahsis ve takyidi konusunda şunu demektedir: "bazen ise Kur'an'daki normları tamamlar-doldurur...".

Buna göre Okiç, Kur'an'daki mücmel ve müşkil olanı açıklamanın yanında sünnet Kur'an'daki bazı ayetleri tahsis ve takyid ettiğini söylemektedir. Dolayısıyla Ebu Hanife ve İmam Malik'in bu konudaki fikirlerine uyumluluk içerisinde kalmaktadır.⁵⁶⁷ Onun bu husus ile ilgili daha fazla derinlemesine gitmediği görülmektedir.

4. Kur'an'ın Hüküm Koymadığı Noktalarda Müstakil Hüküm Kaynağı Olarak Sünnet

Okiç, *İslamska Tradicija* isimli eserinde sünnetin müstakil kaynak olduğu hususunda şunları söylemektedir: "...bazen de İslam öğretisinin tek ve en önemli kaynağı olabilir. Bunlar, Kur'an'ın sustuğu dinî, hukukî ve diğer konulardaki meselelerdir (örneğin fitır sadakası, vakıflar ve diğer kurumlar gibi)".⁵⁶⁸ Buna göre Okiç'in sünnetin dindeki yeri ile ilgili tespitlerine göre sünnet Kur'an'ın söz söylemediği yerlerde bağımsız hüküm kaynağıdır.⁵⁶⁹ Onun *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* adlı eserinde de

⁵⁶⁶ Şafî, Muhammed bin İdris, *Risale*, thk ve şrh. Ahmed Muhammed Şakir, Dârü't-Turas, Kahire, 1989, s. 177.

⁵⁶⁷ Bknz. Aktepe, Emin, *İslam Hukukçuları*, s. 198-199.

⁵⁶⁸ Okiç, *İslamska Tradicija*, s. 1 (dip. 2, Muhammad Al-Hacvi, *Al-Fikru's-Sami fi Tarihi'l-Fıkhî'l-İslami*, Ribat-Fas, 1340-1345, I, 31).

⁵⁶⁹ Bu görüşü "el-Fikru's-Sâmî" adlı eserine dayanarak söylediği anlaşılmaktadır. Bknz. el-Hacvi, Muhammed el-Hasan es-Sâlebî el-Fâsî, *el-Fikru's-Sâmî fi Târîhi'l-Fıkhî'l-İslâmî*, thk. Eymen Sâlih Şa'abân, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, s. 104.

bu konu ile ilgili benzer ifadeler kullanmaktadır: “Kur’an-ı Kerim’de sarahaten zikri geçmeyen bazı meselelerin halli için hadis başlıca kaynak teşkil eder (mesela vakıf meselesi). Fakat biraz evvel denildiği gibi bu nevi hadisler daima Kur’an-i Kerim’in ruhuna uygundur. Bu itibarla İslam dininin ikinci kaynağını teşkil eden hadisin lüzumu ve ehemmiyeti âşikardır”.⁵⁷⁰

Buradan anlaşılan Okiç’in sünneti müstakil hüküm kaynağı olarak kabul etmesidir. Okiç’i (öl. 1397/1977) sünnetin teşriini kabul eden alimler arasında sayan Koçkuzu bu konu ile ilgili şu sonuca ulaşmıştır: “Peygamberimiz dinimizde şâridir. Haram ve helal tespit eder. Bizler için zorluk, ondan gelen haber ve hadisin gerçekliliğinin tespitinde ortaya çıkmaktadır.”⁵⁷¹

Alimlerin tespitlerine⁵⁷² göre sünnetin müstakil olup olmaması meselesinden ziyade sünnetin alimler tarafından ele nasıl alındığı hususu önem arz etmektedir. Zira prensipte alimler Hz. Peygamber’in müstakil hüküm koyabileceğini söylemişlerdir. Ancak ayrıntıya gidildiğinde sünnete bakış açısından kaynaklanan farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bu itibarla Okiç’in görüşüne dönecek olursak kendisi Hz. Muhammed’i şâri olarak görmektedir. Ancak yine de hadisin sıhhatine bağlı olarak titiz davranan Okiç, hadislerin Kur’an’a uyumluluğunu vurgulamaktadır. Yani hadisler Kur’an’ın genel yaklaşımına/felsefesine ters düşmeyecektir. Aslında böyle bir yaklaşımın arka planı farklı olsa da sünneti bağımsız hüküm kaynağı olarak kabul etmeyenlerin görüşüne benzerlik arz etmektedir. Zira kendileri de Peygamber ancak Kur’an’a dayanarak hüküm koyabilir diye iddia etmektedirler. Okiç’in sünnetin sübutuna karşı hassasiyetini bir tarafa bırakmış olursak onun sünneti bağımsız hüküm kaynağı kabul edenlerden sayabiliriz. Nitekim *İslamska Tradicija* isimli çalışmasında müstakil hükümlere “zekatu’l-fitre kurumu” ve “vakıflar” örneğini vermektedir.⁵⁷³

⁵⁷⁰ Okiç, **Bazı Meseleler**, s. 4.

⁵⁷¹ Koçkuzu, a.g.e., s. 108.

⁵⁷² Şafiî, Kur’an’da bulunmayan hükümlerin Peygamber tarafından tesis edilebileceğini savunmaktadır. Bkz. Ebu Zehra, Muhammed, **İmam Şafiî**, çev. Osman Keskioglu, Ayyıldız matbaası, Ankara, 1969, s. 224; Ayrıca Şevkani Bkz. Toksarı, **Delil Olma Yönünden Sünnet**, s. 88; Kardavi bkz: Karadavi, Yusuf, “Sünnet ve İslam Hukuku II”, çev. İshak Emin Aktepe, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VIII, 2008, sayı: 4, s. 250-251 el-Butî bkz. El-Bûtî, Ramazan, Hayrettin Karaman’ın “**Zaman ve Mekanın Değişmesi halinde Sunnetin Geçerliliği**” adlı tebliğine müzakeresidir, **Sünnetin Dindeki Yeri İlmî Toplantısı**, İslamî İlimler Araştırma Vakfı yay., İstanbul, 1998, s. 45. Benzer fikirleri savunmaktadırlar.

⁵⁷³ Okiç, **İslamska Tradicija**, s. 1, (giriş).

D. HADİSİN TOPLUM HAYATINDAKİ YERİ

İslam dinî bir müminin hayatını organize etmede ve özellikle de onun ahlakî yapısını düzenlemede temel rol oynamaktadır. Bunu Hz. Peygamber'in gelmesinden sonraki toplumsal gelişmelerde görmek mümkündür. Zira Hz. Peygamber'in İslam dinini tebliğ göreviyle gönderildiği toplumda bir dönüşümün meydana geldiği görülmektedir. Mekke'deki toplum İslamiyet'ten önce belli bir ahlak ya da din anlayışına sahipken tebliğe başlamasından sonra Resûlullah toplum hayatının neredeyse her alanını yeni bir anlayışla organize etmeye başlamıştır.

İslam'ın veya sünnetin bu özelliği Okiç'in dikkatini çekmiş ve çalışmalarında bu konuyu ele almaya itmiştir. O, sünneti sadece bir dinî vecibeler haznesi değil, aynı zamanda bir Müslüman kimliği oluşturan, Müslümanlara hem dinî hem de kültürel anlamda hüviyet veren bir değer olarak görmektedir. Okiç bununla ilgili şunları ifade etmektedir:

“Hadisin ehemmiyeti nihayet bazı büyük insan toplulukları üzerinde yaptığı tesirde de görülmektedir. Bu tesirler ilkin Müslümanlar arasında bâriz bir şekilde tecelli etmektedir. Onların bazı âdetleriyle yaşayış tarzları ve telâkkilerinin menşei şüphesiz sünnettir”.⁵⁷⁴

Okiç Oryantalist Johann Fück'ün görüşüne de yer vererek kendi görüşünü şöyle aktarmaktadır:

“İslamlığın hayret verici bir şekilde sağladığı o muazzam kültür birliğinden bahseden Johann Fück, bunun sebebinin, her müslümana ideal bir örnek (üsve-i hasene) teşkil eden Hazreti Peygamberin sünnetinde bulmakta ve şöyle bir neticeye varmaktadır: Sünnet, İslamlığın çehresini yaratmış ve bugün İslam âleminin her yerinde rastladığımız o karakteristik çizgileri ona vermiştir Diğer tabir ile sünnet, muhtelif islam cemaatlerinin hayat ve kültür sahasında bir nevi nivelation meydana getirmiştir.”⁵⁷⁵

Okiç Oryantalist Fück'ün ifadesinden sünnetin sosyo-kültürel boyutunu ortaya çıkarmaktadır. Zira küreselleşmenin kasıp kavurduğu bugünlere, özellikle çoğunluğunu başkaların oluşturduğu ortamlara ve özellikle de Balkan ülkelerine genel olarak bakıldığında Müslümanların, kendilerini diğerlerinden ayıran bir kültür birikimine sahip

⁵⁷⁴ Okiç, **Bazı Hadis Meseleleri**, s. 6.

⁵⁷⁵ Okiç, **Bazı Hadis Meseleleri**, s. 6.

oldukları ortadadır. Müslümanların bu imajını oluşturan yani bu ayırtedici unsurlarını oluşturan en önemli etkenin sünnetin dinî ve kültürel boyutunun olduğu söylenebilir.

Okiç bununla sünnetin pratik değerini ortaya koymaktadır. Sünneti sadece hadis formatında olan bir şey olarak değil aynı zamanda onu insanlar arasında yani Müslümanlarda günlük hayatlarının bir parçası olarak görmektedir. Müslüman topluluklara baktığımızda sünnetin bu özelliği açıkça görülmektedir. Mesela sağ eliyle yemek anlayışı sünnet kaynaklıdır. Müslüman bir toplumda sol eliyle yemeye çalışan çocuklara annelerin müdahale edip sağ eliyle yemelerini sağlamaya çalışmaları bunun bariz örneklerinden bir tanesidir. Bu örneğin ilginç bir tarafı daha var. Anneler çocuklarını sol eliyle yerken gördüklerinde hemen “sağ elinle ye, sol elinle yeme, günahdır” tepkisini vererek sünnet veya Peygamber böyle emretti demeden sağ eliyle yemeleri için ikazda bulunurlar. Aslında o Müslüman annenin sağ elle yemenin sünnet olduğuna dair belki bilgisi yoktur ama o, gelenekselleşen veya bir diğer ifadeyle kültürleşen bu sünneti ailesinden bu şekilde öğrenmiştir. Bu başka örnekler vermek de mümkündür. İşe başlarken besmele ile başlamak sünnettir, ancak bir çok insan onu sünnet diye değil de sevap diye yapar. Bu durumda sünnet insanların geleneklerinin bir parçası haline gelmiş demektir. Artık salt bir sünnetten ziyade bir gelenekten ve kültürden bahsedilmiş olmaktadır. Müslüman çocuklarının sünnet edilmesine gelince bu da bir sünnettir aslında ve adı da sünnettir. Bu ve diğer örneklerle beraber bir Müslüman kimliği ortaya çıkmaktadır. Sünnetten beslenen İslam kültürünün Müslümanların oturdukları evlerin mimari yapısını ve işlevselliğini de etkilediği görülmektedir. Müslüman evlerinin özelliklerinden biri de avlularında akan bir suyun bulunmasıdır.⁵⁷⁶ Suyun bulunması İslam dini ve kültürünün bir parçasıdır. Çünkü namaz kılmak için abdest veya gusül almak gerekir.

Sünnetin Müslümanların günlük hayatlarını ve yaşam felsefesini etkilediği ve bir Müslüman kimliği meydana getirdiğini söyleyen Okiç, sünnetin gayr-ı müslimlere olan etkisinden de bahsetmektedir. Okiç, Müslümanlarla beraber yaşayan ve onların kültüründen⁵⁷⁷ etkilenen ve dolayısıyla kendi kültürlerinde sünnetin bazı belirtileri görülen gayr-ı müslimlerden bahserken şu ifadeleri kullanmaktadır:

⁵⁷⁶ Prekiç, a.g.e., Prekiç, Adnan, **İslamska Vjerska Zajednica u Crnoj Gori 1918-1941**, çev. Aleksandra Nikčević Batričević, 3 M Makarije yay., Podgorica, s. 153, 154, 155.

⁵⁷⁷ Hadisin Toplum Hayatındaki Yeri başlığında kullandığımız “Müslüman Kültürü” ifadesiyle bu kültürün oluşmasında etkili olan hadis/sünnet kastedilmektedir. Anlaşıldığı gibi Okiç de bunu açıklamaya çalışmaktadır.

“Bundan başka, yarım milyarlık İslam camiası dışındaki bazı topluluklarda da Sünnetin te’siri inkâr edilemeyen bir vakıadır. Bu tesir bilhassa müslümanlar ile birlikte yaşayan bazı gayri müslim cemaatlerde görülmektedir. Yedi asırdan fazla devam eden İspanya’daki Arap hükümlerliği ile beş asırdan fazla süren Balkanlardaki Türk Osmanlı hükümlerliği, bu memleketlerde yaşayan gayr-i müslim mühitleri de şüphesiz İslamiyetin ve bu arada sünnetin tesiri altında bırakmıştır. Bu nokta, ciddiyetle üzerinde durulacak bir mevzudur. Böyle bir tedkikin Balkanlardaki gayr-i müslim muhitlerinde hâkim olan inanış ve telakkiler bakımından olan ehemmiyetine, Prof.Dr. Fehim Bayraktareviç bir vesile ile işaret etmiştir.”⁵⁷⁸

Okiç, Osmanlı Dönemi’ndeki Karadağ’da İslam Hukuku’nun Karadağ Medenî Kanunu’na dahil ettirildiği tespitine yer vererek sünnetin kurumsal etkisine dikkat çekmiştir.⁵⁷⁹

Okiç, İslamiyet’in Avrupa Hıristyanları üzerindeki tesirinin bütün hayat safhalarını kapsadığını belirtmektedir. Yani onların zevk, giyiniş, evlerin tertibi ve döşenmesi, âdetleri, kültürel ve felsefi görüşleri, dil, edebiyat, musiki, hattâ inanış sahasını da kapsamaktadır.⁵⁸⁰ Örneğin Karadağ’da dua olarak görebileceğimiz “maşallah” kelimesi gayr-i müslimler tarafından kullanıldığı görülmektedir.

Okiç İslam dininin bu etkisinden bahsederken “İkon Kırıcılığı/Iconoclasm” hareketinden de söz etmektedir. Ona göre ilk başlarda Hıristiyanlık’ta ikonların yeri bulunmazken, Hıristiyanlık’ta önemli bir yere sahip Tevrat’ın ikonları/imageları kat’î olarak yasaklamasına rağmen, V. Asırdan sonra pagan muhitlerden Hıristiyanlık kültürüne geçmiştir. İslam devletinin zuhûru ve onun büyümesiyle tanışmaya imkan sağlanan Doğu Kilisesi’nin hakim olduğu bölgelerde İkonlara karşı muhalefet hareketi başlamıştır. İslam’ın inanç esaslarından ve kültüründen etkilenen bu hareket, VIII-IX asırlarda daha da şiddetlenerek “İkon Kırıcılığı/Iconoclasm” adı altında şöhret bulmuştur. Bizans İmparatoru (İsauria’lı) III. Leon, kiliselere Hz. İsa’nın resminden başka hiçbir resmin konmamasını emretti. 730 yılında ise görsel öğelere hususi olsun aleni olsun her çeşit tapma idam cezası tehdidi ile yasak edilmiş ve onların nerede görülürse görülsün imha edilmeleri emredilmiştir. Ancak zamanla bu tutum gevşemiştir. İkonlara karşı ret tutumu Hıristiyanlığın sapık mezheb diye ilan edip reddettiği ve

⁵⁷⁸ Bkz. Okiç, *İslamska Tradicija*, s. 3.

⁵⁷⁹ Okiç, “Ehli Kitab”, s. 360-361.

⁵⁸⁰ Okiç, “Ehli Kitab”, s. 361.

aleyhlerinde dini savaşlar açtığı Katar (Pataren, Bogomil) ile sonraları zuhur eden Protestanların bazı kolları tarafından benimsenmiştir.⁵⁸¹

Okiç'in dile getirdiği diğer bir etkileşim de tespih kullanımınıdır. Zira aktarılan bilgiye göre Protestanların Katoliklere yaptıkları itirazlar arasında onların tespihi (chapalet, rosaire), Haçlı Savaşları esnasında Müslümanlardan almış oldukları iddiası da vardır.⁵⁸²

Okiç'in savunduğu diğer bir görüş de Dante Aligeri'nin "Mirac" hakkındaki İslam akidesinin (bilhassa ibnu'l-Arabi yoluyla) tesiri altında kalmasıdır.⁵⁸³ Ona göre Alman şair Johann Wolfgang von Goethe'nin (1749-1832) de "Garb-Şark Divanı"nda ve diğer bazı eserlerinde Kur'an, Hadis-i Şerif, Siretü'n-Nebiyy ile Arap ve Fars Edebiyatı'ndan hatta Müslüman Boşnak halk şiirinden etkilendiği tespit edilmiştir.⁵⁸⁴

Okiç, sünnetin Yahudiler üzerindeki etkisinden de bahsetmektedir. Örneğin Hz. Peygamber'e "El-Hamdu li'l-Lahi ve's-Salavati Ala'n-Nebiyyihi ve Ashâbihi" salât formülü Yahudi mütercimler tarafından tercüme edilmiştir. Okiç'in naklettiği bilgilere göre bunu Yahudilerden Samaritenler almışlardır. Az sayıda da olsa, bu mezheb müntesipleri bugüne kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.⁵⁸⁵ Tevrat (Tora, Pentateque) kitabının cilt kapaklarına, Müslümanların Mushaf-ı Şerif'in baş sahifesine veya daha çok Mushaf'ın cild kapağının baş tarafına yazmayı âdet edindikleri لا يمسه الا المطهرون⁵⁸⁶ ayet-i kerimesini onları takliden yazmaktadırlar.⁵⁸⁷ Aynı şekilde hadisteki sened/isnad kültürünün Yahudiler tarafından benimsendiğini savunmaktadır. Okiç'in verdiği bilgiye göre İslam isnadı Yahudiler tarafından taklit edilmiştir, zira Yahudi Talmud literatüründeki rivayet materyaline âit kronolojik sıraya göre tanzim işi ancak milâdî dokuzuncu asır sonlarında başlamıştır.⁵⁸⁸ Yine Okiç'e göre Yahudi mezheplerinden olan Şomronîler'in Kur'an-ı Kerim'in etkisi altında kalarak Allah'ın birliğini ifade eden

⁵⁸¹ Okiç, "Ehli Kitab", s. 369.

⁵⁸² Okiç, "Ehli Kitab", s. 37.

⁵⁸³ Okiç, "Ehli Kitab", s. 375.

⁵⁸⁴ Okiç, "Ehli Kitab", s. 376

⁵⁸⁵ Okiç, "Ehli Kitab", s. 362, Bu mezhebin son salıkları Nablus'ta (Filistin) yaşamaktadırlar- Bkz. Pike, E. Royston, **Encyclopedia of Religion and Religions**, London, George Allen & Unwin Ltd., 1951, p. 337.

⁵⁸⁶ Vâkia 56, 79 "Ona (Kur'an-ı Kerime) temiz olanlardan başkası dokunamaz".

⁵⁸⁷ Okiç, "Ehli Kitab", s. 363.

⁵⁸⁸ Okiç, "Ehli Kitab", s. 365; Okiç, Hadis Meseleleri, s. 8-10.

Kelime-i Tevhid'i de aynen kabul etmişlerdir.⁵⁸⁹ Yahudiliğin inanç esaslarının sistemleştirilmesinin de Ortaçağ Müslümanlığının etkisinden meydana geldiği ifade edilmektedir.⁵⁹⁰

E.HADİS VE DİĞER İLİMLER

Okiç'in hadis ile ilgili çalışmalarında vurguladığı meselelerden bir tanesi de hadisin diğer ilim dallarıyla ilişkisidir. Özellikle o hadis-tarih ilişkisini ön planda tutmuştur. Okiç'in bu disiplinler arası yaklaşımı ilmi çalışmaların daha geniş çaplı yapılmasına ve objektiflik düzeyinin daha da yükselmesine katkı olsun diye önemsendiği söylenebilir. O, hadisi tarih dışında, etnoloji, filoloji ve folklor disiplinleriyle de ilişkilendirmektedir. Kendisi *İslamska Tradicija* adlı çalışmasında bunu şöyle ifade etmektedir:

“Bu kutsal rivayetler, İslam'ın dinî ve hukukî ilimleri için önemli olduğu kadar diğer bazı disiplinler için de ehemmiyet arz etmektedirler. Muhammed'in (a.s.) biyografisi bile - Araplar'ın tarih çalışmalarının ilk örnekleri/şekilleri - büyük kısmıyla hadise dayanmaktadır, çünkü hadis onun vefatından çok sonraları yazılmıştır. Muhammed'in a.s. biyografisini – kaybolmuş olmasına rağmen büyük kısmı İbn Hişam'ın *Siret*'inde yer almaktadır - (*Siretü Rasulillah*) yazan İbn İshak (ö. 151/768) bir tarihçiden ziyade bir hadisçi olarak görülmektedir. Nallin'e göre onun *Sirat* adlı eserinin kendisi bile hadis çalışmaları arasına girmektedir. ez-Zühri'nin ondan 17.000 hadis aldığı söylenmektedir. Diğer bir ifade ile hadis ilk olarak İslam Tarihi'nin en erken dönemi için ondan sonra Arap Filolojisi, Etnoloji ve Folklor için de büyük önem arz etmektedir.”⁵⁹¹

1.Hadisın Tarih ile İlişkisi

Hadise ve tarihe ilim dalları açısından bakıldığında birkaç ortak noktanın bulunduğu görülmektedir. Birincisi, ikisi de bir açıdan geçmişte meydana gelmiş olaylardan oluşmaktadır. Ancak bu noktada aralarındaki fark, tarihin daha genel⁵⁹² hadisin ise daha özel oluşundadır. Zira hadis dediğimizde Hz. Peygamber anlaşılmaktadır. Zaten Hz. Peygamber ile ilgili anlatılan herşeyin hadis olduğu diye daha önce söylenmişti. Bu bakımdan tarihin incelediği olayların daha kapsayıcı olduğu

⁵⁸⁹ Okiç, “Ehli Kitab”, s. 366; Kutluay, Yaşar, **İslam ve Yahudi Mezhepleri**, AÜİF yay., Ankara, 1965, s. 147.

⁵⁹⁰ Okiç, “Ehli Kitab”, s. 367; Kutluay, a.g.e., s. 139.

⁵⁹¹ Okiç, “İslamska Tradicija”, s. 1-2.

⁵⁹² Bknz. Özçelik, İsmail, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler**, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2001, s.17.

söylenbilir. İkincisi, konu açısından da aynı noktadan yani insan ve çevresinden geçmektedir. Şu farkla ki hadisin konusu Hz. Peygamber ve onun yapıp ettikleridir. Tarihin konusu ise gördüğümüz gibi genel anlamda insan ve onun çevresinde olup bitenlerdir. Üçüncüsü iki ilim de rivayetlerden beslenmektedir.

Bu açıklamalar göz önünde bulundurularak tarih ilminin genel anlamda daha kapsamlı bir ilim (dalı) olduğu söylenebilir. Hadis ilmi ise daha özel ve sınırlıdır. Ancak bizim burada amacımız Okiç'in bakış açısından hareketle bu iki ilim dalı arasındaki ilişkisini değerlendirmektir.

Okiç, hadis ile İslam Tarih arasında güçlü bir bağlantının varlığına işaret etmektedir. O, Hz. Peygamber'in siretini yazan İbn İshak'ı bir tarihçiden ziyade bir hadisçi olarak görmektedir. Aslında hadisin tarifinde görüldüğü gibi Hz. Peygamber ile ilgili ne varsa hadis olarak telakki edilmektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in siretini yazanlar da bir şekilde muhaddis olarak görülecektir. Zira Okiç'in belirttiği gibi ez-Zuhrî'nin İbn İshak'tan 17.000 hadis alması onun hadisçi yönünü bir daha ön plana çıkarmaktadır.⁵⁹³ Bunun böyle olmasına rağmen İbn Hişam'ın *Sireti*'ne yazılan önsözdeki bilgilerden hareketle İbni İshak'ın kendi eserini aslında tarih yazma amacıyla meydana getirdiği anlaşılmaktadır.⁵⁹⁴ Belki hadis bilgileri içermesine rağmen eserinin hadis kitaplarından ayıran en önemli unsur da bu olsa gerektir.

Okiç'e göre tarih, müstakil bir ilim haline gelmeden evvel, onun yerini hadis işgal etmekte idi.⁵⁹⁵ Sehavi'nin (v. 902) demesine göre de tarih, hadis ilimlerinden bir ilimdir.⁵⁹⁶ Bu tespit hadisten beslenen bir tarih dalı için ancak isabetli olabilir. Yani bu tarihin merkezinde Hz. Peygamber'in durduğu ve bilgi kaynağını Peygamber ile sahabîler döneminin oluşturduğu takdirde tarih, hadislerin bir dalı olarak görülebilir. Muhtemelen Okiç burada tarih kelimesiyle Peygamber ve sahabe devrinin tarihini kastetmiştir. Zira daha sonra İslam Tarihi başka kaynaklardan da beslenmiştir. Bu bakımdan İslam'ın

⁵⁹³ Okiç, **İslamska Tradicija**, s. 1-2; (Ez-Zuhrî'nin İbn İshak'tan 17.000 hadis aldığı bilgisini "Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler"de Siyer ve Meğazi konusuna 13 sayfa (ss. 131-144) ayıran Okiç tekrar etmemektedir. İbn Şihab ez-Zuhrî'nin vefat tarihi 124 h., İbn İshak'ın ise 151 h., ve İbni İshak'ın Ez-Zuhrî'nin talebesi olduğu (Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri*, s. 134) göz önünde tutulduğunda ez-Zuhrî'nin İbni İshak'tan 17.000 hadis alması çok muhtemel değildir).

⁵⁹⁴ İbn Hişam, **Siretu'n-Nebeviy**, thk. ve şrh. es-Saka, Mustafa; el-Ebyari, İbrahim; Çelebi, Abdulfafız; I-IV, Ahyau't-Turasu'l-Arabi, Beyrut, 1971, c. I, s. 10 (anlatıldığına göre Halife Mensur, Hz. Adem'den itibaren bir tarih kitabı meydana getirmesini kendisinden istedi - mukaddime).

⁵⁹⁵ Okiç, **Bazı Hadis Meseleleri**, s. 4.

⁵⁹⁶ Sehavi, Şemsuddin Muhammed b. Abdurrahman, **el-İ'lân bi'Tevbih limen Zemme't-Tarîh**, Daru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut, s. 44.

başlarında salt bir tarih ilminden söz edemezsek bile en azından tarih yazma girişimi ve kaygısından bahsedebiliriz. Fakat yine de bugünkü hadis tanımından hareket ederek aklımıza gelen hadis eserlerinin içeriğini de göz önünde bulundurduğumuzda, hadisin tarihe malzeme sağladığını çok rahat bir şekilde söyleyebiliriz. Rivayet metodu, özellikle o günler için bilgi aktarmada geçerli bir sistem olması bakımından, bu iki ilmin ortak noktalarından birini teşkil etmektedir.

Aslında konuyu sadece İslam Tarihi'yle başlatırsak böyle bir tespitin isabetli olduğunu söyleyebiliriz. Zira gerçekten başlangıçta din kaygısıyla yazılan hadisler zamanla muazzam bir bilgi deposuna dönüşerek, yazılacak olan tarihe çok zengin bir kaynak teşkil etmişlerdir. Bu bakımdan hadisin İslam Tarihi'nin en önemli kaynaklarından biridir diye denilebilir. Ancak Sehavi'nin, tarih hadisin bir dalı tespiti herhalde sadece Hz. Peygamber ve sahabeler devri gözönüne alındığında isabetli gözükmemektedir. Ancak daha sonraki devirlerde hadislerden bahsedemeyeceğimiz için tarihe malzeme hadis dışındaki rivayet ve belgelerde aranacaktır.

Hadis ile Tarih arasında belki de tek taraflı değil de aynı zamanda karşılıklı bir ilişkiden bahsetmenin daha isabetli olacağını düşünmekteyiz. Zira hadis dışında kalan ama rivayet edilen cahiliye dönemi ile ilgili şiir, hikaye vs. bilgiler Hz. Peygamber döneminin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in bazı hareket ve sözlerinin daha objektif bir şekilde anlamlandırılmasına da katkı sağlayacaktır. Kısacası daha isabetli veya objektif bir "dönem tasavvuru" oluşturmamıza yardım edecektir. Bu bakımdan tarihin malzeme konusunda hadisten büyük ölçüde faydalanabileceğini söylediğimizde, hadisin de aynı şekilde tarihin sağladığı bazı imkanlardan faydalanabileceğini kabul etmiş oluruz. Zaten hadisin metin tenkidi metotlarından biri olan "hadislerin tarihi bilgilere arzedilmesi" hadis ilminin tarihî bilgilerden faydalandığını gösteren diğer bir unsurdur.

Hadisin, tarih için önemli bir bilgi kaynağı olduğunu söyleyen Okiç'in bu tespiti isabetli olmakla birlikte, bunun aksinin de olduğunu söyleyebiliriz. Okiç bunu doğrudan dile getirmediyse de tankit metotlarından Zira hadisin bazı tenkid metodlarının uygulanabilmesi açısından tarihten faydalanabileceği bilinmektedir.

Konumuzla yakından ilgili değilse de araştırma esnasında bizim gözümüze çarpan bir başka özellik de tarih eserlerinin meydana gelmesinin başlangıcı bir isteğe veya emre binaen olmasıdır. Zira ilk genel tarih kitabının yazılışı Muaviye'nin isteğiyle olduğu

anlatılmaktadır. Ancak zamanla alimler tarih konusunda umum kitab yerine Hz. Peygamber ile ilgili özel tarih kitabı yazmaya başladılar.⁵⁹⁷ Bu bir açıdan hadisin resmî anlamda tedvininin başlangıcına benzemektedir.

2.Hadis İlminin Diğer Disiplinlerle İlişkisi

Tarih dışında Okiç'in deyimiyle hadis Arap Filolojisi, Etnoloji ve Folklor alanları için de önem arzetenmektedir. Okiç'in konuya dair değerlendirmesi şöyledir:

“Hadis ilminin diğer muhtelif disiplinlerle olan ilişkisi de mühimdir. İslamiyet'in başlangıcına, ilk devirlerine ve hatta islamiyetten önceki devirlere dair bir hayli kıymetli malumatı ihtiva eden hadisler, bizce o zamanki çeşitli halk inanışlarını, yaşayış tarzlarını ve geçmiş devirlerin diğer bazı mühim hususiyetlerini, muhtelif kavim ve kabilelerin aralarındaki münasebetleri, meşgul oldukları çeşitli iş ve güçlerini, garip âdet ve itiyatlarını, nihayet – modern tâbir ile- o zamanki efkârı umumiyeyi canlı bir şekilde tasvir ederler. Böylece Hadisler, Arap filolojisi, etnolojisi, folklor ve diğer bazı disiplinler için tükenmez bir hazinedir. Binaenaleyh Hadis ilminin tedkiki ile hem nazari ve tarihi hem de pratik, tatbiki birçok faydalar sağlanır.”⁵⁹⁸

Söylenenlere bakıldığında Okiç hadisi sadece bir din kaynağı olarak görmemektedir, o hadisin diğer sosyal ilimlere de yardım edebileceğini ifade etmektedir. Araştırmaların objektifliği konusunda son derece önem arzeden “interdisiplinari/alanlararası” çalışmalar ve araştırmalar, Okiç tarafından vurgulanmış olmaktadır. Zira belli bir alanda objektif olabilmek için söz konusu alanın yakın alanlarla ilişkisi önem arzetenmektedir.

Filoloji ile ilgili Hz. Peygamber döneminde yaşayan Arapların fikir yapısı ve mentalite, düşünme gücü hadisler yardımıyla tespit edilebilir. Ayrıca etnoloji ve folklorun yardımıyla Peygamber'in giyme, yeme, içme kültürü ile şiir ve şarkı icraları ve durumları hakkında bilgi alınabilir. Bazen hadislerde cahiliye döneminden bahsedilmesi, cahiliyenin kültür, gelenek ve göreneklerine dair bazı fikirler edinmemize imkan sağlayabilir. Nitekim:

⁵⁹⁷ İbn Hişam, a.g.e. s. 5 (Muaviye hilafeti devrinde istedi ki tarihte bir kitap tedvin edilsin. Böylece Ubeyd b. Şeriyeye'yi San'a'dan getirtti. Ona Meliklerin ve geçmişlerin kitabını yazdırttı. Bundan sonra Ulemeden birçok kimseleri görüyoruz, tarih ilmine umumi olarak değil de hususi olarak yönelmişler. Bu hususi taraf ise Resulullah'ın siretidir).

⁵⁹⁸ Okiç, **Bazı Hadis Meseleleri**, s. 4.

“Hz. Peygamber’in uygulamalarında ve sözlerinde cahiliye devri Araplarının kültürel yapısını, değerlerini tamamen redetmediği, İslam’ın temel hükümlerine aykırı olmayan bazı hususları kabul ettiği bilinmektedir. Evâil eserlerinde yer alan bazı rivayetlere göre, nebevî sünnette yer alan bazı uygulamaların ilk örnekleri Cahiliye dönemi’nde meydana gelmiştir. Buna göre Cahiliye dönemi Araplarına ait olduğu söylenen bazı hüküm, davranış ve sözler ile Hz. Peygamber’e ait olanlar benzerlik göstermektedir.”⁵⁹⁹

Mesela hadislerde Cahiliye döneminde bazı uygulamaların nasıl olduğu hususunda bilgi bulunmaktadır. Örnek olarak Cahiliye’de Kabe’ye girişte aykkabıların çıkarılması verilebilir.⁶⁰⁰ Folklor disiplini konusunda, “Hz. Aişe’nin odasında Mina (Kurban Bayramı) günlerinde iki cariye’nin def çalmış olması”,⁶⁰¹ Aynı şekilde “Habeşlilerin mescitteki oyunları”⁶⁰² da örnek olarak gösterilebilir.

II. HADİS TARİHİ

Hadis tarihi incelenirken hemen bütün kaynaklarda hadisin yazılışı öncelenmektedir. Çünkü bu konu henüz Hz. Peygamber hayatta iken gündeme gelmiş daha sonra da uzun yıllar hadis âlimlerinin gündeminden düşmemiştir.

A.HADİSİN YAZILIŞI

Bu konu ile ilgili fikir beyan eden ve farklı bir bakış açısı paylaştığı görülen Okiç’in temel görüşleri şu şekildedir: Hadisler Hz. Peygamber ve sahabe döneminde değil, Peygamber’den bir asır sonra yazılmıştır. Hadislerin yazılması Kur’an’la karışır korkusuyla yasaklanmıştır. Hadislerin yazılmaması, uydurma hadislerin yayılmasına neden olmuştur. Hadislerin, yazılması ve toplanması en erken Ömer bin Abdulaziz’in emriyle başlatılmıştır. Yazılma nedenleri olarak; alimlerin ölmesi ve onlarla birlikte hadisin ilminin de kaybolması ve dolaylı olarak sahih hadislerin uydurma hadislerden ayrılması gibi nedenler sayılabilir. Bu iddiaları Okiç şu şekilde ifade etmektedir:

⁵⁹⁹ Orhan, Zeynep ve Kahraman, Hüseyin, “Evâil Edebiyatı ve Hadis İlmiyle İlişkisi”, **UÜİFD**. Cilt 21, Sayı: 2, 2012, ss. 229-244, s. 237 (Evâil açısından Cahiliye’den tevarüs eden uygulamalardan biri diyettir. Bu uygulama Ehli Kitab izni taşımaksızın doğrudan Cahiliye’den tevarüs eden uygulamalara örnektir. Nitekim cinayet vakalarında diyet uygulamasının cahiliye döneminde de mevcut olduğunu görmekteyiz.).

⁶⁰⁰ Bkz. Orhan Zeynep ve Kahraman Hüseyin, “Evâil Edebiyatı ve Hadis İlmiyle İlişkisi”, **UÜİFD**, Cilt 21, Sayı: 2, 2012, ss. 229-244, s. 242-243.

⁶⁰¹ Buhari, **Sahih**, Kitabu’l-Menakib 15, s. 161; Kitabu’l-İdeyn 2, s. 3.

⁶⁰² Buhari, **Sahih**, Kitabu’l-Menakib, 15, s. 161-162; Daha geniş bilgi için bkz. Erul, **Sahabenin Sünnet Anlayışı**, TDV. yay., Ankara, 2000., s. 89, 90, 91.

“Zira, (Kur’an konusunda yapıldığı gibi) sünnetin Muhammed a.s. döneminde değil de tam bir asır sonra yazıya geçirilmiş olması bir zamanlar apokrif haberlere yayılma imkanı sağlamıştı.”⁶⁰³ Okiç’in buna benzer ama biraz daha geniş ve farklı bir bağlamda kullandığı diğer bir ifadesi ise şu şekildedir:

“Genelde hadisler ne Muhammed a.s. döneminde ne de sahabiler döneminde yazılmışlardır, onların yazılma işi onun vefatından yaklaşık yüz sene sonra başlatılmıştı. Hadislerin, İslam dünyasını sel gibi kaplayan ve dinin temellerini bile tehdit etmeye başlayan apokrif rivayetlerden ayrılması için yazıya geçirilmesinin tam zamanı gelmişti. Bu girişimin inisiyatifini ilk başlatan kişi halife Umar bin Abdulaziz’dir (h. 99-101 halifelik yapmıştı). O valilerine henüz zaman varken hadisler hazinesinin toplatılıp yazılması için emir vermişti. O Ebu Bekir Muhammed ibn Amr ibn Hazm’a bir yazıyla “bak ve Tanrı elçisinin hadis veya sünnetlerinden bulduklarını kaydet çünkü alimlerin tükenmesi ve ilmin ortadan koybolmasından korkuyorum” diye emretmiştir. Bu, hicrî II ve III. asrın bir çok alimin katıldığı geniş çaplı bir atılma vesile oldu.”⁶⁰⁴

Yine Okiç’in biraz farklılıkla da olsa buna benzer diğer ifadesi şöyledir: “Aslında Muhammed a.s. döneminde – bazı nadir örnekler dışında – hadisler umumiyetle yazıya geçirilmemiştir. Üstelik Muhammed a.s. bir zamanlar, katiplerinin dikkatli bir şekilde yazdıkları Tanrısal metin Kur’an’a herhangi bir şaşkınlıktan dolayı karışır korkusuyla hadislerin yazılmasını yasaklamıştı. Daha sonra ise bu korku ortadan kalkınca izin verdi. Mesela Abdullah ibn Amr ibnu’l-As’ın hadis yazdığı biliniyor. En otantik hadisleri içeren ve hukuk sistemini kuran dörtlüye (Abu Hanifa, Şafii, Malik ve İbn Hanbel) delil (hucca) olarak hizmet eden ibnu’l-As’ın “As-Sadika” (gerçek/doğru) adlı böyle bir sahifesi korunmuştur.”⁶⁰⁵

Hadisin yazılması ile ilgili *İslamska Tradicija*’daki görüşleri Türkiye döneminde de *Tefsir ve Hadis Usulü’nün Bazı Meseleleri* adlı çalışmasından anlaşıldığı kadar az çok aynı şekilde sürdürdüğü anlaşılmaktadır. O şunu demektedir:

“Bilindiği gibi hadisler Hz. Peygamber’in hayatında hemen hemen yazılmamıştır. İslam’ın ilk senelerinde Kur’an’ın metinlerine karıştırılması ihtimal ve endişesiyle hadisin yazı ile tespit edilmemesine ait Hz. Muhammed’in sarıh bir emri vardır: La

⁶⁰³ Okiç, *İslamska Tradicija*, s. 1.

⁶⁰⁴ Okiç, *İslamska Tradicija*, s. 21-22.

⁶⁰⁵ *İslamska Tradicija*; 11-12; Bu yaklaşımı Muhammed Hacvi’nin (h. 1291-1376) el-Fikru’s-Sami adlı çalışmasına dayanarak ileri sürdüğü görülmektedir.

tektubu annî şey'en gayra'l-Kur'an ve men ketebe şey'en gayra'l-Kur'ân fe'l-yemhuhû. (Kur'an'dan başka benden sadır olan – hiç bir şey yazmayınız. Kur'an'dan başka bir şey yazan kimse onu imha etsin). Bir müddet sonra bu yasağın sebebi olan tehlike zail olduğundan İbn Amr'ın bir suali üzerine Hazreti Muhammed hadislerin yazılmasına müsaade buyurmuştu. Maalesef o devirlerde bu müsaadeye rağmen bu işe layık olan ehemmiyet verilmemiş ve ciddi bir alaka gösterilmemiştir. Böylece sistemli bir şekilde muazzam hadis malzemesi yazıyla tespit edilememiştir.”⁶⁰⁶

Devamında Okiç şunu demektedir:

“Vakıa bazı sahabiler gene küçük mikyasta bile olsa hadislerin yazılmasıyla meşgul olmuştur. Buna dair Ebu Hureyre'nin İbn Amr hakkındaki bir şehadeti şayan-ı dikkattir: “Leyse ehadun min ashabi'n-Nebî Sallall-İlahu aleyhi ve sellem eksera hadisen anhu minnî illâ mâ kâne min Abdilâh ibni Amr feinnehû kâne yektubu ve lâ ektubu” (Hz. Peygamber'in sahabileri arasında Abdullah İbn Amr'dan maada benden fazla hadis bilen yoktur. Çünkü o yazardı ben yazmam) demiştir. Abdullah ibn Amr ibni'l-Âs'ın “es-Sadika” adıyla tanınan meşhur hadis mecmuasından (es-Sahife) evvelce bahsetmiştik. Bundan başka Sa'd İbn Ubâde'nin hadisleri ihtiva eden ayrıca bir kitabı vardır. Diğer hadis mecmualarından Câbir İbn Abdillâh'ın sahifesi de mevcuttur. Zeyd İbn Sâbit'in “İlmu'l-Ferâid'e ait bir hadis koleksiyonu mevcut olduğu gibi Sâlim İbn Ebi'l-Ca'd, Hemmâm İbn Münebbih, Halid İbn Ma'dân, Ebu Kilabe, Ömer İbn Hazm ve diğerlerinin hadise dair bir takım sahife ve kitapları bulunduğu malumdur. Bunlardan maada başka sahifeler de mevcuttur. Buna göre denilebilir ki, Hz. Peygamber'in yukarıda söylediğimiz müsaadesinden sonra münferid olarak hadisleri yazı ile tespit edenler eksik olmamıştı. Yalnız bu mecmualar sayıca az olduğu için muhteviyatı itibariyle de küçük idi. Bunlar esaslı ve sistematik bir çalışma mahsulünden uzak bulunuyordu.”⁶⁰⁷

Bundan anlaşılın o ki Okiç'in kanaati, erken dönemde hadisin çok az da olsa yazıldığını kabul etmekle birlikte bunların sistemli bir şekilde yapılmadığı yönündedir. Onun dediğine göre:

“Hadislerin derleme ve tespiti işi ancak hicretten 100 sene sonra ve Halife Ömer İbn Abdulaziz (99-101)'in emri üzerine ciddi olarak ele alınmıştır.”⁶⁰⁸

⁶⁰⁶ Okiç, **Tefsir ve Hadis Usulü**, s. 185.

⁶⁰⁷ Okiç, **Tefsir ve Hadis Usulü**, s. 186.

⁶⁰⁸ Okiç, **Tefsir ve Hadis Usulü**, s. 186-187.

Okiç'e göre bu resmi emir hadislerin muazzam bir şekilde kayıt, tespit, tasnif, toplama işinin başlangıç tarihidir.⁶⁰⁹ Hadisin bu toplanması hafızadan yazıya şeklinde oluyordu.⁶¹⁰

O, hadisleri ilk derleyen kimsenin İbn Şihab ez-Zühri olduğunu (v. 124) kabul etmektedir. Onun yanında derleyici olarak şu şahısları da saymaktadır:

“Mekke’de: İbn Cüreyc (h. 150); Basra’da er-Rabî İbn Sabîh (h. 160); Kufe’de: Sufyan es-Sevrî (h. 161); Medine’de: Malik İbn Enes el-Esbahî (h. 175); Şam’da: Abdurrahman el-Evzâî (h. 157); Yemen’de: Mamer İbn Râşid (h. 153) ve diğerleri. Bu mecmuaların en mühimi İmam Mâlik İbn Enes’in “el-Muvatta” isimindeki kitabıdır. Bundan sonra hadisleri arama, derleme, tasnif ve tertip işleri daha büyük ve daha sistemli ve tenkidli bir şekilde inkişaf etmeye başladı.”⁶¹¹

Verilen bilgilere göre Okiç, aslında devam edegelen bir anlayışı sürdürmüş olduğu kanaati hasıl olmuştur. Zira A’zâmî’nin dediğine göre hadislerin rivayeti ile ilgili umumî kanaatın, ‘onların en az bir asır sözlü olarak rivayet edilmiş olmaları’ şeklindedir.⁶¹² Burada umumî kanaate göre, Müslüman alim ve araştırmacıların genel anlamda aynı fikri paylaştıkları anlaşılmaktadır. Bilindiği kadarıyla tabiin döneminde ve daha sonraki devirlerde bile yazıyı ayıplayanların mevcudiyeti bu yaklaşımlara bir referans ve destek rolü oynamış olabilir.⁶¹³

Okiç’in *İslamska Tradicija*’daki bilgiler ile daha sonra Türkiye’de bu konu ile ilgili verdiği bilgileri birbiriyle kıyasladığımızda aralarında az da olsa farklılık bulunmaktadır. Zira ilk dönemde sahabenin umumiyetle yazmadığı görüşünü ifade ederken, sonraki dönemde o görüşü, yazının lehine yumuşattığı görülmektedir.⁶¹⁴ Okiç’in bu yönde görüş bildirmesi aslında tuhaf karşılanmaması ve kesinkes Oryantalistlerden etkilenecek şekilde anlaşılmaması gerektiğini düşünüyoruz. Çünkü Ebu Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996) ve Zehebî (ö. 748/1348) gibi alimler’ sahâbe ve tâbiîn nesillerinin bilgileri ezberlerinde muhafaza ettiklerini söylemişlerdir. Aynı şekilde İbn Haldûn’un (ö. 808/1406) Araplar’ın telif ve tedvini bilmedikleri, bu sebeple yazıya ihtiyaç duymadıkları

⁶⁰⁹ Okiç, **Tefsir ve Hadis Usulü**, s. 187.

⁶¹⁰ Okiç, **Tefsir ve Hadis Usulü**, s. 187.

⁶¹¹ Okiç, **Tefsir ve Hadis Usulü**, s. 187-188.

⁶¹² A’zâmî, **İlk Devir Hadis**, s. 19; Sahabe İbn Abbas’ın “biz Kur’an ve mektuplar dışında sahifeler yazmıyoruz” ifadesi bu noktada önem arz etmektedir. Bkz. Bağdâdî, **Takyid**, s. 38, h. no 42.

⁶¹³ Sezgin, **Buharinin Kaynakları**, s. 8.

⁶¹⁴ Okiç, **Tefsir ve Hadis Usulü**, s. 186.

şeklindeki görüşü de hadislerin yazılmadığı kanaatinin oluşmasına sebep olmaktadır. Ayrıca Makrîzî (ö. 845/1442), Muhammed b. Ca'afar el-Kettânî (ö. 1345/1927) gibi âlimlerin konuyla ilgili açıklamalarında sahâbe ve tabiinin hadisleri yazmayarak hâfızalarından naklettikleri şeklinde bir anlayışa sahip oldukları anlaşılmaktadır.⁶¹⁵ Birkaç sahabinin de hadisi yazdıktan sonra sildiği olmuştur. Onların bu davranışı yazıya karşı oldukları ancak hafızaya yardım etmek için yazmak mecburiyetinde kaldıkları şeklinde anlaşılabilir.⁶¹⁶ Fakat hadisleri yazdıktan sonra silenlerden bazıları pişman olmuşlardır. Zira yaşlanmakla birlikte hafıza kaybına da uğramışlardır.⁶¹⁷

Sahih-i Buharî'nin şârihi el-Kastallânî, Herevî'nin bu yöndeki görüşünü aktarıp bu yaklaşımı veya düşüncüyü paylaştığını göstermektedir. Herevî'ye göre sadakat ve birkaç küçük şey dışında ne sahabiler ne de tabiiler hadisi yazmışlardır.⁶¹⁸

Nehiy ile izin rivayetlerini değerlendiren Reşid Rıza nehiy ve izin ile ilgili rivayetleri karşılaştırarak, nehyin izinden sonra geldiğini söylemektedir. Dolayısıyla ilk dönemlerde hadislerin yazılmadığını savunmaktadır.⁶¹⁹

Okiç'in Reşid Rıza'yı okuduğu *İslamska Tradicija*'dan anlaşılmaktadır. Onun için özellikle sözü edilen bu eserde hadislerin yazılmadığı konusunda kesin ifade kullanması, Reşid Rıza gibi düşünürlerden de etkilenmiş olabileceği gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Bunun yanında Okiç'in bu görüşünü doğrudan Herevî, Makrîzî (ö. 845/1442) ve Muhammed b. Ca'afar el-Kettânî (ö. 1345/1927) gibi âlimlerin görüşlerini benimseyerek belirtmiş olabileceği de ihtimal dahilindedir. Ayrıca eserlerinde Oryantalistlerin kitaplarına atıfta bulunduğu özellikle yazmanın ve tedvinin geç dönemde vurgulamaları hasebiyle onlardan da etkilenmiş olabileceği düşünülebilir. Ancak yine de Oryantalistlerin görüşlerine başvurmadan “verilen izne rağmen pek bir şey yazılmamıştı”⁶²⁰ tespitini yapması pekala mümkündür. Zira Oryantalistlerin hadislerin ilk dönemde yazılmadığına dair görüşleri orijinal bir görüş değildir. Onlardan çok önce bu fikri Müslüman alimler işlemişlerdir.

⁶¹⁵ Bkz. Yücel, Ahmet, a.g.m., s. 91; (Bağdadi, Takyid, neşredenin girişi, 6-7).

⁶¹⁶ Bağdadi, **Takyid**, s. 64, no. 89, 90.

⁶¹⁷ Bağdadi, **Takyid**, s. 65, no. 92.

⁶¹⁸ Kastallanî, Şihabuddin Ahmed bin Ahmed, **İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi Buhari**, dâru Ahyâi't-Turâsi'l-Arabiy, Beyrut, tarihsiz, c. 1, s. 7.

⁶¹⁹ Ebu Reyve, **Edavau ala's-Sunneti Muhammediyye**, s. 270.

⁶²⁰ Okiç, **Tefsir ve Hadis Usulü**, s. 185.

Buraya kadar hadislerin ne zaman ve ne kadar yazıldığıнын tarihi ile ilgili Okiç'in yaklaşımlarını görmüş olduk. Bunun yanında hadislerin yazılmasını yasaklayan ve izin veren rivayetlerle birlikte sebebi vürudları da tespit ve özellikle hadislerin yazılmasını nehyeden rivayetlerin nedenlerini de tahlil edilmeye çalıştık. Bu noktada Okiç'in bu husus ile ilgili şu tespitlerine yer verebiliriz:

Erken dönemde hadislerin genelde yazılmamalarının sebebi nehiy hadisine bağlanmaktadır. Nehiy hadisinin sebab-i vürudu ise hadislerin Kur'an ile karışma tehlikesi olarak sayılmaktadır.⁶²¹ Buna bağlı olarak bu tehlike (Kur'an'a karışma korkusu) ortadan kalkınca, hadis yazımına izin verildi.⁶²² Ancak buna rağmen hadisler az bir kısım dışında yazılmadı. Hadislerin topyekun olarak yazılmaya başlanması ortamın oluşması gerekmektedir. Bu ortamı hazırlayan, yayılmaya yüz tutan apokrif hadislerdir. Çünkü sahih rivayetlerin uydurmalarından ayrılma zamanı gelmiş olup bunun için kayda geçirilmesi gerekmektedir.⁶²³ Bu inisiyatifi başlatan kişi ise Ömer bin Abdulaziz'dir.⁶²⁴

Bu konuya yönelik diğer yaklaşımlara da yer vererek Okiç'in nasıl bir yol takip ettiğinin daha iyi anlaşılacağını düşünüyoruz.

Hadislerin yazılma sebebini Hatib el-Bağdâdî şu şekilde açıklamaktadır: "Zamanın geçmesiyle hadisi yazanlar çoğaldı, çünkü tedvinin (yazının) kerih görülmesinden sonra ona güvenmeye başladılar, rivayetler çoğalınca, isnadlar uzayınca, insanların adları, künyeleri ve nesepleri artınca, ibareler değişik/çeşitli olmaya başlayınca, kalplerin ezberledikleri şeyleri korumakta zorlandı."⁶²⁵

Okiç'in hadislerin neden yazıya geçirildiği konusundaki görüşü el-Bağdâdî'den farklılık arz ettiği görülmektedir. Zira yukarıda gördüğümüz kadar apokrif hadislerin çoğalması sebep olarak gösterilmektedir. Yani Okiç'in demesiyle hadisler bir kaygıdan bir zaruret halinden dolayı yazılmaya başladı. Okiç'in böyle bir tespiti belki de Ömer bin Abdulaziz'in hadisleri toplamak için emir verdiğinde, alimlerin vefat etmesi ve ilmin onlarla birlikte gitmesi kaygısından hareketle meydana gelmiş olabilir. Aslında Okiç'in bu tespiti ve iddiasının hadis alanında o'nun zayıf noktasını oluşturduğunu düşünüyoruz.

⁶²¹ Okiç, **Tefsir ve Hadis Usulü**, s. 185; Okiç, **İslamska Tradicija**, s. 11-12.

⁶²² Okiç, **İslamska Tradicija**, s. 11-12.

⁶²³ Okiç, **İslamska Tradicija**, s. 21-22.

⁶²⁴ Okiç, **Tefsir ve Hadis Usulü**, s. 186-187 (Sad ibn Şu'be ibni'l-Haccac diyor ki babası vefat ettiğinde kitaplarını yıkmasını vasiyet etti, ve şunu ekledi, babamda insanlardan kitpler toplanınca beni onları çamura gömmemi gönderiyordu).

⁶²⁵ Bağdâdî, **Takyîd**, s. 84.

Genel olarak çalışmalara bakıldığında apokrif hadislere karşı Okiç'te ciddi bir savunma mekanizması mevcuttur. Yani onlara karşı tavrı neredeyse açık bırakmayacak kadar serttir.

Toparlayacak olursak hadislerin kaydı ve tedvini konusunda özellikle hadislerin ilk 100 yılda yazılmadığı hususunda Okiç'in çok kesin ifadesi bulunmakla beraber, Türkiye döneminde bu konuyu yeniden ele aldığında görüşünü “yumuşatarak”, “prensip/genelde hadislerin ilk 100 yılda bir kaç sahabinin küçük mikyastaki sahifeleri dışında” yazılmadığını söylemektedir. Bosna döneminde yazdığı *İslamska Tradicija*'da görüldüğü kadar bu görüşü savunan araştırmacılardan, alimlerden faydalandığı görülmektedir. Özellikle Reşid Rıza'nın etkisi altında kısmen kaldığı söylenebilir. Ancak yine de bazı klasik İslam alimlerinin de hadislerin yazılması konusunda belirttikleri “hadislerin ne sahabe ne tabiin döneminde yazıldığı” şeklinde görüşlerinden⁶²⁶ dolayı Okiç'in var olan bir çizgide devam ettiği düşünülebilir. Genel olarak sahifeler ve içeriği ile ilgili bilgi veren kaynaklara bakıldığında onların daha çok İslam'ın teşrî yönü ile ilgili olduğu ve bu gibi rivayetlerin Peygamber döneminden itibaren yazıldığı, buna sahabenin devam ettiği ve yukarıda belirtildiği gibi bu tür rivayetlerin çoğu o dönemde yazıldığı söylenebilir. Hadisin yazılmasından bunu kastediyorsak o zaman hadislerin çoğu Peygamber ve Sahabe döneminde yazıldığını ve bu konuda bu açıdan aksini söylemek yanılığdan başka bir şey olmayacaktır. Ancak kapsamlı bir çalışma olan Abdurrahman es-Seviyyan'ın *Sahaifu's-Sahabe* adlı eserindeki sahabe döneminde yazılan sahifelerin⁶²⁷ II. asrın sonu ile III. asrın başında meydana gelen hadis eserleri ile

⁶²⁶ Boşnak İslam Modernistlerinden sayılan Saffet Beğ Başagiç (v. 1934) “Sto i jedan hadisi šerif/Yüzbir Hadisi Şerif” adlı eserinde, hadislerin bir asır boyunca yazılmayarak ağızdan ağza nakledildiğini söylemektedir Bkz. Hasanoviç, Zuhdija, **Percepcije Sunneta**, el-Kalem, Sarajevo, 2012, s. 128; Alfred Guillaume (1888-1965) yazma yasağı ile ilgili rivayetleri esas alarak hadislerin başlangıçta değil, küçük çapta da olsa bazı koleksiyonların Emeviler döneminde yazıldığını söylemektedir. Bkz. Guillaume, Alfred, **İslam**, Penguin Books, Maryland, 1969, s. 89; Ayrıca bkz. Yücel, Ahmet, “Hadislerin Yazılmasıyla ilgili Rivayetlerin Tenkid ve Değerlendirilmesi”, **MÜİFD**, S. 16-17, 1998-1999, s. 91.

⁶²⁷ es-Seviyyan, Ahmed Abdurrahman, **Sahaifu's-Sahabe**, 1990, s. 59-65(Ali'nin r.a. sahifesinin onun kılıcına bağlı bir muallaka'dan ibaret olduğu ve sahifenin içeriği ile ilgili farklı rivayetlerin geldiği, ancak yine de sahifenin içinde bulunan hadislerin sınırlı sayıda olduğu anlaşılmaktadır.); s. 72,91,92 (Abdullah b. Amr b. Âs'ın hadislerinin yazıldığı sahife), s. s. 114 (Amr b. Hazm'ın Sahifesi –feraiç, zakat vs. ile ilgili konular) s. 133-134, 159, 200 (Câbir bin Abdullah'ın müsnedi); (Şu kadar var ki Şia'ya göre Hz. Ali'nin yanında Resulullah'ın imla ettirdiği ve onun 70 kulacı uzunluğunda, haram ve helal hatta küçük sıyrıkların diyeti ile ilgili hadislerin yazılı olduğu “el-Cami'a” adlı kitabı bulunuyordu. Bkz. El-Hüseynî, Ayetullah Seyyid Murtaza Askerî, “Şia'ya Göre Sünnetin Dindeki Yeri”, **Sünnetin Dindeki Yeri**, Ensar Neşriyat, ss. 263-277, s. 268.

kıyaslanırsa o zaman hadis yazan sahabenin yazdıklarına Okiç'in ifadesiyle "küçük mikyasyta yazılar" diye denilebilir.

Hadisin yazılması konusunda Okiç'in dikkat çekici tespitlerinden biri hadislerin tedvin/kaydedilmesinin başlama nedenidir. Bu neden apokrif hadislerin yayılmaya başlamalarıdır. Zira Okiç bunu açık ve net bir şekilde söylemektedir. Hadislerin yazılması meselesi hususunda dikkati çeken diğer bir nokta ise "tedvinin" nasıl gerçekleştiğidir. Okiç tedvini "hafızadan yazıya şeklinde" anlamakta ve açıklamaktadır. Gördüğümüz kadarıyla tedvin ile kayıt arasında fark gözetmemektedir.⁶²⁸ Bunu Ömer ibn Abdulaziz'in başlattığı tedvin faaliyetleri ile eş değer görmektedir. Dolayısıyla Okiç'e göre Ömer ibn Abdulaziz'in bu atılımı hadisin kayda veya tedvine girme konusunda bir dönüm noktasıdır. Zira Okiç'in verdiği bilgilerden anlaşılan o ki hadislerin sistematik olarak ve topluca kaydı, tesbiti ve derlemesi Ömer Abdulaziz'in emriyle başlatılmış olmasıdır.

Aslında kayıt ile tedvin farkı diğer bazı alimler tarafından da dikkate alınmamaktadır.⁶²⁹ Onun için bu noktada Okiç'in söz konusu farkı görüp göremediği noktasında bir şey söylemek zordur. Ancak Okiç'in hadislerin kaydını/tedvinini apokrif haberlerin yayılmasına bağlaması onun orijinal yaklaşımı gibi alınabilir. Tabi ki bu noktada Okiç'ten daha ayrıntılı ve derin bilgi beklemek çok isabetli olmayabilir. Zira hadis ile ilgili eserlerinin daha çok okul programlarına yani lise ve fakülte öğrencilerine yönelik olduğu için çok fazla ayrıntıya girmemiş olabilir. Bu itibarla diğer hadis eserlerinde yer alan ayrıntıların Okiç'in eserlerinden bulunmamasını doğal karşılamak gerekmektedir. Diğer tarafta ise onun yaşadığı dönemde ister Bosna'da ister Türkiye'de modern anlamda bilimsel araştırmaları açısından hadis ve hadis tarihi bakir bir alan oluşturuyordu.

⁶²⁸ Okiç, **Tefsir ve Hadis Usulü**, s. 187.

⁶²⁹ Bağdâdî, **Takyîd**, s. 84.

III. HADİS USULÜ

A. KAYNAĞINA GÖRE HADİSLER

Hadisler çıkış/kaynak itibariyle merfu, mevkuf ve maktu olmak üzere üçe ayrılarak alimler tarafından tanımları yapılmıştır. Okiç'in de yer verdiği bu tasnifleri inceleyerek onları içerik bakımından değerlendirmeye çalışacağız.

1. Merfu

Merfu hadis hakkında Tayyip Okiç'in verdiği tanım şudur:

“Muhammed'in s.a.s. söyledikleri, yaptıkları ve diğerlerin sözlerini ve fiillerini susarak onayladıkları ile ilgili olan tüm hadisler müşterek adıyla “marfu” olarak adlandırılmaktadır.”⁶³⁰ Okiç'in bu tarifi aynı zamanda muhaddislerin hadis tarifine benzemektedir. Bu tanım merfu hadisi karşılamakla birlikte hadis alimlerinin ve hatta fakihlerin yaptığı hadis tanımına da uymaktadır.

Nitekim hadis alimleri hadisi şu lafızlarla tanımlamışlardır: “Söz, fiil, takrir veya vasıf bildiren Hz. Peygamber'le ilgili tüm rivayetler hadistir.”⁶³¹ Fıkıh alimlerinin hadis tanımına gelince ise onlar hadisi Hz. Peygamber'e ait olduğu söylenen “söz, fiil ve takrir” manasında kullanmışlardır.⁶³² Fıkıh alimleri hadisten farklı olarak sünneti Hz. Peygamber'den gelip farz ve vacip olmayan her şey olarak görmüşlerdir.⁶³³ Zira fıkıhçılar hadis ile sünnet arasında ayırım yapmaktadır. Fıkıhçılar sünneti farz, vacib, mendub, haram ve mekruh gibi şeriatın hükümleri açısından da değerlendirmişlerdir.⁶³⁴

Fıkıh usulü alimleri ise hadisle daha çok Hz. Peygamber'in sözlerini; sünnetle de Hz. Peygamber'den Kur'an dışında gelen söz, fiil ve takrirlerini kastetmektedirler. Onlar sünneti İslam Hukuku'nun ana delillerinden gördükleri için onu şer'î hükme delil olabilecek nitelikte söz, fiil ve takrirlerden ibaret görmüşlerdir.⁶³⁵

⁶³⁰ Okiç, **İslamska Tradicija**, 12.

⁶³¹ Uğur, **Hadis Terimleri Sözlüğü**, TDV yay., Ankara, 199 s. 110. Veya Şer'i bir hüküm ifade etsin ya da etmesin; Hz. Peygamber'in her konu ile ilgili sözleri, takrirleri ve gerek peygamberlik öncesi, gerekse peygamberlik dönemine ait yaşayışı ve ahlaki vasıfları konusunda nakledilen bilgilerdir Bkz. Hatib, **es-Sünne Kable't-Tedvin**, s. 15; et-Tehanevi, Zafer, Ahmed, **Yeni Usul-i Hadis**, çev. İbrahim Canan, İzmir, 1982, s. 28; Subhi Salih, **Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları**, çev. Yaşar Kandemir, III baskı, IB.yay. Ankara, 1981, s. 3.

⁶³² Aydın, Abdullah, **Hadis İstilahları Sözlüğü**, SÜHA yay., İstanbul, 2006, s. 109.

⁶³³ Ebû Zehv, Muhammed, **el-Hadis ve'l-Muhaddisun**, II. b., Riyad, 1984, s. 10.

⁶³⁴ Ebû Zehv, **el-Hadis ve'l-Muhaddisun**, s. 9.

⁶³⁵ Karacabey, **Nebevi Bilgi**, s. 33; el-Hatib **es-Sünne Kable't-Tedvin**, s. 16; es-Sibai, **es-Sunne ve Mekanetuha fi't-Teşrii-l-İslam ve'r-Red ala Munkiruha**, Medine, 1989, s. 12; Ebu Zehv, **El-Hadis ve'l-Muhaddisun**, s. 9.

Bu tanımlarda görüleceği gibi Okiç'in merfu tanımı özellikle hadis ve fıkıh alimlerinin hadis tanımıyla ile aynıdır. Okiç merfu tanımını daha fazla işlemeyip bu kadarla iktifa ettiği anlaşılmaktadır.⁶³⁶

2. Mevkuf

Tayyib Okiç *İslamska Tradicija* adlı çalışmasında mevkuf hadisin şu tanımına yer vermektedir: “Sahabilerin söz ve fiillerine nispet edilen hadisler mavkuftur”⁶³⁷ Türkiye döneminde hazırladığı *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* adlı çalışmasında ise mevkufun şu tanımına yer vermektedir: “Sahabilerin kavil, fiil ve takrirlerine dair rivayet edilen habere, merviyata ‘al-mawkuף’ adı verilir”.⁶³⁸ Ayrıca sahabenin “şöyle yapardık” veya “şöyle derdik” demelerinin veya yapmalarının Hz. Peygamber zamanında vuku bulmama şartına da yer vermektedir.⁶³⁹

Genel itibariyle Okiç'in mevkuf hadis ile ilgili verdiği bilgiler hadislerin klasik eserlerinde yer alan bilgileriyle örtüşmektedir. Zira bu konuyu çalışırken kullandığı dipnot da onu göstermektedir. Ancak bizim burada dikkat çekmek istediğimiz husus, *İslamska Tradicija*'daki mevkuf tanımı ile *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* adlı çalışmasında yer alan mevkuf tanım arasında büyük olmamakla birlikte bir farklılığın mevcudiyetidir. Zira *İslamska Tradicija*'daki tanımda “ve takrirleri” kısmı yer almamaktadır, oysaki *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* adlı eserinde “ve takrirleri” ziyadesi bulunmaktadır.

Aslında bu farklılığı klasik hadis eserlerinde de bulmaktayız. Mesela *el-Baisu'l-Hasis'te*⁶⁴⁰ ne merfu ne de mevkuf tanımında takrirden bahsedilmezken, Suyuti'nin *Tedribu'r-Ravisi'nde* “ve takrirleri” kelimesi bulunmaktadır. Suyuti'nin bu tanımı daha tamam görülmektedir. İbn Kesir'in vefat tarihi 774 h., Suyuti'nin ise 911 h. olduğuna göre aralarında 137 sene fark bulunmaktadır. Sanki süreç içerisinde bir ikmale gidilmeye çalışıldığı intibayı doğmaktadır. Bu farklılığın Tayyib Okiç'in birbirinden kopuk dönemlerde meydana getirdiği hadis ile ilgili çalışmasında yer verdiği söz konusu terime getirdiği açıklamalarına da yansdığı söylenebilir.

⁶³⁶ Bazı alimler merfu ile muttasıl hadisleri kastetmişlerdir. Bkz. Bağdadi, , *el-Kifaye*, s. 58; Askalani, İbn Hacer, *Hadis İstilahları hakkında Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, çev. Talat Koçyiğit, AÜİF Yay., Ankara, 1971, s. 72-73.

⁶³⁷ Okiç, *İslamska Tradicija*, s. 12.

⁶³⁸ Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri*, s. 17.

⁶³⁹ Okiç, *Bazı Hadis Meselerleri*, s. 17; Suyuti, *Tedribu'r-Ravi*, I-II, thk.Bedi' es-Seeyid el-Leham, Daru'l-Kelime't-Tayyib, Dimeşk, 2000, c. 2, s. 95.

⁶⁴⁰ Şakir, a.g.e., s. 146, 147.

Değnilmesi gereken diğler bir husus da Okiç'in sahabelerin “şöyle yapardık” veya şöyle “derdik” şeklindeki ifadelerinin Hz. Peygamber döneminde vuku bulmama şartını koşmasıdır. Zira sahabilerin söz konusu ifadeleri, Peygamber döneminde vuku bulduğu takdirde mevkuf olmayıp merfu olma ihtimali doğmaktadır. Nitekim alimler, sahabilerin kendiliklerinden yapamayacakları amelleri, söyleyemeyecekleri sözleri, yaptıkları veya söyledikleri takdirde Peygamber döneminde meydana gelmişlerse merfu Peygamber'den sonra meydana gelmişlerse hükmen merfu sayılacağını belirtmişlerdir. Çünkü sahabinin söz konusu davranışı Hz. Peygamber'in adı açıkça geçmese bile ondan öğrendikleri malumdur. Yani sahabiler tek başlarına bilmeleri imkan dahilinde değildir.⁶⁴¹ İşte Okiç'in bunu vurgulayıp böyle bir ayırımı gerekli görmesi onun ilmî inceliğini göstermektedir.

3. Maktu

Okiç'in *İslamska Tradicija* adlı çalışmasında yer alan maktu tanımı şöyledir: “Sonraki neslin (tabiî) sözlerine ve yaptıklarına nispet edilenlere ise “maktu” denir.”⁶⁴² Bu tanım İbnu's-Salah (v. 643/1245), İbn Kesir (v. 774/1373) ve Cürcani'nin (v. 816/1413) tarifleriyle uyumludur.⁶⁴³ Ancak *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* isimli çalışmasında ise maktu hadisin şu tanımına yer vermektedir:

“İsnadı tabiîden daha ileri gidemeyen, yani tabiî veya tabau't-tabiînin, yahut da ondan sonrakilerin söz ve fillerini ifade eden hadisler el-maku, cemi el-mekâtî' ve el-mekâti ismini alır.”⁶⁴⁴ Bu tanımın bir önceki tanımdan daha kapsamlı olduğu görülmektedir. Zira buradaki maktu hadis sadece tabiîlerin değil aynı zamanda sonraki nesillerin de yapıp ettiklerini içine almaktadır. Yukarıda yer alan alimlerin nezdinde sadece tabiî ile sınırlı kalan maktu hadise diğler alimler tabiinden sonraki nesli veya nesilleri ekleyerek tanımı genişletmişlerdir.⁶⁴⁵ Mesela *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih'in* Mukaddimesi'nde yer alan “İsnadı tabiiye yahud tebe-i tabiinden birine kavli veya fili olmak üzere müntehi olan hadise maktu denir” ifadesine göre maktu hadis

⁶⁴¹ Yücel, Ahmet, **Başlangıçtan Günümüze Hadis Usulü**, MÜİF Yay., İstanbul, 2009, s. 189.

⁶⁴² Okiç, **İslamska Tradicija**, s. 12.

⁶⁴³ İbnu's-Salah, a.g.e., s. 47; Curcani, **Tarifât**, s. 170 (aynı tanım yer almaktadır); Koçyiğit, Talat, **Hadis Usulü**, TDV yay., Ankara, 1998, s. 163.

⁶⁴⁴ Okiç, **Bazı Hadis Meseleleri**, 18 (Ancak Sunnah ve Hadis başlığı altında giriş mahiyetinde maktu hadis hakkında verdiği kısa bilgiye göre “Tabilerin söz, fiil ve takrirleri hadisi maktu olmuş olur” s. 3)

⁶⁴⁵ Bkz. Karagözoğlu, Mustafa Macit, **Maktu Hadis Ve Delil Değeri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007, s. 10; Aydın, **Hadis İstılahları**, s. 178.

etbau't-tabiini de kapsamaktadır.⁶⁴⁶ İbn Hacer'e (v.852/1449) göre maktu hadis sadece tabiin veya etbau't-tabiinle sınırlı değildir. O sonraki nesilleri de eklemiştir.⁶⁴⁷ Aynı tanımı Cemaluddin el-Kasimî de benimsemiştir.⁶⁴⁸ Türkiye'deki hadis çalışmalarında da en fazla benimsenen tanımın "tabii ve sonrakilerin fiil ve sözleri" şeklindeki tanım olduğu söylenebilir.⁶⁴⁹

Bunları göz önünde tuttuğumuzda Okiç'in Türkiye döneminde hazırladığı *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* adlı eserindeki maktu hadis tanımının *İslamska Tradicija*'daki tanımdan -daha geniş olmasının sebebini araştırdığımızda karşımıza şöyle bir şey çıkmaktadır: *İslamska Tradicija*'da maktu kısmı için iki eser kullandığı görülmektedir: Cürcani'nin *Tarifatu* ve Th. W. Juybol'un bir ansiklopediye yazdığı hadis maddesidir. Aynı eserde bu terimleri açıklayan bölümün başlığına şöyle bir dipnot düşmüştür: "Bu bölümde açıklanacak olan terimler hakkında ne ilk ne sonraki alimlerin tam bir mütabakatı sağlanabilmiş değildir."⁶⁵⁰ Buna göre Okiç, maktu hadis için de dolaylı de olsa farklı tanımların varlığına işaret etmiştir. Nitekim daha sonra *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* adlı çalışmasında söz konusu tanıma daha geniş bir tanımlamaya yer vererek bunu göstermiş olmaktadır.

Maktu hadisi açıklarken özellikle onun ilk döneme ait bazı alimler tarafından tabiine ait anlamında değil de seneddeki kopukluk manasında kullanıldığını da vurgulamaktadır. Örnek vererek eş-Şafii ve Taberânî'nin maktuyu munkatının yerine kullandıkları bilgisini vermektedir. Okiç'in el-hadisü'l-maktu kısmında verdiği "ez-Zerkeşi'nin el-maktuu hadis nevilerden biri olarak görmediği" bilgisi⁶⁵¹ dikkate alınması gerekmektedir. Genel olarak maktu açıklanırken bu bilgiye yer verilmezken Okiç böyle bir şeye değinmeyi uygun görerek farklı düşünenlere de yer vermiştir. Aslında bir açıdan bakılırsa belki de Okiç "el-hadisü'l-maktuu" hadisler kısmında görmemektedir. Diğer taraftan ise bu bilgi Okiç'in araştırmacı, titiz, objektif, bilimsel ve ayrıntılara önem veren yönünü yansıttığını göstermektedir.

⁶⁴⁶ Naim, *Mukaddime*, s. 135.

⁶⁴⁷ Askalani, İbn Hacer, *Şerhu ala Metni Nuhbetu'l-Fiker fi Mustalahi'l-Ehli'l-Eser*, s. 29.

⁶⁴⁸ Kasimi, a.g.e., s. 134.

⁶⁴⁹ Aydınli, *Hadis İstılahları*, s. 178; Başaran, Selman ve Sönmez, Ali, *Hadis Tarihi ve Usulü*, Bursa, 1998, s. 101 (tabi burada ve takrirleri ifadesi yer almaktadır); Çakan, Lütfü, *Hadis Usulü*, s. 120 (bu tanımda da "ve takrirleri" eki vardır).

⁶⁵⁰ Okiç, *İslamska Tradicija*, s. 12 dip. no. 44.

⁶⁵¹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usulü*, s. 18.

B. RAVİ SAYISINA GÖRE HADİSLER

Bu başlıkta, hadislerin ravi sayısına göre taksimine yer vererek Okiç'in bu konudaki tanımlarda takip ettiği çizgiyi tahlil etmeye çalışacağız.

1. Mütevatir

Tayyib Okiç, *İslamska Tradicija* adlı çalışmasında mütevatir hadisin şu tanımına yer vermektedir: “Mütevatir, birçok yönden rivayet edilen ve çoktan beri bilinen, yani asıllığında şüphe edilemeyecek şekilde Muhammed'den bir çok kişinin (sahabîlerin), sonraki nesilden de bir çok kimsenin vs. rivayet ettikleri hadistir. Mütevatir hadisi inkar etmek, dinden çıkmak demektir. Zira dogmatik meselelerde bile bu hadis delil görevi görmektedir. Hz. Muhammed'den sahabe ve ondan sonraki nesillerde doğruluğuna şüphe duyulmayacak kadar çok kimsenin rivayet ettikleri hadistir. Mütevatir hadisi inkar etmek dinden çıkmak demektir. Zira itikadî meselelerde bile bu hadis delildir.”⁶⁵²

Okiç'in hadis ile ilgili diğer eseri olan *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*'de ise mütevatir hadis tanımına rastlayamadık. Ancak onun ders notlarından oluşan *Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri*⁶⁵³ ve *Tefsir ve Hadis Notları*⁶⁵⁴ kitaplarında mütevatir hadise yer vermektedir. Buradaki mütevatir tanımı şöyledir: “Her nesilde (sahabe, tabii, ilah...) büyük sayıda bir topluluk tarafından naklolunan haberlerdir ki, bunların yalan söylemek hususunda ittifak etmeleri mümkün değildir. (Mesela: من كذب من كذب). Tevatür, ya lafzidir veya manevidir. Namazların, rek'atların sayısı gibi meselelere ait hükümler manevi tevatür ile sabittir. Umumiyetle lafzi tevatürlere az rastlanır. Manevi tevatürler ise bundan daha ziyadedir. Bütün mütevatir hadisler makbul addolunur. Tevatür ilm-i yakını ifade eder. Bunda ravilerin adalet ve zabt sıfatları aranmaz. Onunla amel etmek vaciptir. Diğer bir tabir ile, mütevatir hadisler tenkide tabi değildir”⁶⁵⁵.

Bu konuyu ele alan alimler kendi görüşlerini belirterek farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Tespit edebildiğimiz kadar mütevatir hadisleri kabul edenler,⁶⁵⁶ mütevatir

⁶⁵² Okiç, *İslamska Tradicija*, s. 19.

⁶⁵³ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usulü*, s. 218.

⁶⁵⁴ Okiç, *Tefsir ve Hadis Notları*, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Ankara, 1965, s. 111 (Prof. Dr. Nasuhi Karaaslan Bey'den aldığımız kitap); Aslında bu iki eser bir kaç kısaltma şeklinde yapılan çok az değişiklikler dışında hemen hemen aynıdır.

⁶⁵⁵ Okiç, *Tefsir ve Hadis Notları*, s. 111-112 ve *Tefsir ve Hadis Usulü*, s. 218-219.

⁶⁵⁶ İbn Hacer (v. 852/1449) mütevatirin gerçekleşmesi için dört şart koşmaktadır: Adeten yalan üzerinde birleşmelerini imkansız kılan kalabalık, bu kalabalığın bidayetten sonuna kadar kendileri gibi bir başka kalabalıktan rivayeti, nihayette istinad ettikleri şeyin akıl değil his olması ve bu şekilde rivayet edilen haberin, dinleyen için ilim ifade etmesidir. Bkz. İbn Hacer, *Hadis İstılahları hakkında Nuhbetu'l-*

hadileri kabul etmekle birlikte çok az olduğunu söyleyenler,⁶⁵⁷ ve verilen tanımlara göre gerçek hiç bir mütevatir hadisi kabul etmeyenlerdir.⁶⁵⁸

Okiç'in mütevatir hadis hakkında genel klasik yaklaşım çizgisinde durduğu söylenebilir. Zira o, mütevatir hadisin lafzi ve manevi olmak üzere ikiye ayrıldığını, onu inkar edenin dinden çıktığını, onların kesin bilgi ifade ettiğini, onunla amel etmenin vacib olduğunu ve tenkid ilminin dışında kaldığını söyleyerek klasik hadis alimlerinin görüşünü takip ettiği görülmektedir.⁶⁵⁹

2.Ahad

Okiç'in ahad hadis ile ilgili birbirinden farklı iki tanımının olduğu görülmektedir. Bunlardan birisi *İslamska Tradicija*'daki ahad hadis tanımıdır: "Ahâd (ahbaru'l-vâhid) her nesilden sadece birer kişinin rivayet ettiği hadistir. (mesela: Muhammed'den sadece bir sahabî dinlemiş, sahabîden de sadece bir tabii ve saire)."⁶⁶⁰ Bu tanım, usul-i fıkıh alimlerinin tanımına uymaktadır. Hanefî usülcülere göre haber-i vahid meşhur haberin bir alt derecesi olup bir-iki veya bir kaç kişi tarafından rivayet edilmiş şöhret derecesine ulaşmamış haberdur.⁶⁶¹

Okiç'in diğer tanımı ise şu şekildedir: "Mütevatir olmayan hadislere "Haberu'l-Ahad" (Haberu'l-Vahid) denir."⁶⁶² Bu tanım, hadis usulü alimlerin tanımına uymaktadır.

Fiker Şerhi, çev. Talat Koçyiğit, AÜİF Yay., Ankara, 1971, s. 24; Hattâbî aynı şekilde mütevatiri kabul etmektedir. Bkz. Karacabey, **Hattabinin Hadis İlmindeki Yeri**, s. 126; Suyutî de mütevatirin klasik tanımına uymaktadır bkz. Koçyiğit, Talat, **Hadis Usulü**, s. 16; Koçyiğit, Talat, "Ahad Haberlerin Değeri", **AÜİFD**, Ankara Üniv. Basımevi 1977, c. XIV, 1966, s. 129 . (baştan sona kadar her nesilde, yalan üzerinde birleşmeleri aklen ve adeten mümkün olmayacak kadar çok kimsenin rivayet etmiş olduğu hadis" tanımı çerçevesinde mütevatir hadisin varlığını kabul etmişlerdir).

⁶⁵⁷ İbn Salah bunlardan farklı olarak mütevatir hadise daha temkinli yaklaşmaktadır. Ona göre zaruri ilim ifade edebilecek mütevatir bir hadis bulmak zordur. Bkz. İbnu's-Salah, a.g.e., s. 269; Nevevî (v. 671/1272) de mütevatir hadisin son derece nadir olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. Kettani, Mevlânâ Cafer el-İdrisî, **Nazmu'l-Mutenasır mine'l-Hadisi'l-Mutevatir**, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1983, s. 12; Bknz. Kırbaşoğlu, M. Hayri, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, Kitabiyat yay., Ankara, 2002, s. 99.

⁶⁵⁸ İbn Hibban (v. 354/965) ve el-Harisi b. Muhammed (v. 282/895) sözünü ettiğimiz anlamda gerçek hiçbir mütevatir hadisin bulunmadığını savunmaktadırlar Bkz. Kettani, **Nazmu'l-Mutenasır**, s. 11; Kırbaşoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, s. 99.

⁶⁵⁹ Naim, **Mukaddime**, s. 102-104.

⁶⁶⁰ Okiç, **İslamska Tradicija**, s. 19.

⁶⁶¹ Ebu Zehra, Muhammed, **Ebu Hanife**, çev. Osman Keskiöğlü, Ankara, 1999, s. 273; Apaydın, Yunus, "Haber-i Vahid" – Fıkıh, **DİA**, c. 14, ss. 355-363, s. 356.

⁶⁶² Okiç, **Tefsir ve Hadis Usulü**, s. 219.

Zira hadis usulcülerine göre haber-i vahid mütevatir seviyesine ulaşmayan hadislerdir. Bu hadisler meşhur, aziz ve ahad-garib olabilirler.⁶⁶³

Okiç'in bu iki tanımını kıyasladığımızda *İslamska Tradicija*'daki ahad tanımı bir taraftan fıkıh usulcülerinin tanımına uymakla beraber, "ahad" sözü lügaten ele alınırsa o zaman Okiç'in *İslamska Tradicija*'daki ahad tanımı hadisçilerin tanımına benzemektedir. Zira "ahad" lügat anlamına göre bir kişinin rivayet ettiği hadistir. İstilahta ise mütevatir dışındaki hadislerdir. Buna göre Okiç'in fıkıh usulü alimlerinin tanımını esas aldığı düşünülebilirse de onun haber-i vahidin lügat anlamını esas aldığı ihtimalinin de gözardı edilmemesi gerekmektedir. Ayrıca ilk dönemlerde haberu'l-ahad'ın tek kişinin rivayet ettiği hadis anlamında kullanıldığı göz önünde bulundurulduğunda Okiç'in bu tanımları esas aldığı da düşünülebilir.⁶⁶⁴ Dolayısıyla Okiç'in Türkiye döneminde ahad habere yaklaşımı farklılık göstermektedir. Bu yaklaşımın klasik hadis usulcülerinin yaklaşımı olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁶⁵ Burada acaba Okiç'in Türkiye döneminde haber-i vahide olan yaklaşımı Bosna dönemindeki yaklaşımından neden farklılık göstermektedir?

Bu soruya birkaç şekilde cevap verilebilir. Birincisi Okiç ilk dönem usul literatürünü kullandığı için veya kendisi kadı yetiştiren Mekteb-i Nüvvab Okulu'ndan mezun olduğundan dolayı fıkıhçı yönü ağır basmış olabilir; ikincisi, Türkiye döneminde hadis alanıyla daha yoğun olarak ilgilendiğinden dolayı hadis usulcülerin tanımını daha uygun görmüş olabilir. Zira çalışmasında referans olarak kullandığı eserler arasında Ahmed Naim'in *Tecrid-i Sarih'e* yazdığı *Mukaddime* de yer almaktadır. Bu mukaddimedede haber-i vahidin meşhur, aziz ve garib diye üç nev'e ayrıldığı bilgisi yer almaktadır.⁶⁶⁶ Dolayısıyla Okiç'in bu bilgiyi görmemesi imkansız gibidir.⁶⁶⁷

Okiç haber-i vahidle amel konusunda da şu bilgilere yer vermektedir: "Hattib el-Bağdadi *el-Kifaye* adlı kitabında, haberu'l-vahide göre amel etmek vacip olduğu

⁶⁶³ İbn Hacer el-Askalani, Muhammed, **Hadis İstilahları hakkında Nuhbetu'l-Fiker Şerhi**, çev. Talat Koçyiğit, AÜİF Yay., Ankara, 1971, s.28-29; Aydınli, **Hadis İstilahları**, s. 108; Koçyiğit, Talat, "Ahad Haberlerin değeri", s. 130.

⁶⁶⁴ Yücel, **Hadis Usulü**, s. 203.

⁶⁶⁵ İbn Hacer, **Hadis İstilahları Hakkında**, s. 28.

⁶⁶⁶ Naim, Ahmed, **Mukaddime**, s. 106.

⁶⁶⁷ Diğer taraftan ise Hakim en-Nisaburi *Marifetu Ulumi'l-Hadis* adlı eserinde meşhuru taksim ederken ahad hadisin varlığına ihtimal vermemektedir. Zira ona göre genel olarak alimler nezdinde bir hadis garib ise uzman alimlerce meşhurdur, çünkü bu garib hadisin herkesin bilmediği bir veya daha fazla tarikleri bulunmaktadır. Bkz. En-Nisaburi, Hakim, **Marifetu Ulumi'l-Hadis**, ss. 304-307; İbnu's-Salah'ın *Ulumu'l-Hadisi*'nde de hadislerin ravi sayısına göre tasnif edildiği bölümde terim olarak ahad hadisten bahsedilmediği görülmektedir. Zira onun ravi sayısına göre taksiminin mütevatir, meşhur, aziz ve garib şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. İbnu's-Salah, a.g.e., ss. 265-270.

hususunda, ayrı bir kitap yazdığını açıklamaktadır. Aynı müellif *el-Kifaye*'sinde, bu meseleye temas ederken, haber'l-vahide göre amel etmek en kuvvetli delil olarak, sahabenin ona göre amel ettiklerini göstermekte ve buna dair Ebu Bekir, Ömer ve diğer sahabilerden bazı misaller vermektedir. Müellif sonunda haber-i vahid'in sahih ve hüccet olarak bütün tabiiler ile onlardan sonra zamanımıza kadar gelen fakihler tarafından, itirazsız kabul olunduğunu sözlerine eklemektedir. Haber-i vahid'in değeri hakkında Dr. Tevfik Sıdkî ile Sâlih el-Yâfi'î arasındaki ihtilafa dair münazaralar, *el-Menar* mecmuasında intişar etmiştir.⁶⁶⁸

Bu bilgi bile haber-i vahidin değerinin tartışıldığı ve bu konuda herkesin aynı düşünmediği fikrini vermektedir. Nitekim usulcülerin çoğunluğu tarafından haber-i vahid bilgi kaynağı olarak görülmemektedir.⁶⁶⁹ Usulcülerin bu şekildeki yaklaşımı haber-i vahidin zan ifade etmesinden ve haberin yalan olma ve onun hakkında vehme düşülmüş olma ihtimalinin bulunmasından dolayıdır.⁶⁷⁰ Bu bakımdan Tayyib Okiç'in haber-i vahidin ilk tanımı ile onun değeri hakkında Tevfik Sıdkî ile Salih el-Yafi arasındaki ihtilafa işaret etmesi, onun bu konunun tartışmaya açık olduğunu düşündüğü yönündeki kanaatimizi güçlendirmektedir.

a) Meşhur

Okiç'in meşhur hadis hakkında şu tanımlara yer verdiği görülmektedir:

“Meşhur, güvenilir en az üç ayrı kişinin rivayet ettiği hadistir. Diğer tanımlamaya göre ise “başlangıçta tek kişi tarafından nakledildiği halde daha sonraları çok yayılmış olan hadistir.”⁶⁷¹ *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* isimli eserinde meşhur hadise yer vermemektedir. Ancak ders notlarından oluşan *Tefsir ve Hadis Usulü'nün Bazı Meseleleri* ve *Tefsir ve Hadis Notları* kitaplarında yukarıdakine benzer şu tanımlamalar yer almaktadır:

“Her nesilde üçten aşağı olmamak şartıyla sözüne inanılır raviler tarafından rivayet edilen haberlerdir. Diğer bir telakkiye göre, birinci asrı hicride bir veya birkaç ravi tarafından rivayet edilmişken sonradan çok yayılmış olan habere meşhur denir. Meşhur, makbul hadislerdendir.”⁶⁷²

⁶⁶⁸ Okiç, **Tefsir ve Hadis Usulü**, s. 219.

⁶⁶⁹ Apaydın, “Haber-i Vahid”, s. 356.

⁶⁷⁰ Apaydın, “Haber-i Vahid”, s. 356.

⁶⁷¹ Okiç, **İslamska Tradicija**, s. 19.

⁶⁷² Okiç, **Bazı Meseleleri**, s. 219 ve **Tefsir ve Hadis Notları**, s. 112.

Meşhur hadisin klasik tanımlarına baktığımızda Okiç'in verdiği tanımlarla uyduğu görülür. Nitekim İbn Hacer'e göre ikiden çok kişi tarafından rivayet edilen haber meşhurdur.⁶⁷³ Oysaki hadisçiler arasında meşhur için en az üç kişi sınırının belirlenmesi yaygınlık kazandıysa da İbn Salah'a göre üçten fazla cemaatin rivayet ettiği hadis meşhurdur, zira üç kişinin rivayet ettiği haber aziz olmaktadır.⁶⁷⁴ Bu şekilde İbn Salah meşhur hadisin tanımında farklı bir kriter ortaya koymaktadır. Hakim en-Nisaburi ise meşhur hadisi bilinen hadis anlamında kullanmıştır.⁶⁷⁵

Klasik kaynaklardaki bilgilerden hareketle Okiç'in meşhur hadis konusunda verdiği bilgilerin klasik hadis alimlerinin yaklaşımıyla uyumluluk gösterdiği söylenebilir.

b) Azîz

Islamska Tradicija adlı eserinde Okiç, aziz hadisin şu tarifine yer vermektedir: “Aziz, en az iki kişinin rivayet ettiği mütevatir ve meşhur kadar yaygın olmayan hadistir.”⁶⁷⁶ Ders notlarından oluşan *Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri ve Tefsir ve Hadis Notları*'nda aziz tanımı şöyledir: “Baştan sona kadar en az iki ravisi bulunan hadislerdir. Aziz ve müstefiz hadisler, makbul nevilere dendir.”⁶⁷⁷

İbn Hacer, her dönemde en az iki kişiden az olmayan kişilerin rivayet ettiği hadisi aziz olarak görmektedir.⁶⁷⁸ Ancak İbn Hacer'in “iki kişiden az olmayan kişiler tarafından” sözü ravilerin her tabakası için anlaşılması gerektiği ifade edilmelidir.⁶⁷⁹ Buna göre Okiç'in tanımı İbn Hacer'in tanımına benzemekle beraber, aziz hadisi rivayet edebilecek ravi sayısına bir sınırlama getirmektedir. Yani ravi sayısı meşhur ve mütevatir kadar olmayan hadis. Bu şekilde aziz hadise daha somut bir yaklaşım sunulmaktadır.

⁶⁷³ İbn Hacer, **Hadis İstılahları hakkında Nuhbetu'l-Fiker Şerhi**, s. 25.

⁶⁷⁴ İbnu's-Salah, a.g.e., s. 270.

⁶⁷⁵ O meşhuru, insanların bildikleri ve onlardan başka alimlerin/mütehassısların bildikleri hadisler diye ikiye ayırmaktadır. Aziz hadise yer vermediği gibi, halk ve avam nezdinde garib olan hadisler için de, bu rivayet mütehassıslar nezdinde meşhurdur demektedir. Bkz. Hakim en-Nisaburi, **Marifetu Ulumi'l-Hadis**, tahkik ve şerh Ahmed b. Faris es-Selum, Daru'l-İbn Hazm, Beyrut, 2003, s. 308-309 (dipnot); Fıkıh usulcülerine göre özellikle de Hanefi usulcülere göre meşhur, mütevatir ve ahad arasında bulunan bir kategoridir. Onlar bazen meşhuru mütevatire daha yakın görmektedir. Mesela Hanbeli Fakihi Ebu Muhammed İbnu'l-Cevzi'ye nispet edilen “ahadın zaafından uzak mütevatirin gücüne ulaşmamış haber” şeklindeki tarif Hanefilerin anlayışı ile uyum içerisinde olmaktadır. Bkz. Apaydın, H. Yunus, “Meşhur”, **DİA.**, c. 29, s. 368 ve Ebu Zehra, Muhammed, **Ebu Hanife**, çev. Osman Keskiöğlu, Ankara, 1999, s. 291.

⁶⁷⁶ Okiç, **İslamska Tradicija**, s. 19.

⁶⁷⁷ Okiç, **Tefsir ve Hadis Usulü**, s. 220 ve **Tefsir ve Hadis Notları**, s. 112.

⁶⁷⁸ İbn Hacer, **Şerhu Nuhbetu'l-Fiker**, s. 5.

⁶⁷⁹ Uğur, a.g.e., s. 35; Hakim en-Nisaburi aziz hadisten bahsetmezken (En-Nisaburi, **Marife**, s. 304-311), İbnu Salah'ın aziz tanımına göre iki veya üç kişinin rivayet ettiği hadis, yani hem iki hem de üç kişinin teferrüdü aziz hadis sayılmaktadır (İbnu's-Salah, a.g.e., s. 270).

Okiç'in tanımı İbn Hacer'in tanımını ve genel anlamda yaygınlık kazanan tanımlarını esas aldığı görülmektedir.

c) *Garîb*

Okiç'in *İslamska Tradicija*'daki garib ile ilgili bilgiler şu şekildedir: “Garîb, (ender) hadis iki kısma ayrılmaktadır: tabiîn döneminde sadece bir tabiiden nakledilen hadis (garibu'l-mutlak; garibu'l-mutlakın eşanlamlısı ‘ferttir’) ve tabiîn sonrası nesillerde sadece bir şahıstan rivayet edilen hadis yani “garib bi'n-nisba ile şahsin muayyen” (belirli bir şahsa nispet edilen garib). Ayrıca metnin içeriğine göre de garib hadis bulunmaktadır, yani metninde nadir ya da yabancı kelimelerin bulunduğu hadis.”⁶⁸⁰

Ders notlarından oluşan *Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri* adlı çalışmasında ise garib ve ferd terimleri hakkında şu izaha yer vermektedir: “Bütün veya bazı nesillerde ravisi tek olan hadistir. (Yalnız bir nesilde ravinin tek olması ile hadis garib olur). Garib veya ferd hadis iki türdür: el-Mutlak ve en-nisbidir. Senedin başlangıcında ravi tek olursa raviler müteaddit olsa bile –bu türlü hadis “el-ferdu'l-mutlak” veya el-garibu'l-mutlak'tır. Bir hadis senedinin yalnız bir nesilde ravisi tek olursa bu nevi hadis “el-ferdu'n-nisbî"dir. Hadisçiler nezdinde ekseriyetle “el-ferd” tabirinden “el-ferdu'l-mutlak”, “el-garib” tabirinden de el-ferdu'n-nisbî manası anlaşılır. Diğer tarftan yabancı bulunan ve gayet az kullanılan kelimeleri muhtevi hadislere de el-garib adı verilir.”⁶⁸¹

Bu iki benzer izahı kıyasladığımızda *İslamska Tradicija*'daki tanımın biraz daha açık olduğu görülecektir. Zira ilk tanımında hangi garabetin nasıl meydana geldiğini daha açık ve net bir şekilde vermektedir. Ferd-i mutlakın tabiinin teferrüdüyle meydana geldiğini, ferd-i nisbinin ise tabiinden sonraki bir nesildeki ravinin teferrüdüyle geldiğini açıklayarak net bir resim çizmektedir. Bu “garabetin senedin sahabî tarafında olması şekline ferd-i mutlak” diyen İbn Hacer'in tanımına benzerdir.⁶⁸² Çünkü sahabinin tarafı ile tabii anlaşılmaktadır.⁶⁸³ Ferd-i nisbîde de aynı şey söz konusudur. Hatta diyebiliriz ki İbn Hacer'in izahından bile daha net bir şekilde açıklamaktadır. Çünkü “senedin ortası” diye yoruma açık ifade değil de “tabiinden sonra” demek suretiyle bunu yoruma mahal bırakmadan ifade etmektedir. Böylece ferd-i mutlak ile tabiînin teferrüdü, ferd-i nisbi ile

⁶⁸⁰ Okiç, *İslamska Tradicija*, s. 19.

⁶⁸¹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usulü*, s. 220.

⁶⁸² İbn Hacer, *Nuzhetu'l-Nazar fi Tavzihi Nuhbetu'l-Fiker*, s. 3.

⁶⁸³ Naim, *Mukaddime*, s. 109.

etbau't-tabiin ve sonraki nesillerdeki ravilerin teferrüdleri anlaşılmaktadır. Okiç'in ilk tanımına yeniden dönersek onun, sahabileri teferrüdün dışında bıraktığı görülmektedir. Bununla onun sahabileri tenkid dışı bıraktığı ve bu konuda aynı tutum içerisinde olan alimlerin çizgisinde olduğu kanaati oluşmaktadır.⁶⁸⁴

C. İSNAD

Bu başlık altında isnadın güvenliği ile bir şekilde irtibatlı olan ali ve nazil isnad ele alınacaktır. Okiç'in bunlara getirdiği tanımlardan hareketle bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

1. Âlî İsnad

Okiç'in *İslamska Tradicija*'daki âlî isnad ile ilgili tanımı şöyledir: “Ali, tam (muttasıl) isnadlı ve Muhammed'e (sav) giden ravi zincirinin en kisasına -Hz. Muhammed'e kadar muttasıl en kısa isnadla giden rivayete âlî isnad denir- sahip olan hadistir;”⁶⁸⁵ Nâzili de âlî teriminin karşıtı olarak tanımlamaktadır.⁶⁸⁶

Âlî ve nâzil isnad ile ilgili Türkiye dönemi eserinde daha geniş bir açıklama yaptığı görülmektedir. Bu eserde yer alan bilgiler aşağıdaki gibidir:

“Bir isnadda rical Hazreti Peygamber'e yakın olursa yani ravilerin sayısı az bulunduğu takdirde bu nevi isnada “el-isnadu'l-âli” denir. Bazan isnadda bir muhaddis bir imama (mesela el-İmam Mâlik'e) yaklaşmış olursa – ondan sonraki ravilerin adedi Hazreti Peygamber'e kadar çoğalmış bulunsa bile bunlar da “el-âli” sayılır. “es-Sahîhân”, “es-Sunen”, el-Müsnedler”in musanniflerine yakın olmakla da isnad yine âlî olur. Fakat, bütün bu yakınlıklar nisbidir (el-uluvvü'n-nisbi). Asıl hakiki yakınlık (el-uluvvü'l-hakîkî), ravilerin Hazreti Peygamber'den uzak bulunmasında aranır.”⁶⁸⁷ “Nisbî yakınlığın bir kaç nevi vardır: a) Hadis mecmualarını (el-Kutubu's-Sitte) tasnif edenlerden birisinin şeyhinden rivayet olunan bir hadisin, diğer bir yolla da rivayet edilmesine “el-Muvâfakat” tabir olunur. b) Bir musannif tarafından şeyhinin şeyhinden rivayet olunan bir hadisin, diğer bir vasıta ile rivayet edilmesine “el-İbdâl” denir. c) Bir hadis mecmuası musannifi ile ravi arasındaki isnad ricalinin sayısı, bu musannif ile Hazreti Peygamber veya sahabi yahut tabi arasındaki rical sayısına eşit bulunursa, bu türlü

⁶⁸⁴ Polat, Selahaddin, “Ferd”, *DİA*, c. 12, s. 369.

⁶⁸⁵ Okiç, *İslamska Tradicija*, s. 18.

⁶⁸⁶ Okiç, *İslamska Tradicija*, s. 18.

⁶⁸⁷ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usulü*, s. 227.

isnad yakınlığına “el-Müsâvât” denir. d) Bu müsavat ravi için değil de, ancak şeyhinde olursa, bu takdirde musannif ile ravi arasında “el-Musâfaha” mevcuttur.”⁶⁸⁸

Bu tanımlara bakıldığında Bosna dönemindeki tanımı biraz farklılık arz etmektedir. Zira görüldüğü kadar âlî isnadı Peygamber’e ulaşma şartına “tam isnadlı (muttasıl)” olma kaydını da ilave etmektedir. Oysaki Türkiye dönemindeki âlî isnad tanımında böyle bir ifade yer almamaktadır.

İbn Hacer el-Askalani,⁶⁸⁹ yer verdiği âlî isnâd tanımında muttasıl, veya tam isnad ifadesi geçmemektedir. Mesela İbn Hacer’in tanımı şu şekildedir: “Bir hadisin isnadını teşkil eden ravi sayısı, aynı hadise ait diğer bir isnadın ravi sayısına nisbetle az olursa, bu ravi ile isnad, ya Hz. Peygamber’de nihayet bulur. Yahut da Şube, Malik, Sufyan, eş-Şafii, el-Buharî, Muslim ve benzerleri gibi hafıza, zabıt, fakih ve tasnif yönünden tercihi gerektiren yüksek sıfat sahibi hadis imamlarından birinde nihayet bulur. Birincisine, yani Hz. Peygamber’de nihayet bulan isnada uluvv-i mutlak denir. Uluv, senedin sahih olmasıyla birleşirse, bu iki yüksek vasfa sahip isnadla gelen hadis, sıhhat yönünden en üstün mertebededir. Hadis mevzu olmamakla beraber sahih vasfıda değilse isnadda uluv vasfı yine bâkidir; ancak mevzu olan hadisin isnadına uluv itlakı yersizdir ve bu, madum (olmayan bir şey) gibidir.”⁶⁹⁰

İbn Hacer’in bu açıklamalarına bakılırsa muttasıl ifadesi yer almamakla birlikte prensipte âlî isnadın muttasıl yani ravilerin birbirine bağlı olması gerektiği anlaşılmaktadır. Zira hadisçilerin, Hz.Peygamber’e yakınlık ifade etmesi bakımından “İsnadda yakınlık, Allah’a yakınlıktır” parolası bir açıdan isnadın ittisalini gerektirmektedir.⁶⁹¹ Ancak isnadın âlî olması onun sıhhatini garantilemediği içindir ki alimler sıhhat yönünden de bu hadisleri değerlendirmişler ve bunlardan sahih olanları da hadislerin en hayırlısı diye andlandırmışlardır.⁶⁹² Bunları göz önünde tuttuğumuzda Okiç’in *İslamska Tradicija*’daki tanımında sened için “tam ve muttasıl” ifadelerini kullanması onun kafasında bir isnadın “âlî” olması, bir açıdan onun muttasıl olması

⁶⁸⁸ Okiç, **Tefsir ve Hadis Usulü**, s. 227.

⁶⁸⁹ “Senedde silsile-i ruvat adedinin az olmasına, haberin kestirme yoldan menbana vasıl olmasına uluvv-i isnad ve aksine nüzul-i isnad; kestirme isnada isnad-ı âlî, mukabiline de isnad-ı nâzil nâmını vermişlerdir.” – Naim, Ahmed, **Mukaddime**, c.1, s. 190.

⁶⁹⁰ İbn Hacer, **Hadis İstılahları hakkında Nuhbetu’l-Fiker Şerhi**, s. 79.

⁶⁹¹ es-Salih, **Hadis İstılahları**, 187-188.

⁶⁹² İbn Hacer, **Hadis İstılahları hakkında Nuhbetu’l-Fiker Şerhi**, s. 79; Es-Salih, **Hadis İstılahları**, 188.

anlamına da gelmektedir. Okiç'in Türkiye dönemi ders notlarından oluşan eserlerinde yer alan âlî ve nâzil isnad tanımları ise klasik tanımlamalardan farklılık göstermemektedir.

2.Nâzil

Okiç *İslamska Tradicija*'da nâzil isnada ise ayrı bir tanım getirmeyerek onu sade âlî teriminin karşıtı olarak tanımlamaktadır.⁶⁹³

D. İSNAD VE METNİN MÜŞTEREK KAVRAMLARI

Hadisin sıhhatİNİ tespit ve tenkit etmeye çalışan hadis alimleri hem metnin hem de senedin üzerinde durmuşlardır. Tespit ve tenkit faaliyetleri sonucunda hem metni hem de isnadı ilgilendiren ve bu sorunları ifade eden belli terimleri kullanmışlardır. Biz bu başlıkta senede ve metne dair müşterek kavramları Okiç'in verdiği tanımlar çerçevesinde değerlendirmeye çalışacağız.

1. Müdrec

Terim olarak senedde veya metinde fazlalık bulunan hadisi ifade eden müdrec, genel olarak hadisi rivayet eden hoca hadisin metnini yahut senedini açıklarken onu dinleyen talebe bu açıklamaların metnin aslında veya senedinde bulunduğunu zannedip onlarla beraber rivayet etmesiyle meydana gelir.⁶⁹⁴ Terim olarak ilk defa müdrec üzerinde duran Hakim en-Nisaburi, sahabenin ve diğerlerinin Hz. Peygamber'in sözlerine karışmış eklemelerini de bu sınıfa dahil etmiştir.⁶⁹⁵

Okiç ise *İslamska Tradicija* adlı eserinde müdrec için şu tanımlara yer vermektedir: “Müdrec – Tanrı elçisinin (Rasulullah) sözleri arasına hiç bir işaret konulmadan ravinin ifadelerinin karıştığı hadistir (müdrecü'l-metn). Eğer karışıklık senedde meydana gelirse o zaman o hadis “müdrecü'l-isnad” olarak adlandırılmaktadır.”⁶⁹⁶ *Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri*'nde ise tanım ve yer alan bilgiler aşağıdaki gibidir: “Hazreti Peygamber'in sözlerine bir ravi tarafından başka bir söz karıştırılmak suretiyle meydana gelen hadisler bu nevidendir. Bu keyfiyet, yani “idrac” isnadda da vaki olabildiğinden dolayı el-hadisü'l-müdreler, “müdrecü'l-metn” veya “müdrecü'l-isnad” olmak üzere ikiye ayrılır.”⁶⁹⁷

⁶⁹³ Okiç, *İslamska Tradicija*, s. 18.

⁶⁹⁴ Efendioğlu, Mehmet, “Müdrec”, *DİA.*, c. 31, s. 474.

⁶⁹⁵ Efendioğlu, “Müdrec”, s. 474; en-Neysaburi, Hakim, *Marifetu Ulumi'l-Hadis*, thk. Ahmed bin Fâris es-Sellum, Daru'l-İbni Hazm, Beyrut, 2003, s. 199.

⁶⁹⁶ Okiç, *İslamska Tradicija*, s. 20.

⁶⁹⁷ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri*, s. 217.

Okiç'in bu iki tanımı göz önünde bulundurulduğunda özellikle de *İslamska Tradicija*'daki tanım İbn Hacer'in tanımıyla⁶⁹⁸ uyum içerisinde olduğu görülmektedir. Zira bu tanımda "bir işaret bulunmaksızın" a vurgu yapılması ve aynı şekilde hem metin hem seneddeki müdrece işaret edilmesi bir açıdan bunu göstermektedir. Türkiye döneminde yaptığı tanım da aşağı yukarı aynıdır. Ancak her iki tanımda da seneddeki müdrece bahsedilmesine rağmen onun nasıllığı konusunda açıklayıcı bir bilgi bulunmamaktadır. Yani sadece bu tanımdan hareketle metindeki müdrecin nasıllığı konusunda bir bilgi oluşsa da seneddeki müdrec hakkında aynı şeyi söylemek mümkün değildir.

2. Maklub

Terim olarak 'isnadında ravilerin isim veya neseplerinin, metninde ise kelime yahut ibarelerin yerleri değiştirilerek rivayet edilen hadis' manasına gelen maklub, hicri II. (m.VIII) yüzyıldan beri kullanılmaktadır.⁶⁹⁹

Bu terime de değinen Okiç'in verdiği bilgiler şu şekildedir: "Maklub - isnadı veya metninde bir tür değişimin vuku bulduğu hadistir. Bir muhaddisin hafızasını test etmek için örneğin bir senedin altına başka bir senedin metnini koymak suretiyle veya tersi şeklinde de yapılabilir. Bu hadislerden yüz tanesini Bağdad Muhaddisleri Buhari'ye sunmuşlar, o da hiç beklemeden metin ve senedlerini ait yerlerine koymuştur."⁷⁰⁰ Ve "İsnadda ravilerin isimlerini veya metnin bazı sözlerini takdim veya tehir yahut ikbal suretiyle rivayet edilen hadistir. Bu nevi hadisler iki türdür: Maklubu'l-İsnad (mesela, Müurretü'bnü Ka'b – Ka'bu'bnü Mürr) ve Maklubü'l-Metn (an Ebî Hureyre: Ve raculun tesaddaka fe ahfâ hattâ lâ ta'leme şimâluhu mâ tunfiku yeminuhu – Hattâ lâ ta'leme yemînuhu mâ tunfiku şimaluhu). Bu hal ya yanlışlıkla veya kasten olabilir."⁷⁰¹ Okiç'in verdiği bu iki eserdeki bilgilere baktığımızda genel olarak İbn Hacer'in eserindeki bilgilerle benzerlik arzettiği söylenebilir.⁷⁰²

3. Muzdarib

⁶⁹⁸ Bkz. Askalani, **Hadis İstılahları hakkında Nuhbetu'l-Fiker Şerhi**, s. 62 (İbn Hacer, metindeki müdreci hadisin metninin başında, ortasında veya sonunda Hz. Peygamber dışındakilerin sözlerinin karışması olarak tanımlamaktadır. Ona göre hiç bir işaret bulunmaksızın karışan bu sözler sahabilerin, tabiilerin veya ondan sonrakilerin sözleri de olabilir).

⁶⁹⁹ Ertürk, Mustafa, "Maklub", T.D.V.İ. Ans. s. 448.

⁷⁰⁰ Okiç, **İslamska**, s. 20.

⁷⁰¹ Okiç, **Tefsir ve Hadis Usulü**, s. 217.

⁷⁰² Askalani, **Hadis İstılahları hakkında Nuhbetu'l-Fiker Şerhi**, s. 62-63.

Bir ravi veya bir birkaç ravi tarafından aynı konu ile ilgili rivayet edilen ve birbirine muhalif olan rivayetler muzdarib olarak adlandırılır.⁷⁰³

Okiç'in *İslamska Trdicija*'daki muzdarib tanımı şu şekildedir: "Muzdarib – bir hadisin isnadına bir şeyin eklenmesiyle (mesela: başta olanı sona getirmek), ya da bir şeyin eklenmesi veya eksiltilmesiyle veya bir ravinin yerine başka bir ravinin konulmasıyla ya da metin söz konusu olunca bir metin başka bir metinle değiştirilmesiyle, karmaşanın olduğu hadistir. Bunların hepsi hadis zayıflığı olarak görülmektedir."⁷⁰⁴

Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri adlı eserinde ise şu ifadeler yer almaktadır: "İsnadı teşkil eden ravilerin isimlerini veya metnin sözlerini değiştirmek suretiyle birbirine muhalif olarak muhtelif tarzlar ile rivayet edilen hadislerdir. Senedde veya metinde "tezyid", "tenkîs" veya "ibdâl" ile bu keyfiyet meydana gelebilir."⁷⁰⁵

Okiç'in bu iki ayrı yerde yer alan tanımlarını birbiriyle kıyasladığımızda aradaki fark göze çarpmaktadır. Diğer alimlerin tanımlarına baktığımızda muzdarib, bir konudaki hadislerin birbirine muhalif olup hangisinin daha sağlam olduğu noktasında seçimin yapılamamasından kaynaklanan bir olgudur.⁷⁰⁶ Okiç'in muzdarib tanımına baktığımızda ise burada muzdaribi, muzdarib yapan "aynı konudaki muhalif hadisler arasında seçimin yapılamaması" özelliği eksik kalmaktadır. Bu haliyle Okiç'in verdiği bilgi muzdaribin sadece bir kısmını yani metin ve senedlerinde karmaşanın meydana gelişini açıklamış olmaktadır. Bu şekliyle de daha çok Davud el-Karsî'nin açıklamalarına benzemektedir. Ona göre muzdarib hadis, noksan, ziyade takdim ve tehir gibi arızaların meydana geldiği hadistir. Tanım bu şekliyle daha çok maklubun tanımına benzemektedir. Zira Okiç makluba örnek verirken İbn Hacer'in Buhari örneğini (Buhari'yi imtihan için farklı hadislerin senedlerin çapraz olarak değiştirmişlerdir) vermektedir. Buna göre onun nezdinde maklub ile muzdarib benzer olgular olabilir. Veya en kötü ihtimalle bu terimin tam olarak oturmamış olabileceği de düşünülebilir. Nitekim bazı alimlerin muzdarib ile maklub ve muallel arasında benzerlik kurmaları ve muzdaribi, bunların bir şubesi gibi görmelerinin buna neden olabileceğini de gözden kaçırmamak gerekmektedir. Her şey ihtimal dahilinde olduğu için belki de Okiç aynı konuda muhalif olan iki veya daha fazla

⁷⁰³ Uğur, Mücteba, .a.g.e., s. 301 (Muzdarib).

⁷⁰⁴ Okiç, *İslamska Tradicija*, s. 20.

⁷⁰⁵ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usulü*, s. 218.

⁷⁰⁶ Bkz. İbnu's-Salah, a.g.e., s. 94; et-Tehanevi, *Usul-i Hadis*, çev. İbrahim Canan, TÖV. yay., İzmir, 1982, s. 45; Askalani, *Hadis İstihlaları hakkında Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, s.63-64.

hadisin arasında tercih yapılamaması diye bir şeye ihtimal vermediği için de muzdaribe böyle bir yaklaşımda bulunmuştur.

4.Metruk

Okiç'in *İslamska Tradicija*'daki metruk ile ilgili verdiği tanım şu şekildedir: "Matruk – rivayetinde güvenilirliği şüphe edilen ravilerin tek kaldıkları hadistir."⁷⁰⁷ Bundan başka *Tefsir ve Hadis Usulü'nün Bazı Meseleleri*'nde ise tanım biraz daha geniştir: "Hadiste yalancılığı sabit olmamakla beraber, genel olarak yalancılıkla maruf bulunmasından dolayı hadiste de yapabileceği ihtimali ile şüpheli olan bir ravinin (İtthamu'r-ravi bi'l-kizb) rivayet ettiği hadise "el-hadisü'l-metruk" veya el-hadisü'l-matruh" denir."⁷⁰⁸

Diğer eserlere baktığımızda Okiç, İbn Hacer el-Askalani ile beraber⁷⁰⁹ belli bir kalıba giren geleneksel metruk tanımını sürdürdüğü görülmektedir. Zira ilk dönem alimleri zayıf ve metruku aynı anlamda kullanmış, metruk terimi üzerinde pek durmamışlardır.⁷¹⁰

Buna göre Okiç'in metruk hadis ile ilgili Türkiye döneminde verdiği bilginin daha kapsayıcı ve tamamlayıcı olduğu söylenebilir.

5.Münker

Okiç *İslamska Tradicija* adlı çalışmasında münkeri şöyle tanımlamıştır: Münker çok hata (kasratu'l-galat) yaptığı, dikkatsiz ve ihmalkar (fertu'l-gafla) davrandığı ve "fisk" ile nitelendirildiği bilinen bir ravinin naklettiği hadistir. Veya "zayıf" bir ravinin rivayet ettiği hadise muhalif olarak daha "zayıf" bir ravinin rivayet ettiği hadistir. Münkerin karşıtı "ma'ruftur";⁷¹¹ *Tefsir ve Hadis Usulü'nün Bazı Meseleleri*'nde ise şu bilgilere yer vermektedir: "Zayıf bir ravinin rivayetinde daha zayıf bir ravi tarafından metin veya senette muhalefet etmek suretiyle rivayet edilen hadise "el-hadisü'l-münker" denir. Rivayetinde muhalefet ettiği hadise "el-ma'ruf" adı verilir. Buna göre el-hadisü'l-münker, el-hadisü'l-ma'ruf'tan daha zayıftır. Diğer bir tarife göre; el-hadisü'l-münker, zayıf bir ravinin münferiden rivayet ettiği hadistir. Bundan maada "kesretü'l-galat" veya

⁷⁰⁷ Okiç, *İslamska Tradicija*, s. 19.

⁷⁰⁸ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usulü*, s. 216.

⁷⁰⁹ Efendioğlu,,Mehmet "Metruk", *DİA*, c. 29. s. 415;Koçyiğit, Talat, *Hadis Usulü*, s. 119.

⁷¹⁰ Efendioğlu, "Metruk", . c. 29. s. 415.

⁷¹¹ Okiç, *İslamska Tradicija*, s. 19-20.

“fartu’l-gafle” veyahut “fısk” ile muttasıf olan bir ravinin rivayet ettiği hadis de el-hadisü’l-münker’dır.”⁷¹²

Bu bilgiler ışığında bakıldığında Okiç’in münker tanımı konusunda devam edegelen yaklaşımlardan⁷¹³ farklı bir bakış açısını paylaştığı görülmektedir. Zira kalıplaşmış münker tanımı zayıf bir ravinin sika ravilere muhalefet etmesi şeklindedir. Oysaki Okiç, tercihini “munkeri, zayıf bir hadisin daha az zayıf bir hadise muhalif olması” şeklinde tanımlayan (münker hadis zayıf olan hadis, maruf hadis ise daha az zayıf olan hadistir)⁷¹⁴ Davud el-Karsi’nin tarifinden yana kullandığı görülmektedir.

6. Şazz

Şafî’ye göre şazz, güvenilir bir ravinin rivayetinde tek başına kalması değil de onun rivayeti yine güvenilir olan diğer ravilerin rivayetine muhalif olmasıdır.⁷¹⁵ İmam Şafî’nin bu tarifine göre onun döneminde şazz hadis, güvenilir bir kişinin rivayetinde tek başına kalması anlamına da gelmektedir.⁷¹⁶ Zira Hakim en-Nisaburi şazzı, sika ravinin rivayetinde tek başına kalması şeklinde tanımlamaktadır.⁷¹⁷

İbn Hacer de şazz ile ilgili Şafî’nin tarifini paylaşmaktadır. Ona göre de güvenilir bir ravinin daha güvenilir ravilerin rivayetlerine ters düşmesi ya da o rivayetlerden değişiklik göstermesidir.⁷¹⁸

Genel olarak alimlerin şazz tanımları ışığında Okiç’in yer verdiği ister Bosna ister Türkiye döneminde yazdığı eserlerinde, klasik şazz tarifini değerlendirdiğimizde geleneksel çizgiyi takip ettiği söylenebilir, onun şazz tarifi şöyledir:

“Şazz:sika bir ravinin, kendisinden daha sika olan ravilerden farklı/değiştirilmiş olarak, hadisin isnadına veya metne bir şeyler ekleyerek veya onlardan eksilterek rivayet ettiği hadistir.”⁷¹⁹ Türkiye döneminde yazılan eserde yer alan şazz tanımı ise şöyledir:

⁷¹² Okiç, **Tefsir ve Hadis Usulü**, s. 216.

⁷¹³ İbn Hacer’e göre zayıf olan bir râvinin, güvenilir râvilere muhalif olarak rivayet ettiği ve bu rivayetiyle tek kaldığı hadise münker denilmektedir. Bkz. Bkz. Koçyiğit, Talat, **Hadis Usulü**, s. 122; İbn Salah de benzer bir tanım vermektedir. Bkz. İbnu’s-Salah, a.g.e., s. 80-81; Diğer yaklaşımlar için bkz. Aydınli, **Hadis İstilahları**, s. 215.

⁷¹⁴ El-Karisi, **Şerhu Ulumi’l-Hadis**, s. 58.

⁷¹⁵ El-Bağdadî, Hatib, **el-Kifaye**, thk. İbrahim b. Mustafa ed-Dimyati, Daru’l-Huda, 2003, s. 419; En-Nisaburi, Marifetu Ulumi’l-Hadis, thk. Ahmed b. Faris es-Sellum, Daru’l-İbn Hazm, Beyrut, 2003, s. 375.

⁷¹⁶ Yücel, **İstilahlarının Doğuşu**, s. 169.

⁷¹⁷ En-Nisaburi, **Marifetu Ulumi’l-Hadis**, thk. Ahmed b. Faris es-Sellum, Daru’l-İbn Hazm, Beyrut, 2003, s. 375; İbnu’s-Salah, a.g.e., s. 77.

⁷¹⁸ Askalani, **Hadis İstilahları hakkında Nuhbetu’l-Fiker Şerhi**, s.43-44.

⁷¹⁹ Okiç, **İslamska Tradicija**, s. 20.

“Adl veya zabt sıfatlarını haiz yani, sözüne inanılır (sika) veya doğru sözlü (suduk) bir ravi tarafından daha sika ravilerin hilafına olarak rivayet edilen hadislere bu ad verilir. Bu muhalefet, gerek metinde gerekse senedde olabilir. Buna nazaran daha sika bir ravinin rivayet ettiği hadise “el-mahfuz” denilir. Diğer bir tarife göre, sika olan ravisi münferid kalıp hiç bir kimse tarafından mutabaat olunmayan hadislere “el-Hadisü’ş-Şaz” derler.”⁷²⁰

Okiç’in bu iki tarifini kıyasladığımızda Türkiye dönemi tarifi biraz daha geniş ve kapsayıcıdır. Ancak bu da şazzın hafıza nedeniyle yanlışları, doğrularından fazla olan ravinin rivayeti kısmını içine almamıştır. Muhtemelen bu kısmı şazzın bir parçası olarak görmemiştir.

7. Musahhaf ve Muharref

Hadis ilminin önemli konularından olan musahhaf ve muharrefe değinen Okiç şu tarifleri vermektedir: “Musahhaf, yazılması sırasında anlamı değişecek şekilde bir kelimenin, bir veya birden çok noktanın yanlışlıkla eklendiği veya eksildiği hadis (bu, yazılışı aynı olup noktalaması farklı olan kelimelerde vuku bulur) mesela: مزاحم mezâhim ve مراجع merâcım gibi. Eğer yanlışlık harekelemede olursa o zaman hadis “muharref” olarak adlandırılır.”⁷²¹

Bu tanıma göre musahhaf noktalama ile ilgili, muharref ise harekeleme ile ilgilidir. Okiç Türkiye döneminde ders notlarından oluşan eserinde de musahhaf ve muharref ile ilgili aynı tanımlamalara yer vermektedir: “el-Hadisü’l-Musahhaf: Kelimelerdeki bazı harflerin noktalarını değiştirmek suretiyle yanlış nakledilen hadise denir.” “el-Hadisü’l-Muharref : Bir kelimenin harekesini değiştirmek suretiyle yanlış rivayet edilen hadistir. Zikredilen son iki hadis (yani musahhaf ve muharref), evvelki el-hadisü’l-muttarib” sınıfına dahildir.”⁷²²

Aslında Okiç’in tarifi, bu iki terime farklı manalar yükleyen⁷²³ İbn Hacer el-Askalani’nin verdiği tanımla kısmen uyum halindedir. Zira İbn Hacer musahhafı harflerin noktalarına nisbetle değişimine vurgu yapmaktadır, yani harflerin değişimini noktalamaya bağlamaktadır. Ancak muharrefi, yazının şeklinin değişmesi şeklinde tanımlamaktadır. Bu noktada Okiç biraz muğlak kalmaktadır. Ve bu şekliyle İbn

⁷²⁰ Okiç, **Tefsir ve Hadis Usulü**, s. 216-217.

⁷²¹ Okiç, **İslamska Tradicija**, s. 20.

⁷²² Okiç, **Tefsir ve Hadis Usulü**, s. 224.

⁷²³ Efendioğlu, “Musahhaf”, s. 230.

Hacer'den ayrılmaktadır, zira gördüğümüz gibi Okiç muharrefi hareke ile ilişkilendirmektedir. Ancak sadece harekelerin yanlış okunmasıyla meydana gelen anlam değişikliğini mi, yoksa harekelerin yanlış okunmasıyla meydana gelen kelime değişikliğini mi kastettiği de tam olarak anlaşılmamaktadır. İbn Hacer muharrefi, kelimenin yazılış şeklinin değişmesi şeklinde olarak tanımladığı için, bu açıdan muharreften, bir hadisi rivayet ederken harflerin değiştirilmiş şeklinde yazılması anlamı çıkmaktadır.⁷²⁴

Günümüz hadisçilerinin yaptığı muharref ve musahhaf tanımlarına baktığımızda onlar mesela musahhafı “sened ve metninde yazılışı birbirine benzeyen harfleri yanlış okunarak nakledilen hadis” şeklinde; muharrefi ise “sened veya metninde hareke, harf ya da yazı değişikliği yapılarak nakledilen hadis” şeklinde tanımlamışlardır.⁷²⁵ Bu tanımlama biraz daha geniş tutulmakla beraber aşağı yukarı İbn Hacer'in tanımlamasına benzerlik göstermektedir. Bunlar göz önünde tutulduğunda Okiç'in muharref tanımının ilk bakışta daha dar bir anlam ifade ettiği anlaşılmaktadır. Zira o, değişikliği harekelerin yanlış okunmasına bağlamaktadır.

Ancak burada dikkat çeken bir husus daha vardır ki o da Okiç'in musahhaf ve muharrefi muzdarib sınıfına koymasındır. Belki ona göre muzdaribin bazı halleri musahhaf ve muharrefle açıklanabilmektedir.

8.Muallel

İlk bakışta kusursuz görüldüğü halde araştırıldığında sıhhatini yok edebilecek gizli bir sebebe dayalı kusuru bulunan hadis için muallel ve malul terimleri kullanılmıştır.⁷²⁶ İbn Salah'a göre muallel hadis ilk bakışta kusursuz gibi görünen hadisin sadece uzman alimlerin bilebileceği illetinin olmasıdır.⁷²⁷

Verilen bu bilgiler ışığında Okiç'in muallel ile ilgili “Muallal: dış görünüşte sahih görünen ancak içinde “ille” yani eleştiriye malzeme teşkil edecek gizli sebepler barındıran hadistir”⁷²⁸ şeklindeki tanımına baktığımızda geleneksel çizgiyi takip ettiği görülmektedir.

⁷²⁴ Askalani, **Hadis İstılahları hakkında Nuhbetu'l-Fiker Şerhi**, s. 64-65.

⁷²⁵ Yücel, **Hadis Usulü**, s. 247-248.

⁷²⁶ Efendioğlu, “Muallel”, **DİA.**, c. 30, s. 313.

⁷²⁷ İbnu's-Salah, a.g.e., s. 90.

⁷²⁸ Okiç, **İslamska Tradicija**, s. 20.

9.Munkalib

İbnu Salah'ın *Ulumu'l-Hadisi*'nde ve İbn Hacer'in *Nuhbetu'l-Fiker* adlı eserinde munkalib ile ilgili bilgilere rastlayamadık. Ayrıca Yücel'in *Hadis Usulü*'nde de bu terimi göremedik. Aydınlı'nın verdiği bilgi şu şekildedir: “Bazı kelimeleri değiştirildiği için manası değişikliğe uğramış olan hadistir. Burada daha ziyade, maksatlı olmayan, istek dışı meydana gelen bir değişiklik söz konusudur.”⁷²⁹

Okiç bu terime *İslamska Tradicija* adlı eserinde yer vermemiş, ancak Türkiye döneminde *Tefsiri ve Hadis Notları*'nda şu bilgilere yer vermektedir: “Bazı lafızları değiştirilmek suretiyle manasında değişiklik olan hadistir. Buna misal olarak: “İhtasamati'l-Cannatu wa'n-Naru ilâ Rabbihima” hadisinde “Yunşiu li'n-Nari halkan” ibaresini gösterebiliriz. Halbuki doğrusu “Fe amma'l-cennetu fe yunşi'u'l-Lâhu leha halkan”⁷³⁰ şeklindedir.

Bu terime bazı usul eserlerinde yer verilmemesi, bunun daha sonra kullanıma girdiği veya maklub ile eşanlamlı görüldüğü, dolayısıyla büyük bir kullanım alanı bulamadığı şeklinde anlaşılabilir.

10.el-Mu'telif ve'l-Muhtelif

Bu iki terime de yer veren Okiç şu tanım yapmaktadır: “Yazılış şekli aynı olup da telaffüz itibariyle ayrı olan isim ve nisbetlere bu ad verilir. Mesela misvar veya musavvar gibi.”⁷³¹ *İslamska Tradicija*'da bu iki terimin tanımları yer almamaktadır.

Bu şekildeki tarifler diğer usûl eserlerinde de görülmektedir: “Yazılış şekli aynı, okunuş şekli ayrı veya yazılış ve okunuşları birbirine yakın olan isim, nisbe, lakab ve künyelerdir.”⁷³²

11.el-Muttefik ve'l-Mufterik

Bu terimler hakkında *İslamska Tradicija*'da bilgi vermeyen Okiç, *Tefsir ve Hadis Usulü'nün Bazı Meseleleri*'nde ise yer vermiştir. Ona göre bu konu hem yazılış hem de telaffuz şekli aynı olup da ayrı ayrı şahısları ifade eden isimlerle ilgilenmektedir. Mesela Halil İbn Ahmed isimli altı kişi vardır. Burada hem kendilerinin hem de babalarının isimleri aynıdır.⁷³³

⁷²⁹ Aydınlı, *Hadis İstilahları*, s. 213.

⁷³⁰ Okiç, *Tefsir ve Hadis Notları*, s. 194 ve *Tefsir ve Hadis Usulü*, s. 217-218.

⁷³¹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Notları*, s. 118.

⁷³² Aydınlı, *Hadis İstilahları*, s. 234.

⁷³³ Okiç, *Tefsir ve Hadis Notları*, s. 118; Okiç, *Tefsir ve Hadis Usulü*, s. 205; Aydınlı, *Hadis İstilahları*, s. 241; Koçyiğit, Talat, *Hadis Usulü*, s. 209.

12.Müştebih

Müştebihi açıklayan Okiç, onun iki türüne de işaret etmektedir: 1.“Hadiste yani metin veya isnatta isimleri müphem olan erkek ve kadınlara da rastlanır. İbham, muhtelif şekillerde olabilir. Mesela: Raculun, İmraetun, ibnu fulanın, el-ammu, el-ammatu, ez-zevcu, ez-zevcetu ve bunun benzerleri gibi.” 2. “Eğer isimler yazı ve telaffuz itibariyle aynı olursa, fakat babaları veya nisbetleri yazı itibariyle aynı olup telaffuz itibariyle ayrı olursa buna el-Müştebih derler. Mesela, Muhammed İbn Akıl ve Muhammed İbn Ukayl gibi.”⁷³⁴

13.Muhkem

İslamska Tradicija'da bulunmayıp da *Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri* isimli kitabında yer verilen el-muhkem teriminin tanımı şu şekildedir: “Muarızı bulunmayan makbul hadisler “el-muhkem” adı verilir.”⁷³⁵

Diğer eserlerde de “Kendisine zıt muhtevada bir hadis bulunmayan veya böyle kabul edilmeyen hadis”⁷³⁶ ve “teville muhtaç olmayan hadistir.”⁷³⁷ şeklinde tarif edilmektedir.

E. SIHHAT DURUMUNA GÖRE HADISLER

Okiç hadis ile ilgili ilk çalışması olan *İslamska Tradicija*'da hadisi sıhhat açısından değerlendirmeye aldığı ilk olarak onun üç türünün olduğunu açıklamaktadır: “Sağlamlığına göre üç tür hadisin bulunduğunu görmekteyiz” diye başlayıp, “sağlam (sahih), iyi (hasen) ve zayıf (daif, sakim veya en son da haberu merdud)” olmak üzere üç türünü saymaktadır.⁷³⁸ Giriş bilgisi olması dolayısıyla Okiç bu sınıflandırmayı genel hatlarıyla verdiyse de metnin ilerisinde yer verdiği başlıkları göz önünde tutarak hem *İslamska Tradicija* hem de Türkiye döneminde ders notlarından oluşan *Tefsir ve Hadis Usulü'nün Bazı Meseleleri* adlı eserinden faydalanarak Okiç'in bu konuda sergilediği yaklaşımı başlıklar halinde aşağıda tahlil edeceğiz.

⁷³⁴ Okiç, *Tefsir ve Hadis Notları*, s. 119 ve *Tefsir ve Hadis Usulü*, s. 206; Ayrıca bkz.Aydınlı, *Hadis İstihlaları*, s. 230.

⁷³⁵ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usulü*, s. 228.

⁷³⁶ Aydınlı, *Hadis İstihlaları*, s. 108 (muhkem).

⁷³⁷ Aydınlı, *Hadis İstihlaları*, s. 108 (muhkem).

⁷³⁸ Okiç, *İslamska Tradicija*, s. 12.

1.Sahih

Sahih hadisleri teşhis etme konusunda alimlerin kullandığı kriter ve öncelikleri farklılık göstermektedir. Nitekim, Abdurrahman b. Mehdi'ye (135-198 h.) sahih hadisleri diğerlerinden nasıl ayırt ediyorsun diye sorulduğunda verdiği cevap şuydu: “Doktorun, mecnunu tanıdığı gibi (ben de sahihleri diğerlerinden ayırdediyorum)”.⁷³⁹

Alimlerin sürdürdükleri bu çalışmaların doğal sonucu, hadislerin sıhhat bakımından sınıflara ayrılması ve onları tanımlayan formüllerin ortaya çıkmasıydı. Şöyle ki Şafii'nin (ö. 204/820) ilk defa dile getirdiği sahih hadisin tanımına İbn Salah (ö. 643/1236) tarafından son şekli verilip⁷⁴⁰ şu hale getirilmiştir: “Sahih hadis: Zabıt ve adil ravilerin muttasıl isnadla (isnadı kopmadan) birbirlerine rivayet ettikleri, şaz ve muallel olmayan hadistir.”⁷⁴¹ Bu tanımda geçen “şaz” terimi; sika bir ravinin, kendisi gibi diğer sika ravilere muhalif olarak naklettiği;⁷⁴² “muallel” terimi ise sadece alimlerin tanıyabildiği gizli bir kusuru taşıyan hadis için kullanılır.⁷⁴³

Okiç her iki eserinde sahih hadis konusu üzerinde ayrıntılı olarak durmuştur.

İslamska Tradicija'da yer verdiği sahih tanımı şu şekildedir: “Sahih hadis, (sağlam, tamamen doğru, otantik), rivayet zinciri adil ve zabıt ravilerden oluşan, doğruluğu ve güvenilirliği üzerlerinde genel bir mutabakatı olan, senedi kesintisiz ve eksiksiz (illet olmayan) olan hadis.”⁷⁴⁴

Okiç'in tanımı İbn Salah'ın tarifıyla kıyaslandığında bu tanımdan biraz daha kapsayıcı olduğu görülmektedir. Zira Okiç'in yer verdiği tarifte “ravilerin doğruluğu ve güvenilirliği üzerinde genel bir mutabakatın olması” ifadesi ziyade olarak yer almaktadır. Buna göre bu konuda alimler arasında bir mutabakat şartı belirtilmektedir. Bu ise hadisin sahihliği konusunda olabilecek olan değerlendirmedeki göreceliği bir şekilde sınırlandırma amacını taşımaktadır. Zira bir hadisin sahihliği hususunda genel mütabakatın şart koşulması, hadislere kolay kolay sahih denilemeyeceği sonucu çıkmaktadır. Yani bir açıdan bu tanım bir hadisin sahih olmasını zorlaştırmış olacaktır.

Okiç sahihin tanımından sonra en sahih senedlerden birkaç örnek de vermektedir:

⁷³⁹ Hatib el-Bağdadi, *el-Camiu li Ahlaki'r-Ravi ve Adabi's-Sami*, thk. Mahmud Tahhan, Mektebu'l-Mearif, I-II, Riyad, 1983, c. 2, s. 255, no.:1772.

⁷⁴⁰ Kırbaşoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, s. 110.

⁷⁴¹ İbn Salah, a.g.e., s. 11,12.

⁷⁴² Uğur, a.g.e., s. 373 (Şaz).

⁷⁴³ Uğur, a.g.e., s. 239 (Muallel).

⁷⁴⁴ Okiç, *İslamska Tradicija*, s. 12.

“1) Ali ibn Abi Talib’e kadar giden: Cafar ibn Muhammed > onun babası > onun babası > Ali ibn Abi Talib (Cafar ibn Muhammad’dan hadisi alan kimsenin de güvenilir olması şartıyla) 2) Abu Bekr’e kadar giden: İsmail ibn Abi Hâlid > Kays ibn Abi Hâzim > Abu Bakır; 3) Umar ibnu’l-Hattab’a kadar ulaşan: Az-Zuhri > Sâlim > onun babası > onun babası > Umar ibnu’l-Hattab; 4) Abu Hurayra’ya varan: Az-Zuhrî > Said ibn’u-Musayyab > Abu Hurayra (veya Al-Buhariy’e göre: Abu’z-Zinad > Al-A’rac > Said > Abu Hurayra); 5) İbn Ömer ile biten: Malik > Nafi > İbn Umar; 6) Aişe’ye kadar giden: Ubaydullah ibn Umar > Al-Kasim > Aişe”⁷⁴⁵

Okiç sahih hadisin derecelerine de değinmektedir. Bunun için en-Nevevi’nin Müslim’e yaptığı şerhinden faydalanmaktadır.⁷⁴⁶ Onun yer verdiği ve kendi ifadesiyle “hadis otoritelerin ortak görüşü olduğu” sahih hadisin dereceleri özet olarak: meşhur sahabiden en az iki kişi, meşhur tabiiden iki kişi, itkan ve zabt sahibi etbau’t-tabiidinden en az iki kişi, efrad ve garaib olan hadisler ve en son hadis imamlarının babalarından ve dedelerinden rivayeti şeklinde verilebilir.⁷⁴⁷

Aynı şekilde Nevevi’nin şerhinden faydalanarak yer verdiği sıhhatı üzerinde ihtilaf edilen hadislerin dereceleri özetle: el-merasil, el-mudelles, sika raviler tarafından müsned olarak nakledildiği halde, diğer bir sika tarafından “mürsel” olarak rivayet edilen hadisler; hâfız ve ârif addedilmeyen sikaların rivayetleri ve sözüne itimad edilebilir bir mübtediin rivayetleri şeklindedir.⁷⁴⁸

İslamska Tradicija’da yer vermeyip de *Tefsir ve Hadis Usulü’nün Bazı Meseleleri* isimli eserinde sahih hadis ile ilgili yer verdiği diğer bir husus da sahih hadisin kuvvet itibariyle dereceleridir:

1. “İttefeka aleyhi’l-Buhari ve Muslim”, Buhari ve Müslim’in sıhhatinde ittifak ettikleri hadisler; 2. “Man ferade bihi’l-Buhari” Müslim’in el-Camii’nde yer almamış bulunan, fakat Buhari tarafından sıhhati kabul edilen hadisler; 3. “Man ferade bihi Müslim” Buhari tarafından kabul edilmeyip de Müslim tarafından sahih addedilen hadisler; 4. “Ma ala şartihima” Buhari ve Müslim’in mecmualarına girmedikleri halde bu iki muhaddisin hadis kritiğindeki şartlara uyan hadisler.; 5. “Ma ala şarti’l-Buhari”,

⁷⁴⁵ Okiç, *İslamska Tradicija*, s. 12-13, Bunları veririrken Okiç’in faydalandığı eser: Ahmad ibn Muhammad Al-Kastalani’nin *İrşadu’s-Sari* ile *Şarhi Sahihi’l-Buhari*’sidir.

⁷⁴⁶ Nevevi, Yahya İbn Şeref, *Şerhu Sahihi Muslim*, I-XVIII, Matbaatu’l-Mısriyye bi’l-Ezher, Kahire, 1929, c. I, s. 27-28.

⁷⁴⁷ Okiç, *İslamska Tradicija*, s. 13; Okiç, *Tefsir ve Hadis Usulü*, s. 211-213.

⁷⁴⁸ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usulü*, s. 211-213.

Buhari'nin mecmuasına dahil edilmeyen fakat şartlarına uyan hadisler.; 6. “Ma ala şarti Müslim” Müslim'in *el-Cami*'inde yer almadığı halde bu imamın şartlarına uygun olan hadisler; 7. “Sahihun inde gayrihima” Buhari ve Müslim tarafından sahih olarak kabul edilmediği halde, diğer hadis imamları nezdinde sahih addedilen hadisler.”⁷⁴⁹ Bunun yanında Okiç'in sahih hadisin “sahih li zatihî” ve “sahih li gayrihî” şeklindeki genel taksimine de değindiği görülmektedir.⁷⁵⁰

Genel olarak baktığımızda Okiç'in sahih hadis ile ilgili genel bir çerçeve vermeye çalıştığı göze çarpmaktadır. Özellikle Nevevî'nin sahih hadis ile ilgili taksimine yer vererek ayrıntılı bir açıklama getirmeye çalışarak daha net bir sahih hadis imajı oluşturmak istediği anlaşılmaktadır. *İslamska Tradicija* ile Türkiye döneminde yazdığı sahih tarifleri ve açıklamalarını kıyasladığımızda, ikinci tanımın daha kapsayıcı olduğu ve daha fazla bilgi içerdiği görülmektedir. Ancak *İslamska Tradicija*'da yer verdiği tanımda, sahih hadis konusundaki kendi imajını bir şekilde yansıttığı söylenebilir. Zira yukarıda da belirttiğimiz gibi “ravilerin doğruluğu ve güvenilirliği üzerinde genel bir mutabakatın olması” ifadesini tarife eklemesi bunu göstermektedir. Bu bir açıdan onun sahih hadis hakkındaki titizliğinin de göstergesidir. Onun, *İslamska Tradicija*'nın girişinde yer verdiği “Tabi ki bu gibi meselelerde apokrif haberlerden sadece en titiz şekilde ayrıştırılmış hadisler kullanılmalıdır” ifadesinin bile, bizi bu kanaate sevk edecek yeterli bir unsur olduğu kanaatindeyiz.

2. Hasen

Hasen hadis tarifleri arasında en çok kabul gören İbn Hacer'in tanımı şu şekildedir: “Sahih haberlerin şartlarından yalnız zabt şartı hafiflerse, yani azalırsa, bu habere hasen li-zatihî denir”.⁷⁵¹ İbn Hacer'den farklı olarak İbn Cevzi'ye göre hasen hadis, senesinde zayıflık bulunan, çıkış yeri itibariyle sahihe yakın ancak yalan olma ihtimali bulunan hadistir.⁷⁵²

Hasen hadise yer veren Okiç'in *İslamska Tradicija*'daki terime dair verdiği bilgiler şu şekildedir: “Hasen (iyi) hadis, ravilerinin meşhur kimseler olmaları gerektiği gibi hadisin menşei de belli ve meşhur olan hadistir (örneğin: Hicaz'dan, Basra'dan, Mekke'den vs.). Bu şu demektir ki hadis, kendi memleketinde hadis ravisi olarak adı

⁷⁴⁹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usulü* s. 209-210.

⁷⁵⁰ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usulü* s. 211-213.

⁷⁵¹ İbn Hacer, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, s. 39.

⁷⁵² İbn Cevzi, *Mevduat*, c.I, s. 35; Uğur, Mucteba, a.g.e., s. 120.

meşhur olan birinden gelmektedir (mesela Basra’da Katade gibi; buna göre Basralıların rivayet ettiği hadisi Katade naklederse o zaman o hadisin menşei meşhur olarak tanımlanmaktadır). Hasen olan hadiste rivayet zinciri ya olması gerektiği gibi tam değildir ya da onun ravilerinin sağlamlığı konusunda genel bir ittifak hakim değildir (örneğin hafızanın zayıflığı yüzünden); o halde hasen hadis değer/sıhhat bakımından tartışmasız olarak otantik sahihten alt derecede olup zayıftan da daha üsttedir. Bununla beraber bu hadisler İslam bilginlerinin çoğu tarafından kabul edilmiş ve İslam hukukçularının hepsi tarafından bolca kullanılmışlardır. Bundan dolayı hasen hadislerin, hadislerin en büyük kısmını oluşturduğu söylenebilir. ”⁷⁵³

Bu bilgileri bir kaç kaynaktan⁷⁵⁴ sağladığı görülen Okiç, hasen hadisin özellikleri olarak ravilerinin tanınmış kimselerden olmalarını, menşeinin bilinmesini, hadis senedinin tam sahih olmamasını, ve senedde yer alan ravilerin hafızalarının sağlamlığı konusunda ittifakın bulunmamasını saymakta ve bu tür haberlerin, hadislerin çoğunluğunu oluşturduğunu söylemektedir.

Okiç’in Bosna döneminde yer verdiği hasen tanımını yukarıda verdiğimiz farklı alimlerin hasen hadise getirdikleri yaklaşımlarıyla kıyasladığımızda, Okiç’in sanki o tanımları harmanlayıp kafasında oluşturduğu bir hasen hadis imajı vermeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Zira yukarıda gördüğümüz gibi, Tirmizi’ye göre muttasıl olmayan hadis hasen olabilir tespitini Okiç, Bosna döneminde yaptığı hasen tanımında “senedin tam sahih olmadığı” ifadesiyle yansıtmıştır. Veya “ravilerin sağlamlığı konusunda genel bir ittifakın bulunmaması” ifadesini, hasene yönelik farklı yaklaşımların etkisiyle oluşan subjektifliğin tesirinden söylemiş olabilir. Bunun için bu noktada Okiç’in kapsayıcı ve bütünleştirici olmayı istediği düşünülebilir.

Türkiye döneminde yazdığı eserlerde hasen hadisi yeniden tarif eden Okiç, daha fazla bilgi vermesine rağmen tanımın kendisiyle ilgili verdiği bilgiye bakılarak, Bosna dönemi tarifıyla kıyaslandığında belli başlı farklılıkların bulunduğu söylenebilir. İkinci dönem olarak da adlandırabileceğimiz Türkiye döneminde verdiği hasen hadis tarifi “İnkıtasız ve illetsiz bir senet ile adil, fakat zabt bakımından, sahih hadis ravilerine nazaran daha aşağı derecede raviler tarafından rivayet olunan hadislere “el-hadisü’l-

⁷⁵³ Okiç, **İslamska Tradicija**, s. 13-14.

⁷⁵⁴ Hasen hadis ile ilgili Okiç’in başvurduğu kaynaklar: Al-Kastalani, **İrşadu’s-Sari**; As-Sayyid Aş-Şarîf al-Cürçani, **Kitabu’t-Tarifât**; Davud al-Kârîsi, **Şarhu Usuli’l-Hadis**; An-Navavi, **Şarhu Sahihi Muslim**; Th. W. Juynboll, **Hadith** (Enzykl. des. Islam); Carra de Vaux, **les Penseurs de l’Islam**.

hasen” denir” şeklindedir.⁷⁵⁵ Buna göre Bosna dönemindeki tarifte hasen hadisin oluşumu senedinin “tam sahih olmamasına” da bağlanırken, Türkiye dönemi tarifinde ise hasen hadisin senedinin inkıtasız ve illetsiz olduğunu belirtmektedir. Bundan başka Bosna dönemindeki hasen hadis tarifinde ravilerin güvenilirliği hakkında “güvenilirlikleri konusunda ittifakın bulunmadığı” bilgisini aktarırken, ikinci tanımda yani Türkiye dönemi tanımında ise özellikle ravilerin zabtını vurgulayarak, zabt konusunda sahih ravilere nazaran hasen hadisin ravilerinin daha alt derecede buldukları bilgisini vermektedir.

Bu tespitlerden hareketle Okiç’in hasen hadisin klasik tanımına döndüğü izlenimi oluşmaktadır. Okiç hakkında dikkatimizi çeken diğer bir husus, hasen li zatihi hakkındaki tanımıdır. O, hasen li zatihi lafzını açıklarken şunları demektedir: “hadisu’s-sahih” bahsinde zikrettiğimiz vasıflardan (ittisal, adl, zabt) birisi noksan olursa ve bu noksanlık çeşitli yollarla giderilemezse böyle bir hadise sahih denemez; “el-hasen li zatihî” diye adlandırılır.”⁷⁵⁶

Bu tanımdan anlaşılan, bir hadisin, hasen li zatihi olması için onun ittisal, adl ve zabt sıfatlarından birinin noksan olması gerekmektedir. Bu ifadeyi Okiç’in hasen hadis ile ilgili verdiği bilginin bütünlüğü içerisinde değerlendirdiğimizde bir iç çelişkinin mevcudiyeti göze çarpmaktadır. Çünkü *Tefsir ve Hadis Usulü’nün Bazı Meseleleri* isimli eserinde verdiği hasen tanımından ve devamında verdiği hasen li zatihî hadisin tarifinden hareketle, hasen hadis, hasen lizatihî hadisten daha üst dereceli bir hadis halini almış olmaktadır. Diğer taraftan, parantez içerisinde yer alan “ittisal, adl ve zabtın noksan olmaları” klasik tanıma⁷⁵⁷ göre hasen hadisin değerini daha da düşürmektedir. Çünkü zaten hasen li zatihîdeki ravilerin zabt kusuru biraz hafiflediği için hasen li zatihi olmuştur. Bu tür hadislerin tek eksikliği, sadece zabt konusundadır.⁷⁵⁸ Hasen li zatihinin sadece zabt konusunda kusurlu bulunduğu bilgisini İbn Hacer de vermektedir. O, sahih haberlerin şartlarından yalnız zabt şartının hafiflemesinin hadisi, hasen li zatihi yaptığını söylemektedir.⁷⁵⁹ Buna göre Okiç’in belirttiği “ittisal ve zabtın noksan olması” İbn Hacer’in verdiği li zatihi tanımıyla da örtüşmemektedir.

⁷⁵⁵ Okiç, **Tefsir ve Hadis Usulü**, s. 213-214.

⁷⁵⁶ Okiç, **Tefsir ve Hadis Usulü**, s. 213-214.

⁷⁵⁷ “Sahih hadisin şartlarını taşımakla beraber ravilerinden biri veya birkaçının zabtı sahih hadis ravisine nispetle daha az olan hadis” Bkz. Yücel, **Hadis Usulü**, s. 226.

⁷⁵⁸ Yücel, **Hadis Usulü**, s. 226.

⁷⁵⁹ İbn Hacer, **Nuhbetu’l-Fiker Şerhi**, s. 39.

Ayrıca Ahmed Naim'in, İbn Hacer'in tanımından hareketle verdiği: "İllet ve şüzuzdan ârî ve adâlet ve zabt ile maruf, şu kadar ki zabıtça sahîh ruvâtından bir dereceye kadar kasır olan râvîler tarafından sened-i muttasıl ile rivayet edilmiş hadistir"⁷⁶⁰ şeklindeki tarifiyle de tam olarak örtüşmemektedir. Bu durumda acaba "Okiç neden böyle bir tarife yer verdi?" sorusu akla gelmektedir. Türkiye dönemi eseri ders notlarından meydana geldiği için, metinde bir karışıklığın meydana gelmiş olabileceği düşünülebilir. Dolayısıyla hasen tarifi hasen li zatihî tanımıyla yer değiştirmiş olabilir. Bu durumda bile Okiç'in hasen tarifi daha kapsamlı olacaktır. Çünkü ravinin ya adaleti ya da zabtı noksan olacak veya senedi muttasıl olmayacaktı. Bu şekildeki tanım ilk bakışta çok esnek duruyorsa da genel olarak önceki hasen tariflerinin bir cümleyle ifadesi gibi olacaktır. Diğer alimler hasen şartını sadece zabtta arıyorken, mesela Cürcani vusukta da aramaktadır.⁷⁶¹ Vusuk ise ravinin güvenilirliği ile ilgilidir, güvenilirlik de bir bakıma adaletle ilgilidir, dolayısıyla Okiç'in hasen hadiste adaleti de hasen olma şartlarına dahil ettiği için fazla bir yenilik getirmediği, sadece farklı ifade ettiği düşünülebilir. İttisale de Tirmizi'den hareketle yer verdiği anlaşılmaktadır, zabt ise zaten neredeyse her tanımda görülmektedir. Dolayısıyla Okiç'in aslında hasen ile ilgili tarifleri bir yerde toplamaya ve ortak bir tanıma yer vermeye çalıştığı söylenebilir.

3. Salih

Salih terimine açıklık getiren Okiç, bu terim üzerinde pek durmamıştır. Onun yer verdiği salih tarifi şöyledir: "Sâlih" değer/sıhhat bakımından hasenden daha alt derecede olan hadistir. Ebu Davud, *Sünen*'inde zayıflığı (vehn) hakkında bir şey demediği hadislerin sâlih hadis olduğunu söylemektedir."⁷⁶² Bu çerçevede Okiç'in verdiği bilgileri İbn Hacer el-Askalani'nin *İrşadu's-Sari* adlı eserinde görme imkanımız vardır.⁷⁶³ Bu bize Okiç'in bu eserden faydalandığı konusunda ipucu vermektedir.

İbn Salah'ın *Ulumu'l-Hadis* adlı eserinde sıhhat açısından hadisleri sınıflandırdığı bölümünde ve Nevevi'nin *Takribi*'nde hadisın sahih, hasen ve zayıf taksiminin yapıldığı bölümlerde salih hadis tanımı yer almamaktadır.⁷⁶⁴

⁷⁶⁰ Naim, *Mukaddime*, s. 246.

⁷⁶¹ Cürcani, Seyid Şerif, *Kitabu't-Tarifat*, 582

⁷⁶² Okiç, *İslamska Tradicija*, s. 14.

⁷⁶³ Kastalani, *İrşadu's-sari-Şerhu Sahihi Buhari*, c. 1, s. 8.

⁷⁶⁴ İbn Salah, a.g.e., ss. 11-41; Nevevi, Yahya İbn Şeref, *et-Takrib*, Muhammed Ali Sabih ve Evladuh yay., Kahire, 1968, s. 4-7.

4. Zayıf

Hadis usulünün en önemli kısımlarından birini teşkil eden zayıf, tenkid faaliyetlerinin başlamasıyla birlikte mutekaddimun alimlerinin kullandığı bir terimdir. İlk başlarda haseni de kapsayacak şekilde kullanılırken daha sonra hasenin bağımsız bir terim olarak ortaya çıkmasıyla zayıf ıstılahının çerçevesi daha belirgin hale gelmeye başlamıştır. Ancak yine de zayıflık, sahih hadisin özelliklerinden hangisinin noksan olduğuna bağlı olarak dereceli olmaktadır. Onun bu özelliği, alimler arasında onunla ilgili farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu, görüleceği üzere bir şekilde Okiç'in zayıf hadis taksimine de yansımıştır.

Genel olarak zayıf hadisin tarifi söz konusu olunca ilk bakışta sade ve basit bir tanım gibi gözükmekte ancak biraz derinlemesine gidildiğinde böyle olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Salah zayıf hadisi, “sahih ve hasen hadislerin şartlarını taşımayan hadistir” diye tanımlamaktadır.⁷⁶⁵ Bu zayıf tanımı ışığında sahih hadisin şartlarını göz önünde tuttuğumuzda o zaman hadis sadece zayıf değil uydurma bile olabilir.

Okiç, zayıfı hem sakim hem de merdud olarak adlandırarak içeriğine ciddi eleştirilerin yapılabileceği veya bir veya fazla ravisinin güvenilir olarak nitelendirilebileceği hadis şeklinde tarif etmektedir. Okiç'in zayıf konusunda dikkatimizi çeken bir husus da zayıfı genel olarak maklub (değiştirilmiş, tersine çevrilmiş), meçhul (bilinmeyen/anonim) ve mevzu ya da muhtalak (uydurma/apokrif) olmak üzere üç kategoriye ayırmasıdır.

Bunların yanında Okiç, hadislerde haberlerin zafiyetine sebep teşkil eden şu özelliklere de yer vermektedir: 1. Muhtevasının tenkid edilebilmesi, 2. İsnadlarını teşkil eden bir veya bir kaç ravisinin itimada şayan olmaması, 3. Ehlü's-sünne tarafından nakledilmemesi.⁷⁶⁶ Bu özellikleri zikrettikten sonra en zayıf isnadlardan bir kaçını zikretmektedir:

Ehl-i Beyte varan en zayıf isnad: Amr ibn Şemr - Cabir el-Cu'fi - el-Harisü'l-A'ver - Ali;

Ebu Bekre giden en zayıf isnad: Sadaka bin Musa ed-Dakîkî - Ferkad es-Sabâhî - Mürra et-Tayyib - Ebu Bekr;

⁷⁶⁵ İbnü's-Salah, a.g.e., s. 41.

⁷⁶⁶ Okiç, **Tefsir ve Hadis Usulü** s. 214-215.

Mekkelilere bağlanan en zayıf sened: Abdullah İbn Meymun el-Kaddâh - Şihâb İbn Hirâs - İbrahim ibn Yezid el-Hûzî - İkrime - İbn Abbas.⁷⁶⁷

Aktardığımız bu bilgilerden hareketle Okiç'in zayıf hadise uyguladığı üçlü taksim üzerinde durmak istiyoruz. Onun maklub, meçhul ve merdud veya muhtalat şeklinde yaptığı sınıflandırmayı hatırladığımızda belki de maklubun kapsamına, şazz, muzdarib, mudrec, munkatı, mursel, musahhaf, muharref, mu'dalı; meçhulun alanına, muallel, mudelles ve mübhem; merdud veya muhtalatın alanına ise, münker ve metruku dahil etmiş olabilir. Tabi bu bizim yapmaya çalıştığımız ve ihtimal verdiğimiz bir taksim türüdür. Zira bazı alimler mevzu hadisi merdud veya muhtalat haberlerin çatısı altında değil ayrı bir grup olarak sınıflandırmaktadırlar.⁷⁶⁸ Nitekim uydurma hadislerin adından da anlaşıldığı gibi prensipte zayıf hadis bile olmaları mümkün değilken onları zayıf hadislerin bir parçası olarak görmek, bu açıdan çok isabetli olmayabilir, ancak hadisleri tenkit sürecinde göreceliğin mevcudiyeti de göz ardı edilemediği için, uydurma hadisler zayıf haberlerin en aşağı derecesi olarak gösterilmişlerdir. Böyle bir taksim usulüne gidilmesi, ortaya çıkan bir hadisin prensipte ilk başta sahih sayılabilir olmasıdır. Ondan sonra böyle bir hadis tenkide tabi tutulduğunda o zaman onun tam olarak sahih, hasen, zayıf veya uydurma olduğu anlaşılacaktır. Ve nasıl ki bir habere, sahih hükmü verildiğinde yanılma söz konusu olabiliyorsa, bir hadise uydurma derken de yanılma söz konusu olabilir. Dolayısıyla alimlerin uydurma haberleri, zayıf hadislerin en alt derecesi şeklinde yaptıkları taksim, bu noktada anlamlı görülmektedir.

Zayıf hadis konusunda Okiç'in verdiği bilgiler arasında muza'af terimi de bulunmaktadır. Zayıf hadis kategorisinde yer verdiği muza'af terimi hakkında şunları söylemektedir: "Zayıflığı hakkında hadis alimleri arasında görüş birliğinin oluşmadığı hadis; al-Buhari'nin koleksiyonunda bu tür hadisler bulunmaktadır."⁷⁶⁹ Türkiye döneminde de tekrarladığı bu son bilginin,⁷⁷⁰ hadis eserlerinin en sahihi olarak kabul edilen Buhari'nin *Sahih*'i hakkında önemli bir iddia olduğu söylenebilir.

⁷⁶⁷ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usulü* s. 214-215; Ayrıca Bkz. Naim, *Mukaddime*, c. 1, s. 272-273; Nisaburi, *Marifetu Ulumi'l-Hadis*, s. 231-233 (Burada daha fazla sened örnekleri yer almaktadır, Okiç sadece örnek bakımından birkaçını seçmiştir).

⁷⁶⁸ İbn Cevzi, Abdurrahman, *Kitabu'l-Mevduat*, I-III, thk. Nuruddin, b. Şükrü Boyacılar, Edavau's-Selef, Riyad, 1997, c.I, s. 49 (giriş).

⁷⁶⁹ Okiç, *İslamska Tradicija*, s. 14.

⁷⁷⁰ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usulü*, s. 214-215.

Özellikle Buhari’de “bir açıdan” zayıf hadislerin bulunduğuna işaret eden Okiç’in böyle bir kanaati taşıdığı da rahatlıkla çıkarılabilmektedir. Okiç’in yer verdiği bu iddiaya ne şekilde ulaştığı ve hangi delillere dayanarak bu sonucu elde ettiği hususunda fikir edinmek veya en azından bir ip ucu bulmak için doğal olarak Okiç’in hadis ile ilgili yazdığı ilk eseri olan *İslamska Tradicija*’a göz atmak lazımdır. Zira bu eserde Cemaluddin Çauşeviç’in “gelecek ile ilgili tüm hadisler, Buhari ve Muslim koleksiyonlarındaki hadisler bile apokrifdir” iddiasına yer vermesi bir açıdan Okiç’in o düşünceye yakın durmuş ve bundan dolayı Buhari’de muza’af⁷⁷¹ hadislerin bulunduğunu iddia etmiş olabilir. Çünkü Buhari’de de gelecek ile ilgili bol miktarda hadis bulunmaktadır. Diğer bir neden ise, Nevevi’nin Buhari hakkında “vehme düştüğü” hükmü olabilir. Zira Buhari’nin *Sahihi*’nin zekat bölümünde Medine döneminde Hz. Peygamber’in ilk ölen eşinin Sevde olduğu bilgisi yer almaktadır. Oysaki ilk ölen eşi Sevde değil Zeynep’tir.⁷⁷²

Dolayısıyla Buhari’nin bu yanlışından hareketle böyle bir sonuca ulaşmak mümkündür. Diğer taraftan farklı bir sonuca götürecek bilgilere de rastlanmaktadır. Buna göre Okiç’in faydalandığı eserlerden bir tanesi olan Kastallâni’nin *İrşadu’s-Sâri*’sinde muza’af teriminin yer aldığı kısma baktığımızda “zayıflığı hakkında ittifakın oluşmadığı hadis” diye bir bilgi yer almaktadır. Aynı yerde muzaaf hadisin zayıf hadisten daha yüksek bir derecede olduğu ve Buhari’nin *Sahihi*’nde bu tür hadislerin bulunduğu bilgisi da yer almaktadır.⁷⁷³ Buna göre Okiç, yeni bir iddiada bulunmayıp Kastallâni’nin verdiği bilgiyi aktararak bir bakıma aynı düşünceyi paylaştığını göstermiş olmaktadır. Şu da var ki Okiç, muza’af hadisin zayıf hadisten daha üst derecede olduğunu belirtmemektedir. Muzaaf terimi ile ilgili Aydınli’nin verdiği tanıma baktığımızda aşağı yukarı Okiç’in verdiği bilgiyle örtüşmektedir. İlave olarak “rivayeti itibar için alınabilen bir ravi hakkında kullanılan cerh sigası” şeklindeki bilgi yer almaktadır. Ayrıca bu tür hadislerin Buhari’de bulunduğuna işaret etmemektedir. Ahmed Naim *Mukaddimesinde* İbn Cevzi’ye dayanarak muzaaf teriminden zayıflığı veya kuvveti üzerinde ittifakın oluşmadığı hadis diye bahsederek bu tür hadislerin Sahihân’da bulunduğuna işaret etmektedir. Bunlara verdiği örnekten anlaşılan, mesela Buhari’nin şartlarına uymayan

⁷⁷¹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usulü*, s. 214-215.

⁷⁷² Nevevi, *Şerhu Sahihi’l-Müslim*, c. 16, s. 9; Bkz. Kırbaçoğlu, M. Hayri, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolijisi*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1999, s. 267-268.

⁷⁷³ Kastallâni, *İrşadu’s-sari-Şerhu Sahihi Buhari*, s. 8.

ravinin Muslim’de bulunması veya Muslim’in şartlarına uymayan ravilerin Buhari’de bulunmasıdır.⁷⁷⁴ *Tedribu’r-Ravi*⁷⁷⁵ adlı eserde ve İbn Salah’ın *Ulumu’l-Hadisi*’nin zayıf hadis hakkındaki babta ise Muzaaf ile ilgili bilgi bulanmamaktadır. Görüldüğü kadar bazı usul kitaplarında bu terime yer verilmemesine rağmen, Okiç’in zayıf hadis konusunda kısaca verdiği bilginin yanında muzaafa yer vermesi, belki onun Sahih-i Buhari’de de zayıf veya sıhhatı tartışmalı hadislerin bulunduğu dair kanaatini bir şekilde yansıtmak istemiş olmasındandır.⁷⁷⁶ Bir bakıma bu yaklaşım Okiç’in bilimsel araştırmalarında duygusallığı bir tarafa bırakıp objektifliği tercih ettiğinin göstergesi de olabilir. Zira genel olarak İslam dünyasında *Sahih-i Buhari*’yi kutsallaştıran ve onu neredeyse Kur’an ile eşit derecede tutan bir duruşun varlığı malumdur. Bundan dolayı Okiç’in muzaafa yer vermesi kim olursa olsun hakikatin her zaman üstün olduğunu vurgulamak istemesinden kaynaklanmış olabilir.

5. Mevzu (Uydurma)

Hadis ilminin en önemli ve en geniş konularından biri olan mevzu rivayetler, ilk dönemlerden itibaren alimleri uğraştırmış, hakkında belki yüzlerce çalışma meydana getirilmiştir. Okiç’in de bir hadis hocası olarak bu husus üzerinde özenle durduğu ve buna geniş yer verdiği görülmektedir. Onun *İslamska Tradicija* adlı çalışmasında uydurma hadislere genişçe yer ayırması bunu göstermektedir. Bunun yanında Türkiye’ye geldikten ve Ankara Üniversite’inde Hadis, Tefsir ve Fıkıh kürsülerinde ders vermeye başladıktan sonra hazırlamış olduğu ve ders notlarından oluşan, sonradan ise eski öğrencilerinden bir grup tarafından basılan *Tefsir ve Hadis Usulü’nün Bazı Meseleleri* adlı çalışmasında yer alan “Apokrif Üzerine Vaki Olan Bazı Harici Tesirler” ve yine tarafımızdan incelenmiş ve üzerinde çalışılmış olan Okiç’in mevzu hadisler ile ilgili bir tasnifi,⁷⁷⁷ onun gerçekten bu konuya çok ehemmiyet verdiğini göstermektedir.

İstilah olarak mevzu, yapmadığı, söylemediği, takrir etmediği halde Hz. Peygamber’e yalandan nispet edilen hadise denir.⁷⁷⁸ Yani Hz. Peygamber adına söz

⁷⁷⁴ Aydınlı, *Hadis İstilahları*, s. 123 (Muzaaf).

⁷⁷⁵ Suyuti, *Tedribu’r-Ravi*, c. I, s. 190-194.

⁷⁷⁶ Ayrıca Bkz. Karacabey, Salih, “İslamska Tradicija Makelesi Bağlamında Tayyib OkiçHadis Anlayışı”, **Muhammed Tayyib Okiç (Hayatı – Eserleri – Kişiliği) Sempozyumu**, Saraybosna, 28-29 Haziran 2010, s. 13.

⁷⁷⁷ Bkz. Kanaqi, Behlul, “M. Tayyib Okiç ve Mevzu Hadisler Hakkında Tamamlanmamış Bir Çalışması”, Bursa, **UÜİFD.**, C. 20, S. 1, 2011, ss. 191-212.

⁷⁷⁸ Aydınlı, *Hadis İstilahları*, s. 100.

uydurmak, ona iftira atmaktır.⁷⁷⁹ Biraz farklı bir tarife göre de mevzu hadis, hangi amaçla söylenmiş ve kime ait olursa olsun, Hz. Peygamber'e iftira ile isnad ettikleri yalan sözlerdir.⁷⁸⁰ Mevzu hadisleri apayrı bir konu ve başlık olarak gören alimlerin bulunduğu gibi onu,⁷⁸¹ Okiç'in de dahil olduğu, zayıf hadisin en alt şubesi olarak gören diğer alimler de bulunmaktadır.⁷⁸²

Uydurma hadislerin başlangıç tarihi ile ilgili farklı bilgi ve verilerin yer aldığı görülürse de ilk biçimiyle Hz. Peygamber döneminden itibaren başladığı söylenebilir. Bunu savunan hadisçiler özellikle Hz. Peygamber'in “لا تكذبوا علي فإنه من كذب علي فليج النار”⁷⁸³ hadisini delil olarak göstermektedirler. Zira bu hadisin söylenme sebebi, muhtemelen Hz. Peygamber döneminde meydana gelen bir olaya binaen olmuştur.⁷⁸⁴

Muhammed Zubeyr Sıddıkî'nin aktardığına göre William Muir, uydurmacılığın Halife Osman zamanında başladığını düşünmektedir.⁷⁸⁵ Ki aynı görüşü Muhammed Accac el-Hatib de belirtmektedir.⁷⁸⁶

Okiç hadis uydurma sebepleri ve nedenleri hakkında *İslamska Tradicija, Tefsir ve Hadis Usülü'nün Bazı Notlar*'ında bilgi vermektedir. Onun hadis uydurmalarının sebep ve vecihleri genel olarak bu konuda verilen geleneksel tespitlere⁷⁸⁷ paralellik arz etmektedir. Daha iyi bir şemaya sahip olmamız için her iki çalışmada yer alan maddeleri sırasıyla vermenin gerekli olduğu kanaatindeyiz. Onun yer verdiği uydurmacıları ve bunun sebepleri şu şekildedir:

⁷⁷⁹ Salih, Subhi, **Hadis İlimleri ve Hadis İstihlaları**, TTK yay., Ankara, 1973, s.225.

⁷⁸⁰ Karacabey, Salih, **Hadis Tenkidi**, s. 197.

⁷⁸¹ Bkz. Kandemir, Yaşar, **Mevzu Hadisler**, DİB Yay, Ankara, 1975, s. 21: (es-San'ani, Tavzihu'l-Efkar li Ma'ânî Tenkîhi'l-Enzar, Mısır, 1366, c. II, s. 69).

⁷⁸² Nevevi, **et-Takrib**, s. 15; Et-Tehanevi, Zafer Ahmed, **Yeni Usul-i Hadis**, çev. İbrahim Canan, Türkiye Öğretmenler Vakfı yay., İzmir, 1982, s. 44; Okiç, **Tefsir ve Hadis Usülü**, s. 229-230.

⁷⁸³ Buhari, *İlm* 3/38, (c. 1, s. 52) H. no. 106, bu hadisin birçok versiyonları vardır, Bkz. İbn Mace, *Mukaddime*, (c. 1, s. 14) H. no. 35 ve Heysemi, Nureddin Ali b. Ebi Bekır, **Mecmeu'z-Zevaid ve Menbeu'l-Fevaid**, I-II, Daru'l-Kutubi'l-Arabiyyi, Beyrut, 1982, c. 1, s. 146.

⁷⁸⁴ Bkz. Kandemir, **Mevzu Hadisler**, s. 23; Rivayete göre Hz. Peygamber döneminde, bir adam Benu Leys kabilesine gidip cahiliye döneminde istediği kadını alamadığı için Peygamber'in onu söz konusu kabileye salahiyyetli bir memur olarak gönderdiğini söyleyerek doğruca o kadının evine veya gösterilen eve gitmiştir. Bunun üzerine olayın teyidi için kabile Hz. Muhammed'e bir elçi gönderip bu sahtekarlığı ortaya çıkarmıştır. Rivayete göre Hz. Peygamber, bunu öğrenince çok öfkelenmiş ve o adamın yakalanıp öldürülmesini ve yakılmasını emretmiştir. Bkz. Sadık, **Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik olaylarla ilgisi**, Etüt yay. Samsun, 1997, s. 40; Kandemir, **Mevzu Hadisler**, s. 24.

⁷⁸⁵ Sıddıkî, Muhammed Zubeyr, **Hadis Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, 1966, s. 119.

⁷⁸⁶ Al-Hatib, Muhammed Accac, **Sünnetin Tespiti**, çev. Mehmet Aydemir, Akademi yay. İstanbul, 2005, s. 185-186.

⁷⁸⁷ Bkz. İbn Arrak el-Kinani, Ebu'l-Hasen Nureddin, **Tenzihu's-Şeriatî'l-Merfua ani'l-Ahbarî's-Şeniati'l-Mevzua**, I-II, thk. Abdulvehhab Abdullatif ve Abdulah Muhammed es-Sıddik, Mektebetu'l-Kahire, Mısır, 1378/1970, c. I, s. 15; Ebu Gudde, **Mevzu Hadisler**, s.57, 58, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 73, 74, 80, 81.

1) Ateistler (zındıklar, zanâdık) ve İslam dininin düşmanları. Bunlar Müslümanlar arasında dinin temel gerçekleri ve akideleri konusunda şüphe ve kafa karışıklığı oluşturmaya kendi prensiplerini ise Muhammed'in a.s. otoritesini kullanarak meşru hale getirmeye çalışmışlar ve bu doğrultuda çeşitli ve çok sayıda hadis piyasaya sürmüşlerdir. Mesela Cabir ibn Yezid söz konusu hadis türünden 50.000 tanesini piyasaya sürmüştür.

2) Belirli dinî grupların ve hukuk okullarının yandaşları. Bunlar kendi öğretilerini ve takip ettikleri yolu savunarak, haklı göstererek ve dindar Müslüman arasında mümkün olduğu kadar popülerliklerini arttırmaya çalışarak Hz. Muhammed'in hayır duasını temin etmede tereddüt etmediler. Bu gruba mesela, Kur'an'ın yaratıldığı inancını destekleyen hadisler girmektedir. Bir zamanalar halifeler tarafından resmi anlamda ilan edilen bu dogma yüzünden insanlara acı anlar yaşatıldı (Mihna). Bu gruba, Muhammed'in a.s. vefatından sonra Ebu Bekri'n, Ali'nin ve Abbas'ın hilafet haklarını meşru kılmak için ateşli taraftarların uydurdukları hadisler de girmektedir. Nihayet ibadet ile ilgili belirli meselelerde mevcut olan görüşlerin taraftarları kendi tezlerini savunmak için hadis uydurmuşlardır. (mesela: toplu ibadetlerde kıraatı tüm cemaat mı yoksa sadece imamın mı okuyacağı meselesi gibi).

3) Belli insanlara, yer ve şeylere karşı aşırı sevgi besleyen bazı "duygusal" kimseler, kendi sevgilerini meşru hale getirmek ve bunu başkalarına empoze etmek için hadis uydurmuşlardır. Bu tür hadisleri halife Ali'nin oğulları Hasan ve Hüseyin'in, Ebu Bekir, Ömar, Osman ve Ebu Hanife'nin bazı vefakar yandaşları uydurmuşlardır. Bu şekilde İskenderiye, Askalan, Kazvin vb. şehirlerin de övüldüğü hadisler ortaya çıkmıştır. Nihayet bu tür hadisler birilerine karşı duyulan nefretten dolayı de ortaya çıkmıştır (Muaviye'ye hakaret eden hadisler gibi).

4) Dalkavuk ve menfaatçiler. Bunlar halifeler, vezirler ve diğer devlet adamlarına yaranmak için onların ihtiras ve isteklerini memnun edecek hadisler uydurmuşlardır.

5) Piyasalardaki fiyatları ve mal taleplerini arttırıp iyi gelir elde etmek için belli ürün ve ticari malları öven hadisler bile uydurulmuştur.

6) Dindar cahiller, bunlar insanları kötülükten men edip iyiliklere yöneltmek amacıyla üstelik de dinî kisve altında saklı bu tür yalanlarla sevap kazanacaklarını zannederek hadis uydurmuşlardır. Onlar bu hadislerde iyi işler karşılığında saçma ödüller vaat ediyorlardı.”⁷⁸⁸

⁷⁸⁸ Okiç, **İslamska Tradicija**, s. 15-16

Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri'inde ise Okiç, hadis uyduranları yedi gruba ayırarak bunları uydurma sebepleriyle birlikte vermektedir: “1) Zındıklar, Mani dinine mensub veya dinsiz ve İslam dinine muhalif şahısların İslam akidesini, İslam birliğini sarsmak amacıyla uydurmuşlar. 2) Bazı mezheb veya fırka salikleri kendi sistemlerini doğru göstermek için uydurmuşlardır. 3) Bazı mühim şahıslara karşı gösterilen aşırı sevgi veya aşırı nefret duymalarından hareketle hadis uydurmuşlardır. 4) Hükümdar, vezir vesaireye iyi görünmek veya onlara yaklaşmak için hadis uydurmuşlar. 5) halkta ulema olarak geçinenler kendi mevki ve vaziyetlerini halk arasında yükseltmek için hadis uydurmuşlardır, mesela “ümmetimin alimleri benu İsrail Peygamberleri gibidir” apokrif hadisi gibi. 6) Piyasada bazı mallara değer kazandırmak için yani satışını garantilemek için hadis uyduran olmuştur. 7) Bazı dindar ve zahidlerin dine daha faydalı hizmette bulunmak için hadis uydurmuşlardır. Bütün bunları halkı iyiliğe sevk, kötülükten de alıkoymak için yapmışlardır.”⁷⁸⁹

Verilen bu tasniften hareketle Okiç, genel olarak devam edegelen tasniflere paralellik arz etmektedir. İbn Arrak'ın uydurmanın bir sebebi olarak saydığı unutkanlığa ve yukarıda geçen mana ve mefhum ile rivayetine Okiç kendi tasnifine yer vermemektedir. Muhtemelen bu son iki sebebi doğrudan uydurmayı tetikleyen sebepler arasında saymamaktadır.⁷⁹⁰

Uydurma rivayetlerin sebepleri arasında klasik kaynaklarda rastlamadığımız ancak Okiç'in *İslamska Tradicija*'da bahsettiği, hadislerin yazılması ile ilgili görüşü kanaatimizce önemlidir. *İslamska Tradicija*'nın giriş kısmında Okiç'in şöyle bir ifadesi geçmektedir: “Zira, (Kur'an konusunda yapıldığı gibi) sünnetin Muhammed a.s. döneminde değil de tam bir asır sonra yazıya geçirilmiş olması, bir zamanlar apokrif haberlere yayılma imkanı sağlamıştır.”⁷⁹¹

Bu görüşe göre hadisler geç dönemde yazıldığı için uydurmaya ve dolayısıyla onların yayılmalarına imkan tanınmıştır. “Yazılma” sebep olarak ilk başta doğru görünse de “unutkanlık ve mana ile rivayet” gibi dolaylı faktörlerin de unutulmaması gerekir. Hadislerin 100 sene sonra yazılmış olduğu ile ilgili Okiç'in bu tespitini daha sonraki dönemlerde yazdığı eserlerde bulmak mümkün değildir.

⁷⁸⁹ Okiç, **Tefsir ve Hadis Usulü**, s. 240-241.

⁷⁹⁰ Bazı alimler mana ile rivayetine belli şartlarla cevaz vermişlerdir. Bkz. Karacabey, **Hadis Tenkidi**, s. 224.

⁷⁹¹ Okiç, **İslamska Tradicija**, s. 1.

Uydurmaların çeşitleri konusunda *İslamska Tradicija*'daki tasnifte dikkatimizi çeken nokta Okiç'in zındık ifadesinin yerine "ateist" kavramını kullanmasıdır. Makaleyi yazdığı dönemde ikinci dünya savaşı henüz başlamamıştı ama Komünizmin propaganda ve faaliyetleri devam etmekteydi. Komünizmin sözcüleri olan ateistler, Tanrı'ya meydan okuyorlar ve dinler aleyhinde yalan yanlış şeyleri devamlı tekrarlayıp söylüyorlardı. Tanrı tanımaz bu ideolojiyi, zındıklıkla eşdeğer olarak kabul ettiği anlaşılan Okiç, bu bağlamda makaleyi okuyanların anlatılanlar hakkında daha iyi bir fikir edinmesi için, zındık kelimesini parantez içine alarak yerine ateist kelimesini kullanmıştır. Okiç'in bu davranışından onun zamanın ve ortamın özellikleri göz önüne alınarak anlaşılması için dönemin diliyle konuşmaya özen gösterdiği görülmektedir.

Görüldüğü gibi uydurma sebeplerini bir kaç maddeye ayıran Okiç, bunları genel anlamda farklı bir yaklaşımla iki maddeye indirgemektedir. Onun bu noktada ifadesi aşağıdaki gibi: "Şunu da tebarüz ettirelim ki, muhteva bakımından uydurma hadisler iki çeşittir. Biri İslamiyet'e muhalif fikirleri ihtiva edenler, diğeri ise güzel, faydalı olup İslam talimatına aykırı olmayan fikirleri ihtiva edenlerdir. Bunların ekserisi hakimane sözler ile bazı darb-ı mesellerden ibarettir."⁷⁹² Uydurma hadislerle ilgili bu tespiti diğer eserlerde de bulmak mümkündür, zira alimler uydurma hadisler hakkında hüküm verirken şöyle demektedirler: "Manası sahih ama hadis değildir." Veya belli bir sözün sahabe kavli, bir alimin veya filozofun sözü, ama Hz. Peygamber'in kavliymiş gibi rivayet edildiği de olmuştur. İşte uydurma hadislerle ilgili bu özelliği Okiç açık ve net bir şekilde açıklamaktadır.

Uydurma haberleri tanıma konusunda bilgi veren Okiç, *İslamska Tradicija*'da bu konuda genel bilgi vermekle beraber, Türkiye döneminde yazdığı yazılarda bunları maddeler şeklinde sıralamaktadır. Mesela onun *İslamska Tradicija*'daki mevzuların tanınması ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

"Bazen hadisin uydurma olduğu onun içeriğinden anlaşılabilir. Bu tür hadisler aşağıda verileceği gibi belli işaretlerle tanınabilir. Mesela: Muhammed'in a.s. uzak olduğu rivayetlerdeki ölçüsüzlükler; sağlam muhakemeye, tabî kanunlara ve apaçık realiteye zıt olmak (mesela: "ayın Muhammed'in a.s. koynuna girip yeninden çıktığı" rivayeti gibi); gülünç şeyler; Kur'an, sünnet ve kabul edilmiş (resmî) etik ve ahlak prensiplerine ters düşmesi gibi. Bazen ise hadis uydurmacılarının kendileri bile

⁷⁹² Okiç, **Tefsir ve Hadis Usulü**, s. 231.

günahlarını itiraf etmişlerdir. “Tarras” adıyla da çağrılan Maysara ibn Abdi Rabbih, Kur’an’daki bazı surelerin öncülüğü konusunda uzun bir hadis, hatta Kazvin şehrinin faziletine dair bile hadis uydurduğunu itiraf etmiştir. Apokrif hadisler bazen onları uyduranın kendi sözü bazen de geçmişte yaşamış meşhur insan ya da felsefecilerin sözleri olabilir. Bu hadislerde çoğu zaman israilî, Hristiyan ve saire karışmalar da bulunmaktadır. Bu şekilde hadis olarak halife Ali’nin, Malik ibn Dinar, pagan-arap tabibi Haris İbn Kelede, Eflatun’un sözleri, İsrail din adamlarının tespit edilmemiş bir çok sözleri hatta Evanjel’den (al-İncil) bazı deyimler bile sunulmuştur.”⁷⁹³

Buradan anlaşılan Okiç, sened ve metinden hareketle bir ayırım yapmamakta, senedle ilgili sadece uydurmacının itirafını uydurmaya dair bir karine saymaktadır. Diğer özellikleri anmayıp metinden hareketle tanıma karinelerine de vurgu yapmaktadır. Türkiye döneminde bu karineleri sistemleştirip maddeler halinde verdiği görülmektedir. 1. Kur’an-ı Kerim’e ve Hz. Peygamber’in sünnetine muhalefet; mesela, “Muhammed veya Ahmed isimleriyle adlandırılanlar cehenneme girmezler” rivayeti; 2. Ahlak ve adab prensiplerine aykırılığı; 3. Akl-ı selimden, İlahi sünnetten, diğer tabirle tabiat kanunlarından ve realite (hakikat)den uzaklığı; 4. Muhtevasında gülüncü ve maskaralığı icab ettiren sözlerin mevcudiyeti; 5. Lafzan veya manen rekaketi (eğriliği) ihtiva etmesi, mesela: “Pirinç insan olsaydı halim olurdu”. 6. Kelamda ölçsüzlük.”⁷⁹⁴

Görüldüğü gibi Okiç, özellikle metinden hareketle uydurma hadisleri tanıma karinelerini vermektedir. Senede dayalı tanıma karinelerini ise uydurmacının itirafına hasretmektedir. Ancak Okiç, senedin mevzuluğundan da bahsedip, zayıf bir hadisin desteklenmesi veya zayıf senedin yerine sahih bir senedin eklenmesiyle meydana geldiğini söylemektedir. Ona göre bahsi geçen uydurma özelliklerinin herhangi bir hadiste geçmesi durumunda, o hadise uydurma denilebilecektir.⁷⁹⁵

Hiz. Peygamber döneminde Mekke’de Hıristiyanların, Medine’de de Yahudi kabilelerin mevcut olduğu bir gerçektir. Binaenaleyh İslam’dan önce müşrikler, İslam’ın gelmesiyle de Müslümanlar ister istemez Hıristiyan ve Yahudiler hakkında yüzeysel de olsa bilgilerinin olduğu bilinmektedir. Hiz. Ömer’in Ehl-i Kitap’tan bazı şeyleri yazması ve Hiz. Peygamber’e göstermesi bizi bu şekilde düşünmeye sevketmektedir.⁷⁹⁶ Nitekim

⁷⁹³ Okiç, *İslamska Tradicija*, s. 16-17.

⁷⁹⁴ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usulü*, s. 231.

⁷⁹⁵ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usulü*, s. 231.

⁷⁹⁶ Bkz. Bağdadî, *Takyidu’l-İlm*, s. 52-53.

bu yönde diğer bir örnek de Kabul Ahbar'dır. Müslüman olmadan önce Hıristiyan olan Kabul Ahbar'ın eski dini konusunda bilgili olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla onun Müslüman olduktan sonra Ehl-i Kitab'ın kutsal metinleri veya hikayeleri ile ilgili bildiği şeyleri İslam'a geçmiş diye unutup bir kenara bırakması mümkün değildir. Çünkü o, büyüdüğü ve yaşadığı o bilgileri içselleştirmiş, bilgiler onun bir parçası haline gelmişlerdir. Bukeyr b. Abdillan b. el-Eşec, Medineli Tabii alim Busr b. Said'in⁷⁹⁷ (ö. 100/718) şöyle dediğini aktarmaktadır:

“Allah'tan korkun, hadiste dikkatli olun. Vallahi şuna şahit olduk ki, Ebu Hureyre ile meclis kurardık. O, Hz. Peygamber ve Ka'b'tan rivayette bulunup giderdi. İçimizden bazısının Peygamber'in sözünü Ka'b'a, Ka'b'inkini de Hz. Peygamber'e isnad ederek rivayet ettiğini işitmişimdir.”⁷⁹⁸

Bu rivayete bakılırsa yabancı unsurların hadislere karışması, sahabenin henüz hayatında başlamıştır. Hz. Ömer'in Ebu Hureyre'ye hadis rivayetini azaltmasını emretmesi, bu noktada anlam kazanmaktadır. Hadis münekkidleri hadislere karışan yabancı unsurları tespit edip onlara işaret etmişlerdir. Ancak bazen ve özellikle müsteşrikler hadislere İsrailiyat'ın karışması olayını farklı anlamlara çekmeye çalışmışlardır. Onlar bu karışmadan hareketle Hz. Peygamber'in Ehl-i Kitab'ın eserlerinden faydalandığını ve aslında yeni bir şey getirmediğini ispat etmeye çalışmışlardır. Bu nedenle Okiç sırf hadislere bu yabancı tesirleri incelemek için “Apokrif Hadisler Üzerine Vaki Olan Harici Tesirler”⁷⁹⁹ başlıklı bir çalışma yapmıştır. Bu eserde özellikle Kitab-ı Mukaddes'ten hadis diye lanse edilmiş sözleri örnekleriyle vermektedir. Ayrıca bu çalışma, meşhur müsteşriklerden Goldziher'in bazı iddialarına da cevap niteliğindedir.

Sözü edilen eserde bu konuda Tayyib Okiç'in takip ettiği metod ve faydalandığı bilgiler hakkında bir fikir edinmek açısından bir kaç örneğini aynen aktarmaya uygun olacaktır:

“Mesela ‘münafik istediği zaman ağlamak için iki göze maliktir’- apokrif hadisi için eş-Şevkani ‘lem yesbut lakinnehu verede fi't-Tevrat’ – sabit değildir fakat Tevrat'ta geçmektedir- demektedir. Keza el-Gazzali'nin *İhya-ı Ulumi'd-Din*'inde geçen ‘ma

⁷⁹⁷ Musa Bağcı, a.g.e., s. 116.

⁷⁹⁸ İbn Kesir, İmamuddin İsmail b. Ömer, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, I-XV, nşr. heyet, Mektebu'l-Mearif, Beyrut, 1974, c. 8, s. 109.

⁷⁹⁹ Okiç'in bu çalışması Tefsir ve Hadis Usulü'nün Bazı Meseleleri adlı eserine dahil edilmiş durumdadır, ss. 232-247.

vesaani erdun ve la semaun ve lakin vesaani kalbu abdi'l-mu'mini' – yerler gökleri beni ihata edemedi, fakat mümin kulunun kalbi beni ihata etti- hadis-i kudsisi hakkında el-İraki "lem era lehu aslen" – aslını görmedim demiştir, İbn Teymiyye ise İsrailiyyat'tan saymıştır. Yoksa Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den bilinen bir isnadı yoktur demişlerdir. Dr. Ignaz Goldziher, bilhassa bu mühim mevzu üzerinde durmuştur. *Muhammedanische Studien* adlı etüdünde (Halle 1888) Hadith und Neues Testament adı altında ayrıca bir bahis açmış, burada İncil'de benzeri bulunan bir miktar hadis tesbit etmiştir ki, misal olarak burada ancak bir kaçını zikretmekle iktifa edeceğiz: 1) Hadis şekline girmiş meşhur bir Hıristyan duası vardır. Duanın başladığı ilk sözlere atfen ismi de Latince 'Pater Noster', Fransızca ise 'Notre Pere'dir. Bu dua Hıristyanlarca Müslümanlardaki Fatihayı Şerifenin vazifesini görmekte ve Hıristyanlarca makbul addedilen dört incilden Matta (VI, 9 – 13) ve Luka (XI, 2-4) ninkilerde geçmekte, diğer iki İncil'de (Yani Markos ve Yuhanna İncillerinde) ise yer almamıştır. Hadis şekline sokulan bu duaya gelince, metni Ebu Davud ve et-Tirmizi'nin es-Sünenlerinde, Ahmed ibn Hanbel'in el-Musned'inde ve Şii Muhaddis el-Meclisi'nin Biharu'l-Envarı'nda geçmekte, oradan da ez-Zehebi, el-Muttaki el-Hindi, İbn Teymiyye ve el-Kilani tarafından nakledilmektedir.

Hadisin ilk ravisi olarak meşhur sahabe Ebu'd-Derda gösterilmekte, isnaddaki diğer raviler arasında itimada şayan addedilmeyen Ziyad ibn Muhammed el-Ansari yer almaktadır. Dolayısıyla el-Makdisi haklı olarak bu hadisi apokrif hadisler arasında tasnif etmiştir. Rukye, diğer tabirle 'Oraison Prophylactique' yani dua ile tedavi sistemine aid fasla giren bu dua, o devirde bu sistemlere baş vurmakla şöhretli bazı Hıristyan tabiblerce alınmış olup, bu durumun söz konusu duanın neşrindeki rolü olmuştur. Tahminlere göre bu dua, hicri birinci ve miladi yedinci asrın sonlarına doğru Süryanice'den Arapça'ya terceme edilmiştir. İncil'in X. asra kadar Arapça'ya hiç terceme edilmediğine, hatta Hıristyanlaşmış Arap şairlerin eserlerinde dokuzuncu asra kadar herhangi bir Hıristyan duasına rastlanmadığına göre bu terceme Arapça olarak en eski Hıristyan duası oluyor. Nitekim Prof. Massignon tarafından da öylece vasıflandırılmıştır.2) Fakirliğin zenginliğe tercih edilmesini de Goldziher hadise İncil'den alındığını ileri sürmüştür. Merhum Prof. Ahmed Emin, bu iddiayı reddetmektedir. Zira bu keyfiyet, bütün dinlerde ve bu arada İslam ve Hıristyanlık'ta müşterek bir görüştür. Goldziher daha ileri giderek, fakirliğin zenginliğe tercih edilmesi keyfiyetinin esasen Arab ruhuna

uygun olmadığını ve bunu teyid etmek için de İslamiyet'ten evvelki Arab şairlerinden Urvetu'bnu'l-Vard'in bu manadaki bir beytini zikretmiştir. Ahmed Emin ise, buna karşı Urvetu'bnu'l-Verd'in muasırı olan Kays İbnu'l-Hatim (612) ismindeki diğer bir Arab şairinin bilâkis fakirliği medh eden başka bir beytini misal getirmiştir.⁸⁰⁰ 3) Goldizer sadakanın gizli olarak verilmesine dair bir hadisin de aynı şekilde İncil'deki (bkz. Mattai VI, 3,4): Fakat, sadaka verdiğin zaman, sol elin sağ elinin ne yaptığını bilmesin de, sadakan gizli olsun. Gizlide gören baban da sana ödeyecektir) pasajından alındığını iddia etmektedir. -Buhari, Müslim, et-Tirmizi, en-Nesai, Ahmed ibn Hanbel ve Malik bin Enes tarafından sahih olarak kabul edilen ve kıyamet gününde Allah'ın rahmet gölgesine dahil olacaklar arasında, gizli olarak sadaka verenlerin de bulunacağına dair Ebu Hureyre'den rivayet edilen bu hadis şudur: “ VE bir kimse ki, sadaka verdiğinde bunu o kadar gizler ki, sağ elinin verdiğini sol eli görmez”.⁸⁰¹ Bundan evvelki misalde, Ahmed Emin'in Goldziher'e karşı ileri sürdüğü itiraz bu hadis hakkında da söylenebilir. 4) Goldziher bundan başka, bu günkü manada “şehid” sonra “fi sebilillah”, “fi-llah”, “bi'l-lahi” tabirlerinin bile Hıristiyanlık'tan alındığı iddiasındadır. Keza az yemek ile bir çok kimseyi doyurmak ve az su ile bir çok kimsenin su ihtiyacını gidermek hususlarındaki Hazreti İsa tarafından gösterilen mucizelerin, Müslümanlarca da örnek alındığını, Hazreti Muhammed'e de buna benzer mucizeler isnad edildiğini iddia etmekte ve aynı kategoriye göre tasnifde bulunmaktadır.”⁸⁰²

Okiç'in mevzu hadislere dair bir diğer önemli eseri, *Mevzu Hadis Metinleri* adlı çalışmasıdır. Ne var ki bu çalışmanın tamamı elimizde bulunmamaktadır. Mevcud olan kısımdan hareketle yaptığımız incelemeler sonucunda Okiç'in bu çalışmasında uydurma hadisleri tespit edip onları belirli bir tasnife tabi tutmak istediği anlaşılmaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere uydurma kabul edilen hadisleri bir araya toplamayı amaçlayan bu çalışma, konu ile ilgili rivayetleri sistemli bir şekilde tasnif etmeyi amaçlamaktadır.⁸⁰³

Okiç'in bu çalışmasının orijinal kabul edebileceğimiz taraflarından biri de kendisinden önce yazılan mevzuat literatürüne vakıf olmasına rağmen, hadisleri kendine

⁸⁰⁰ Emin, Ahmed, **Fecru'l-İslam**, c. 1, s. 341-342.

⁸⁰¹ Müslim, Kitabu'z-Zekat, 30

⁸⁰² Okiç, **Tefsi ve Hadis Usulü'nün Bazı Meseleleri**, (“Apokrif Hadisler Üzerine Vaki Olan Harici Tesirler” s. 6-9), s. 232-236

⁸⁰³ Bu çalışma makale olarak da tarafımızdan neşredilmiştir. Bkz. Kanaqi, Behlul, “M. Tayyib Okiç ve Mevzu Hadisler Hakkında Tamamlanmamış Bir Çalışması”, **UÜİFD.**, C. 20, S. 1, Bursa, 2011, ss. 191-212.

özgü yeni başlıklar altında toplamış olmasıdır. Okiç bu konudaki lüteratürden farklı olarak tüm bu eserlerden farklı bir tasnife gitmiştir.⁸⁰⁴

Bosna döneminde *İslamska Tradicija* adlı çalışmasında da görüldüğü üzere, Okiç hadis konusunda oldukça hassastır. Bu husus özellikle bu konu ile ilgili kullandığı kesin ifadelerden anlaşılmaktadır. Onun bu özelliği Türkiye döneminde de görülmektedir. Zira uydurma hadisleri tanıma yollarından bahsettikten sonra şöyle bir ifade kullanmaktadır: “Zikri geçen bu hallerden birine bir hadiste tesadüf ettiğimiz takdirde, başka tetkiklere girişmeden bunun, Hz. Peygamber tarafından söylenmediğine hükmedebiliriz.”⁸⁰⁵

Bu ifadeye göre bu karinelere olan “Akl-ı selimden, İlahi sünnetten, diğer tabirle tabiat kanunlarından ve realite (hakikat)den uzak” hadisler uydurma sayılabilir. Buna göre Hz. İsa'nın nuzulü hakkındaki hadisler de uydurmadır. Zira onun yeniden dünyaya gelmesi akıl ve gerçekliğe ters düşmektedir. Hatta genel anlamda gelecekle ilgili hadisler de tartışma konusu yapılabilir. Nitekim *İslamska Tradicija* 'da Okiç'in aktardığı bilgilerin bu yönde olduğu görülmektedir: “Ülkemizde en layık dinî otoritelerden, Bosna Hersek'in son ve Yugoslavya Kraliyeti'nin ilk “reisu'l-ulema”'sı ekselansları sayın H. Cemaluddin Çauşevic, ahir zaman hadislerini (apokaliptos/ gelecek ile ilgili herhangi bir ön tahmin ve haber içeren) sahihliği resmî taraflarca tamamen kabul edilen Buhari ve Müslim'in otantik koleksiyonlarında dahi bulunsa reddetmektedir. Ona göre gelecek ile ilgili hadisler, Tanrı dışında başka kimsenin gaybı bilemeyeceğini söyleyen Kur'an'la karşılaştırılarak reddedilir. Sonuç olarak Kur'an'a açık şekilde muhalefet eden rivayetler doğal olarak apokrifdir.”⁸⁰⁶

Bu ifade Okiç'e ait olmasa da eserinde buna itiraz etmeksizin yer vermiş olması aynı yaklaşımı paylaştığı şeklinde anlaşılabilir. Zira Hz. İsa'nın nuzulü ile ilgili görüşünün geleneksel çizgiye aykırı olduğu çok açıkça bilinmemesine veya eski öğrencileri tarafından onun bu konudaki kanaati açık bir şekilde dile getirilmemesine rağmen, öyle olduğu bilinmektedir. Buna işaret eden Prof. Dr. Nasuhi Ünal Karaaslan'dan alınan Tefsir ve Hadis ders notlarının bulunduğu kitabın bir sayfasında yer alan ve nüzul-i İsa'yı reddeden ifadeler mevcuttur. Hatta her ne kadar bilimsel telakki edilmezse de Prof. Dr. Halis Ayhan hocanın anlatımıyla Okiç, İsa'nın gelmeyeceğini söylerdi.⁸⁰⁷ “Hadislerin

⁸⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kanaqi, a.g.m., s. 198-199

⁸⁰⁵ Okiç, **Tefsir ve Hadis Usulü**, s. 231.

⁸⁰⁶ Okiç, **İslamska Tradicija**, s. 11.

⁸⁰⁷ Prof. Dr. Halis Ayhan ile reportaj (Marmara İlahiyat Fakültesi 24.01.2011).

şerhlerinde ve bazı hadis kitaplarında diğer kültürlerden, özellikle israiliyattan etkilenildiğini söylerdi. Hz. Havva'nın yaratılışı, cennetten çıkış ve benzeri konularda *Tevrat*'taki bilgilerin hadislere girdiğini örnekleriyle anlatırdı". Yine Halis Ayhan'ın anlattığına göre Mehdi ve nüzul-ü İsa'nın hadislere yanlışlıkla girdiğini ısrarla anlatır, *Kur'an*'a aykırı olduğunu söyler hatta tanassur etmiş bir Tunuslu ile bu konu etrafında ilmi ve sert mektuplaşmaları olduğunu biliyorum."⁸⁰⁸ Anlatıldığına göre Okiç Faslı Jean Muhammed isimli bir mürtedle yazışmış, bu yazışmalarda Okiç ona Hz. İsa'nın gelmeyeceğini delillerle ispatlamaya çalışmıştır.

Uydurma konusundaki hassasiyetinden olmalı ki İmam Gazzali'nin *İhyau Ulumi'd-Din* adlı eserinde uydurma hadislerin yer aldığına işaret etmektedir. Ayrıca Okiç uydurma hadislerin girdiği diğer eserlerden de bahsetmektedir: el-Kelbî, Mukatil ve İbn Abbas'a nisbet edilen tefsirlerde mevzu hadislerin bol olduğunu söylemektedir. Bunların yanında ez-Zemahşeri, el-Beydavi, Ebu's-Suud vs. büyük müfessirlerin tefsirlerinde, İbn İshak'ın *Siratü Rasulillah* adlı eserinde ve el-Vâkıdî'nin tarihi eserlerinde bu hadislerin eksik olmadığını söylemektedir.⁸⁰⁹ Bu noktada Ahmed Emin'in hadislere İsrailiyat'ın karıştığını iddiası önem arz etmektedir. Ona göre Taberi'nin tefsirinde bu tür İsrailiyat'ın bulunması mümkündür, özellikle bu tür nakillerin Vehb bin Münebbih, Esbât, İbn Cüreyc ve Zekeriyya bin Yahya bin Zâide aracılığıyla girmiştir.⁸¹⁰

Okiç'in, Hz. Peygamber'in biyografisine tahsis edilen eserlere de uydurma hadislerin karıştığını, Reşid Rıza'nın eserlerinden faydalanarak dile getirmesi ve onun bu konudaki kanaatini paylaşması reformcu özelliğiyle tanınan Reşid Rıza'nın fikirlerinden ve *el-Menar* dergisinden etkilendiğini göstermektedir.⁸¹¹

Sadece uydurma hadislerin bulunduğu eserlere işaret etmekle yetinmeyen Okiç, uydurma hadislerden oluşan yani onları ihtiva eden eserlerin bir kaç tanesini, uyduran şahısları ve uydurma hadisleri ifşa ve kritik etmek için yazılan eserler hakkında da değerlendirmeler yapmıştır. O uydurmaların nasıllığı, onların neye benzeyebileceği konusunda şu bilgileri vermektedir:

“Umumiyet itibarıyla: 1. Kavim ve şahıslara dair hadisler ya son derece zayıf veya tamamen mevzudurlar. Arapların Arap olmayanlara, Kureyş'in diğer kabilelere takdim

⁸⁰⁸ Prof. Dr. Halis Ayhan ile reportaj (Marmara İlahiyat Fakültesi 24.01.2011).

⁸⁰⁹ Okiç, **Tefsir ve Hadis Usulü**, s. 241-242; Bkz. el-Hüseyni, Reşid Rıza, **Gerçek İslam'da Birlik**, çev. Hayreddin Karaman, İz yay., İstanbul, 2003, s. 240-241.

⁸¹⁰ Emin, Ahmed, **Fecru'l-İslam**, c. 1, s. 339-340.

⁸¹¹ **İslamska Tradicija**, s. 14-15: burada el-Menar dergisinde çıkan makalelerden faydalanmaktadır.

edilmesi hakkındaki hadisler, Türk, Habeş, Sudanlı ve diğer ırklara dair hadisler bu nevidendir. 2. Gün ve ayların faziletlerine ve bu gibi günlerde kılınacak namazlara dair hadisler ekseriyetle mevzudur. 3. Çiçek ve hububata taalluk eden hadisler, aynı hükme dahildir. 4. Mekke ve Medine'den başka diğer şehirlerin medhi ve zemmi hakkındaki hadisler (bilhassa Kazvin, Askalan, Mısır ve Şam hakkındaki hadisler gibi) mevzudurlar.”⁸¹²

Aslında Okiç umumiyetle apokrif hadislerin yayılmasının muhaddisler tarafından engellendiğini söyleyerek sadece bazı karramitler ve mistiklerin (mutasavvıflar) naklettiği, iyiliği emreden kötülükten meneden (tergib ve terhib) hadislerin yayılmasına izin verildiğini ifade etmektedir.⁸¹³ Okiç, Osmanlı döneminden de bahsederek mevzu hadislerin yayılmasını engellemek için ehemmiyet verildiğini söyler ve bu konuda kadınlara ta'mimler yapıldığını zikreder.

“Böyle bir ta'mime Ankara şer'î mahkeme sicilinde de tesadüf ettiğimizi hatırlatalım. Bu ta'mim Şeyhu'l-İslam Yahya tarafından verilip 64. sicilde, 439. vesika olarak evâsıt-ı rebîü'l-âhır 1084 (1673 Ağustos ayı başlarında) tarihinde kayda geçilmiş bulunmaktadır.”⁸¹⁴

Okiç'in bu bilgisi onun araştırmacı ruhunu, gerçekleri gün ışığına çıkarma isteğini göstermektedir. Aslında onun bulduğu bu vesikadan hareketle Osmanlı İmparatorluğu'nda uydurma hadisler konusunda alınan önlemlere dair bir tez çalışması da yapılabilir.

Okiç, uydurma hadislerin zararlarından şu şekilde bahsetmektedir: “Böylece Hazreti Peygamber'in sarih ihtarlarına rağmen, kendisine isnaden birçok yalan hadis ortaya çıkmıştır. Bazan fena ve feci hadiselerle sebebiyet vermiş olmalarından dolayı, bu mevzu hadisler İslam alemi için çok zararlı olmuştur. Bu şekilde Müslümanlar arasına birçok fitne ve fesad girmiş, bilhassa bazı hurafeler ve akideler de aralarına sokulmuştur”⁸¹⁵.

“Apokrif hadisler yeteri kadar bilgisi olmayan (yolunu bulmamış/yönlendirilmemiş) insanların bazı dinî konularda gözle görülür

⁸¹² Okiç, *Tefsir ve Hadis*, s. 245-246.

⁸¹³ Okiç, *İslamska Tradicija*, s. 17.

⁸¹⁴ Okiç, *Tefsi ve Hadis Usulü*, s. 231.

⁸¹⁵ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usulü*, s. 229.

kararsızlıklarının oluşumuna; askeri seferlerin düzenlenmesine; kanın dökülmesine ve özellikle müslümanlar arasında çeşitli önyargıların yerleşmesine sebep olmuşlardır.”⁸¹⁶

Anlaşıldığı kadarıyla apokrif haberleri sadece dinin bozulmasına sebep olarak değil, aynı şekilde savaşların çıkmasına, kanın dökülmesine neden olarak da görmektedir. Kanaatimizce Okiç’in uydurmaların zararları ile ilgili bu bakış açısı çok daha evrensel olup sadece manevi pencereden değil aynı zamanda sosyal açıdan da konuya yaklaştığı ve daha geniş bir bakış açısıyla değerlendirdiği söylenebilir. Bundan anlaşılan o ki Okiç, dini sadece bir manevi alan değil, aynı zamanda insan hayatının bütün yönlerini içeren bir değerler bütünü olarak görmektedir. Nitekim Okiç’in uydurma hadislerin faydalı yönüne bakması ve bunu vurgulaması da onun farklı değerleri ele alma şeklini göstermektedir. O bu hususta da şunları söylemektedir:

“Bunlardan çıkarılabilecek yegâne fayda, tarihi bazı hadiseler için birer vesika teşkil etmeleri, muhtelif fırka, mezheb, ideoloji vs. meseleler hakkında o zamanki mücadeleleri ve efkar-ı umumiyyeyi aksettirmeleridir. Bu bakımdan merhum Prof. Ahmed Emin’in dediği gibi, nihayet bu nevi hadisleri de bir emek mahsulü tarihi belgeler olarak kabul etmek icap eder.”⁸¹⁷

Sonuç olarak Okiç’in apokrif hadis konusunda gösterdiği titizlik ve hassasiyet, açıkça göze çarpmaktadır. Kendi eserlerinde yer verdiği diğer konulara nazaran uydurmaya ayırdığı yer daha geniş olup, onun bu hassasiyetini gösteren işaretlerden biridir. Bosna döneminde kaleme aldığı *İslamska Tradicija* adlı çalışması, Türkiye’de ise *Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri* adlı esri ve *Mevzu Hadisler* adlı tamamlanamamış çalışması bunun işaretidir. Apokrif hadisleri “gecikmeli hadis yazılışı”na bağlayarak geleneksel anlayıştan farklı bir noktayı vurgulayan Okiç’in, hadislerin ‘geç yazılması’ ile ‘uydurulması’ arasında sıkı bir bağlantı kurduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca metnin içeriğinden hareketle uydurma hadisleri tanıma kriterlerini verdikten sonra, bir metinde sayılan herhangi bir karinenin bulunması, o metne kolayca uydurma denilebileceği ifadesi, onun mevzu hadis konusunda taviz vermeyen ve keskin bir tutum sergilemesi, kendisini ayrıcalıklı kılan özelliklerinden biridir. Kendi ifadesiyle “mühim eserlere” de uydurma hadislerin girmiş olduğunu belirterek hatta *İslamska Tradicija*’da diğer bir düşünürün ağzıyla Buhari’nin *Sahihi*’nin

⁸¹⁶ Okiç, *İslamska Tradicija*, s. 16.

⁸¹⁷ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usulü*, 231-232.

de bu tür gelişmelerden nasibini aldığını söyleyecek kadar cesur ve düşüncelerini özgürce ifade edebilen bir bilim adamı imajı vermektedir. Bir taraftan bunu söylerken öbür taraftan da alimlerin uydurma hadisler konusunda tüm önlemleri aldıklarını söyleyerek bir çelişki içine düşmüş gibi görünse de aslında bunun bu şekilde ifadesi sanki aradaki dengeyi sağlamaya çalıştığı zannını doğurmaktadır.

Uydurma hadisler konusunu çalışırken Oryantalistlerin eserlerinden faydalandığı da göze çarpmaktadır. Özellikle İsrailiyatın etkisi konusunda Goldziher'in iddialarına yer vererek, kimi yerde doğrulayarak kimi yerde de yanlış yaptığını örneklerle göstererek ona ve diğer müsteşriklere düzeltme niteliği taşıyan cevaplar vermiştir. Özellikle el-Menar'dan faydalandığı, XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başında yaşayan Reşid Rıza, Ahmed Emin gibi düşünürlerden kısmen etkilendiği anlaşılmaktadır.

Önem arzeden diğer bir husus da, bir taraftan apokrif hadislerin zararlarından bahsederken öbür taraftan onların kısmî faydalarını saymasıdır. Zararları konusunda sadece manevi eksende kalmayıp bu tür hadislerin kan dökülmesine kadar giden etkilerini de hatırlatmaktadır. Böylece uydurma hadislerin insanlar arasındaki ilişkileri nasıl etkilediği hususunda önemli bir fikir vermektedir.

Bu konuda dikkatimizi çeken diğer bir husus, arşiv belgelerine dayanarak Osmanlı dönemi ve İmparatorluğu'nda uydurma hadislere karşı alınan tedbirlerden bahsetmesidir. Çok kısa bir bilgi de olsa o döneme bu konu ile ilgili ışık tutması , bu konuda önem arz etmektedir. Genel itibariyle Okiç'in mevzu konusunu, sahip olduğu imkan ve zaman dilimi içerisinde tüm yönleriyle ele almaya çalıştığı görülmektedir.

F. TENKİT ANLAYIŞI

Bu başlık altında Okiç'in genel olarak tannkitçiliği ile hadis metin tenkidine yaklaşımlarını ele alacağız.

1. Genel Olarak Tenkitçiliği

Okiç çalışmalarında genel olarak konuları ele alırken ilk önce temel kavramlar varsa onları açıklamaya çalışmaktadır. Ondan sonra konunun veya meselenin tarihçesini vererek bir alt yapı oluşturmaya çalışmaktadır. Konuyu da etraflıca ele almaktadır. Göze çarpan diğer bir özelliği ise konu ile ilgili farklı görüşlere de yer vermesidir. Eğer gerekli görürse mesele ile ilgili yapılan itiraz veya farklı görüşleri tenkid etmektedir.

Okiç'in tenkid usullerinden biri de en eski ve güvenilir kaynaklara inme çabasıdır. Onun Türkiye'ye geldikten sonra Başbakanlık arşivinde yaklaşık 5 sene çalışması, farklı vesikalara ulaşma imkanını yakalamasına fırsat vermiştir. Dolayısıyla konunun daha temelli bir şekilde ele alınmasını sağlıyordu. Onun dışında itiraz ettiği görüş ya da iddia varsa buna mümkünse karşı tarafın metodunu kullanarak cevap vermektedir. Özellikle müsteşriklere verdiği cevaplarda bunu görmek mümkündür. Okiç sıklıkla bahsettiği Lamans adlı papazın bazı iddialarına bu şekilde cevap vermiştir. Ayrıca bir müsteşrik hadis veya genel olarak İslam dini ile ilgili bir iddiada bulunuyorsa Okiç, eğer varsa yine başka bir müsteşrikin görüşüyle cevap vermeye çalışmaktadır. Bunu bir yöntem olarak sıkça kullandığı göze çarpmaktadır. Bunu tarafgirlik düşüncesine yer bırakmamak için yaptığı söylenebilir. Zira kendisi veya başka bir Müslüman alimin verdiği cevap ile Müslüman olmayan bir müsteşriğin verdiği aynı nitelikteki cevap ister istemez farklı etkiler oluşturmaktadır. Okiç'in bu metodu etkili bir şekilde kullandığı söylenebilir.

2. Metin Tenkidine Yaklaşım Metodu

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi hadis ilminde Okiç'in en çok üzerinde durduğu konu uydurma hadislerdir. Okiç'in bu konuda yer verdiği tespit ve diğer bazı değerlendirmelerinden hareketle metin tenkidine yaklaşımı ile ilgili resim büyük ölçüde tamamlanmış olacaktır. Okiç'in konu ile ilgili vurguladığı noktalardan biri Kur'an merkezli metin tenkididir. Doğal olarak bir metni tenkid ederken bir yere dayanmak gerekmektedir, yani bazı delillere dayanarak hareket etmek lazımdır. Deliller de güvenilir ve tartışmasız olmalıdır. İslam'da sübutu açısından en tartışmasız delil *Kur'an*'dır. Dolayısıyla *Kur'an* öncelikli delil olarak referans alınmalıdır. Okiç'in uydurma hadisler konusunda vurguladığı "*Kur'an*'la karşılaştırılarak elenir" tespiti ile metin tenkidinin merkezine *Kur'an*'ı koyduğu anlaşılmaktadır. Buna göre her metin tenkidine *Kur'an*'la başlanması ve tenkidin *Kur'an* çerçevesinde tamamlanması gerekmektedir. Okiç'e göre sadece *Kur'an*'la karşılaştırarak yapılan metin tenkidinin tek başına yeterli olduğu anlaşılmamalıdır. *Kur'an*'ın yanında akli meleke ve tarihi bilgiler gibi diğer referans noktalarını da dikkate aldığı ve metin tenkidinde bir ölçüt olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Mevzu hadisleri tanıma kriterlerini verdikten sonra Okiç'in "Zikri geçen bu hallerden birine bir hadiste tesadüf ettiğimiz takdirde, başka tetkiklere girişmeden bunun,

Hız. Peygamber tarafından söylenmediğine hükmedebiliriz”⁸¹⁸cümlesi, onun akla ve diğer ölçütlere verdiği önemi göstermektedir. Ancak genel olarak bakıldığında Okiç, *Kur’an*’a öncelik vermektedir.

Konu ile ilgili değinilmesi gereken diğer bir husus da Okiç’in metin tenkidinde senedi devre dışı bırakmasıdır. Zira Okiç’in “başka tetkiklere girişmeden bunun, Hız. Peygamber tarafından söylenmediğine hükmedebiliriz” cümlesi, bir açıdan sened tenkidini dışlamaktadır. Buradan anlaşıldığı kadarıyla metinde “*Kur’an-ı Kerim*’e ve Hız. Peygamber’in sünnetine muhalefeti; ahlak ve adap prensiplerine aykırılığı; aklı selimden, ilahî sünnetten, diğer tabirle tabiat kanunlarından ve realite (hakikat)den uzaklığı; muhtevasında gülünç ve maskaralığı icab ettiren sözlerin mevcudiyeti; lafzan ve manen rekaketi (bozukuğu) ihtiva etmesi gibi haller bulununca sened tenkidine ihtiyaç olmadığı hatta bu gibi hallerde sened tenkidinin söz konusu olamayacağı sonucu çıkmaktadır. Bu bakımdan Okiç’in metin tenkidine vurgu yapıp aklı yürütmelere yer vererek, tenkid konusunda sened-metin arasında bir dengenin sağlanması konusunda çaba sarf ettiği söylenebilir.

IV. ORYANTALİSTLER

Okiç’in Oryantalizme özel ilgisi, çalışmalarında bu alana ayırdığı bölüm ve paragraflardan açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Onun *Yugoslavya’da Oryantalizm* adlı makalesi Okiç’in bu alana duyduğu ilgiyi göstermek bakımından en somut örneklerindedir. Diğer eserlerinde de yeri geldiğinde Oryantalistlerin görüşlerinden bahsetmektedir. Ayrıca gerekli gördüğünde Oryantalistlerin iddialarını eleştirmektedir.

Eserlerinde kullandığı kaynaklara ve yer verdiği Oryantalist isimlere baktığımızda onun bu alandaki gelişmeleri ve İslam ile ilgili çıkan bilimsel çalışmaları devamlı takip ettiği görülmektedir. Batıda mesela Bernard Lewis’e gönderdiği bir mektupta İngiltere’deki *Royal Asiatic* dergisine nasıl abone olabileceğini sormuştur. Aynı mektuptan London Üniversitesi’nin çıkardığı *Bulletin of School of Oriental and African Studies* dergisini de takip ettiği anlaşılmaktadır.⁸¹⁹ Başka bir mektubunda gönderdiği bazı makaleler için Schacht’a teşekkür etmiş ve *Anahatlarıyla Müslüman Hukuk Tarihi*’ni istemiştir. Ayrıca bu mektubunda *İslam Ansiklopedisi*’nin birinci baskısında Yugoslavya’daki Müslümanlar ve özellikle Boşnak Müslümanlar için makale/yazının

⁸¹⁸ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usulü*, s. 230.

⁸¹⁹ M. Said Hatiboğlu Arşivi, Bernard Lewis’e gönderdiği bir mektup, yıl 1954.

olmadığına dikkat çekmiş ve bunların ansiklopedinin ikinci baskısında yer alacağını ümit ettiğini ifade etmiştir.⁸²⁰ F. Babinger'e yazdığı bir mektupta da Okiç, Baviyera İlim Akademisi'nin "Koran-Komission"unun neşrettiği broşür, katalog vs. ne şekilde temin edebileceğini sormuştur.⁸²¹

Okiç'in zikrettiği aşağıdaki müsteşrik adları bile onun Oryantalizme duyduğu ilgiyi yansıtmaktadır:

"Garpta hadisin ehemmiyetinden hemen hemen ilk bahseden müsteşrik, Avusturyalı Alois Sprenger olmuştur. İngiliz William Muir ve Edward Salisbury ile Hollandalı Christian Snouck Hurgronje'nin hadise ait bahisleri oldukça mühimdir. Fakat hadisin mahiyet ve ehemmiyeti hakkında en etraflı malûmatı veren müsteşrik, Budapeşte Üniversitesi Profesörü, Musevi ilahiyatçı Ignaz Goldziher olmuştur. Zikri geçenlerden başka, hadis sahasındaki faaliyetleri ile temayüz eden daha birçok müsteşrik vardır. Bunların en mühimlerinin ancak birkaçına burada işaret edebileceğiz. Jozef Horovitz, Theodor Nöldeke, Alfred von Kremer, Ludolf Krehl, Al-Buhari'nin al-Camiu's-Sahih'ini Fransızca'ya çeviren O. Houdas ile William Marçais; Müslümanlığa karşı şiddetli kin, düşmanlık hisleri ve tarafgirlik ile tanınan Leone Caetani ile papaz Henri Lammens; sonra Reinhard Dozy, Wensinck, Th. W. Juynboll, Alfred Guillaume, James Robson, Johann Fück Max Weisweiler ve Georges Vajda gibi müsteşrikler zikredilebilir."⁸²²

A.ORYANTALİSTLER HAKKINDAKİ KANAATI

Okiç'in "Yugoslavaya'da Oryantalizm" adlı makalesi dışında Oryantalizme özel anlamda ayrılmış çalışmalarına rastlayamadık. Ancak diğer eserlerinde yeri geldiğinde müsteşriklerden bahsetmesi ve gerekli gördüğünde akabinde hemen onların görüşlerine ve onlara yönelik kendi eleştirilerine yer vermesi, Okiç'in müsteşriklere olan bakış açısını tespit etmemizde yardımcı olmaktadır.

Genel olarak baktığımızda Okiç, objektiflik hususunda müsteşrikleri üç gruba ayırmaktadır: Birinci grupta aşırı tarafgirlik gösteren müsteşrikler. İkinci grupta objektif olmaya çalışan ama bunu başaramayanlar. Ve nispeten objektif olan üçüncü gruptakiler.⁸²³

⁸²⁰ M. Said Hatiboğlu Arşivi, Schacht'a gönderdiği bir mektup, yıl 1954.

⁸²¹ M. Said Hatiboğlu Arşivi, F. Babinger'e gönderdiği bir mektup, yıl 1954.

⁸²² Okiç, **Bazı Hadis Meseleleri**, s. 5-6.

⁸²³ Okiç, **Bazı Hadis Meseleleri**, s. 6 (Okiç, Baron Kara de Vo'dan "vicdan sahibi Katolik şahsiyeti" olarak bahsetmektedir. – **İslamska Tradicija**, s. 10).

Okiç, bunu şu şekilde ifade etmektedir:

“Müsteşriklerin çalışma neticeleri çeşitlidir. Mesela, İslam aleyhindeki yazılarıyla meşhur Papaz Henri Lammens veya Leone Caetani ile mümkün olduğu kadar kendini bitaraf olarak göstermeğe çalışan Ignaz Goldziher arasında büyük fark vardır. Biz bu hususta mutlak bitaraflığın hâkim olmadığını esefle müşahede etmekteyiz. Bununla beraber bitaraflık ve itidal yolunu tutanlar da yok değildir. Eserimizin muhtelif bahislerinde, fırsat düştükçe, bu gibilere işaret edeceğiz. Garp müsteşriklerinin, Hadis sahasında yaptıkları müteaddit etüdler de Hadis ilminin büyük ehemmiyetini ortaya koymaktadır.”⁸²⁴

Okiç’e göre hadisle ilgili en fazla açıklama getirenler Hollandalı Snouck Hurgronje ile Macar Ignaz Goldzier’dir.⁸²⁵

Okiç müsteşriklerin İslam kültürüyle ilgilenmelerinden, özellikle hadis ile ilgili yapılan çalışmalar, Corcorndance ve benzer eserlerinden hayranlıkla bahsetmektedir. Hatta *Yugoslavya’da Oryantalizm* adlı makalesinden, Yugoslavya’da ve genel olarak Balkanlar’da bu tür müsteşriklerin yokluğundan yakındığı anlaşılmaktadır. Bu bakımdan Okiç, İslamî ilimlerin Batılılar tarafından incelenmesine ve araştırılmasına karşı değildir. Onun karşı olduğu şey, bilimsel olmayan, hissî ve nefret ışığında yapılan çalışmalardır.

Hatta yukarıda görüldüğü gibi bazı müsteşriklerle mektuplaşması ve eser alışverişinde bulunması, Okiç’in müsteşriklerden ilim konusunda faydalandığını ve aynı şekilde kendi çalışmalarını da paylaştığını göstermektedir.

B.ORYANTALİSTLERİN İDDİALARINA YÖNELTİĞİ ELEŞTİRİLER

Çalışmalarında müsteşriklerin hadis ile ilgili görüş ve iddialarına yer veren Okiç, yer yer bunlara cevap verdikten sonra kendi görüşünü belirtmektedir. Bu konu ile ilgili daha belirgin bir tablo oluşturmak açısından Okiç’in çalışmalarından müsteşriklerin hadis ile ilgili yer verdiği görüş ve eleştirilerine tespit edebildiğimiz kadarıyla yer vermek istiyoruz.

1.Okiç’in verdiği bilgiye göre Katolik Yazar Peder Lamans’ın, hadisi İslam öğretisinin ikinci kaynağı olarak kabul etmediği ve onun büyük kısmının uydurma olduğunu iddia ettiği anlaşılmaktadır⁸²⁶

⁸²⁴ Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri*, s. 6.

⁸²⁵ Okiç, *İslamska Tradicija*, s. 9.

⁸²⁶ Okiç, *İslamska Tradicija*, s. 9.

Lammans'ın⁸²⁷ iddiasına Okiç şu şekilde cevap vermektedir: “Bu yeminli İslam düşmanının kendisi de sık sık tenakuza düşmektedir. Yani, bir tarafta otantik/sağlam rivayetleri uydurma olarak görürken, diğer tarafta ise İslam'a saldırabilecek malzemeyi veren zayıf ve uydurma rivayetlere ise tamamen sahih/sağlam muamelesi yapmaktadır. Kaldı ki onun, bilimsel çalışmalarına İslam düşmanlığını dahil etmesi sadece Müslümanları ve objektif olan Avrupa bilim insanlarını değil, aynı zamanda vicdan sahibi Katolikleri de rahatsız etmiştir. Paris'teki Katolik Enstitüsü'nün eski profesörü Baron Kara de Vo, peder Lamans'ın İslam'ın erken dönemindeki büyük şahsiyetlerin değerini düşürecek özellikte olan tüm bilgileri nasıl seve seve topladığından bahsederek, bu konuya dikkati çekmiştir.”⁸²⁸

Okiç'in bu cevabının teknik bir cevap olduğunu söyleyebiliriz. İlk olarak Lamans'ın kendi görüşlerinin çelişkisini göstermektedir. Aynı zamanda Okiç, Lamans'ın iddialarını sadece bir tek hareket noktasından değerlendirmemekte, referans olarak diğer Avrupa bilim insanlarını da alarak: “Böyle düşünenlerin yanında diğer ilim adamları da farklı düşünüyor” demek istemektedir. Hatta Lamans gibi katolik şahsiyetlerin Lamansın değerlendirmelerinden kaynaklanan rahatsızlığını de dile getirerek, onun taraflı yaklaşımını ispatlamaya çalışmaktadır.

2. Goldziher,⁸²⁹ Kremer'e⁸³⁰ uyararak, daru'l-hadislerin kısa ömürlü olduklarını ve bir müddet sonra tamamen ortadan kalktıklarını kaydetmektedir.⁸³¹

Okiç bu iddialara şöyle cevap vermektedir: “Böyle yanlış bir fikri ileri süren Goldziher, bu müessesenin Arap aleminin hudutlarını da aşır Selçuklulara ve Osmanlı İmparatorluğu'na, asırlar boyunca ve memleketi olan Macaristan hudutlarına kadar yayıldığını hiç nazar-ı itibara almamıştır. Halbuki bu nevi müesseseler zamanımıza kadar devam edegelmiştir. Bu yazar bazı vakfiyeler ile seyahatnamelere göz gezdirse idi elbette

⁸²⁷ Henri Lammens (1892-1937) Papazlık görevi de yapan bu kişi, Belçika'nın Gand şehrinde doğdu. Siyer hadis kitaplarına ve Kur'an'a yönelttiği eleştirileriyle bilinen Lammens Beyrut'ta vefat etmiştir. – Kavas, Ahmet, “Lammens Henri”, **DİA**, I-XLIV, Ankara, 2003, c. 27, s. 98.

⁸²⁸ Okiç, **İslamska Tradicija**, s. 9-10.

⁸²⁹ İgnaz Goldziher (1850-1921), Macaristan'da doğmuş, Yahudi asıllı müsteşrik. En meşhur eserlerinden olan *Muhamedanische Studien* olan Goldziher çeşitli dillerde yayımladığı kitap ve makalelerin toplam sayısı 700 aşmaktadır. Rotlauf'ta ölen Goldziher Budapeşte'te Yahudi Mezarlığı'na defnedildi. – Hatiboğlu, S. Mehmet, “Goldziher İgnaz”, **DİA**, c. 14, s. 102-104.

⁸³⁰ Alfred von Kremer (1828-1889) Viyana'da doğan Kremer Müslümanların konuştukları diller ile ilgilenmiş 1876'da Viyana Bilimler Akademisi'ne üye oldu. Çalışmalarının ağırlık merkezini İslam kültür tarihi oluşturmaktadır. 1889'da Viyana yakınlarında olan Döbling'de öldü. – Akpınar, Turgut, “Kremer von Alfred”, **DİA**, c. 26, s. 289.

⁸³¹ Okiç, **Bazı Hadis Meseleleri**, s. 107; Goldziher, İgnaz, **Muslim Studies**, I-II, çev. C.R. Barber and S.M. Stern, Atherton, New York, 1971, c. 2, s. 175.

böyle bir hataya düşmezdi. Evliya Çelebi'nin Saray Bosna'da gördüğü on daru'l-hadisten biri ve en meşhuru olan Gazi Husrev Bey'e ait olanı oniki sene evveline kadar, müderris merhum Ahmed Burek tarafından Hanikah medresesi binasında idare edilmekte idi.⁸³² Vakıa bu gibi müesseseleri kuran vakıflar, birçok defalar bunlara ayrı binalar tahsis etmemişler ise de hadis derslerinin câmilerde ve başka yerlerde verildiği malumdur.”⁸³³

Okiç'in bu iddiaya verdiği cevap doğrudan, somut ve tarihsel delillere dayanan bir cevaptır. Söz konusu iddia daha çok bilgisizliğe ve görmezlikten gelmeye dayalı olduğu göze çarpmaktadır.

3. Alfred Guillaume'nin⁸³⁴ İbn İshak'ın *Sîrası* ile ilgili değerlendirmesi. Okiç'in verdiği bilgilere göre Alfred Guillaume'nin İbn İshak'ın *Sîrası* ile ilgili değerlendirmesi bu *Sîra*'nın Kur'an'dan sonra en önemli kaynak olarak telakkî edilmesi gerektiği intibasını doğurmaktadır.⁸³⁵

Okiç bu konuda şunu demektedir: “İbn İshak'ın *Sîrası* İslam hadis münakkitlerince şayan-ı itimad kitaplardan addedilmezse de, Avrupa müsteşrikleri tarafından büyük ehemmiyet kazanmıştır. Prof. Alfred Guillaume, İstanbul'da verdiği bir konferansında, İbn İshak hakkında öyle bir lisan kullanmıştır ki, onun eseri münakaşasız olarak İslamiyet'te, Kur'an'dan sonra gelen bir kitap telâkki edilmesi gerektiği intibasını bırakmaktadır. Hakikat ise, bunun tam aksinedir. Bununla beraber, İbn İshak'ın *Sîra*'sı, sadece eski sıralardan biri olup, velev telhis edilmiş bir şekilde olsun, zamanımıza kadar gelmekle şöhret kazanmış bulunmaktadır.”⁸³⁶

Görüldüğü kadarıyla Okiç, İbn İshak'ın *Sîrası*'nin önemini vurgulamakla birlikte, Kur'an'dan sonra gelecek kadar da olmadığını belirtmektedir. Okiç “tam aksine” ifadesi ile İbn İshak'ın *Sîrası*'nın muhtemelen güvenilirlik açısından daha alt bir derecede olduğunu anlatmak istemiştir.

⁸³² Okiç, **İslamska Tradicija**, s. 38.

⁸³³ Okiç, **Bazı Hadis Meseleleri**, s. 107.

⁸³⁴ Alfred Guillaume (1888-1965) Uzmanlık alanı Arapça olması yanında hadis ilmi çalışmalarıyla ilgilenen Guillaume, İngiliz şarkiyatçısı olup İstanbul'da 1951 yılındaki XXII. Milletlerarası Müsteşrikler Kongresi'ne katıldı ve 1953 yılında İntanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin davetlisi olarak 5 ayrı konferans verdi.- Kutluer, İlhan, “Guillaume Alfred”, **DIA**, c. 14, s. 175-176.

⁸³⁵ Okiç, **Bazı Hadis Meseleleri**, s. 134.

⁸³⁶ Okiç, **Bazı Hadis Meseleleri**, s. 134; Guillaume, Alfred, “Garpte İslam Tetkikleri”, **İTED**, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, 1954, I/1-4, ss. 120-145, s. 124 (İslamiyette, Kur'an'dan sonra münakaşasız olarak en mühim sayılan bu kitabın orijinali maalesef artık mevcut değildir).

4. Leone Caetani'nin,⁸³⁷ İslam hadis münekkidlerinin metin tenkidi konusunda zayıf kaldıkları, 'metin hakkında her türlü tenkidden uzak oldukları' iddiası.⁸³⁸

Okiç, Caetani'nin bu iddiasını esasız olarak nitelendirmekte ve devamında şöyle bir değerlendirme yapmaktadır:

“Halbuki hayranı olduğu Goldziher, Ahmad İbn Hanbal'in al-Musnad'ına tahsis ettiği etüdünde, isnadın korekt olmasına rağmen apokrif olarak ilân edilen hadislerin dahi mevcudiyetini tasrih etmektedir. Aynı etüdünde Goldziher, Ahmad ibn Hanbal'ı, hadis kritiğinde, mutedil bir şahsiyet telâkki ettiği halde, onun bazen şüphe ettiği bir takım hadisleri veya bunları ihtiva eden bütün fasılları hükümsüz addettiğini hatırlatmaktadır. Bu muhaddisin, ölüm döşeginde iken, oğluna al-Musnad'ından bir hadisin çıkarılmasını emrettiğini misâl olarak göstermektedir. İbn Hanbal, mezkûr hadisin isnadında şüphe etmemekle beraber, metnini diğer rivayetlerle tezat halinde bulunduğu için bu şekilde hareket etmiştir. Esasen Loth'un dediği gibi, teferruattaki isnad tenkidinin pratik vazifesi, evvela her hadisin realitesini, ondan sonra da her isnadın ittisalini tevsik etmektedir.”⁸³⁹

Ancak Okiç, Caetani'ye karşı çıkmakla birlikte isnada verilen ehemmiyetin metne verilmediğini de söylemektedir. Okiç bu görüşünü bir örnekle desteklemektedir: “Bu hususta Hıristiyanların meşhur duası olan “Pater Noster”in (Notre Pere bkz. İncil, Matta: VI, 9-13; Luka: XI, 2-4) hadise girmiş bulunduğunu, en korkunç bir misal olarak göstermek kafidir. Bu uydurma hadis, meşhur sahabe Ebu'd-Derdâ'ya kadar giden bir isnatla “el-Kutubu's-Sitte”den addedilen Ebu Davud'un “es-Süneni”ne de girmiştir.”⁸⁴⁰ Okiç metin tenkidi konusunda müsteşriklere tamamen katılmamakla birlikte, onlara yakın durduğu da söylenebilir. Okiç'in ispat edilen iddiaları deliller çerçevesinde kabul ettiği ve görüşlerin kimlerden geldiğine değil de doğruluğuna dikkat ettiği görülmektedir. Bu bakımdan Okiç'in müsteşriklerin bazı görüşlerine yakın durduğunu söylemenin çok isabetli olmayabilir, aksine doğrunun yanında durduğu veya durmaya çalıştığı rahatlıkla söylenebilir.

⁸³⁷ Leone Caetani (1869-1935) Roma'da doğan Caetani ilk devir İslam tarihi üzerindeki çalışmalarıyla tanınan İtalyan şarkiyatçısı. 1924 yılında Müslümanları Araştırma Vakfını kurduktan sonra Faşistlerin baskısından Kanada'ya sığınarak orada vefat etti.- Şakiroğlu, Mahmut H., “Caetani, Leone”, **DİA**, c. 6, s. 544.

⁸³⁸ Okiç, **Bazı Hadis Meseleleri**, s. 10-11.

⁸³⁹ Okiç, **Bazı Hadis Meseleleri**, s. 10-11.

⁸⁴⁰ Okiç, **Tefsir ve Hadis Usulü**, s. 206-207.

5. Okiç, isnadın hayal ürünü olması ve gerçekçi olmaması ile ilgili müsteşriklerin iddialarına şu şekilde yanıt vermektedir: “Kendi dindaşları ve kültürdaşları inanılması zor şeylerde bile Müslümanların tenkid unsurlarını kullanmışlardır.” “Aklen ve ahlâken sağlam, hafızası korekt bir şekilde işleyen kimsenin sözlerine tam mânası ile itimad edilmiş olduğuna dair bir misal olarak, 1858 tarihinde Lourdes’da Hazreti Meryem’in kendisine görünüp ‘buraya prosesyon olarak gelinmesini isterim’ diye hitap ettiğini iddia eden Bernadette’in vak’asını zikredebiliriz. Mezkûr kızın iddialarını sahih olarak kabul edebilmek için, evvela kendisinin itimada şayan bir kimse olup olmadığını isbat etmesi icab ettiği ileri sürülmüş, üç sene müddetle Bernadette’i tedkik ve müşahede altında bulunduran Tarbes Piskoposu Laurence, sonunda kat’î bir şekilde müsbet neticeye vardığına ve hakkında şayan-ı itimad bir kimse olduğuna dair bir rapor tanzim etmiştir.”⁸⁴¹

Tayyib Okiç, böyle olağanüstü bir hikayeyi anlatan kişinin güvenilirliğini tespit etmede kullanılan metodun, asırlar önce Müslümanların tabii hallerde kullandıkları metotların bir kopyası/taklidi olduğunu söylemektedir.⁸⁴²

Bu cevabında Okiç, daha çok müsteşriklerin verdikleri cevapla karşılık vermeye çalışmaktadır. Bununla birlikte bu düşünceleri bazı müsteşriklerin tespitleriyle güçlendirmektedir: “Meseleyi bitarafane mütalaa eden aynı müellif/Loth: ‘Gerçekten İslam isnad sistemi, başka hiç bir tarihi rivayetin veremediği tahkik imkanını bize vermektedir’ şeklinde isabetli bir hükme varmıştır.”⁸⁴³

6. İsnad sisteminin Yahudilerden alındığı ile ilgili Horovitz’ın iddiasına Okiç şu cevabı vermektedir:

“İsnad sistemini Yahudilerden almak şöyle dursun, ona benzer mükemmel (muttasıl) bir sistemin bu millette mevcudiyeti, eğer eski İslam muhaddisleri tarafından bilinen bir keyfiyet olsaydı, bunu da hiç şüphe yok ki, İsraililere nisbet etmeyi tasrih etmekten asla çekinmezlerdi. Halbuki, aksine, bu sistemin “İslam milletinden başka hiç bir millette bulunmadığını ve İslam ümmetine has” olduğunu, İslam bilginlerinin tasrih etmeleri dikkate değer bir noktadır. Esasen Horovitz, Yahudilerde primitif şekildeki isnada benzeyen bir sistemin mevcudiyetini tesbit etmekten başka bir iş yapmadığı gibi,

⁸⁴¹ Okiç, **Bazı Hadis Meseleleri**, s. 11.

⁸⁴² Okiç, **Bazı Hadis Meseleleri**, s. 12.

⁸⁴³ Okiç, **Bazı Hadis Meseleleri**, s. 12.

İslam muhaddislerinin, bu sistemi doğrudan doğruya Yahudilerden aldıklarına dair de hiç bir delil göstermeye yanaşmamaktadır.”⁸⁴⁴

Okiç’in burada diğer müsteşriklerin görüşlerini de aktararak kendi cevabını desteklemek suretiyle Horovitz’ın iddiasının yegane bir iddia olmadığını, alanından diğer araştırmacıların da farklı tespitlerinin bulunduğunu göstermeyi amaçladığını söyleyebiliriz. O, Sprenger’in ve Robson’un, isnadın İslamiyete has ve başka hiç bir millette görülmemiş bir sistem olduğuna dair ileri sürülen iddiayı haklı bulmakta ve bu iddiayı tereddüde düşmeden kabul ettiklerini aktarmaktadır.⁸⁴⁵ Hatta Okiç “Ehli Kitab” adlı makalesinde Yahudilerin isnad konusunda Müslümanlardan etkilendiğini söylemektedir.⁸⁴⁶

7. Caetani’nin İbn Abbas ile ilgili bir rivayetini tahriflerle aktararak Hz. Peygamber’i olumsuz bir şekilde tanıtmaya çalışması.⁸⁴⁷ Okiç’in yer verdiği Caetani’nin iddiası şöyledir: “İbn Abbas, Muhammed ile ne kadar samimi surette yaşadığı noktasında da ısrar etmek istedi ve çok kere Muhammed ile zevcelerinden biri ile birlikte bir yatakta yatmış olduklarını icada kalktı. Hakikaten pek garib olan bu hadiste denildiğine nazaran, İbn Abbas, yatağın ucunda Muhammed’in ve zevcesi Meymune’nin ayağı dibinde kendilerine amûdî bir vaziyette yatmıştır. Bu öyle bir vaziyet ki bir çok sebeplerden dolayı gerek Muhammed, gerek İbn Abbas için gayet rahatsız edici bir şey olacaktı... Bu hadis, Peygamber’in gayet kıskanç tabiatı hakkında mevcut sâir hakikî malumat ile pek bâriz bir tezat teşkil eder.”⁸⁴⁸

Okiç, İbn Abbas’ın Hz. Peygamber’in eşi Meymune’nin (r.a.) evinde yatması ile ilgili hadisini tahrif ederek aktaran Caetani’ye şöyle cevap vermektedir: “Caetani’nin bu hayal mahsulü ve kasdî tevilleri, ancak cahil bir okuyucuyu belki ikna edebilir. Buhari’deki hadis metnini okuyacak durumda olan herhangi bir okuyucu, elbetteki Caetani’nin pususuna düşmez. Bir kerre İbn Abbas, Hz. Peygamber’in amcazadesidir. Saniyyen Ceatani’nin malum sebeplerden dolayı, okuyuculardan gizlemeyi uygun

⁸⁴⁴ Okiç, **Bazı Hadis Meseleleri**, s. 8, 9.

⁸⁴⁵ Okiç, **Bazı Hadis Meseleleri**, s. 8, 9; Okiç, “Ehli Kitab”, **Diyanet Dergisi**, C. XV, S. 5-6, 1976, s. 365.

⁸⁴⁶ Bkz. Okiç, “Ehli Kitab”, **Diyanet Dergisi**, s. 365.

⁸⁴⁷ Bkz. Okiç, **Bazı Hadis Meseleleri**, s. 33.

⁸⁴⁸ Bkz. Okiç, **Bazı Hadis Meseleleri**, s. 33; Caetani, Leone, **İslam Tarihi**, c. I-X, çev. Hüseyin Cahid, Tanin Matbaası, İstanbul, 1924, c. 1 s. 118-119.

bulduğu ve mezkur hadis metninde “ve hiye haletihî”⁸⁴⁹ diye tasrih edilen Hz. Meymune, İbn Abbas’ın teyzesi idi. Daha mühim nokta hicretten üç sene evvel dünyaya gelen İbn Abbas Hz. Peygamber’in vefatında onüç ondört yaşlarında idi. Hz. Peygamber’den bütün Müslümanlara örnek olacak şekilde ibadetlerin tekniğini anlatan dürüst bir ravi ve aynı zamanda ileri gelen bir sahabi olan İbn Abbas’ın bu sünnet-i filiyyeyi neşrederken ne zaman, nerede ve hangi vesile ve vaziyette buna şahid olduğunu anlatması, vazifesi idi. Görülüyor ki hiç de garib olmayan ve gayet normal olarak cereyan eden bu hadiseyi tahrif eden ve hayal mevzuu yapan Caetani, ne kadar ciddiyetten uzak ve dürüst olmayan bir sistem takib ettiğini bize bâriz bir şekilde göstermiş bulunuyor.”⁸⁵⁰

Caetani’nin rivayetinde geçmeyen “benim teyzem” ifadesi, Buhari’deki söz konusu hadisin varyantlarının çoğunda geçmekte, bazısında ise bu bilgi geçmemektedir. Yatma meselesine gelince, Meymune’nin İbn Abbas’ın teyzesi olduğu bilgisinin geçtiği hadiste Hz. Pygamber’in, eşiyle ve İbn Abbas’la yatma şeklinden bahsetmektedir. Bu demek oluyor ki Caetani en azından hadis kitaplarında yer alan açık bir bilgiyi, kendi yanlış düşüncesine ulaşmak için görmemezlikten gelmekte ve olayı tahrif etmeye çalışmaktadır.

Okiç Caetani’yi eleştirirken diğer müsteşriklerin görüş ve eleştirilerinden de faydalanmaktadır. Mesela Caetani’nin vatandaşı ve mezhebdaşı olan Laura Vecdia Vaglieri’nin, “onun argumanlarının adil ve dikkatli bir kritik ile kolayca bertaraf edilebileceği” şeklindeki görüşünü de aktarmaktadır.⁸⁵¹

Ancak Caetani’nin *İslam Tarihi* adlı eserinin ilgili bölümüne bakıldığında, burada daha çok Caetani’nin anlatmak istediği şey İbn Abbas’ın hadis uydurduğudur. Ancak Caetani, İbn Abbas’ı yalancı çıkarmak için hadisi Hz. Peygamber’in imajına ters gelebilecek şekilde aktarmaktadır. Bununla birlikte, bu tür anlatımın Hz. Peygamber’in imajını bozmaya yönelik olduğunu de düşündürmektedir.

8. Hz. Peygamber’in hayatına dair bilgileri bir araya toplamak fikrini Yahudi ve Hıristiyan kültürüne atfeden bazı Garp Müsteşriklerine Okiç’in verdiği cevap şu şekildedir:

⁸⁴⁹ Bkz. Buhari, **Sahih**, Kitabu’l-İlm, 41, s. 37; Kitabu’l-Vudu, 5, s. 43 (geçen rivayetlerle ve “hiye haleti değil de” bittu inde haliyeti Meymune” şeklindeki ifade geçmektedir).

⁸⁵⁰ Okiç, **Bazı Hadis Meseleleri**, s. 33; Bkz. Buhari, **Sahih**, Kitabu’l-İlm, 41, s. 37; Kitabu’l-Vudu, 5, s. 43.

⁸⁵¹ Bkz. Okiç, **Bazı Hadis Meseleleri**, s. 33 (Encyclopedia de l’İslam’dan naklen, Leiden 1954, I, 42).

“Böyle bir atfin yersizlik ve lüzumsuzluğuna Regis Blachere işaret etmiştir. Zira, bu zatın dediği gibi, bir müminin hadd-i zatında böyle bir arzusundan daha tabii bir şey olamaz.”⁸⁵²

Burada da Okiç Oryantalistlerin *Sîra*'nın yazılması fikri ile ilgili iddialarına yine aynı çevredeki Oryantalistlerin karşı iddiasıyla cevap vermektedir.

9. Caetani'nin Museylimetu'l-Kezzab ile vaki olan savaşta düşen şehidlerin hafızlardan değil de yeni Müslüman olmuşlardan olduklarına dair iddiası.⁸⁵³

Okiç, Caetani'nin bu iddiasına “kuyruklu bir yalandır” demek ve onu şehid düşenler ile ilgili Hz. Ömer'in rivayetini çürütmeye çalışmakla suçlamaktadır. Okiç burada Caetani'nin bu iddiasına yer vererek onun doğru olmadığını söylemekle yetinerek daha geniş açıklamalara girmemektedir.⁸⁵⁴

10. Okiç, Kur'an'a bazı ayetlerin Ebu Bekir tarafından dahil edildiği iddialarına şöyle yer vermektedir: “Avrupa Müsteşriklerinden S. De Sacy, 1832 tarihinde “Journal des Savantas” Mecmuası'nda neşrettiği bir yazısında, Hz. Peygamber'in bir gün diğer peygamberler gibi vefat edeceğine dair Al-i İmran suresinin 144. ayetin Ebu Bekir tarafından uydurulduğu iddia olunmakta ve bunun için de ilk anda Hz. Peygamber'in vefatında Hz. Ömer'in buna inanmadığını söylemektedir. Veil ise De Sacy'nin bu fikrini kabul etmekle beraber daha ileri gidip bu manada Kur'an-ı Kerim'de bulunan bütün diğer ayetlerin aynı şekilde uydurulmuş olduğunu ileri sürmüştür. Hirschfeld, bu ikisinin iddiasında bulunmakla kalmamış daha da ileri giderek Hz. Peygamber'in ismini ihtiva eden bütün ayetlerin aynı vaziyette olduğunu söylemiştir.”⁸⁵⁵

Okiç, “Bütün bu hayali ve esassız iddiaları F. Buhl reddetmekte ve zikri geçen ayetlerin, esasen bir insan olduğuna dair Hz. Peygamber'in kendi sözlerine tamamen muvafık düşmekte olduğunu hatırlatarak yukarıda adları geçen adamların iddialarını çürütmektedir”⁸⁵⁶ şeklinde yine başka bir Batılı Müsteşriğ'in ağzıyla cevap vermektedir.

11. Okiç, Kur'an'ın bazı kısımlarında şiirin bulunmasının ilk olarak müşrikler tarafından da dile getirildiği ancak “Biz ona (Muhammed'e) şiir öğretmedik. Bu Ona

⁸⁵² Okiç, **Bazı Hadis Meseleleri**, s. 131; Blachere, Regis, **Le probleme de Mahomet**, Pres Universitaires de France, Paris, 1952, s. 5.

⁸⁵³ Okiç, **Tefsir ve Hadis Usulü**, s. 91.

⁸⁵⁴ Okiç, **Tefsir ve Hadis Usulü**, s. 91.

⁸⁵⁵ Okiç, **Tefsir ve Hadis Usulü**, s. 95.

⁸⁵⁶ Okiç, **Tefsir ve Hadis Usulü**, s. 95.

yaraşmaz. Ona vahyolunan öğüt apaçık Kur'an'dır"⁸⁵⁷ ayetinin bu iddiaları reddettiğini söylemektedir. Kur'an'ın şiir olmadığına dair müsteşrik Blachere'nin ve E. Montet'in fikirlerini de aktaran Okiç, mevzu ile ilgili "Kur'an-ı Kerim'in Üslub ve Kıraatı" çalışmasında ayrıntılı bir şekilde açıklama yapmaktadır.⁸⁵⁸ Kendi ifadesiyle; "Görüldüğü gibi, Kur'anı Kerim'in şiir ve seci olmadığı, ilmî metodlarla kat'î surette tesbit edilmiştir. Bununla beraber, ahenk ve tenasüb Kur'anı Kerim'in her ayetinde, hatta her kelimesinde tecelli etmiştir." demektedir.⁸⁵⁹

12. H. Becker, Fr. Buhl, Gardet ve Anawati'ye göre Halku'l-Kur'an (*Kur'an*'ın mahluk olup olmadığı) ile ilgili Müslüman alimlerin görüşünün menşei, müsteşrik Hıristiyanların aynı nazariyesine dayanmaktadır.⁸⁶⁰

Okiç Kur'an'ın mahluk olmadığı nazariyesinin Hıristiyanlık'a dayandığını söyleyen Müsteşriklerin iddiasını reddederek bu görüşün İslam'da mustakillen ortaya çıktığını ve ilk olarak Mutezile tarafından dile getirildiğini söylemektedir.⁸⁶¹

13. Oryantalistlerin ve özellikle Goldziherin *Tevrat* ve *İncil*'den bir takım sözlerin hadis olarak kullanıldığı iddiası.⁸⁶²

Okiç, Goldziher'in *Tevrat* ve *İncil*'den bazı sözlerin hadis olarak yer aldığı iddiasını prensipte doğru olarak kabul ederek, Goldziher'in tespit ettiği bu tür hadislerden bazılarını misal vermektedir.⁸⁶³ Bu konuya mevzû hadisler kısmında değinildiği için tekrar zikretme gereği duyulmamıştır.

Görüldüğü gibi Okiç, Ehl-i Kitap'tan bazı sözlerin hadis olarak geçtiğini prensipte kabul etmektedir. Ancak Okiç'in hadis ile *İncil*'deki sözler arasındaki benzerliğinin her zaman aynı sonuç doğurmayacağını düşündüğü anlaşılmaktadır. Zira Goldziher, fakirliğin zenginliğe tercih edilmesi hadisini *İncil*'den alınmış bir söz olarak algılamıştır. Ancak Okiç, Ahmed Emin'in bunu reddettiğini söyleyerek bir açıdan kendi fikrini de zikretmiş olmaktadır. Buna göre yukarıda ifade ettiğimiz gibi Okiç, uydurma

⁸⁵⁷ Yasin 36/69

⁸⁵⁸ Okiç, *Kur'an-ı Kerim'in Üslub ve Kıraatı*, AÜİF yay., Ankara, 1963, s. 6; Okiç, *Tefsir ve Hadis Usulü*, s. 109.

⁸⁵⁹ Okiç, *Kur'an-ı Kerim'in Üslub ve Kıraatı*, s. 11.

⁸⁶⁰ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usulü*, s. 140.

⁸⁶¹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usulü*, s. 140.

⁸⁶² Okiç, *Tefsir ve Hadis Usulü*, s. 232.

⁸⁶³ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usulü*, s. 232.

diyebileceğimiz bazı hadislerin *İncil* ya da *Tevrat*'tan alındığını kabul etmekle beraber, benzerlik var diye tüm hadislere de bu gözle bakmamaktadır.⁸⁶⁴

14. A. Sprenger, İ. Goldziher, Leone Caetani, Henri Lammens gibi müsteşrikler, Ebu Hureyre hakkında son derece menfi fikirler ileri sürmektedirler.⁸⁶⁵

Okiç Ebu Hureyre hakkında menfi görüşler ileri süren Oryantalistler karşısında da onu savunmaktadır. O, Reşid Rıza'nın Ebu Hureyre'yi savunmak için yazdığı bir reddiyeye⁸⁶⁶ atıfta bulunmanın yanında kendisi de Ebu Hureyre hakkında bazı soru işaretlerine cevap vererek şüpheleri ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Özellikle Ebu Hureyre'nin Hz. Peygamber'le kısa bir müddet kalmasına rağmen fazla hadis rivayet ettiği görüşüne Okiç şöyle cevap vermektedir: "... Yani Ebu Hureyre hakikatte 5374 değil, bu rakamdan çok daha az hadis rivayet etmiştir. Ahmad İbn Hanbel'in al-Musnadı'nda Abu Hureyre'den alınmış 3848 hadis yer almaktadır. Yani Baki'nin rakamından 1526 kadar eksik oluyor. Halbuki İbn Hanbel'in Musnadı'ndaki Abu Hureyre tarafından rivayet edilen hadislerin yarısından fazlası (2269) mükerrer olup, hakikatte bütün al-Musned'de Abu Hurayre'nin rivayetinde ancak 1579 hadis vardır. Ahmed Muhammed Şakir bu rakamı ayrı bir tetkik sonunda elde etmiştir. Görülüyor ki Abu Hureyre'nin rivayetlerinin çokluğuna itiraz edenler, hadislerin tekerrürlerini hiç nazarı itibara almadan tenkide girişmişlerdir."⁸⁶⁷

Okiç'in yukarıda Oryantalistlerin görüşlerine cevap verirken iki temel yaklaşım sergilediği görülmektedir: 1) Oryantalistlerin eleştirel metodunu kullanan ve onlara nispeten yakın duran, özellikle Goldziher'in sistemini esas alan metod, 2) Bunun tersi olan yani Oryantalistlere tamamen karşı çıkan ve reddeden yaklaşım.

V. DEĞERLENDİRME

A. VUKUFİYETİ

Okiç'in hadisle ilgili ilk eseri olan *İslamska Tradicija*'ya baktığımızda çok zengin bir literatür kullandığı, klasik İslamî eserlerin yanında özellikle batı kökenli literatürden de oldukça faydalandığı görülmektedir. Ayrıca Şii hadis literatürüne de dolaylı da

⁸⁶⁴ Okiç, **Tefsir ve Hadis Usulü**, s. 235-236.

⁸⁶⁵ Okiç, **Bazı Hadis Meseleleri**, s. 28 (Okiç müsteşriklerin menfi görüşlerin ne olduğu konusunda bilgi vermemektedir).

⁸⁶⁶ Arapça çıkan bir Hristiyan misyoner mecmuası olan "aş-Şarku va'l-Garb"ın "as-Suunatu ve Sıhhatuha" adlı makalesine yazılan redd. Okiç, **Bazı Hadis Meseleleri**, s. 28.

⁸⁶⁷ Okiç, **Bazı Hadis Meseleleri**, s. 31.

olsa vakıf sayılmaktadır, zira o hem *İslamska Tradicija* adlı çalışmasında hem de diğer eserlerinde Şii literatüründen de bahsetmekte ve onlara atıflarda bulunmaktadır.⁸⁶⁸

Çalışmalarında kaynak olarak kullandığı eserlerin bir kısmından doğrudan bir kısmından da dolaylı olarak yararlanmışır. Bu, Okiç'in dipnotlarından anlaşılmaktadır. Okiç, Doğu'da ve Batı'da hadis ile ilgili çıkan yayınları görebilmek için şu bibliyografik eserleri tavsiye etmektedir: "Yusuf Elian Sarkis, *Mucemu matbuati'l-arabiyeti ve'l-Muarraba* (Dictionare encyclopédique de Bibliographie Arabe), Kahire, 1928 (Matbaanın kullanılmasından 1919'a kadar); Dr. J. Th. Zenker, *Bibliotheca Orientalis*, Leipzig, 1846 (cilt 2); V. Chauvin, *Bibliographie des Ouvrages Abares ou Relatifs aux Arabes*, publiés dans l'Europe chretienne de 1810 a 1885, tome X (LE Coran et la Tradition)⁸⁶⁹- Bu eser ise yayınlanmak üzeredir." Bu son bilgi Okiç'in yayınları takip etme konusunda çok titiz olduğunu göstermektedir.

İslamska Tradicija'nın son kısmında "Yugoslava'da Hadis" başlığı altında Bosna'da yapılan çok az da olsa hadis ile ilgili ayrıntılı bir şekilde verdiği makale ve diğer çalışma türleri de bizim yukarıdaki kanaatimize destekler mahiyettedir.⁸⁷⁰

Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler isimli eserine baktığımızda da kullanılan kaynakların hem dil çeşitliliği hem de sayı açısından çok zengin olduğu görülmektedir. Kitabın bibliyografyasında saydığımız kaynakların toplamı 172'dir. Kaynakların ait olduğu diller ise Türkçe başta olmak üzere, Osmanlı Türkçesi, Boşnakça (Sırpça, Hırvatça), Arapça, Fransızca, Almanca ve İngilizce'dir. Yaşadığı dönem göz önünde tutulduğunda Türkçe ile Osmanlıca'yı tek dil olarak sayarsak, ana dili olan Boşnakça dışında 5 farklı dile ait kaynaklardan faydalanmış olduğu görülür. Bu bile Okiç'in hem konuya vukufiyetini hem de kapsayıcı ve araştırmacı ruhunu ortaya koymaktadır. Hatta İbn Abdilberr'in *el-İstîâb* adlı eserinin tamamlanamayan iki farklı Osmanlıca tercüme çabalarını ve Türkçe telifleri vermesi dikkat çekicidir. Aynı şekilde konularla ilgili yapılmış olan yeni çalışmalara da özellikle işaret etmeyi ihmal etmemiştir.⁸⁷¹

⁸⁶⁸ Okiç, *İslamska Tradicija*, s. 29.

⁸⁶⁹ Okiç, *İslamska Tradicija*, s. 30.

⁸⁷⁰ Bkz. Okiç, *İslamska Tradicija*, s. 30-36.

⁸⁷¹ Erul, Bünyamin, "Prof. Tayyip Okiç'in Hadis Tetkiklerindeki Metodu Üzerine", Uluslararası Tayyip Okiç Sempozyumu, Yayınlanmamış tebliğ, s. 2.

Okiç, Goldziher'in kitap ve makale olmak üzere altı eserinden, Muhammed Hamidullah'ın dört eserinden, James Robson'un üç makalesinden, Reşid Rıza'nın *el-Manar Dergisi*'nde yayımlanan iki makalesinden ve bir kitabından, Ali el-Kari'nin üç eserinden ve diğer araştırmacıların eserlerinden faydalanmıştır. Bibliografya'da kullandığı 172 eserinden 47'si Oryantalistlere aittir. Bu aslında Okiç'in araştırmacı kişiliğini de göstermektedir.

Okiç'in hadis meselelerini ele alması bakımından Bosna döneminde hazırladığı *İslamska Tradicija* isimli eserinde, hadisin temel konuları hakkında genel bilgi vermek istediği anlaşılmaktadır. Hadisin tanımı, ana kavramları, yazılışı, rivayeti, temel eserler, rivayet teknikleri, cerh ve tadili hatta müsteşriklerin hadisin tenkid noktasındaki bakış açıları verilmeye çalışılmaktadır. Bu eserin sonunda Yugoslavya'da hadis ilminin durumu ve yayınlarla ilgili bilgi vermektedir.

Türkiye'ye geldikten sonra hadis alanına daha çok ağırlık verdiği görülmektedir. 1950 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde hadis hocalığına başlamasının, doğal olarak bu alana yoğunlaşmasında etkili olduğu söylenebilir. Türkiye'de hadise dair üç eser kaleme aldığını söyleyebiliriz. Bunlar, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinden Tetkikler*, diğeri ders notlarından oluşan *Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri* ve tamamlanmamış el yazması olarak kalan *Uydurma Hadisler*'e dair çalışmalarıdır.

Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler ile *Tefsir Ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri* adlı eserlerinin içeriğine baktığımızda, ikincisinin bir ders notu şeklinde hazırlandığı, bunların birbirini tamamlayan iki eser olduğu söylenebilir. Zaten ders notlarından oluşan eserinde hadise ayırdığı bölümü Hadis Usulü olarak isimlendirmiştir. Okiç'in mümkün olduğunca hadisi ilgilendiren meselelere ağırlık verdiği, bu alandan hiçbir zaman uzaklaşmadığı görülmektedir.

Okiç çalışmalarında bazı konulara daha fazla bazılarına ise daha az yer vermiştir. Bazen teferruata girdiği de olmuş, özellikle kendince vurgulanmayı değer bir nokta gördüğünde üzerinde biraz daha fazla durmuştur. Özellikle hadis kritiği konusunda hasas olduğu göze çarpmaktadır. Metin tenkidinde Kur'an'ı merkeze alması ve Kur'an'a ters düşen hadislerin reddedilmesi gerektiği görüşü, onu gelenekçi hadisçilerden ayırmaktadır. Uydurma hadis konusuna hem *İslamska Tradicija* hem de *Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri* çalışmalarında özel olarak değinmesi, onun bu konudaki hassasiyetini göstermektedir.

Aynı şekilde *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*'de sahabe konusuna ayırdığı 50 sayfalık kısım da (eserin ¼'ünden biraz fazla), bu konuya verdiği önemi göstermektedir. Sahabileri, sünnetin kaynağı olarak gören Okiç, kimin sahabe sayılacağı konusunda ayrıntılı bilgi verirken, klasik kaynakları esas almaktadır. Ancak sahabilerin adaleti ile ilgili görüşlerini açıklarken hem Şiiilerin hem de Mu'tezile'nin görüşlerine yer verdiği görülmektedir. Hatta Haricî ve Rafizilerin sahabilere karşı takındıkları tavra da değinmektedir. Sahabiler hakkında geniş ve farklı bakış açılarını vermeye çalışan Okiç'in sanki öğrencilerini ve okurlarını farklı düşüncelere alıştırmaya veya "Şöyle de var, böyle de düşünüyorlar" diyerek farklı düşünce ve kaanatlara da yer verdiği görülmektedir. O, sahabilere karşı saldırılara da aynı şekilde cevap vermektedir. Örneğin Ebu Hureyre'i, hakkında yayılan bazı "söylentilere" karşı savunduğu görülmektedir.⁸⁷²

Okiç'in hadis tarihine karşı ilgisi ve vukufiyeti, İslam tarihi açısından dönüm noktası sayılabilecek bazı gelişmelere, çalışmalarında yer vermesinden anlaşılmaktadır. Örnek olarak: "İslam hakimiyetinin genişlemesi üzerine Muhammed'in a.s. arkadaşları da her tarafa dağıldılar. Onlar arasında bu yeni alınan topraklarda İslam'ı yayan, sünneti iyi bilenler (muhaddis) ve hadisi ezbere bilenler (hâfiz, ç.: huffâz) vardı. Nitekim onlardan Mekke ve Medine'de kalanlar olduğu gibi Basra, Kufe, Dimaşk ve Mısır'da olanlar da vardı. Örneğin Medine'de şunlar bulunuyordu: Umar ibn'l-Hattâb, Ali ibn Abi Tâlib, İbn Mas'ud, Zayd ibn Sabit, İbn Abbas, Abdullah ibn Umar (sonraki nesilden, tâbi'den ise: Sa'id ibnu'l-Musayyab, Urva ibnu'z-Zubayr ve diğerleri); Mekke'de: Abdullah ibn Abbâs (ve onun öğrencileri Ata ibn Abi Rebâh, Tâvus ibn Kaysan) ve diğerleri; Kufe'de: Ali ibn Abi Talib ve İbn Mes'ud; Basra'da: Abu Musa al-Aş'ari, Anas ibn Mâlik; Dimaşk'ta: Abu'd-Darda, Muaz ibn Cabal; Mısır'da: Abdullah ibn Amr ibnu'l-As.⁸⁷³

Okiç'i ilmî çalışmalarında ayrıcalıklı kılan ve bazen de "ilginç" bulunabilen husus genel olarak hadis kitaplarında bahsedilmeyen konulara değinmesidir. Şiiilerin hadis kitaplarına ve onların hadis anlayışlarına yer vermesi, *Nahcu'l-belağa*'dan ayrıntılı bir şekilde bahsetmesi, daru'l-hadislerden, Hz. Peygamber'in dava hükümlerinden, Ehl-i Beyt'ten sıkça bahsetmesi onun bu tavrını yansıtan örneklerdir. Okiç'in bu yaklaşımında, kapsayıcı bir bakış açısına sahip olmak isteğinin ve her ayrıntıyı açıklama çabasının varlığı sezilmektedir.

⁸⁷² Bkz. Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri*, s. 24, 25, 26, 31, 32,33.

⁸⁷³ Okiç, *İslamska Tradicija*, s. 5, 6.

Çalışmalarında gerektiği kadar açıklanamayan konuların bulunduğu da söylenebilir. Mesela rivayetü'l-hadis ile ilgili başlıkta konuyu farklı bir şekilde ele aldığı görülmektedir. Rivayetü'l-hadis bi'l-mana, rivayetü'l-hadis bi'l-ihtisar, taktü'l-hadis, rivayetü'l-hadis bi'l-esanidi'l-müteaddide, telfiku'r-rivayat, tesmiyetü'r-ruvat ve takdimü'l-isnad ve te'hiruhu kısmen ve tamamen gibi konular kısaca işlenmiştir.

Ancak *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* eserinin giriş kısmında “Esasen bu eser, hazırlamakta olduğum *-Hadis İlmine Giriş-* adlı mufassal kitabımın birkaç bahsinden ibarettir” ifadesinden hareketle, Okiç'in eksik gibi görünen kısımları da tamamlamak istediği, ancak zaman ve şartların el vermediğinden dolayı amacına ulaşamadığı söylenebilir. Zira 1969 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'yle ilişkisi kesildiğinde binbir zorlukla karşılaştığı bilinmektedir.

Okiç'in diğer bir özelliği ise müsteşriklerin yayınlarını takip etmedeki güncelliğidir. Okiç'in çıkan yeni makale veya kitap varsa bundan mutlaka haberinin olduğu görülmektedir. Zaten bazı müsteşriklerle sık sık yazışması, yeni çıkan yayınlarını istemesi veya göndermişse ona teşekkür etmesi, başka tavsiyeler istemesi, bunun en güzel örneklerindedir.

İsnadın tarihselliği konusunda, müsteşriklerin görüşlerine de yer veren Okiç, Horovitz'in isnadın eskiliğini hicri I. asrın son üçte birinde aradığını aktararak, Leone Caetani'nin görüşünü reddetmektedir. Onun bu konudaki kanaati, isnad kullanımının sahabe dönemine kadar gittiği yönündedir.⁸⁷⁴

Hadis usulünün kavramlarını yazarken gerekli açıklamalar yapan Okiç'in, bazı terimler hususunda meseleleri fakihlerin yaklaşımına göre değerlendirdiği göze çarpmaktadır.

B. KAYNAKLARI

Görüldüğü gibi Okiç'in sırf hadis ilmi ile ilgili yayımlanmış çalışması az sayıdadır. Bu çalışmalar Bosna döneminde yazdığı *İslamska Tradicija* ile “Orientalistika u Jugoslaviji” ve Türkiye döneminde hazırladığı *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* ile öğrencileri tarafından bastırılmış olan ve ders notlarından oluşan *Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri*'dir. Ancak bunlar dışında Okiç'in tamamlanmamış

⁸⁷⁴ Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri*, s. 10.

Mevzu Hadisler konulu çalışması ve araştırma aşamasında kaldığını düşündüğümüz salavat ile ilgili diğer bir çalışması bulunmaktadır.

Hadis ile ilgili basılmış olan eserlerinde kullandığı kaynaklara bakıldığında onun hadisin temel eserlerine vakıf olduğu görülmektedir. Hadis usulünün klasik eserlerine başvurması ve İbn Abdilberr'in *İstîâb* adlı eserinin tamamlanamayan iki farklı Osmanlıca tercüme çabalarını ve Türkçe telifleri vermesi dikkat çekicidir.⁸⁷⁵ Hadisin klasik eserleri dışında son dönemlerde hadis ile ilgili yazılan eserlerden de faydalandığı anlaşılmaktadır. Mesela *Sahihi Buhari Tecrid-i Sarihi Tercemesi*'nin mukaddimesinden çokça faydalandığı dipnotlardan anlaşılmaktadır. Diğer tarafta Reşid Rıza gibi son dönem İslam düşünürlerinin eserlerine de vakıftır. Örneğin el-Menar Dergisi'nden haberdar olduğu ve ondan faydalandığı görülmektedir. Müslüman alimler dışında İslam ilimleriyle ve özellikle hadisle uğraşan oryantalistleri de yakından takip edip eserlerini okumuş ve bunları çalışmalarında kullanmıştır. Hatta Oryantalistlerin bir kısmıyla düzenli olarak yazıştığı da bilinmektedir. Bu bakımdan oryantalistlerin İslam Dini ve özellikle hadis hakkındaki düşüncelerini çok iyi bilmektedir. Çalışmalarında oryantalistlerin görüşlerine yer verdiği gibi bazen onlara cevap da vermektedir. Bu bakımdan Okiç'in hadis alanı ile ilgili göreceli olarak az denilebilecek çalışmalarının sayısına bakarak, onun hadis ilmindeki derinliği hakkında konuşmak yanıltıcı olabilir. Zira değindiği konulara, kullandığı kaynaklara ve vurgu yapmaya çalıştığı noktalara bakıldığında, Okiç'in hadis konusundaki derinliğinin çok daha fazla olduğu söylenebilir. Zira Omer Mušić'e gönderdiği bir mektupta hadis ders saatlerinin fazlalığından yakınlıkla ilimle/yazmakla çok fazla uğraşmadığını söylemektedir. Bu bakımdan Okiç'in hadis konusunda kaç eseri var sorusundan hareketle onun hadisçiliğini değerlendirmenin yanıltıcı olabileceği kanaatindeyiz. Onun hadisçiliği ancak eserlerinde verdiği bilgiler, attığı iddialar ve diğer bazı iddialar dikkatli bir şekilde okunduktan sonra ortaya çıkmaktadır.

⁸⁷⁵ Okiç, **Bazı Hadis Meseleleri**, s. 68-69; Erul, Bünyamin, "Prof. Tayyip Okiç'in Hadis Tetkiklerindeki Metodu Üzerine", Uluslararası Tayyip Okiç Sempozyumu, Yayınlanmamış, ss. 1-10, s. 2.

SONUÇ

Muhammed Tayyib Okiç'in hadisçiliğine dair hazırladığımız çalışmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Okiç'in kişiliği ile ilgili olarak, prensip sahibi, güvenilir ve haksızlığa tahammülü olmayan bir yapıda olduğu söylenebilir. Zira kendi ifadesinden de anlaşıldığı üzere Türkiye'nin Belgrad Büyükelçiliği'nde çok gizli belgelerin bulunduğu bölümlerde çalışmış ve görevini eksiksiz olarak tam güvenilir biçimde ifa etmiştir.

Yugoslavya'dayken kendi inancından olmasa da mazlumların tarafını tutmuştur. Daha sonra Türkiye'de de mazlumların yanında yer almıştır. Bunu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde başörtüsünden dolayı okuldan atılan bayan öğrenciyi savunarak da göstermiştir. Okiç'in buradaki tutumu gayet medenî iken, hemen bu olayların akabinde kendisi de zulme uğrayarak, okul ile anlaşması uzatılmayıp işsiz bırakılmıştır. Bundan sonra Konya ve Erzurum'da derslerine 1977 yılında vefat edene kadar devam etmiştir. Bir tarafta ilmî araştırmalarını sürdürürken diğer tarafta da öğrencilerinin özel ihtiyaçlarını görmeye çalışmıştır. Bu özelliği sebebiyle Okiç, gittiği her yerde öğrencileri tarafından sevgi ve saygıyla karşılanmıştır.

Okiç'in Ankara Üniversitesi'nde hadis, tefsir ve fıkıh kürsüsüne atanması, akademik anlamda Türkiye'de İslam İlimleri alanındaki ilk hocaların onun talebeleri olmasını sağlamıştır. Bugün Ankara Üniversitesi'nde bir "Ankara Hadis Ekolü"nden

bahsediliyorsa kanaatimizce bunda Okiç'in eğitim-öğretim metodolojisi ile bu alanda verdiği çabaların etkisi bulunmaktadır.

Okiç'in Türkiye'de hadis ile ilgili yazdığı eserlerin temelinde *İslamska Tradicija* adlı makalesinin bulunduğu söylenebilir. *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* isimli eserinde kaynakça olarak bu makalenin gösterilmesi, bu düşünceye sevk eden nedenlerden biridir. Başka bir neden ise, örneğin hadisin yazılması, vahyin türleri vs. gibi konuların *İslamska Tradicija*'daki bilgilerle kıyaslandığında paralellik arz etmesidir. Bu bakımdan Okiç'in Türkiye'deki hadis çalışmalarının temelini Yugoslavya'da kaleme aldığı eserler üzerine inşa edildiği söylenebilir.

Hadisçi olmasına rağmen Okiç, hadisin bazı terimlerini açıklarken belli ölçüde fakihlerin yaklaşımını da paylaşmaktadır. Özellikle sünnet ve hadis terimlerini tanımlama metodu, böyle bir yaklaşıma sahip olduğunu göstermektedir. Kendisinin hukuk fakültesi mezunu olması, belki bazı meseleleri hukukçu gözüyle ele almasında etkili olmuş olabilir. Bu özellik sünnetin dindeki yeri konusunda da ortaya çıkmaktadır. Bu konuda verdiği bilgilerden hareketle emir ve nehiyler haricinde sünneti tamamen vahye bağlı görmediği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan bir nakilci olarak değil de daha çok dirayetçi bir hadis yaklaşımına sahip olduğu söylenebilir. Rivayetlerin fikhını anlamaya, en az onların nakli kadar hatta daha ziyade önem verdiği ifade edebiliriz

Yugoslavya döneminde, özellikle *İslamska Tradicija*'nın içerdiği bilgilerden hareketle, daha “özgürce” ve “rahat” yazdığı söylenebilir. Zira söz konusu çalışma ile Türkiye'de yazdığı kitap ve ders notları kıyaslandığında, belli noktalara bakış açısını yumuşatarak biraz daha gelenekçiliğe kaydığı söylenebilir. Bu, hadisin yazılması ile ilgili görüşünde açıkça fark edilmektedir. Yugoslavya döneminde, hadislerin ilk hicrî yüzyılda yazılmadığı noktasında daha keskin bir görüşe sahipken, Türkiye'de aynı konudaki kanaatini eski görüşe sadık kalmakla birlikte “yumuşattığı” söylenebilir. Diğer bir örnek ise sözü geçen çalışmada doğrudan olmasa da Buhari'de uydurma hadislerin varlığına işaret etmiştir. Oysa Türkiye döneminde yine de bu konuda bazı prensiplere sadık kalmakla birlikte, Buhari'de ancak mudaaf olan (az zayıf) hadislerin mevcudiyetine işaret etmiştir. Ancak yine de Okiç, İsrailiyat'ın hadis literatürüne girdiğini söylemekten de geri durmamıştır. Ebu Davud'un ve Tirmizi'nin *es-Sünenleri*'ne, Ahmed ibn Hanbel'in *Müsnedi*'ne ve Şii muhaddis el-Meclisî'nin *Biharu'l-Envar*'ına İsrâiliyat'tan geçen bir hadise örnek vermektedir. Ayrıca Okiç, mevzu hadislerin Zemahşeri, Beydâvî ve Ebu's-

Suud'un tefsirlerinde bulunduğunu da iddia etmiştir. Okiç'in yukarıda geçen örneği ve iddiaları aslında onun tenkitçi ruhunu ortaya çıkarmaktadır. Aynı zamanda onun bu tenkitçi yönü, kendisinin XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında çıkan reformist hareketlerden etkilendiğini de göstermektedir.

Okiç'in hadis ile ilgili yayınlarına ve notlarına bakıldığında, üzerinde en fazla durduğu konunun uydurma hadisler olduğu fark edilmektedir. Bu tür hadislerle karşı çok keskin tavır koyan Okiç, Kur'an'ı temel dayanak alarak ona ters düşen hadislerin reddedilmesi gerektiğini söylemektedir. Ayrıca hadisleri değerlendirmede akla da oldukça önem vermektedir. Ancak uydurma hadislerle karşı sert tavrına rağmen, onları tamamen değersiz gördüğü de söylenemez. O, bazı kültürel, tarihsel ve dönemin ruhu ile ilgili bilgileri öğrenebilmek açısından uydurma hadislerden faydalanılabileceğini söylemektedir.

Hadis olsun diğer alanlar olsun, araştırma ve çalışmalarına bakıldığında Okiç'in objektif olma çabası ve meseleleri derinlikli olarak araştırma özelliği çok bariz bir şekilde fark edilmektedir. Yazdığı makale ve kitaplarda kullandığı kaynakların zenginliği ve çeşitliliğinden de bu anlaşılmaktadır. İslam alimlerinin çalışmalarının yanında müsteşriklerin çalışmalarından da bolca faydalanması, onun bilimde önyargılı davranmadığı ve bilimselliği tercih ettiğini gösterir. Araştırmalarında kullandığı arşiv belgeleri, çalışmalarındaki kaynak çeşitliliğini ve genişliğini göstermesi açısından ayrıca önemlidir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Okiç'in zayıf hadise sebebiyet veren haberlerin ehl-i sünnet mensubu kişiler tarafından rivayet edilmediği iddiası, onun objektifliğine bir nebze de olsa gölge düşürdüğü düşüncesine sevk etmektedir. Okiç'in burada iddialı bir şekilde genelleme yaptığı söylenebilir.

Çalışmalarında tarih alanı ile ilgili birçok makalesi, Okiç'in bu alana da ilgi duyduğunu göstermektedir. Bu konudaki meşguliyetleri, kendisine tarihçi dedirtecek genişlikte ve enginliktedir. Okiç'in öğrencisi olan akademisyen hocaların ilmî çalışmalarında ve bazı mahfillerde, Okiç'in kendilerine aşlamış olduğu bilimsellik ve araştırma özgürlüğünü yansıttıkları görülmektedir. Buradan hareketle, Okiç'in ilmî alanda araştırmayı ve bilimselliği benimsediği, kendi fikirlerini ve düşüncelerini kimseye dayatmadığı sonucu çıkarılabilir. Hakeza Mehmed Sait Hatiboğlu'nun da tenkidçi zihniyeti ve olaylara farklı bakış açısını ortaya koymasında kanaatimizce Okiç'in rolü büyüktür.

Sonuç olarak hayatının 3nemli bir kısmını Türkiye’de geçiren Okiç’in, hem insanî hem de ilmî açıdan Türk akademyasına verdiği katkının g3z ardı edilemeyecek derecede büyük olduğu anlaşılmaktadır.

EKLER

Ek 1/M. Tayyib Okiç (1902-1977)

21.03.1974

Ek 2

Okiç'in doğduğu Gračanica'daki Hacıçler'in eski evi, Alija Izetbegovic Meydanı

Ek 3/Okiç'in Saraybosna'da kaldığı sokak (Halilbaşıça 7), soldaki yeni evin yerinde O'nun ve ailesinin kirada oturdukları ev duruyordu-adres aynıdır

Ek 4/Okiç 1942

Ek 5/Okiç'in annesi Hasiba Hanım

NARODNA REPUBLIKA
BOSNA I HERCEGOVINA
OTSJEK UNUTRAŠNJIH
POSLOVA

Broj: *406/47*

Serijski broj: **054274**

Ime i prezime: *Orkica*
Izvršnom odboru

Lični opis: *Orkica*
(svojeručni potpis)

Otisak desnog kažiprsta →

Ek 6/Okić annesinin nüfus cüzdanı

Prezime i ime: *Orkica* *Harita s. Hadžić*
(za udatu i udovicu i djevojačko prezime)

Ime oca: *Murata* Ime i djev. prezime majke: *Kura adobasić*

Dan, mjesec i god. rođenja: *1886* Mjesto i srez: *Gradašnica*

Zanimanje: *kućarica* Narodnost: *srpska*

Lični opis:

Stas: *uzak* Lice: *okruglo* Kosa: *crna*

Oči: *crne* Nos: *normalan* Usta: *normalna*

Brkovi: *1* Brada: *1*

Posebni znaci: *1* *20-1* 1947 god.

Stan: *Halilbasića 7* (ulica i broj) Šef ostsjeka: *je nula*

Ek 6-1/Annesinin nüfus cüzdanı

Ek 7

Saraybosna-Sedrenik 1952, Annesi'nin sağlığı için Oki'in satın aldığı tarla
Sağdan-sola: Hazim-Oki'in kardeşi, Tajiba-kızkardeşi, Hasiba-annesi, Rabia-
kızkardeşi, Mustafa-Rabia'nın kocası; İkinci sıra: ortada Tajiba'nin kocası Dzemil

كل نفس ذائقة الموت

Monsieur Muhamed Tajib Okić, licencié ès Lettres, diplômé de l' Ecole Nationale des langues orientales vivantes de Paris et de l' Ecole de Droit Musulman de Sarajevo;

Monsieur Muhamed Hazim Okić;
Mesdemoiselles Râbi'a et Tayiba Okić;
Madame H. Muhamed Tewfik Eff. Okić;

Ont l'honneur de vous faire part de la perte douloureuse qu'ils viennent d'éprouver en la personne de

Hafiz Muhamed Tewfik Effendi Okić

Vice - Président du Conseil des Uléma,
Ancien Vice-Réis-ul-ulémâ' pour la Bosnie et l' Herzégovine

leur père et mari, pieusement décédé le 18 Novembre 1932,
en son domicile, à Sarajevo, Rue Halilbašića, No 7, dans sa
66e année.

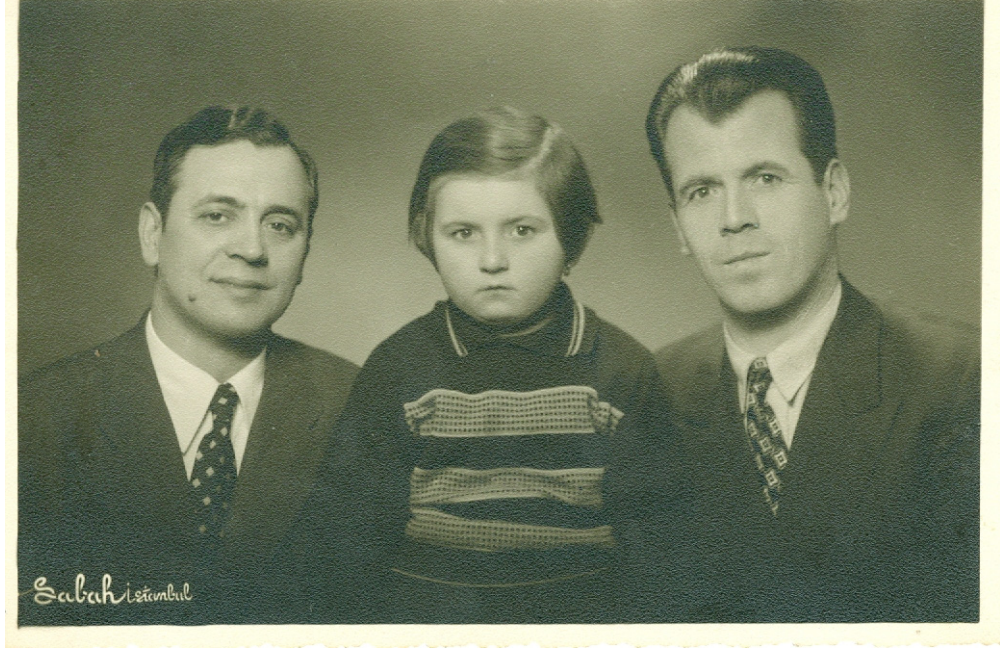
Priez pour lui!

Sarajevo (Yougoslavie), 7, rue Halilbašića.

Ek 8/Okić'in babasının vefatı üzerine yayımladığı taziye metni

Ek 9/Ankara, Okiç'in apartmanının önünde1954
Ayakta: Okiç'in kardeşleri Hazim ve Rabija
Sandalyede: Hasiba Hanım-Okiç'in annesi

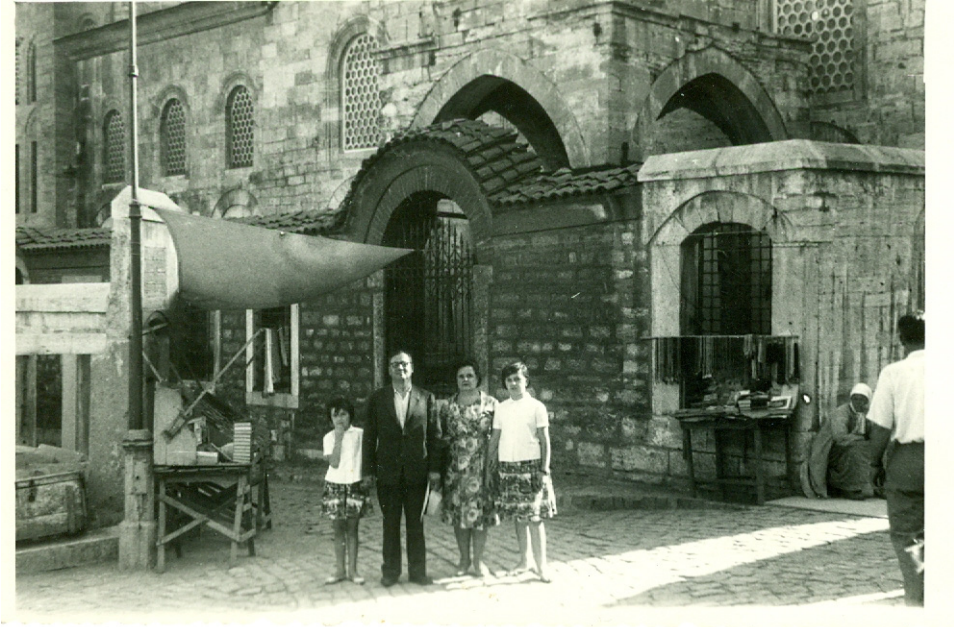
Ek 10/İstanbul 1954
Dzemil, Masuma-Tajiba'nın kızı, Okıç

Ek 11/1955 İstanbul, Sirkeci Tren İstasyonu, ailesini uğurlarken
Masuma-Tajiba'nın kızı, Okıç, Tajiba ve Amra-Tajiba'nın kızı

Ek 12/Okıç ve kardeşleri İstanbul 1967
Ayakta: Okıç, Tajiba, Hazim
Sandalyede: Amra

Ek 13
Masuma, Tajiba, Okıç, Amra

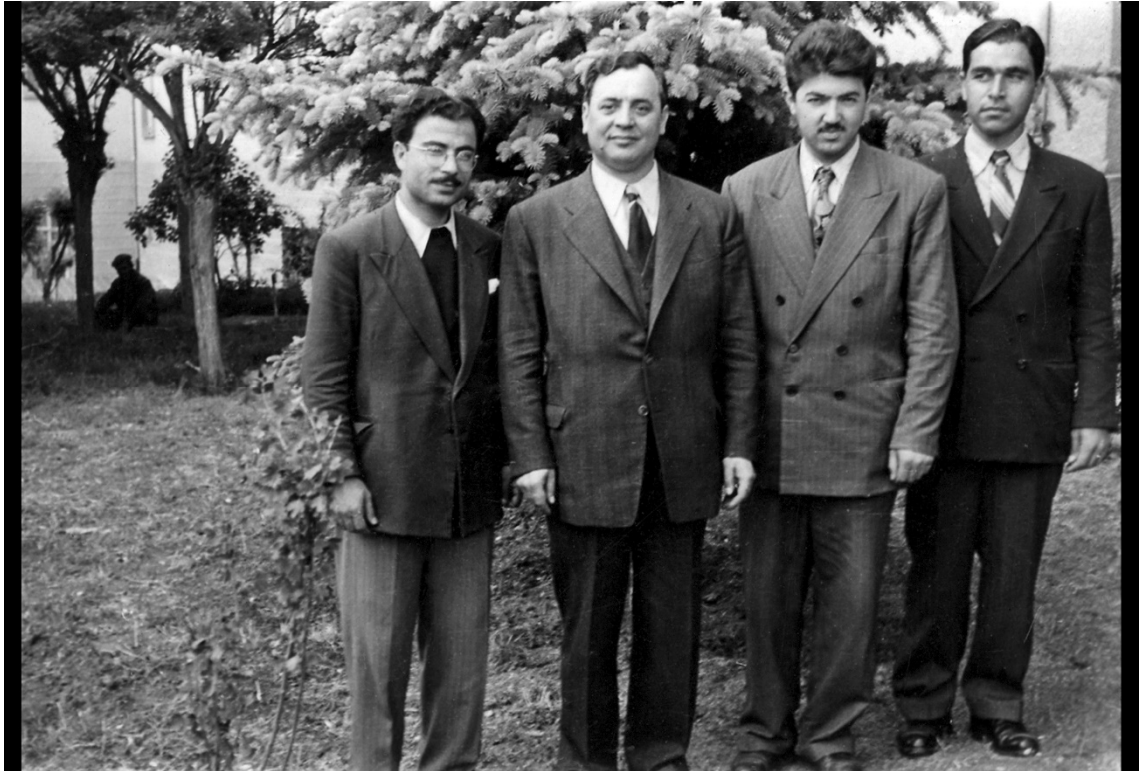
Ek 14/1964
Birinci sıra üst: Masuma, Okiç
İkinci sıra: Amra, Tajiba

Ek 15/Ankara, evinin önünde (tarih yok)

Ek 16/1958 Palas Hotel Ankara

Ek 16/17

Ek 17

Genel (Şehir) Kütüphanenin Açılışı: Sağında: Kütüphane Müdürü ve İstanbul Valisi

Ek 18/Tunus Müftüsü ve İlahiyat Fakültesi Dekanı Fadil Benaşura'nın ziyareti
esnasında (Ankara1967)

Ek 19/İlahiyat Fakültesi Ankara

Ankara, 21 Aralık 1949

Pek muhterem Bay Dekan,
Hakkında izhar buyurulan kıymetli alakanızı şükranla karşılayarak
tensib buyurulan terceme-i halimi kısaca takdim ediyorum.
Bosna'da 1/12/1909 tarihinde doğdum. Babam Boşna ve Hersek Şeyhül -
İslam muavini merhum Mehmed Tevfik Okıç, anam Hacı doğumlu Hasibe'dir.
İlk ve orta tahsilimi Bosna'da yaptım.

Haliz olduğum diplomalar :

- 1 - Bosna-Saray İslam hukuku okulu mezuniyet diploması
- 2 - Paris'te Sorbon Edebiyat Fakültesi Lisans diploması,
- 3 - Paris'te Yaşayan Şark dilleri yüksek okulu (Ecole Nationale des
Langues Orientales Vivantes) Üç mezuniyet diploması (Arapça, Türkçe,
Farsça),
- 4 - Paris Sorbon Edebiyat Fakültece kabul edilen doktora tezi için (Impri-
matur, Bon pour imprimer)'ye dair sertifika.

İhtisas için , Tunus Cami'uz-Zaytuna Üniversitesi (Université de
l'Olivier) ile Arap Dil ve Edebiyatı yüksek okulunda (Ecole Supérieure de
Langue et de Littérature Arabes) bir sümestre kadar bulundum.

Skoplje'de (İsküp) Kral Birinci Aleksandr Büyük Medresesi profesör-
lüğünde bulundum (Arapça , Hadis ve Tarihi İslam).

Harp yıllarında , Türkiye Cumhuriyeti Belgrad Başkonsolosluğunda ,
mezkür Başkonsolosluğun daveti üzerine , mahalli katip ve tercüman sıfatıyla
vazife gördüm. Türk - Alman siyasi münasebetlerinin kesilmesinden dolayı ,
Türk diplomatlarıyla birlikte Almanya'da enterne edildim ve bilahare onlarla
birlikte 10 Nisan 1948 tarihinde Türkiye'ye geldim.

Yugoslavya'da halen iktidarda bulunan rejim hükümeti oldugu müddet-
çe, Bosna'ya avdetten sarfinazar ettim ve bu yüzden 1947 senesi başlangıcında
Yugoslav hükümeti tarafından mezkür devlet tabiiyetinden iskat edildim. O za-
mandanberi Haymatloz (tabiiyetsiz) mülteci sıfatıyla İstanbul'da bulunmakta
ve Başbakanlık Arşivi ile muhtelif kütüphanelerde hususi tettebbül icra et-
mekteyim.

Türk, Boşnak(Sırp-Hırvat-Sloven), Arap, Fransız ve-kısmen-Alman ve di-
ger Slav dillerine vakıfım.

Şimdiye kadar neşrettığım eserlerim ekseriyetle boşnakçadır.

Azalışına secildığım ilmi ve kültürel cemiyetler:

- 1 - İsküp İlim Cemiyeti (Société Scientifık) Üyeliği (Membre correspon-
dant) ,
- 2 - Viyana İslamischer Kulturbund fahrî Üyeliği,
- 3 - İsküp Sırp-Hırvat Dil ve Edebiyat Cemiyeti Üyeliği
- 4 - İsküp Etnoloji Cemiyeti Üyeliği,
- 5 - Bosna-Saray (Sarayevo) Gayret İslam kültürel Cemiyeti Hey'eti İdare
Üyeliği.

Hakkında referans verebilecek zevat :

İstanbul Üniversitesi ve Başbakanlık Arşiv muhiti ve bilhassa :

- 1) Ord. Prof. Hamid Ongunsu (Edebiyat Fakültesi),
- 2) Dr. Ömer Lütfi Barkan (İktisat Fakültesi profesörü)
- 3) Dr. Süheyl Ünver (Tıp Fakültesi profesörü),
- 4) Prof. Mukrimin Halil Yınanç (Edebiyat Fakültesi),
- 5) Prof. Cavid Baysun (Edebiyat Fakültesi),
- 6) Doç. Ahmed Ateş (Edebiyat Fakültesi, Sarkiyat),
- 7) Doç. M. Tayyib Gökbiçgin (Edebiyat Fakültesi)
- 8) Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Villetvekili).

Yüksek Fakültenizde mukaveleli olarak çalışmaya amadeyim.

En derin hürmetlerimin kabulünü rica ederim.

Prof. Muhammed Tayyib Okıç
Ankara, Telefon No: 21016/135

Ankara , 24 Aralık 1949

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dekanlığına

Bosna'da 1/12/1902 tarihinde doğdum. İlk ve orta tahsilimi Bosna'da yaptım.

Haiz olduğum diplomalar :

- 1 - Sarayev (Bosna-Saray) İslam Hukuku okulu ("Şeri Yargıç Okulu) mezuniyet diploması;
- 2 - Paris'te Sorbon Edebiyat Fakültesi Lisans diploması;
- 3 - Paris'te Yaşayan Şark dilleri yüksek okulu (Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes) üç mezuniyet diploması (Arapça, Türkçe ve Farsça);
- 4 - Paris Sorbon Edebiyat Fakültesi , Doktora tezimin Imprimatur'una dair , verilen sertifika;
- 5 - Yugoslav Milli Eğitim Bakanlığı tarafından ita olunmuş Profesör ünvanına ait diploma.

İhtisas için , Tunus Cami'uz-Zaytuha Üniversitesi (Université de l'Olivier) ile Arap Dil ve Edebiyatı yüksek okulunda (Ecole Supérieure de Langue et de Littérature Arabes) bir sömestre sami sıfatıyla bulundum.

Skoplye (Üsküp) "Kıral Birinci Aleksandır Büyük Medresesi"nde 1934 senesinden 1939 senesine kadar Suppléant, 1939 senesinden mezkür Medresenin ilgasına kadar (1941) profesör sıfatıyla vazife gördüm.

Harp yıllarında Türkiye Cumhuriyeti Belgrat Başkonsolosluğunda -mezkür Başkonsolosluğun daveti üzerine- mahalli katip ve tercüman olarak çalıştım. Türk - Alman siyasi münasebetlerinin kesilmesinden dolayı Türk diplomatlarıyla birlikte Almanya'da enterne edildim ve bilahare onlarla birlikte , 10 Nisan 1945 tarihinde Türkiye'ye geldim.

Yugoslavya'da halen iktidarda bulunan rejim hükimferma olduğu müddetçe Bosna'ya avdetten sarfınazar ettim ve bu yüzden 1947 senesi başlangıcında Yugoslav Hükümeti tarafından mezkür devlet tabiiyetinden iskat edildim. O zamandan beri "Haymatloz" (tabiiyetsiz) mülteci sıfatıyla İstanbul'da bulunmakta ve Başbakanlık Arşivi ile muhtelif kütüphanelerde hususi tetebbü'ler icra etmekteyim.

- 2 -

Türk, Boşnak (Sırp-Hırvat-Sloven), Arap, Fransız ve kısmen Alman ve diğer Slav dillerine vakıfım.

Azaliğına seçildiğim ilmi ve kültürel cemiyetler:

- 1 - Üsküp İlim Cemiyeti (Société Scientifique) üyeliği (Membre correspondant);
- 2 - Viyana "Islamischer Kulturbund" fahri üyeliği;
- 3 - Üsküp Sırp - Hırvat Dil ve "debiyat Cemiyeti üyeliği;
- 4 - Üsküp Etnoloji Cemiyeti üyeliği;
- 5 - Bosna-Saray (Sarayevo) İslam kültürel "Gayret" cemiyeti Hey'eti İdare üyeliği;

Neşrettiğim ve edemediğim eserlerim ekseriyyetle Boşnakçadır; bunların bir listesini leffen takdim ediyorum.

Son yarım asır içinde ,bilhassa Garp ilim aleminde Hadise, Hukuk,Tarih,Etnoloji ve Folklor bakımından ,büyük ehemmiyyet verilmesi üzerine ,Hadis ilmine büyük kıymet ayırarak ,tahsil sırasında Paris College de France Hadis profesörü, meşhur müsteşrik ve Al - Buhari'nin Al-Cami'us-Sahih'i Fransızcaya terceme eden W.Marçais ile Tunus Cami'uz-Zaytuna profesörü Muaviya At-Tamimi nezdlerinde Hadis derslerini devamlı olarak takib , Üsküp Kiral Birinci Aleksandır Bü-yük Medresesinde yedi sene içinde Arapça'dan maada Hadis ilmini okutmuş ve bu sahada bir etüt neşretmişim.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Hadis kürsüsünü idare etmeğe ve bu vazifeyi ,mukaveleli olarak, ifa etmeğe amade bulunduğumu ,en derin saygılarımla arz ederim.

İlişik : vesika(suretler)

Muhammed Tayyib Okig
Marmara caddesi No.82
Samatya- İstanbul.

Not :

Suretleri leffen takdim edilen diploma ve sertifikalarımın asıllarını (veya musaddak suretlerini) ibraza hazırım.

İlişik vesikaların listesi
(subetler) :

- 1 - Bosna - Saray İslam Hukuku Okulu (Şeri Yargıç okulu) mezuniyet diploması ;
- 2 - Paris Edebiyat Fakültesi Lisans Diploması;
- 3 - Paris Şark Dilleri Okulu Arapça ve Türkçe mezuniyet diploması;
- 4 - Paris Şark Dilleri Okulu Farsça mezuniyet diploması;
- 5 - Doktora tezinin Imprimatur'una dair sertifika;
- 6 - Profesörlük imtihanı Diploması (Sırpça);
- 7 - Üsküp Kiral Birinci Aleksandır Büyük Medresesi profesörlüğüne tayinime dair dekre (Sırpça);
- 8 - Neşredilen ve henüz neşredilemeyen eserlerimin bibliografyası;
- 9 - Hadis hakkındaki etüdümün fransızca hülasesi;
- 10 - Tarihe ait bir etüdümün fransızca hülasesi;

Not :

Paris Edebiyat Fakültesi Lisans diploması ,İstanbul Edebiyat Fakültesinde mahfuzdur. Diğer bütün diplomalarımın asılları elimdedir.

K O P Y A

İstanbul, 29/3/1949

Pek Muhterem kardeşim İsmail Hakki Beyefendi,

Başbakanlık Arşivindeki münhallerden birine tayini hususunda cumartesi günü ricada bulunduğum ve sizin de prensip itibariyle kabul ve vaid buyurduğunuz Tayyib beyin istidası leffen sunulmuştur. Kendisinin istidasında temas ettiği gibi bir çok kıymetli vasıfları haiz bulunan, ilmi iktidarı ve çalışkanlığı bir kaç senedir gerek Arşiv ve gerek üniversite muhitinde tanınan bu gencin , Arşivin bir an önce tahakkukunu beklediğimiz tertib ve tanzimi işinde büyük hizmet ve muvaffakiyetler göstereceği şüphesizdir.

Yugoslavyalı bir müslüman mülteci çocuğunun bu sahadaki ihtisasından faydalanırken Türk tarihine ve Osmanlı tarihi araştırmalarına hizmet ve yardımda bulunmak birinci hedef ve emelimdir. Bu husus , muhterem üstadımız Prof. İsmail Hakki Uzunçarşılı - ki rica ve temennilerini şifahen bildirmiştim - ve Fakültemizdeki diğer bazı mesai arkadaşımız tarafından da tasdik olunur.

Meselenin vaidiniz veçhile kısa bir zamanda intacını ehemmiyetle rica eder bilvesile sevgi ve saygılarımı sunarak gözlerinden öperim ,muhterem kardeşim Efendim.

Mükrimin Halil Yınanç

Sayın Bay

İsmail Hakki Ulkman

Başbakanlık Müsteşarı

A n k a r a

Ek 22/Okiç'in Başbakanlık arşivinde çalışması için dilekçe

Muhterem Müdür Beyefendi ,

Ankara Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi Dekanlığına

A n k a r a

İstanbulda'ki " Belediye Kütüphanesi " nde, Muallim Cevdet koleksiyonunda bulunan 0.76 numaralı yazmanın,kendi hesabıma, bir mikrofilmini aldırarak istiyorum.

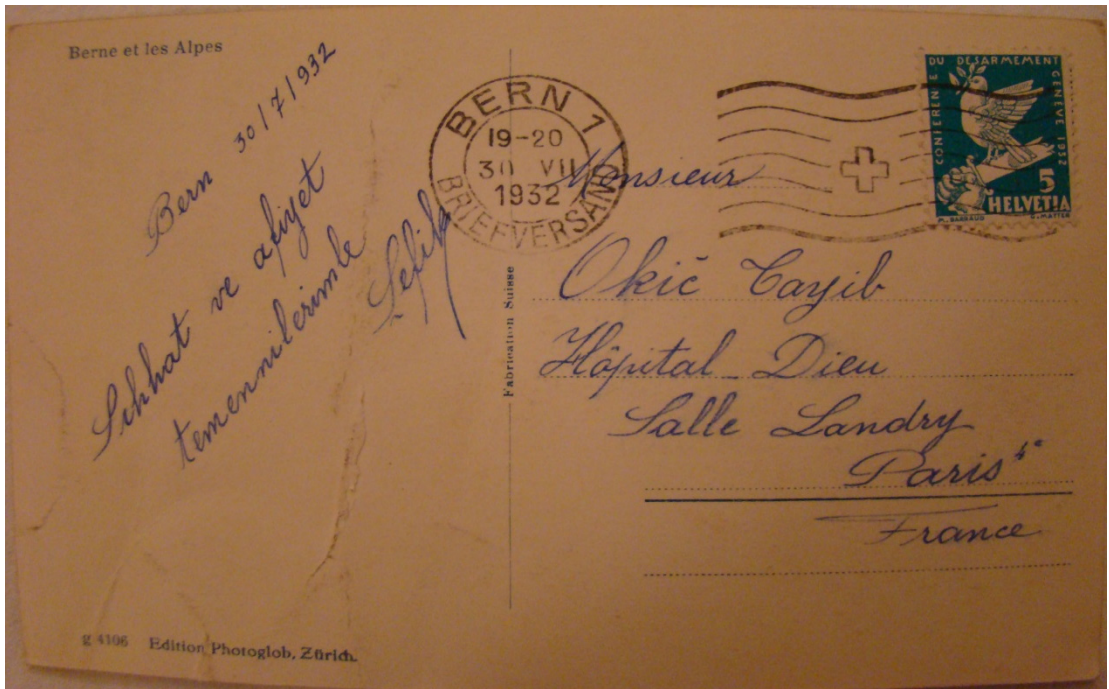
Tetkiklerim için elzem olan bu eserin mikrofilmi alınmak üzere gereken müsaadenin verilmesine tavassutunuzu saygılarımla rica ederim.

Ankara , 20 Ekim 1952

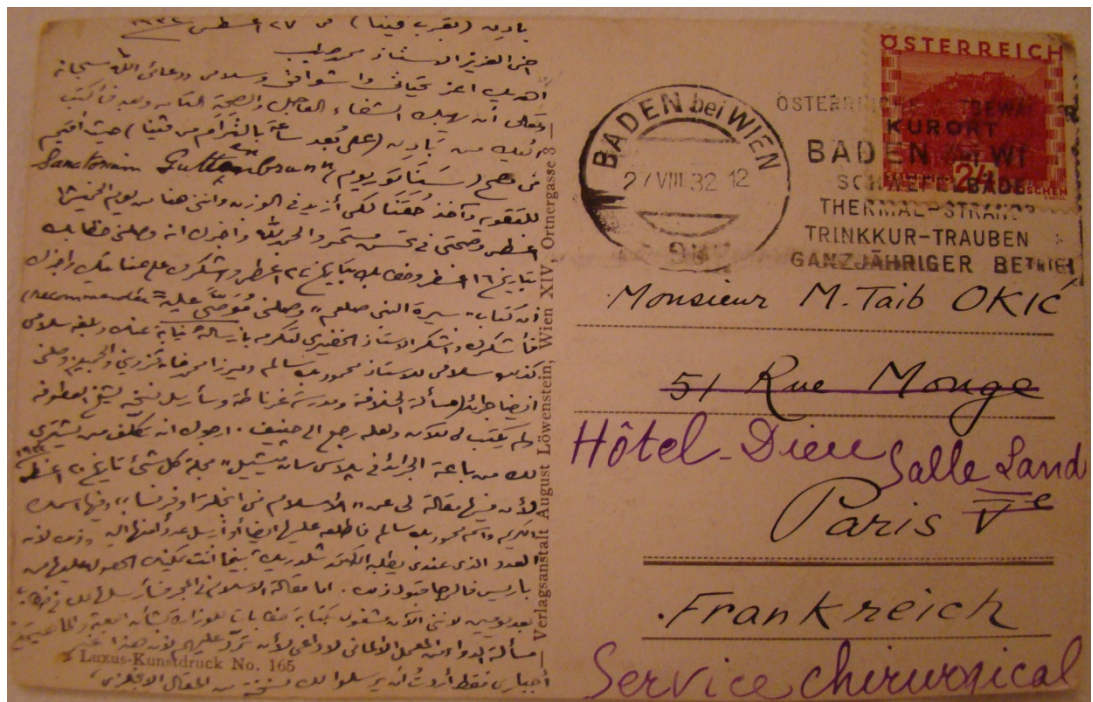
M. Tayyib Okıç
Dogmatik İlimler Kürsüsü Profesörü

Ek 24/Okiç'in 1926 senesinde Paris'e vardığında babasına gönderdiği karpostal

Ek 25

EK 26

CARTE POSTALE

Grasi Hazime,

Trijatus Te se
sjeis, moli Te, da
sto boze ucis, zeli
Ti mnogo sreca i uspjeha
oci Ti zubi i selamni be
boj:

Monsieur

Muhammed Hazim ef.

Okiç, eleve

Sarajivo

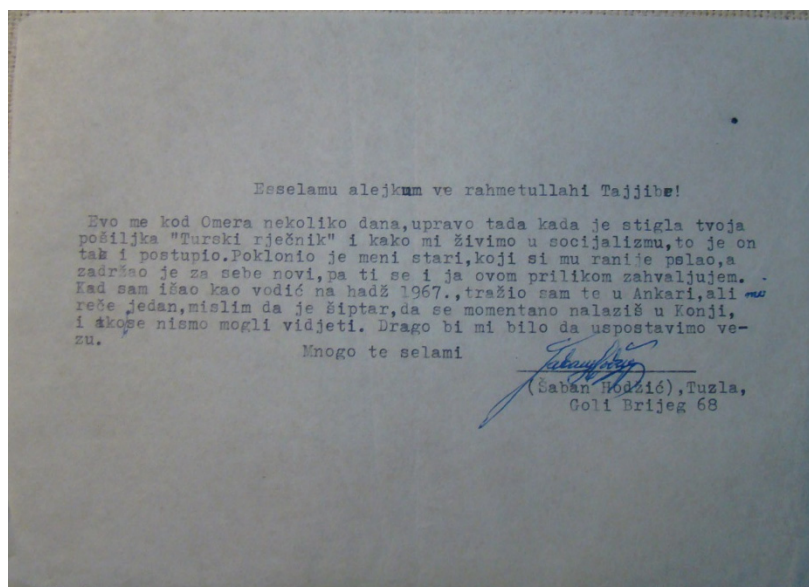

Hotel de Souk An Vachas
8, Impasse Ben Ahmed, N° 8
Tunis (Tunisie) Afrique du Nord.

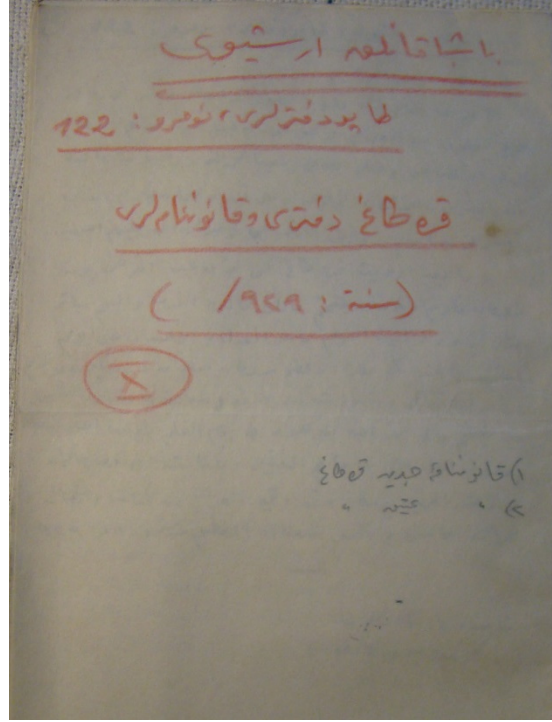
Ek 27/Okiç'in Tunus'ta iken erkek kardeşine gönderdiği kartpostal

Ek 28/Omer Musić'in Okciç'e mektubunu gönderdiği zarf

Ek 29

Ek 30

T.C.
Milli Eğitim Bakanlığı
Tahim ve Tarbiye D.
Sayı: 2/3174

Çok acele

5.IX.1951

Üniversite Rektörlüğüne

ANKARA

Dışişlere Bakanlığından alınan bir yazıda, Vaşington Büyük elçiliğine başvuran "The National Catholic Almanac" Müessesesinin bu defa yayınlıyacakları almanakta yer almasını temin, Katolik mezhzbinin memleketimize kim tarafından ve hangi tarihte girdiğine dair malumat istendiği bildirilmektedir.

Çok acele kaydı ile istenilen bu malumatın İlahiyat Fakültesince tezelden temin edilerek gönderilmesine müsaadelerini saygılarımla rica ederim.

M. Eğitim Bakanı Y.
Reşat Tartu

ASLI GİBİDİR.

Ek 31

T. C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
İlahiyat Fakültesi
Dekanlığı

10 9 - 1951

Sayı : 503

Sayın Prof. M. Tayyib Okiç

Katolik mezhebine dair istenilen bilgi hakkında
Rektörlük ve Milli Eğitim Bakanlığı yazılarının suretleri ilişiktir.

Katolik mezhebinin memleketimize hangi tarihte
girdiğinin incelenerek acele olarak bildirilmesini saygılarımla
rica ederim.

ERI

Dekan

S. H. Yetkin
Prof. S. Kemal Yetkin

T.C.
Ankara Üniversitesi
Yazı İşleri Müdürlüğü
Sayı: 48-1

6/9/951

Cok acele

828

Özet: Katolik mezhebine dair iste -
nilen bilgi Hk.

İlahiyat Fakültesi Dekanlığına

Katolik mezhebinin memleketimize kim tarafından ve hangi ta -
rihte girdiği hakkında Milli Eğitim Bakanlığında alınan 5.LX.1951 tarih ve
2/3174 sayılı yazı örneği ilişik olarak sunulmuştur.

İstenilen malumatın çok acele Rektörlüğümüze gönderilmesini
saygılarımla rica ederim.

Rektör

Prof. Fadıl Hakkı Sur.

VY.6.1X.1941

Ek: 1 Yazı örneği

Aslı gibidir

Maarif Vekâleti
Tahim ve Terbiye Dairesi Reisliğine

A n k a r a

21 Ocak 1953 gün ve 465/150 sayılı yazınıza karşılıktır :

P.D.Ostović'in mektubunu okudum. Bu güne kadar, Bosna ve Hersek veya Bosna Müslümanlarına ait Türkiye'de Türkçe veya herhangi bir dilde, müstakil olarak, basılmış bir eser mevcüt değildir. Esasen ,son beş asırlık Bosna tarihini , Osmanlı tarihi içinde mütalaka etmek gerektir. Ancak , bazı tarihi hadiseleri nakleden ,yahut bahis veya maddeler halinde malûmatı ihtiva eden eserlerin bir listesini sunuyorum. Adı geçen zata, bu eserlerin gönderilebileceği veya me' haz olarak tavsiye edilebileceği kanaatinde bulunduğumu ,saygılarımla arz ederim.

Ankara, 30 Ocak 1953

Muhammed Tayyib Okıç
Ankara Üniversitesi, ilâhiyat Fakültesi
Profesörlerinden
Sıhhiye, ilköz sokakı, Nö. 10 a

Not : D.P.Ostović'in mektubu
ile tercemesi ektidir.

Ankara

İlişigi : 3.

L I S T E

1) Bosna Novili Kadı Ömer-İbrahim Müteferrika, a) Ahval-i gazavat der di-yarı Bosna, İstanbul 1154/1741; b) Tarih-i Bosna der zamani Hekimoğlu Ali Paşa, İstanbul 1293/1876; c) Bosna gazavatı dahiliyesi an 1149 ilâ 1153 İstanbul 1295/1878.

Bu eserin tercemeleri : a) Almanca : Joh. Nep. Dubsy, Die Kriege in Bosnien in den Feldzügen 1737, 1738 und 1739, beschrieben von dem zu Novi in Bosnien bestellt gewesenen gelehrten kadı Ömer Efendi, Wien 1789; b) İngilizce : Charles Fraser, History of the war in Bosnia during the years 1737, 1738 and 1739, London 1830 (Oriental Translation Fund); c) Fransızca : Cardome, Relation de la dernière guerre entre les Allemands et les Turcs (Yazma: Bibliothèque Nationale, Paris, Suppl. Turc 930, Trad. 800). 1)

- 2) General İbrahim Halil (Sedes), 1875 ten 1878 -e kadar Şark muharebati, Bosna ve Hersek ve Bulgaristan ihtilâli, İstanbul 1328 (Yeni harflerle : İstanbul 1946, 2. cilt),
- 3) Asım Us, Yugoslavya'da seyahat notları, İstanbul 1936 (Vakit cep kitapları No. 4) (s. 69-79 ; Saraybosna'da)
- 4) Rehid Safvet Atabinen, Les apports Turcs dans le peuplement et la civilisation de l'Europe Orientale, İstanbul-Paris 1952 (s. 19-29 : La Bosnie, bastion avancé du Turquisme en Europe, s. 45-48; Les Turcs et le Bogomilisme) Hachet kitapevi;
- 5) Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzuncargılı, Osmanlı tarihi, Ankara (Türk Tarih Kurumu yayınlarından) cilt : I, II, II.
- 6) Dr. Halil İnalcık, Saraybosna Şerhiye Sicillerine göre Viyana bozgunundan sonraki harp yıllarında Bosna (Tarih Vesikaları dergisi, II/9),
- 7) İslam Ansiklopedisi (Bosna-Hersek, Bosnasaray, Hüsnüv Beğ Gazi, Banaluka vs. gibi maddeler),
- 8) Türk Ansiklopedisi (muhtelif maddeler),
- 9) Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan, XV ve XVI-cı asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda zirai ekonominin hukuki ve mali esasları, İstanbul 1943 I (Kanunlar) s. 395-401 : Bosna vilayeti,
- 10) Dr. Ciro Truhelka - Ahmed Cemal Köprülü, Bosna'da arazi meselesinin tarihi esasları (Türk Hukuk ve İktisat Tarihi mecmuası, İstanbul 1931 cilt I, s. 43-69.).

1) Bkz. : M. Tajib Okić, Jedan naš zaboravljeni istoričar XVIII veka, Sarajevo 1938, s. 17-18 (preštampano iz Gajret, kalendar za godinu 1939, s. 173-174).

T. C.

Ankara Üniversitesi
Zat İşleri Müdürlüğü
Sayı : 38 - 12.

4823

7. 12. 1964.

Özet: Prof. Muhammed Tayyib OKİŞ'in
ek görev alması HK.

İlahiyat Fakültesi Dekanlığına

3. / 12. / 1964. tarih ve 1823. sayılı yazınız karşılığında:
Fakülteniz sözleşmeli Profesörü Muhammed Tayyib
OKİŞ'in Konya Yüksek İslâm Enstitüsünde ders okut-
ması hakkında Profesörler Kurulundan alınan
3. / 11. / 1964. tarih ve 1269. sayılı karar, sözleşme-
sinin 4 ü maddesi uyarınca uygun görülmüştür.
Bilgi edinilmesini, saygılarımla, rica ederim.

(İmza)

Prof. Dr. İhsan Doğancaer
Rektör

(Paraf)

FG. AG. 7. 12. 1964.

Ek 34

T.C. Cumhuriyet Halk Partisi
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Zat İşleri Müdürlüğü
Sayı .. 38- 4157

27 Eylül 1968

İlâhiyat Fakültesi Dekanlığına

15.8.1968 tarih ve 826 sayılı yazınız karşılığıdır :

Fakülteniz Yabancı Profesörü M.Tayyib Okıç'ın UNESCO Genel Merkezi tarafından Filistin'deki Arap Mültecilerin eğitimi konusunda basılan kitapların tetkiki için kurulacak komisyona iştiraki hakkında Dışişleri ve İçişleri Bakanlıklarından alınan yazıların örnekleri ilişik olarak sunulmuştur.

Bilgi edinilmesini ve gereğinin yapılmasını saygılarımla rica ederim.

Prof.Dr.Cumhur Ferman
Rektör

Ek: 2

Ek 35

20 Nisan 1953

T. C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Sayı: 206

Sayın Prof. Tayyib Okıç
İlâhiyat Fakültesi Profesörlerinden

1953 yılı Bütçesinde Fakültemize verilmiş olan ve Klâsik Şark Dilleri Kürsüsüne tahsis edilmiş bulunan 1500 liralık sözleşmeli Profesör kadrosuna namzet W. B. Türkman'ın durumunu tetkik için kurulan komisyona üye seçilmiş olduğunuzu bildirir, 21. IV. 1953 Salı günü saat 17 de Fakültemiz Dekanlık odasında yapılacak toplantıya teşekkürlerinizi saygılarımla rica ederim.

Dekan

4. P

Komisyon Üyeleri

Prof. Dr. Şinasi Altundağ
Prof. Dr. Halil İnelcik
Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat
Prof. Tayyib Okıç
Prof. Dr. Osman Turan

Prof. Dr. Şinasi Altundağ

N.B.
NB.MA.20.IV.1953

Ek 36
Komisyon üyeliği

T.C.
İÇ İŞLERİ BAKANLIĞI
Emniyet Genel Müdürlüğü

Eylül 1968

4.A.1.41133-1977

Konu : Tabiiyetsiz M.Tayyib Okıç Hk.

Ankara Üniversitesi Rektörlüğüne

İlgi : a) Dışişleri Bakanlığının 22.8.1968 gün ve Kült.123.902-2/68-3215 sayılı yazısı.
b) Ankara Üniversitesi Rektörlüğünün 16.8.1968 gün ve Zatiş.Müd.38/3712 say.Yazısı:

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Prof.31/48545 sayılı ikâmet tezkeresi sahibi Yugoslav asıllı tabiiyetsizlerden Mohammed Tayyib Okıç'ın Unesco Genel Merkezi tarafından Filistin'deki Arap Mültecilerinin eğitimi konusunda basılan kitapların tetkiki için kurulacak komisyona üye olarak katılmaya davet edildiği ilgi yazılarda bildirilmiştir.

Bu maksatla yurt dışına çıkmasında bir mahzur olmayan adı geçene müracaatı halinde 5682 sayılı kanunun 18.maddesinin (B) fıkrasına göre yalnız bir gidiş-dönüş için üç ay muteber yabancılara mahsus damgalı pasaport verilmesi uygun görülmüştür.

Gereğinin ifasını vve gidiş ile dönüşünden bölgeniz emniyet baş Müfettişliğine bilgi vermesini Ankara Valiliğinden arz ve rica ederim.

D A Ç I T I M
GEREĞİ

Dışişleri Bak.
Ankara Val.Ankara Üni.Rektör.

BİLGİ

YUSUF DANIŞMAN
İÇİŞLERİ BAKANI Y.
MÜSTEŞAR MUAVİNİ
İmza Mühür.

U N E S C O

Umum Müdür

Réf: DG/L.1/9010/67

21 Temmuz 1968

Sayın Profesör,

Filistin Arab mültecilerinin çocukları için kurulmuş mekteplerde okutulacak ders kitaplarını incelemek üzere teşkili tarafıma tevdi edilen bir Komisyona katılmaya sizi davet etmekten şeref duymaktayım.

Şüphesiz bildiğiniz gibi, Unesco ve UNRWA (Birleşmiş Milletler Yardım ve İş Teşkilatı) on sekiz senedenberi müşterek bir tedris programı tatbik etmektedir. Finansmanı, milletler arası iştirakler ve halkın ve şahısların yaptığı bağışlarla temin edilen bu program UNRWA tarafından idare edilmekte ve Unesco'nun teknik idaresine bırakılmış bulunmaktadır. 1967 Haziranına kadar başlıca hedefi, Gazze geridinde, Ürdün, Lübnan ve Sûriyede yaşayan mülteci çocuklara birinci devreden bir ilk ve orta tahsil gördürmek, teknik ve mesleki bir formasyon vermektir. UNRWA, Arab mültecilerinin yerleşmiş buldukları bütün bölgelerde vazifelerini yerine getirmiştir, ki bu yerler, 1967 Haziranı hâdiselerinden bu yana, hâlen İsrâilin kontrolü altında bulunan topraklarda dâhil bulunmaktadır. Unesco İcrâ Konseyi, 77. oturumunda (ekim-kasım 1967) ittifakla aldığı 6.8 kararıyla, ki bunun metni bu mektubun I. Ekini teşkil etmektedir, bana, UNRWA'nın tedris müesseselerinin bulunduğu her yerde, tedris mevzûunda UNRWA ile işbirliği yapma izni vermiştir.

Müşterek tedris programının İcrâsında Unesco'nun UNRWA ile olan işbirliği, yukarıda zikri geçen kararda belirtilmiş prensiplere riâyetten ibarettir. Bu kararı neticeye ulaştırmak için, herhangi bir yerdeki UNRWA/Unesco mekteplerinde kullanılan kitapları bilhassa tedkik ettirmem gerekeceği açıktır, ve dolayısıyla bu tedkikin tahakkuku için alınmasını münâsib gördüğüm tedbirleri ilgili aza Devletlere bildirmiş bulunmaktayım.

77. döneminde (mayıs-haziran 1968) İcrâ Konseyi, II. Ekde verilen ve yine ittifakla alınmış 7.4 kararıyla, ilgili aza Devletlerin muvâfakatı sonunda benim tarafımdan tayin edilmiş hâriçteki mütehasıslardan müteşekkil ve bahâsekonusu kitapların tedkiki ve bu mevzûdaki, tasvib ve yardımlarını temin etmek üzere ilgili aza Devletlere intikal ettireceğim tavsiyelerinin tahririyle vazifeli bir Komisyon teşkil ederek bu husustaki çalışmalarını yürütmeye izin vermiş durumdadır.

Sayın Profesör Tayyib Okıç
İlâhiyat Fakültesi, Ankara Üniversitesi
Ankara Türkiye

UNESCO'dan davetiye I/ Ek 38

Bunun üzerine bu Komisyonu üç üyeden kurmaya girişmiş bulunmaktayım ve sizin buna iştiraki kabul lutfunda bulunmanızdan pek mütehasşis kalacağım. Bu teşebbüsün çeşidli cihetlerden arzettiği müstesnâ ehemmiyete işarette bulunmak ihtiyacını duymamaktayım.

Tedkik edilecek ders kitaplarının hepsi Teşkilâtın Paristeki Merkezinde emre âmâdedir; Komisyon, Unesco Sekreterliğinin imkân dâhilindeki yardımıyla vazifesini orada râhatlıkla ifâ edebilecektir. Ümid ediyorum ki Komisyon, mümkün mertebe erken olarak, 1968/69 ders yılının başlangıç ayı, önmüzdeki ekim ayından önce çalışmalarına başlayabilecektir. Ders kitaplarının tedkiki haftalarca sürebilecektir, ve çalışmaların metod ve günlerinin tesbiti Komisyon üyelerine âid olacaktır. Tabiidir ki Unesco, Komisyon üyelerinin seyâhat masraflarını, ücret ve yevmiyelerini karşılayacaktır. Bu konuda istenen her türlü malûmâtı ilişikteki III. Ekte bulacaksınız.

Komisyonun iştiraki prehsip olarak kabul edip etmediğinizi, ve icrâ konseyinin kararına uygun olarak, bu hususta bana, diğer iki zâtle birlikte, tasviblerini almak üzere, ilgili üye Devletlerin, yani, İsrâil, Hâşimî Ürdün Krallığı, Lübnan, Sûriye Arab Cumhuriyeti ve Birleşik Arab Cumhuriyetinin Hükümetlerine isminizi bildirmeme izin verip vermediğinizi, mümkünse telgraf la bana bildirmek lutfunda bulunursanız pek minnettar kalacağım.

En derin hürmetlerimin kabulünü ricâ ederim sayın Profesör.

(imza)

René Maheu

Ek 38-1/UNESCO'dan davetiye II

1971'de

Tayyib Moranın
Cumhuriyet Başkardisi.
Genel Sekreteri

ne gönderdiği yazı

TÜRKİYE CUMHURBAŞKANLIĞI

Sayın Genel Sekreteri

Çeyrek asrı aşan bir zamandır aziz Türk Milletinin kültür hizmetinde bulunan benim gibi bir kimsenin bu hizmetten haksız şekilde koparılışından duyduğu ızdırabı anlatmasına müsâde buyurun.Yüksek makamlarını şahsî meselem için taciz etmek aklımdan geçmezdi.Ne varki,şu son birkaç senedir maruz kalmakta olduğum feci muâmelelere sebep arıyor,bir türlü bulamıyor,soranlara da bir şey söyleyemiyorum.Bu sebeble,müsâdelerine sığınarak,size ilk ve son mürâcaatımı yapıyor,pek kısa şekilde belirtmeye çalışacağım hususları ,vaktiniz olursa,lutfen okumanızı rica ediyorum.

Türkiyeye niçin geldim?

İkinci vatanım saydığım yurdunuza gelişim asla kendi insiyatifimle olmuş ve bir maksada mebnî değildir.Şöyle ki:Üsküp'teki hocalığım esnesında oranın sayısız Türk-İslâm sanatı ve tarihi ile ilgili eserlerinin arapça ve türkçe kitabelerini tedkik ediyordum. Bunu haber alan Türk başkonsolosu benimle tanışmış ve meraklısı olduğu bu tedkiklerde bana arkadaş olmuştur.Kısa bir müddet sonra Yugoslavya işgal edildiği için,Türk Sefareti krala iltihak etmek üzere Belgrad'dan ayrıldı.Üsküp başkonsolosu,sefaret binası ve eşyalarını muhafazaya memur edildi.Mahallî kâtip ameliyat geçirip Ankaraya dönmek durumunda kalınca,Başkonsolos,yegâne itimad ettiği kimse olan bendenize onun yerini alma teklifinde bulundu.O sıralarda,bilhassa Bosna ve Hersek,Karadağ,Makedonya ve Kosova Müslümanlarına,Sırp çetecileri ile Hırvat ustaşileri,Makedonya ve Karadağ komitecileri tarafından katliâmlar tatbik ediliyordu.Teklifi kabul edip,binbir zorlukla Belgrada geldim.Mahallî kâtip ve tercüman sıfatıyla vazifeye başladım.O sıralarda Sefarete bir viskonsül

tayin edilmişdi. Son derece iyi bir insan olmakla beraber, türkçeden başka dil bilmediği için, Başkonsolosun Belgrad'da bulunmadığı zamanlarda Türkiye Müessesilliğinin bütün resmî ve mahrem işleri benim omuzlarıma yüklenmiştir. Bu pek mes'ûliyetli işleri sadakat ve titizlikle yerine getirdiğimi gerek Başkonsolos, gerek se viskonsül her vesile ile bana ifade etmişlerdir. İnsaf ve vicdan sâhibi her iki zatı dâimâ rahmetle anarım. 1943 Mayıs'ında bağladığım bu vazife, Türkiyenin Almanya ile iktisadî ilişkilerinin kesilmesi üzerine, Belgrad'daki Alman işgal makamları tarafından, bütün Türk sefaret ve Konsoloslukları mensublarıyla birlikte Almanya'ya götürülüp enterne edildiğimiz 1944 Ağustosuna kadar devam etmiştir. Zira, Rus ordularının Romanya ve Bulgaristanı işgali sebebiyle Türkiye'ye dönüşümüz imkânsızlaşmıştı. Sekiz ay süren enterne hayatımız, bombardımanlar ve çok ağır şartlar altında geçti. Almanyada bulunduğumuz sırada Türkiye Almanya'ya harb ilan ettiği halde, yine de İsviçre Sefareti vasıtasıyla kiralanmış bir İsveç vapuru ile, bir ay süren bir yolculuktan sonra, 10 Nisan 1945 senesinde İstanbul'a ulaşabildik.

İstanbul'da beş sene kadar ağır geçim zorlukları altında yaşadım. İlk iki seneyi âdetâ sefaletle geçirdikten sonra, husûsî bir şirkette, gayr-i resmî olarak, Fransızca muhâberatı, daha doğrusu şirket sâhibinin husûsî muhâberatını idare etmek, ve müteâkiben de, bir profesöre Başbakanlık Arşivinde mevcut Osmanlı devri tarihî vesikalarını deşifre ve istinsah edivermek suretiyle ekmeğimi kazanabildim.

1949 senesi sonlarında Ankarada İlahiyat Fakültesi kuruldu. Resmî davet üzerine, başlıca ilâhiyat kürsülerini kurmaya memur edildim. İki bin lira üzerinden mukavele yapıldığı halde 800 liralık bir maaş bağlandı ki, bundan da elime geçen mikdar 530 lira idi.

Burada bir parantez açıp, Türk tâbiyetine niçin geçememiş olduğumu açıklamalıyım:

Türkiye'ye geldiğim 1945 senesinin mevzûâtına göre tâbiyete ancak beş sene ikâmetten sonra geçilebiliyordu. Yaş haddi de 65 idi. Kırk sekiz yaşında bulunduğum 1950 de tâbiyete geçmiş olsam, ana vatanımdaki hizmet yıllarım burada sayılmayacağı için, yeni Üniversite bitirmiş bir delikanlının, hatırımda kaldığına göre, 170 lira olan maaşıyla işe başlayacak, 17 sene sonra da, yaş haddine uğrayarak açıkta kalacaktım. Zirâ 25 seneyi doldurmadığım için emekli de olamıyordum.

Bütün bu hususları bana anlatan İstanbul Üniversitesi Ede-

iyet Fakültesinin o zamanki dekanı Sayın Hâmid Olgunsu ile Prof. Mükrîm Halil Yınanç, Sabri Esat Siyavuşgil, Adnan Adıvar ve diğer bazı zevatın ikazları üzerinedir ki, tabiiyete geçme mürâcatından vaz geçmiştim.

Millî Emniyet teşkilâtı ilk seneler bu mesele üzerinde durmuşsa da, Maliye ve Üniversiteden edindiği bilgilerden sonra, bugüne kadar bu yolda hiçbir teşebbüsü bendenize intikal etmiş değildir.

Türkiyeye olan bağlılık ve hizmet borcum

Bendeniz, tarih boyunca bu aziz memlekete hulus ve samimiyyetle bağlı kalmış bir âilenin ferdiyim. Şerefli ecdadımın hemen hemen bütün Osmanlı fütûhâtına iştirak etmiş olduğu, uğranılan hezimetleri metanetle karşıladığı, en büyük sadriazamlar ve diğer yüksek devlet erkânıyla birlikte Devlete hizmet ettiği hususu, tarihçe ve zât-ı âlilerince ma'lûmdur. Asırları kucaklayan hizmet senelerinde ecdadımın bir tek hayâneti görülmemiştir ve görülmeyecektir de.

Türkiyeye bağlılık uğrunda anayurdlarındaki siyasi istiklallerini bile fedâ etmişler, kâhîr ekseriyetten üçte bire düşmüşlerdir. Terkedilen devlet mallarına karşılık olarak Avusturyanın Türkiyeye verdiği 52 milyon kuron, Bosna Hersek Müslümanlarının haklarını kaldırmış, onlar bunu görmüşler, fakat yine de Türkiyeye olan sevgi ve bağlılıkları hiçbir zaman sönmemiştir.

Ben de cedlerimin bu şerefli tutumuna sâdik kaldım. Hayatımın bedence en verimli senelerini bu aziz yurdun mâsîfine hizmete arzettim. Bundan gurur duyuyorum. Bu şekilde, merhum pederimin feyz aldığı bu memlekete olan borcunu da ödemeye çalıştığım kenâsatındeyim.

İlmî faâliyetim

Ana yurdunda geçirdiğim kırk sene zarfında hiçbir siyasi teşekküle intisab etmemiş, sâdece kültür sâhasında çalışmışımdır. Aynı tutumum, ikinci vatanım olan burada da devam etti. Bu sâyededir ki, keşif sayılabilecek derecede mühim ilmî tedkikler yapma imkânına eriştim. Ezcümle:

1. Balkanlarda ve merkezi Avrupada kısa veya uzun bir müddet kalan (Hun, Avar, Kuman, Peçenek gibi) gayr-ı müslim Türk unsurların yanı sıra on bir asırdır mevcudiyetleri tarihi vesikalarla sâbit olan müslüman Türkleri, ilk defa olarak Türk ilim çevrelerine tanıtmak şerefi nâçiz şahsıma nasib olmuştur.

2. Bosna ve Hersek'te ihtidâ sonucu kendi kendisini tasfiye etmiş olan "Bogomilisme" dinine dâir Türk arşivlerindeki vesikaları ilk defa bulup ilim dünyasına tanıtan da ben olmuğumdur.

3. Osmanlı İmparatorluğu devrindeki ihtidaların asla zora dayanmadığını isbatlayan Türk ve İslav vesikalarını, kezzâ ben ortaya çıkardım.

Ve nihâyet Ankara Üniversitesine intisâbıyla Türk maârifine en büyük hizmetimi ifâ ettiğim inancındayım. İlahiyat Fakültesinin temel İslâm ilimleri kürsülerini kurmayı Cenâb-ı Hak bana nasib kıldı. Yakında profesörlüklerini görmeyi umîd ettiğim bu kürsüler asistanlarını ben yetiştirdim. Hâlen Türkiyede, Diyânet İşleri Başkan Vekilinden, müfti, vâiz, din dersleri öğretmenlerine kadar, ve çeşidli meslek kollarında çalışan iki bini aşkın talebemle iftihar ediyorum. Bunlar vatan ve millet hizmetinde üzerlerine düşeni hakkıyla yapmak gayreti içindedirler.

.

Türkiyedeki çeyrek asrı dolduran ikâmetim boyunca Üniversite ve Millî Eğitim makemlerinden olsun, Emniyet Teşkilâtından olsun, kanunlara ve nizamla riâyetsizlikten dolayı en uzak bir ihtar veya ikâz almış değilim. Bütün gayretlerimle ve imkânlarımla kendi sâhanda Türk Milletine hizmet etmeye çalıştığım halde, esefler olsun ki, son zamanlarda, birkaç kişinin insaafsız ve ehkâk dışı muâmelelerine maruz kalmak talihsizliğine uğramış bulunuyorum. Bu noktada birazcık olsun konuşmak zarûret hâlini almıştır. Aleyhindeki insanlık dışı tahrikler sonunda karşılaştığım güçlükler ve künunsuzluklardan bazılarını maddeleştirmeye çalışacağım.

Üniversite ile olan mukâvelemin feshi

Bilindiği üzere, Üniversite ile yapılmış bir mukâvelemin uzatılması veya feshi, ilgili fakülte profesörler kurulunun teklifiyle olmaktadır. Mukâvelemin uzatılmasını istemiyen taraf, diğer tarafa, mukâvelemin bitiminden üç ay önce, yazılı olarak bildirmek durumundadır. Aksi takdirde mukâvele otomatik olarak yenilenmiş sayılır. Şayet bu hükümlere riayet edilseydi, mukavelemin 1969-70 yılı için de geçerli olması gerekiyordu. Kaldı ki, Fakülte profesörler kurulu mukavelemin uzatılması kararını Üniversite Senatosuna bildirmiş bulunuyordu. Bütün bunlara rağmen, mukâvelem tek tarafî ve kanunsuz

olarak feshedilmiştir ki, bu için gerçekleştiriliş macerası uzundur.

2. Zavallı ve fuzûlî haşimiarım bununla da yetinmemiş ve beni yurt dışına attırabilmek için lüzumu gördükleri itham ve iftiraları Millî Emniyet Teşkilatına ulaştırmaktan utanmamış olacaklar ki, hakkımda geniş çapta bir tahkikât açıldı. Fakat, şükranla belirtiyim, Millî Emniyetimiz müfterilerin seviyelerini artık tesbit etmiş bulunmaktadır.

3. Bu başarısızlık üzerine, bu defa, beni maddeten tüketmek gayreti içine düşüldü.

1964 yılından bu yana, ikinci vazife olarak, Konya Yüksek İslâm Enstitüsünde ders veriyordum. Bu vazifeyi, müteakiben Din Eğitimi Genel Müdürü olan Sayın Ali Rıza Czgüç'ün ısrarlı ricalarıyla kabul etmiştim.

Fakülteadaki vazifeme son verilmesi üzerine Millî Eğitim Bakanlığı bana ikinci bir kadro vermeyi uygun buldu. Mâliye, Millî Eğitim, Dış İşleri Bakanlıklarıyla Millî Emniyetten müsbet raporlar alındı. Bu sefer Millî Eğitime musallat oldular ve yeniden cevaz-ı istihdam alınması lüzumunu empoze ettiler. Halbuki başlangıçtanberi bu cevaza sahibdim, ve geri alınmadığına göre, yenisine ihtiyac da yoktu. Nihayet Bakanlar Kurulundan çıkan cevaz-ı istihdam kararı Cumhurbaşkanlığına sunuldu. Son bir buçuk senedir, müsbet menfî bir cevap alabilmenin kahredici intizarı içindeyim.

Bu arada, Konya Yüksek İslâm Enstitüsü ile olan muvelemin hükümleri de keyfî olarak tatbikten kaldırılmış, maddeten yaşama imkanlarım yok edilmiş bulunmaktadır.

Sayın Genel Sekreter,

Yirmi altı senedir Türk Milletinin kültürüne kudretim nisbetinde bilfiil hizmet gayreti içindeyim, ve başıma, mahiyet ve sebeplerini bir türlü çözemediğim bu haller geliyor. Bu durumun bana çektiği azabı takdir buyurursunuz. Şâyed aziz Türk milletinin gerçek temsilcileri olan dostlarım olmasaydı, şu âna kadar sabredebilmem imkânsızlaşacak, muârizlerimin arzularına râim olacaktım. Maddî ve manevî yönden son derece haysiyet kırıcı olan durumumun devam etmesine yüksek şahsiyetlerinin müsaade etmeyeceğine olan inancımladır ki, Sizlerden tekrar tekrar özürler dileyerek, Türk Devletinin târihî adâletinin nâçiz şahsımda da tecellisine vesile olmanızı, yalanın, iftiranın kâzib saltanatını yıkmanızı istirham ediyorum.

En derin saygılarımı lütfen kabul buyurun.

1971 ?

Ankara, 15.7.1971

Sayın Genel Sekreter,

Bendenizi huzuruza kabul buyurmak için bir randövu zamanının tesbiti maksadıyla zatiâîlilerini telefonla rahatsız etmemi, bir kaç ay evvel, bilvasıta, emir buyurmuşunuz.

O sıralardaki mesguliyetlerinizin çokluğunu gözeterek, müracaatımı bugüne kadar ertelemiş bulunmaktayım.

Zatiâîlilerinizi yukarıdaki konuda ne zaman tasdi' edebileceğim hususunda emirlerinizi beklediğimi, derin saygılarımla arz ederim.

Prof.M.Tayyib Okıç
İlkiz Sok.No.7/4 Sıhhiye-Ankara

P T T
POSTA ALINDISI

Gönderinin türü	T. M.				
Değer konulmuş ise değeri	Ağırlığı			Ödeme şartı ise ödenecek para	
	Lira	K.	K. Gr.	Lira	K.
Alıcı ad ve Adresi	Sayın Cihad Alpan Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Çankaya				
Gideceği yer	Ankara				
Posta No. sı	Alındı	Ücreti			
589/2		Lira	K.		
Mühürün imzası					
Genel Müdürlüğünce ödenecektir.					

YENİŞEHİR
16 VII 71
ANKARA

U.C.D.D. Müb. Basi - Emir - 4009 - 1970

Ek 40 Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri'ne gönderdiği dilekçe

TÜRKİYE
CUMHURBAŞKANLIĞI
GENEL SEKRETERLİĞİ
ÖZEL

Sayın Prof. M. Tayyib OKİÇ
İlkiz Sokak NO: 7/4
SIHHİYE/ANKARA

TÜRKİYE
CUMHURBAŞKANLIĞI
GENEL SEKRETERLİĞİ
ÖZEL

20 TEMMUZ 1971

Sayın Prof. M. Tayyib OKİÇ
İlkiz Sokak NO: 7/4
SIHHİYE/ANKARA

Sayın Cumhurbaşkanının İstanbul'a gelişleri sebebiyle 12 TEMMUZ 1971 gününden beri İstanbul'da bulunuyorum.

Ankara'ya, Ağustos ayı sonunda dönmüş olacağım. Talep ettiğiniz görüşmenin Ağustosun son günleri veya Eylül başında yapılması sizce gecikilmiş bir konuşma olacak ise, belirttiğim tarihten önce İstanbul'da da görüşmemiz kabil olabilir.

Cevabınıza intizaren Saygılarımı sunarım.

M. CİHAT ALPAN

Ek 41/Genel Sekreterin Okiç'e cevabı

P T T
POSTA ALINDISI

Gönderinin türü	T. M.				
Değer konulmuş ise değeri	Ağırlığı		Ödeme şartlı ise ödenecek para		
Lira	K.	K.	Gr.	Lira	K.
Alıcı ad ve Adresi	Sayın Cihat Alpan Cumhurbaşkanı'nın Genel Sekreteri Florya				
Gideceği yer	İstanbul				
Tarih değeri	Alındı	Ücreti			
	9/80	Lira	K.	1200	
Menzurun imzası					
Dünya vergisi PTT Genel Müdürlüğüne ödenecektir.					

YENİŞEHİR
KEMALPAZARI
20 TEMMUZ 1971

CCDD Hatbaası - İsmir - 4089 - 1970

26 Temmuz 1971

Sayın M.Cihat ALPAN

Türkiye Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri

20 Temmuz 1971 tarihli mektubunuzu aldım. Lutfedilen alâkaya şükranlarımı arz ederim.

Kabul buyurulan ricamız için İstanbul'a gelebilirim. Görüşme yer ve zamanını birkaç gün öncesinden haber verirseniz minnettar kalırım.

Emirlerinize intizaren en derin saygılar sunarım,

M. Tayyib OKIÇ

Ek 42/Okiç'in Genel Sekretere cevabı

P T T
POSTA ALINDISI

Gönderenin Adı	T. M.	
Değer konulusu ise değeri	Ağırlığı	Ödeme şartı ise
Lira K.	Lira K.	Lira K.
Alıcı Adı ve Adresi	Soyun Cihat Alpaw Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri	
Gideceği yer	Ankara	
Tarih-Tamgası	Alınış Tarihi	Ücreti
ANKARA	ANKARA	Lira K.

(T.C.D.D. Matbaası - İzmir - 4069 - 1970)

Ankara, 6 Kasım 1971

Sayın Cihat ALPAW
Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri
ANKARA

Sayın Genel Sekreter,

4 Ağustos 1971 günü bendenizi huzurlarınıza kabul buyurmuş-tunuz. Görüşmemiz esnasında müşahede ettiğim samimiyet ve açık sözlülüğünüzden dolayı son derece mütehassis kaldığımı bu vesileyle ifade etmeme müsaade buyurun. Hüsn-i kabûlünüzden dolayı size ayrıca müteşekkirim.

Vicdan ve insaftan tamamen ârî olan muhâliflerimin Üniversite Senatosuna, Millî Emniyete, Millî Eğitim Bakanlığına ve bazı askerî makamlara yaptıkları serâpâ iftira ve yalandan ibaret ihbarlarının aynısını zât-ı âlinize de ulaştırmış olduklarını öğrenmekten derin elem duymuştum. Yegâne teselliyi sizin asılsız isnadlara kıymet vermeyecek seviyedeki hakşinaslığınızda buldum. Bu bakımdan şükranlarım sonsuzdur.

Sayın Genel Sekreter.

Zikri geçen görüşmemiz esnasında bendenize şu iki hususu belirtmek lutfunda bulunmuşunuz:

1. 1 Mart 1970 tarihinden itibaren Konya Yüksek İslâm Enstitüsünde verdiğim dersler ile yaptığım imtihanlara karşılık kânûnî hakkım olan maaşlarım verilmemişti. Bu durumu Sayın Millî Eğitim Bakanına açacağınızı va'd buyurmuşunuz. O esnada yanınızda bir başka ziyaretçinin bulunuyor olması yüzünden bu hususu not edememiş olmanız mümkündür.

2. Konyadaki vazifeme devamım için tekrar mürâcaat edildiği takdirde, cevâz-ı istihdam kararının imzalanacağını da müjdelemiştiniz.

Ek 43/Okiç'in Genel Sekretere gönderdiği teşekkür mektubu I

.2.

Ankaraya dönüşümde Din Eğitimi Genel Müdürlüğünü keyfiyetten haberdar ettim.Genel Müdürlükçe Bakanlık Baş Müsteşarlığına intikal ettirilmiş bulunan bu işin,belki de sizlerin emirlerinden haberdar olunmaması sebebiyle,hâlen muallakta olduğunu bir vesileyle öğrenmiş bulunuyorum.Durumu zât-ı âlinize bildirmekteki cesaretimi bağışlayacağınız ümidindeyim.Meselenin halli yolunda ilgili makamlara vereceğiniz direktifin ebediyyen minnettarı kalacağım.

Çeyrek asırdır Türk maârifine gönülden hizmet etmeye çalışmış bir ferd olarak zâtı âlinizin himayesine sığınıyor,son bir kaç senedir çekmekte olduğum ızdırablara müsbet emirlerinizle son vereceğinize inanıyorum.

Tekrar rahatsız etmiş olmaktan sonsuz özürler diler,şükranlarım ile birlikte en derin saygılarımı arz ederim.

Prof.M.Tayyib OKIÇ

İlkiz Sok.,no.7/4
Sıhhiye ANKARA

Ek 43-1/Okiç'in Genel Sekretere gönderdiği teşekkür mektubu II

آئقره ۰۰ ۲۰ آرائق ۱۹۵۶

محترم ده قان بك افندی،

خواجه كمال الدينك اسلام و مدنيت "آدلى اثنى، آرزوكز
اوزرينه، كوزدن كچيرلشدره.

بو اثر، هندستانده، غلام احمد طرفندن تاسيس
ايدلش و فقط اورتودوكس اسلام علماسى طرفندن اسلام
عقیده و اساسلرينه اويمايان پره نسيبلردن دولايى رد
ايدلش بولونان، احمدیه فرقهسى دوشونجه لرینه كوره
تنليم و ترتيب ايدلمشدره. اساساً مولفك كندیسى ده
مذكور فرقه نك آوروپا ميسيونر تشكىلاتنه باغلى ووكينغ
شهرى جامعى امامى دره.

بو اثرك ترجمه و نشوى . مذكور مذهبك فكرلرونى
يايقق و بوصورتله اسلامده سه كنهرك - ه ياردم ايتمك
اولاجفيندن . بو بايدهكى منالعهه مك منفى اولديفينى
مايفيلرمله بيلديروم.

Ankara, le 23 Novembre 1961

Otto Harrassowitz
Posthofstrasse 40
Wiesbaden
Allemagne

Messieurs,

Par votre honoree lettre du 24.7.1961, vous m'avez informe que vous avez a ma disposition l'ouvrage :

A. Guillaume, The tradition of Islam as Introduction to the study of the Hadith literature, Oxford 1961, 184 p. bound. Net. au prix de DM 9 - 5 S.16

Dans ma reponse datee du 1 Aout 1961, j'ai adresse une demande a votre honorable maison de vouloir bien m'envoyer l'ouvrage en que s'agit le plutot possible. Malheureusement, l'ouvrage mentionne ne m'est pas encore parvenu.

Je vous prie, par la presente, encore une fois de vouloir bien me l'envoyer des que vous aurez recu cette lettre.

En vous remerciant d'avance, je vous prie, Messieurs, d'agrecer l'expression de ma tres haute consideration.

Adresse :
Prof. A. Tayyib Okic
Hidayat Fakiltani
Ankara - Turquie

Ek 45

Ankara, 31.12.1952

Cenjeni Gospodine Sokolovski,

Srdacno Vam hvala na poslatoj karti kao i na obećanju za knjigu Popis orkava i manastira. Nadam se da ste zadovoljni Vasim radom u istanbulskom arhivu, te da sada već sređujete prikupljeni materijal.

Ostivajući Vam novu godinu i želeći Vam mnogo uspjeha u Vasem naučnom radu, toplo Vas pozdravlja -

Metodije Sokolovski
Filozofski Fakultet
Skozi

Ek 46

Paul Wittek'e

Ankara, 23 Temmuz 1952

Pek muhterem Üstad,

İlim sahasında mühim bir müşkülü aydınlatacak olan çok değerli stüdüünüzü aldım . Göndermek lütfunda bulunduğunuzdan dolayı Zatı Alinize teşekkürlerimi arz eylerim.

Geçen sene, İstanbul'da toplanmış olan Beynelmillel Müsteşrikler Kongresi münasebetiyle Zatı Alinizle yakından tanışmak şerefine hail olabileceğimi tahmin etmiştim. Fakat, Kongreyi her ne dense şereflendiremediğiniz için görüşmek ve tanışmak şerefinden mahrum kaldım.

Maamafih, karşılıklı mektuplaşmak suretiyle kısmen bu arzum tatmin edilmiş olacaktır. İnşallah yakından görüşme fırsatını buluncaya kadar bu şekilde devamını temenni ediyorum. İleride de neşredebileceğiniz kıymetli eserlerinizi de alacağımı ümid ederim, derin hürmetlerimi arz ederim, Efendim.

Ek 47

Ankara, 19 Ocak 1954

Pek Muhterem Üstad,

25/11/1953 tarihli Mütâfaknamenizle şimdiki kadar cevap veremediğimden dolayı özürümü isticrhan ederim. Sebepine gelince : Valide, hemşiren biraderim ve küçük yeğenim iki ay evvel ve il sene süren bir ayrılıktan sonra ziyaretine geldiler. Biraderim gelir-gelmez, sulu zatıcaen'ce tutuldu ve tedavi altında bulunmaktadır. Bunun tabii ise - maalesef- kanser emsareleri gösterdiğinden vaziyetini takdir buyurabiliriz. Tedavi imkanlarından hemen hemen tamamen mahrum olan bu menhus hastalığın başımıza geleceğini kat'iyyen vâid etmedik. Biraderim de bir hastahane'ye girip müşahede altına alınmasına razı olduğundan vaziyet bîlehtün güçleşti. Dolayısıyla ,hastalığın yeri de tamamıyla tesbit edilmiş değildir. Mühtin vaktını hastanın yanında geçirmekteyim. Ancak, hafta'da iki gün derslere gitmekteyim. Başka hiç bir yere çıkmıyorum.

Bu sebeple "La arhamu bayna'l-fuluk" ta'birinin menge'i hususunda tetkiklere henüz vakit bulamadım. Hatırımda kaldığına nazaran, Arap halifelerinin ,taht yüründen, akrabaların öldürülmesi üzerine halk tarafından söylenen bir sözdür. İlk fırsatta kaynağına arayıp ,neticeyi Zati Alinizle arz edeceğim.

Mağiz yazımın bir hüsnasını Garp dillerinden birine terceme edilmesi men'alesine gelince, bunu Zati Alinizin takdirlerine bırakıyorum. Müvâcip gördüğünüz takdirde ,bu hususta teşebbüse geçebilirsiniz.

Bu vesile ile ,eğer rahatsız etmesen,Zati Alinizde bir ricada bulunacağım. -aviyera İlim Akademisi nezdinde vaktiyle kurulmuş bulunan "Koran-Kommission"un ,şimdiki kadarki faaliyeti hakkında neyrettiği broşür, ta'limatname ve sair'e'yi ne şekilde te'min etmek mümkündür? Mezkûr komisyonla te'ais-i münasebat etmek arzu ettiğinden dolayı, bu hususta yardımınıza ve yol göstermekliğinizi rica ederim. Çünkü ,resmen fakülte'de Tefsir-Hadis kurusünü idare ettiğim için ,bu komisyonla temas halinde bulunmaklığım icab etmektedir. Rahatsız ettiğinden dolayı tekrar özür dilerim.

Ailen, Hamdi Kresavljakovic'in vefatından haberdar değildim. Onlar, dediğim gibi, iki ay evvel -osnadan yanına gelmişlerdi. Hamdi Bey ise o günlerde sağ idi.

Tekrar i'tizarlarımın kabulünü rica eder,eh derin hürmetlerimi arz ederim, Efendis.

Prof. F. Tayyib Okuy
Sıhhiye - İlimiz sok., no. 10/A
Ankara- Türkiye

*Prof. Elton Rassi
Rome* Ankara, le 19 Janvier 1954

Cher Collegue,
Ce n'est qu'aujourd'hui que je puisse trouver un peu de temps pour accomplir la promesse que je Vous ai donnée lors de notre recente rencontre à Ankara. Je Vous en demande pardon.
Veuillez trouver ci-inclus une copie du chapitre concernant le traité de Hasan Kafi sur la signification du mot Celebi, tirée de ma thèse de Doctorat- ainsi que quelques remarques que je suis heureux de Vous présenter.
En meme temps je me fais plaisir de Vous envoyer les tirés à part de mes deux articles dernièrement parus dans la Revue de notre Faculté et où il est question aussi d'une Fatwa d'Abu's-Su'ud.
Je serai tres heureux si Vous aurez l'amabilité de m'envoyer vos précieuses publications dont Vous avez d'exemplaires de trop.
Je Vous prie Monsieur et cher Collegue, de croire à mes sentiments les plus amicales ainsi qu'à mon profond respect.
Bien cordialement à Vous :

Prof. M. Tayyib Okig
Sihhiye-ilkiz sok., No. 10/A
Ankara - Turquie

Ek 49

Prof. Robinson Ankara, le 23 Novembre 1954

Monsieur et cher Collegue,
J'ai bien reçu Votre lettre du 5 Novembre 1954 ainsi que les tirés à part de Vos précieuses études concernant le Hadit et je Vous en remercie chaudement.
Entre mes travaux (écrits en grande partie en langue Roumaine et se rapportant à l'histoire et à la littérature arabe et turque) j'ai publié une étude sur le Hadit, mais -malheureusement- je n'en possède pas d'exemplaires. L'année prochaine j'ai l'intention de publier un livre sur le Hadit en langue turque. Des qu'il sera publié, je me ferai le plus grand plaisir de Vous en envoyer un exemplaire. Je Vous envoie aujourd'hui séparément deux tirés à part de mes articles parus dans la Revue de la Faculté de Théologie d'Ankara (Une Fatwa sur Sari Saltuk; ainsi que ma réponse à une "critique" de cet article; cette réponse contient en outre un passage sur l'apparition de l'Islam dans l'Europe Sud-Est d'il y a plus de mille années).
Tres heureux d'avoir eu l'honneur de faire Votre connaissance et désirant rester en contact avec Vous, je Vous prie, Monsieur et cher Collegue, de croire à mes sentiments les plus cordiaux.

Prof. M. Tayyib Okig
Sihhiye-ilkiz sok; No.10/A
Ankara-Turquie.

Ek 50

J.R. Boon

Ankara, le 1er Novembre 1964

Monsieur et cher Collègue,

Quoique je n'ai pas eu l'honneur - jusqu'à présent - de Vous connaître personnellement, je me permets de Vous adresser cette lettre.

Je Vous serai très reconnaissant si Vous voudriez bien m'envoyer Vos publications sur le Hadit (si Vous en avez trop d'exemplaires), pour que je puisse en parler dans mes conférences.

En Vous remerciant d'avance, je Vous prie Monsieur et cher Collègue, de vouloir bien agréer l'expression de mon profond respect.

Muhammad Tayyib Okîç
Professeur du Hadit et directeur de la chaire du Tafsîr à la Faculté de Théologie de l'Université d'Ankara

Adresse :
Sahhiye - İlkis sok. No. 10/A
Ankara - Turquie

Ek 51

Weisweiler

Ankara, le 1er Novembre 1964

Monsieur,

A part votre précieux ouvrage, l' "Istanbuler Handschr.", je ne possède - malheureusement - aucune de Vos autres études. Si Vous en avez d'exemplaires de trop, je Vous serai infiniment reconnaissant si Vous voudriez bien me les envoyer (surtout celles concernant le Hadit, pour que je puisse en parler dans mes conférences).

En Vous remerciant d'avance, je Vous prie, Monsieur, d'agréer l'expression de mon profond respect.

Muhammad Tayyib Okîç
Professeur du Hadit et directeur de la chaire du Tafsîr à la Faculté de Théologie de l'Université d'Ankara

Adresse :
Sahhiye-İlkis sok., No. 10/A
Ankara - Turquie

Ek 52

Schacht
Ankara, le 26 Octobre 1954

Monsieur et cher Collègue,

Je viens d'apprendre que Vous Vous êtes définitivement installé à Leiden et je Vous adresse à cette occasion mes meilleures félicitations.

Je profite de l'occasion pour Vous adresser une demande. Je voudrais avoir tous les renseignements, brochures et autres, parus au sujet de la Concordance et Indices de la Tradition Musulmane, ainsi que sur l'activité du Comité de Rédaction de la Concordance. Comme je n'ai pas d'adresse au Comité de Rédaction, je lui ai adressé une lettre de je au mois de Janvier 1954, dans le même sens, par l'intermédiaire de la Librairie Brill à Leiden, mais malheureusement, je n'ai pas reçu aucune réponse jusqu'à présent. Et pourtant, il m'est absolument nécessaire d'avoir de renseignements complets au sujet de l'activité du Comité de Rédaction et au sujet de la Concordance même, à partir de la parution de la première jusqu'à la 22e livraison.

Aussi je Vous serais très reconnaissant si Vous voudriez bien m'envoyer tous Vos précieux travaux, dont Vous disposez d'exemplaires de plus.

Veuillez agréer, Monsieur et cher Collègue, l'expression de mon profond respect.

Muhammed Tayyib Oldiç
Professeur du Hadis et Directeur de
de la chaire du Hadis à la Faculté
de Théologie de l'Université d'Ankara

Adresse:
Sihhiye, İktis sok. No. 10/A
Ankara - Turquie

Ek 53

Prof Schacht
Ankara, le 22 Novembre 1954

Monsieur et cher Collègue,

Je Vous remercie beaucoup de Votre lettre du 6 Novembre 1954, ainsi que pour votre excellente étude intitulée : "Enquêtes d'une histoire du Droit Musulman".

Je Vous suis particulièrement reconnaissant pour les informations concernant la "Concordance et Indices de la Tradition Musulmane" que Vous avez bien voulu me donner.

J'ai fait les démarches nécessaires, auprès le Doyen de notre Faculté, au sujet de votre lettre (mai 1954) se rapportant à l'İlahiyat Fakültesi Der-gisi que notre Faculté doit Vous envoyer en échange avec "Studia Islamica". Le Doyen vient de me faire part de l'ordre qu'il a donné en vue de régler cette question et m'a demandé de Vous présenter toutes ses excuses pour ce long retard.

Dans la première édition de l'Encyclopédie de l'Islam ont manqué -malheureusement les articles concernant l'Islam et les Musulmans Yougoslaves (et particulièrement Bosniaques). J'espère que la nouvelle édition va réparer cette lacune comme nous l'a promis une fois le feu Kressers.

Veuillez agréer, Monsieur et cher Collègue, l'assurance de mon profond respect et de mes sentiments les plus cordiaux.

Bien cordialement à Vous

Prof. M. Tayyib Oldiç
Sihhiye - İktis sok. No. 10/A
Ankara - Turquie

الهدية وهدية
والصحة والهدية على من لا يتبع بعده !
أثقة في ٤٤ ذوالقعدة ١٣٧٩
١٩٥٩ مايو

حضرة الاخ العزيز والصدق الوفي والزميل العلامة الاستاذ
السيد محمد القاضي ، رئيس الجامعات المغربية ، حفظه الله تعالى ونفعنا
بعلومه .

المسلم عليكم ورحمة الله وبركاته وبعد :

ناؤلاً ارحمك الصغى مما قصرت تحركه بالاطالة في الرد
على خطابك الكريم بتاريخ ١٤ / ٤ / ١٩٥٩ وقد حالت الظروف
بيني وبين ان اراسك الآن لثقتي الاسباب . خطابك
وصل الى اثقة ابتداء شهر ^{سنة المعاصرة} يونيو واني كنت اذناك في استنبل .
وحصلت عليه بعد شهر واحد من وصوله الى عند عودك الى
أثقة وأنا متبرف الصحة حينئذ . ثم زارته والدق مع اختي
(والدق مصابة بالربو) - اي ضيق النفس - وجرها الآن اربع
وسبعون عاماً . فبعد مكثنا هنا عدة اشهر ، رجعت الى
سلاحيقو ، وانا زال مثلياً انبار صحتها التي لا ترضيني . ويحان
كل هذا مشاغلي في الكلية ومشاغلي الاخرى منعتني ان اكتب
الك الى اليوم . فمعدرة ايها الاخ العزيز !

والواقع اني لم ازل اذكرك منذ مضارتنا بباريس قبل
ثمان وعشرين عاماً الى يومنا هذا . والحقيقة ان كافة افراد
عائلتي واصدقائي يعرفونك غيباً . اذ اني كنتهم عنك
وعن سائر اطراف المغاربة الذين لقيتهم وصحبتهم بباريس .
وارى من كتابك هذا انك انت ايضا لم تنسني ، اي درجة انك
لم تنس ذلك البيت الذي سمعته بتونس والذي لا اذكر
انا ايضاً سوى عجزه ان جاء جاء وان لم يأت لم يجئ .
(والذن فطر بياني بعض ما سمعناه من صدوقنا السيد حميد
البحراني ، مثل " La Ter , y en a beaucoup de yém !"
الخ) .

ولكن - مع الاسف الشديد - انقطعت روابطنا
من باريس بمناسبة وفاة والدي المفضول ، حتى اني كنت
لم اعرف عنكم شيئاً مدى سنين طويلة . وقد سافرت ان
اكتب لاول مرة الى زميلنا الحاج اعوم ، فحسبني بالهدايا

Ek 55/Mektubun birinci sayfası

Ankara:22/10/953

Muhterem Hocam,

Göndermek lutfünde bulunduğunuz " Bir Tenkî
din Tenkidi", kürsünüzden uzak kaldığım günlerde de
beni unutmadığınızın maddî bir delili olmakla ,
vefakârlığınızın minnettariyım..

Ben de hararetle okudum ve öğrendimki :

Hadisatı, olduğu gibi değilde, keyfine göre
izaha yeltenenlerin sonu hüsrandır.

Hele ilmi ve metodik kifayetsizliğine rağmen
koskoca bir unvanın verdiği salahiyete güvenerek,
başından büyük davaları halle kalkanların vay ha-
line !

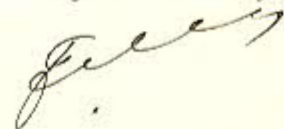
Ve hele "münakasa adabına, ayrıca umumî insan
saygısı şartlarına" riayet etmeden "temelsiz teca
hüllerle" ilmi tenkide cür'et edenlere yazıklar
olsun !

Cidden güzel bir tokat attınız . İsterimki
mef'ulünü de ayaktırmış olsun ve böylece-faydası
bir yana, içerde ve dışarıda Yurdumun ilmi seviye
sine verdiği zarar biraz daha azalmış bulunsun !

Hediyeniz, küçük kitaplığımın en seçkin bir
süsü olacaktır.

Sonsuz sevgi ve hormetlerimle ellerinizden
öperim hocam.

Talebeniz
Feyzi Ulusoy

Erzurum, 19. 6. 1973

9.

Muhterem hocam,

Selâmlarımı tahdim eder, hürmetle ellerinizden öperim. Hâtr-ı âlinizi sual ile, Cenab-ı Hak'tan sizler için âfiyetler niyaz ederim.

Ma'rûz-ı dâileri odur ki:

Üniversitemiz Rektörü Kemâl beyin, zâit-âlinini Fatihâtemize hoca olarak davet etmek fikrinde olduğu, mesmu-i âcizleri olmakla, ol bâbda kendileriyle görüşmek için fırsat hollar idim. Bugün iki ashadıyla beraber mülahazat müesses oldu. Vaziyet-i fâzâlineleri hakkında gerekli matlûmatı arz ettik. Tensib buyurduğunuz tathilide, müracaatınızı te'min etmemizi istedikler.

Buradaki talebanızın hatırlarını tatayib etme ve buna hatırlarda kanaat sahibi olmanız matlûmatıyla, Erzurum'u tesriifinizi size arz etmeji bir müddetler beri düşünürükdük. Esnâ-yı kelâm-ıla, sırası gelmişken bu arzımızdanda Rektör beye bahsettik. Ziyaretinizden memnûn hatıralarını, misafirhaneye tahsis ettireceğini söylediler. Bu ziyaretiniz tathilide ederse, gerekli

formatitenin ve muhavelenâmenin burada ihtimâl
ile, cevaz-ı istihdam hararının husûlû için
Bakanlığa lû'atle teklifde bulunulacağını da
ilâve ettiler. Bakanımız Kaya Bey de, zâir-
âlinizin Fakültemize kazanılmadığı öteden beri
temenni eyler idi.

Boylece arz-ı hâl ettikten sonra, şerh-i
kudîmanuza müstir haberinize muntazır oldu-
ğumuzu beyanla, hürmetle ellerinizden öperim
efendim. Vâl-emrû lîmen lehu'l-emr.

Suad Yıldırım

Asrı, Ali, Saâk,
Zahid, Muharrem, İbrahim,
Sâbir ve diğer arkadaşlar
salam eder, ellerinizden öperler.

Universitelerarası Kurulu 'nun 28-29

Haziran 1976 tarih ve 22 sayılı toplantıda alınan
kararlar

Karar 46: Cumhuriyet Senatosu Kontenjan Senatörü Doç. Dr. Bahriye Üçok'un Atatürk Üniversitesinde sözleşmeli olarak çalışan Prof. Dr. M. Tayyib Okıç'ın akademik formasyonu ve yaş sınırı bakımından kanunî şartları taşımadığına, yaş konusunda Üniversitelerarası Kurulunun, yabancı uyruklu öğretim üyeleri için aldığı kararın kanuna uygun olup olmadığı yönünden yeniden gözden geçirilmesine dair müracaatı görüşüldü ve adigeçer profesörün daha önce çalıştığı Ankara Üniversitesinden dosya ve belgelerinin Atatürk Üniversitesine gönderilmesine ve Üniversitesince gereğinin yapılmasına, sözü edilen Kurul kararının kanuna aykırılık teşkil etmediğine ve gerekçesinin ilgiliye bildirilmesine karar verildi...

Ek 60/ Bahriye Üçok'un Okıç'e yaptığı saldırılar

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ KÜRSÜLERİ ve YÖNETİCİLERİ

Kürsüler	Kürsü Yöneticisi	Öğretim Üyesi ve Yardımcıları
Tefsir ✓	Prof. M. Tayyib OKIÇ	Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU Asis. Dr. Süleyman ATEŞ
Hadis ✓	Prof. M. Tayyib OKIÇ	Doç. Dr. Mehmet HATİBOĞLU Doç. Dr. Talât KOÇYİĞİT
İslâm Hukuku ✓	Prof. M. Tayyib OKIÇ	Asis. Abdulkadir ŞENER
İslâm Tarihi ✓	Prof. Dr. Neşet ÇAĞATAY	Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN Asis. Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU Asis. Mustafa FAYDA
İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi	Doç. Dr. Yaşar KUTLUAY	Doç. Dr. Hüseyin ATAY Asis. Dr. Kemal İŞİK
Türk ve İslâm Sanatları Tarihi	Doç. Dr. Halûk KARAMAĞARALI	Asis. Dr. Beyhan KARAMAĞARALI
Dinler Tarihi	Doç. Dr. Hikmet TANYU	Asis. Günay TÜMER
İslâm Felsefesi ve Tasavvuf	Doç. Dr. Cavit SUNAR	Doç. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU
Sistemantik Felsefe ve Mantık	Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN	Prof. Mehmet KARASAN Doç. Dr. Necati ÖNER Asis. Muhsin BALAKBABALAR
Felsefe Tarihi	Prof. Hamdi Ragıp ATADEMİR	
Din Psikolojisi ve Pedagoji	Prof. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU	Asis. Dr. Neda ARMANER Asis. Beyza DÜŞÜNGEN Asis. Rami AYAS
Türk - İslâm Edebiyatı ✓	Prof. M. Tayyib OKIÇ	Öğ. Görevlisi Fevziye Abdullah TANSEL Asis. Dr. Esat COŞAN
Arap Dili ve Edebiyatı (Müstakil Ders)	Doç. Dr. Yaşar KUTLUAY	Ok. Cemal MUHTAR » Yusuf URALGIRAY » Lütfi DOĞAN » Ragıp İMAMOĞLU » Hamdi KASABOĞLU » Osman KESKİOĞLU

İlâhiyat Fakültesi Görevlisi ve Okutmanların Listesi

Unvanı :	Adı Soyadı :	Dersi :
Öğretim Görev.	Fevziye Abdullah TANSEL	Türkçe - İslâm -Edebiyatı
» »	Osman KESKİOĞLU	Kur'an ve İslâm Dini Esasları
» »	İsmail Baha SÜRELSAN	Dini Türk Musikisi
Okutman	Lütfi DOĞAN	Arapça
»	Hamdi KASABOĞLU	Arapça
»	Ragıp İMAMOĞLU	Arapça
»	Esin SOYSAL	Almanca
»	Ms. GORDON	İngilizce
»	İsa SEYF	Farsça
Uzman	Cemal MUHTAR	Arapça
»	Yusuf URALGIRAY	Arapça

Ö N S Ö Z

Birkaç seneden beri, her ders yılı sonunda, fakültemizin değerli mezunlarının birer hatıra albümü çıkarmaları güzel bir âdet haline girmiş bulunmaktadır. Bu yılki albüm, hiç şüphesiz yok, evvelkilere nazaran daha güzel ve daha mükemmeldir; böyle olması da gayet tabiidir. Çünkü, fakültemizin yirminci kuruluş yıldönümü münasebetiyle çıkmaktadır ve elbette diğerlerinden bir çok bakımdan farklı olacaktır. Evvelki albümler yalnız son yıl mezunlarını içine alırdı; bu seferki ise, fakültenin kuruluşundan bugüne kadar mezun olanların hepsini aldığı gibi, henüz mezun olmamış ve fakültenin muhtelif sınıflarında bulunan talebelerimizi de kapsamaktadır. Bir çok yazıları da içine almasıyla, albümden ziyade güzel ve ciddi bir hatıra kitabı olmuş bulunmaktadır.

Yüzlerce mezunumuzun hâlen işgal ettikleri mevkileri, orduda vazife görenlerle rütbelelerini, fakültede mevcut kürsü ve dersleri, bu dersleri okutanları ve diğer hususlarla ilgili malûmatı ihtiva eden bu eser, her bakımdan faydalı bir el kitabı vazifesi görecektir. Meseîâ, Fakülteye emekleri geçen, fakat sonradan ayrılan veya vefat eden hocaların sayısının az olmadığı, keza genç yaşta vefat eden mezunlarımızın sayısının da, maalesef, oldukça kabarık bulunduğu bu kitaptan öğrenilecektir. Fakültenin ders programları ve diğer lüzumlu malûmat yine bu kitaptan çıkarılabilecektir.

Şerefli Fakültemizin 17 nci devre değerli mezunları,

Şu anda bilhassa sizlere sesleniyorum. Daha doğrusu 17 nci defa sizlere hitaben veda ediyorum. Çünkü artık, bundan sonra talebem olarak değil, sadece evlâd, hattâ ahbab ve arkadaş olarak sizleri karşımda göreceğim. Çocuklarımla vedalaşmak hem neş'eli hem hüznü anlar geçirmek demektir. Naçiz hizmetlerimizle, din, vatan ve millet hizmetine âmâde olarak yetiştirdiğimiz bu genç ilâhiyatçıları uğurlamaktan neş'e, sevinç ve huzur duymaktayım; fakat aynı zamanda, bir manevî âile olarak geçirdiğimiz senelerden sonra onlardan ayrılmak, haklı olarak, bana hüznü ve elem vermektedir. Yaşımın ilerlemekte olduğu bir sırada ayrılmakta olduğum bu temiz ruhlu çocuklarını bir daha görüp göremeyeceğim belli olmayışından mütevellid bir endişe de bu hüznüme katılmaktadır.

Sevgili Öğrencilerim,

Gayet iyi biliyorum ki, sizleri, bundan sonra çok ağır, çok nazik ve çok mes'uliyetli vazifeler beklemektedir; kaldı ki sizin vazifeniz üç katlıdır. Zira din, millet ve vatan mefhumlarının üçü de, birbirinden ayrılmaz bir bütün teşkil etmektedir. Mesleğiniz icabı, siz bu üç yüksek ideal uğrunda bütün maddî ve manevî kuvvetinizle hayatınızın sonuna kadar çalışmak, icabında hayatınızı dahi feda etmek mecburiyetindedesiniz. Bunu bütün kalbiniz ve samimiyetinizle yapacağınızdan eminim. Din, millet ve vatana olan bağlılığınız, muvaffakiyetinizin en büyük garantisidir; Cenab-ı Hak da bu gibilerin muhakkak yardımcıdır.

Öyle zannediyorum ki, dünyada Türkiye kadar müteccânis hemen hemen tek bir memleket yoktur. Bu necib milletin yüzde doksan dokuzunun halis müslüman oluşu, İslâm düşmanlarının bir çoğunun hased ve kiskançlığını tevliid etmektedir. Bu ise, misali ender olan, birliği kırmak, zayıflatmak ve dağıtmak için bütün şer kuvvetlerin biraraya gelmesini sağlamaktadır. Ezcümle Hıristiyan misyonerlerinin, bilhassa son zamanlardaki saldırıları, artık, dozunu çoktan kaçırmıştır. Sorsuz maddî ve manevî imkânların seferber edip içimizde pervasızca ve hummalı bir şekilde faaliyet göstermektedirler. Bu faaliyet, köy muhtarlarının, köy ve kent câmi imamlarının, dinî okullar ve nihayet İlahiyat Fakültesi hocalarının odalarına varıncaya kadar, hıristiyanlık propagandasını ihtiva eden broşürler dağıtmak, hattâ meydanlarda alenen propaganda nutukları çekmek cür'etine varmıştır. İstikbale matuf planları daha da korkunçtur. Karşınızda başka hiç bir dinî veya millî dert olmasa dahi, bu dert size yetecek ve artacak büyüklüktedir. Bu, büyük kısmıyla gizli ve sinsî olan, saldırılara karşı koymak, milleti ve dinî korumak uğrunda mesainiz, çok çetin olacağı benziyor. Diğer şer kuvvetlerin saldırılarına karşı bazı tedbirlerin alındığı müşahede ediliyorsa da, bu bâbdaki faaliyet ya hiç veya pek azdır. Uzun

zaman, hattâ asırlar boyunca Hıristiyan Devletlerin esaretinde kalmış diğer bir çok İslâm ülkelerindeki benzer tahribkâr saldırıların neticeleri çok vahimdir ve tamiri imkânsızlık derecesine kadar varan zor bir iştir. Zira bunların kara ordularını teşkil eden misyonerler, İslâm âlemini âdeta işgal altına almışlardır; bunu devam ettirmeye azimli oldukları da âşikârdır. İşin garib tarafı, bu taarruzlara paralel olarak, dinlerin birbirlerine yaklaştırılmaları hususundaki masallar süratle yayılmakta ve bir nevi «sulh taarruzu» son derece şiddetlenmektedir.

Sevgili öğrencilerim,

Yukarıda zikrettiğim bu ve benzeri nice saldırılara hedef olan ulu dinimizi müdafaa sadedinde hiç bir fedakârlıktan kaçınmayacağınız gayret tabii'dir. Bu yüzden kendinizi kuvvetli ve geniş malûmatla mücehhez kılmanız gerekmektedir. Sadece ulu dinimiz hakkındaki esas bilgiler size kâfi gelmeyecektir. Diğer dinleri, bilhassa «Ehl-i Kitab» dinlerini de temelli olarak tetkik etmeniz lâzımdır. Kuvvetli arabça bilginiz yanında en az bir Garp dilini de esash olarak bileceksiniz. İcabında ibrance, lâtince ve eski yunanca gibi bazı ölü dilleri de, bu dillerdeki eserlerden çalışmalarınızda istifade edebilecek kadar öğrenmeniz gerekecektir. Fakültede edindiğiniz bilgileri artırmak, genişletmek ve yeni bilgiler edinmek için gerek Garpta ve gerekse Şarkta ihtisas tahsili yapmalısınız. Değişik ve geniş bilgilerle ne kadar çok mücehhez olursanız, o kadar da ulu dinimizle vatan ve millete faydalı olacağımız şüphesizdir. Sayıları küçümsenmeyecek kadar çok ağabeyleriniz, Avusturya, Almanya, Fransa, İngiltere, Amerika, Lübnan, Irak, Tunus ve Lıbya'da hâlen ihtisas veya doktora tahsilinde bulunmakta ve gelecek seneden itiba-

ren kuvvetli Garp dilleri bilgisiyle tecrübe sahibi ve modern ilmi metotlarla çalışmaya alışmış bir durumda ve doktor ünvanıyla yeni ve semereli kariyerlerine başlayacaklardır. Onların yolunu inşaallah siz de takip edeceksiniz. Bu hususta sizlere Cenabı Haktan büyük ve parlak muvaffakiyetler niyaz ederim. Sizlerin muvaffakiyeti beni dünyanın en mes'ûd insanı olarak yaşatacaktır.

Bu kitabın hazırlanmasında büyük emekleri geçen albüm heyetine yorucu zahmetlerinden dolayı şükranlarımı belirtmek isterim; vâzolsunlar, sağolsunlar.

Albümün sonuna ilâve edilip — lâyük olmadığım halde — naçiz şahsıma tahsis edilen ayrı bir yazı beni son derece mütehassis bırakmıştır. Çok sevgili öğrencilerimin bana karşı besledikleri derin sevgi ve bağlılıklarının müstesnâ bir tezahürü olan mezkûr yazı, hayatımın ana çizgileriyle naçiz yazılarımın tahlili bir listesini teşkil etmektedir. Fakat bunun anlatılış tarzı beni cidden mahcub etmiştir. Haddi zâtında gerek değerli asistanlarım, gerek sevgili talebelerim böyle bir yazıyı senelerden beri tasarlamaşlardı. Ancak biyografik ve bibliyografik malûmat için bana her müracaatlarım — reddetmemekle beraber — geçen seneye kadar tehir ettirebilmiştim. Fakat geçen seneki nazik ve ısrarlı taleblere nihayet icabet etmek mecburiyetinde kaldım. Şerefli Fakültemize olan naçiz hizmetlerimin yirminci seneyi devriyesi münasebetiyle böyle bir yazıya lüzum hissettiler ve bunu kuvveden fi'le çıkardılar.

Bu nazik ihtimamlarından dolayı hepsine kalbi şükranlarımı sunar, mahabbetle gözlerinden öperim.

Ankara, 15. Mayıs, 1969.

Prof. M. Tayyib OKIÇ

Ek 62-1/1969 yılı albümüne önsöz II

T. C. Maliye Bakanlığı VEZNE ALINDISI Seri : G 2

№ 201114
Özel No : 351

Teslim edenin adı, Soyadı ile adresi : *Prof. Dr. Tayyip Okic*

Teslim ettiren daire : *İslami İlimler Fakültesi*

Tahsilât müzakeresinin tarihi : *3...1...5...1976* No...../.....

Ne için teslim edildiği	Lira	K.
<i>Siyorta Pirimi</i>		
<i>(Nisan 1976 ayında ait)</i>		
Toplam		

31511976 Malsandığına Saymanlığına *Bin Sotuzen* Lira

kurus alınmıştır. *31511976* SAYMAN Y. VEZNEDAR

1975 - Damga Matbaası

Ek 63

SİGORTALININ	Soyadı	<i>OKIC</i>	 Sosyal Sigortalar Kurumu S.R.U.R.U.M Şubesi
	Adı	<i>TAYYIP</i>	
	Babasının adı	<i>Muhammet Teyfik</i>	
	Doğum yeri	<i>BOSNA</i>	
	Doğum tarihi	<i>1-12-1902</i>	
	Tabiiyeti	<i>Yurksuz</i>	
	Nüfusa kayıtlı olduğu yer	<i>İl veya İlçe Bosna Hane Cilt Sayfa</i>	
	Sigortalı işe ilk defa girdiği tarih	<i>1-4-976</i>	

Örnek No. C-2009/5

Ek 64

Diyaret İşleri Başkanlığınca kurulması zaruri görülen "Kur'an Akademisi" hakkındaki m ü t a l â a m a z aşağıdadır :

Evvelâ şunu belirtelim ki, Diyaret İşleri Başkanlığınca girilen Kur'an-ı Kerim Tefsirlerini bugünün ilmine göre ikmal etme teşebbüsünü takdirle karşılamamak mümkün değildir. Böyle hayırlı işleri teşebbüs safhasından hakikate ulaştırabilmek için , işi başlangıçta sağlam temellere oturtmak neticeyi elde etmekte acele etmemek gerekir. Bu bakımdan bu yolda tutulmasını gerekli gördüğümüz hattuhareketi bildirmek isteriz:

1) İlk yapılacak iş Kur'an-ı Kerim tedkiki ile meşgul olan Şark ve Garb teşekkülleri ile temas te'min edip, onların program ve neşriyatını celbetmek,

2) Tefsir ilmine aid bütün matbu' eserleri toplayıp , gerek Türkiye'de ve gerek haricde mevcut bulunan Tefsir ile ilgili bütün yazma eserlerin mikrofilmlerini te'min etmektir.

Bu iki maddenin tahakkuku ile çalışmalarına aksiksiz başlayabilecek olan ilmi komisyon , devirler boyunca yapılmış işahları incelemek, bunların İslami ruhla olan mutabakat derecelerini tesbit ederek, onları ilmi bir tenkid süzgecinden geçirmek ve kendi görüşünü beyan etmek durumundadır . Bu bakımdan Akademiyi teşkil edecek zevat üzerinde titizlikle durmak icab eder. Aksi takdirde selâhiyetli Dünya ilim kritiğinin istihzasına maruz kalınabilir ki bu durum ne memleketin ne de İslamiyyetin şanına lâyıktır. Binaen aleyh, böyle bir Akademinin esli azası ancak Arabçanın bütün inceliklerine vakıf ve tam teolojik formasyona sahip ve hatta bu ihtisasları neticesinde Tefsir sahasında eser vermiş kimseler olması gerekmektedir . Müzüm gösterilen yerler için diğer branşlardaki mütehassıslara müracaat edilip , onların şifahî veya rapor halinde gönderecekleri bilgilerden istifade olunacaktır.

Kanaatimizce, ilk önce ele alınmasına zaruri gördüğümüz husus :

Yukarıda kaydedilen iki noktanın tahakkuku için bir Hey'et teşkil edilmesidir. Bu Hey'ette vasife göreceğ olanların titizlikle seçilmesi başka işlerle meşgul olmayıp, yalnız bu sahada serbestçe çalışabilmelerinin te'mini şarttır. Ceffelkalem Tefsire girişmek , için fiyasko ile kapanacağını peşinen kabul etmek olur.

Ankara, 5. Nisan 1964.

Muhammed Tayyib O K I Ç
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Tefsir, Hadis ve İslâm Hukuku kürsüleri profesörü.

STATO DELLA CITTÀ DEL VATICANO
CARTOLINA POSTALE

M. le professeur

Tayyib OKIC

Schhiye, Ilkiz sok 10 a

ANKARA

Turchia

Ek 66

BIBLIOTECA APOSTOLICA VATICANA
Ufficio Accessioni
1787. A

Cité du Vatican, le 3 novembre 1953

La Bibliothèque Apostolique a l'honneur d'accuser reception de l'hommage que vous avez bien voulu nous faire : Bir Tenkidin Tenkidi, et de vous adresser ses remerciements

(A. M. Albareda, Ab. Tit.)

Préfet

Ek 67

Absender: Ord. Prof. Dr.
Expéditeur: H. W. Duda,
Wien XIX./117, Pürfa 88.2

Korrespondenzkarte
Carte postale

WIEN
9.1153
-13
h

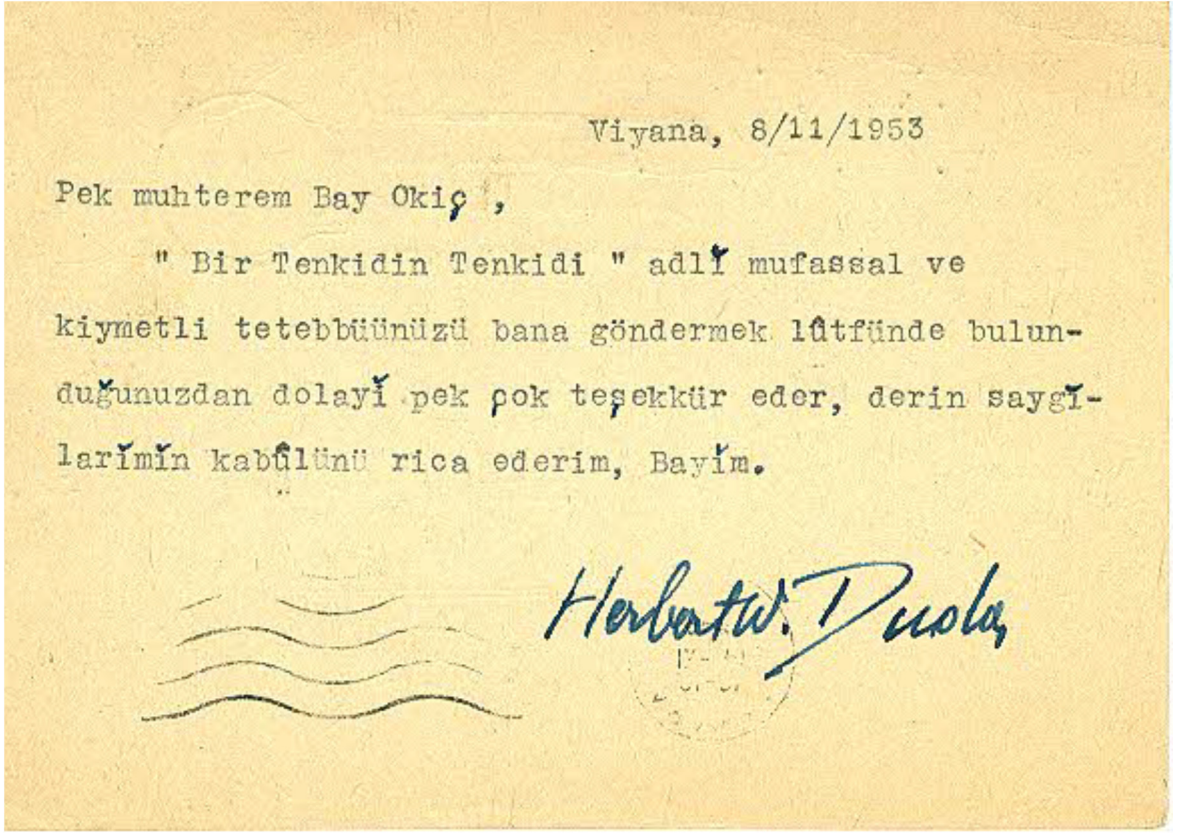
Republik Österreich
145

Bay Prof. M. Tayyib Okıç
Ankara Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi
A N K A R A

T ü r k e i

Straße, Hausnummer, Gebäudeteil, Stockwerk oder Postschließfachnummer
Rue, numéro, partie du bâtiment, étage, numéro de la case postale

Ek 68

Ek 69

MILLÎ KÜTÜPHANE

BAGIŞ SERVİSİ

1657

15 / X / 1953

Kütüphanemize göndermek lütfunda bulunduğunuz aşağıda adlı
~~bağış listesinde~~
yazılı eser alınmıştır. Teşekkürlerimizi saygılarımla arz ederim.

Müdür a.

Okiç, Tayyip: Bir tenkidin tenkidi 1953.

(2 adet) -

MILLÎ KÜTÜPHANE

BAGIŞ SERVİSİ

62

6 / 2 / 1954

Kütüphanemize göndermek lütfunda bulunduğunuz aşağıda adlı
bağış listesinde
yazılı eser i alınmıştır. Teşekkürlerimizi saygılarımla arz ederim.

Müdür a.

Prof. M. Tayyip Okiç.

Bir tenkidin tenkidi (5 adet Derleme için)

DEPARTMENT OF URDU ENCYCLOPAEDIA OF ISLAM
UNIVERSITY OF THE PANJAB

No. 196/99.

Lahore. May 17, /1960

Dear Prof. M. Tayyib Okic,

I have just received your article on "Serbia". This is just to acknowledge receipt of it. As to the details I shall write to you later.

2. As to the Talkih of Ibn-~~al~~-Jawzi, edited by Mohammad Yusuf. I am trying to get hold of a copy, but books published in Delhi, so far back, as 1927, have now become exceedingly rare in Pakistan. I shall be glad to secure a copy of it for you, if available. Many thanks for a copy of your valuable work on some problems of Hadith. With kind regards and best wishes,

Yours sincerely,

Mohammad Shafi
(Mohammad Shafi)

M. Tayyib Okic,
Sihhiyye Ilkiz Sokak 12,
Ankara (Turkey).

Saadat

انكاوا في
٩ رمضان المبارك ١٣٩٥
١٥ سبتمبر ١٩٧٥

حضرة رئيس ادارة دائرة المعارف الاسلامية الاردوية المحترم،
السلام عليكم ورحمة الله وبركاته وبعد :

فبناءً على طلب العلامة المغفور له الاستاذ محمد شفيح رحمه الله تعالى ،
الفت ذيلا لماده " سربيا (Serbia) باللغة العربية وارسلت المتن بواسطة البريد المسجل
الى ادارتكم بتاريخ ١٩٦٠/٥/١١ وقد مضى من ذلك الحين اكثر من ١٥ عاما . واني
لم اطلق ولا نسخة واحدة من مطبوع تاليفي هذا وحتى لم اسمع الى هذه السنة انها قد نشرت
مطلقا . ثم اخبرني زميلي الاستاذ الدكتور محمد حميد الله ان مادة سربيا مع ذيلي ، قد
نشرت قبل زمن طويل وانه كتب الى ادارتكم ان ترسلوا لي نسخة او عدة نسخ من الجزء
الذي نشر فيه تاليفي (وهذا في اخر مايو من هذه السنة) . غير اني لم استلم الى
الان شيئا من طرفكم . واني اذ ارجو من سيادتكم ان ترسلوا لي عدة نسخ (او على الاقل
نسخة واحدة) من مقالي المطبوع . وقد جرت لي المراسلات وقتئذ مع الفقيه الكبير الاستاد
محمد شفيح وبعده مع خلفه الاستاذ الدكتور ميرزا محمد وحيد والسكرتير السيد نصرى .

ثم طلب لي المرحوم محمد شفيح (في سنة ١٩٦٢) تاليف مادة البوسنة و
المهرسك (Bosnia and Herzegovina) ، فلبيت امره هذا و الّفت قسما كبيرا من تلك المادة
غير اني لم اتمكن ان اكملها في مدة محدودة بسبب انحراف صحتي وكثرة مشاغلي . وهذا ما
آسف عليه كثيرا . اذ ان هذه المادة نشرت في دائرة المعارف الاروية مولفها من اشد اعداء
الاسلام وقد فلتا هذه المادة بالاكاذيب والافتراءات وتحقير المسلمين وانكار شخصيتهم ، ربما نقلتموها
حرقيا . وعلى كل حال فمن فضلكم ان تبعثوا لي بنسخة من تلك المادة ايضا . ولكم الشكر سلفا .
هذا و تفضلوا بقبول فائق الاحترام .

محمد طيب اوكيچ

العنوان ٤

Prof. M. Tayyib Okiç
Sihhiye-İlkiz sok., No. 7/4
Ankara - Turkey

İlahiyat Fakültesinde boykot yapan kızlar başörtü giyiyorlar

İlahiyat 17.4.1968

ANKARA, ÖZEL

Boykotun başlamasının ikinci gününde, İlahiyat Fakültesi önünde başörtülü öğrenci sayısı arttı. Bazı AP'li ve CKMP'li Milletvekilleri boykotçu öğrencileri ziyaret ederek, «Onlarla birlik olduklarını» bildirmişlerdir. Toplum polisi yine Fakülte Dekanlığına başvurarak, «İstedikleri zaman boykotçuları dağıtabileceklerini» tekrarlamış, ancak Dekanlık, bir çalmaya meydan verilmemesini istemiştir.

Boykotçuları ziyaret eden Milletvekilleri arasında AP'den Hasan Aksay'ın, Mevlut Yılmaz'ın ve CKMP'den İsmail Hakkı Yılmaz'ın bulunmaları görülmüştür. Fakülte öğretim üyelerinden Hilmet Tanyu ile Mehmet Taplamacioğlu ve Tayyip Okis boykotçu öğrencileri Dekanlık nezdinde savunmaktadır.

Tayyip Okis'in Yugoslav olmakla birlikte ne Türk ne de Yugoslav uyruğunda olmadığı «vatansız» olarak, İlahiyat Fakültesinde öğretim görevlisi olarak çalıştığı olayları da geniş ölçüde desteklediği, Dekanlık yetkililerince öne sürülmüştür.

Dekan: N. Ö. Yılmaz
Fakülte görevlisi

İLAHİYAT FAKÜLTESİ ÖĞRENCİ ÇOĞUNLUĞU BOYKOT HAREKETİNİ POTESTO ETTİLER

ANKARA, ÖZEL

İlahiyat Fakültesi öğrencileri çoğunluğu dün bir bildiri yayarak boykot kararını testö etmişler ve derslere pek isteyen öğrencilere, fakülte öğrencisi olmayan bazı kişiler tarafından kaba kuvvet kullanılarak mâni olunduğunu iddia etmişlerdir.

İTİB Genel Başkanı İsmail İnan'ın, Fakülte önünde öğrencilere hitab ederken «Bütün dinîsiz hocaları» kulaklıklarla tutup «atmasını» şeklinde söz sarfettiğini belirten bildiri özetle şöyle denilmektedir:

Kuruluşundan bugüne kadar ültemizin menfaatleri için bir fedakârlıktan kaçınmayan hocalarımız ve biz, muhterem sunifalardan ilim ve iman deleri için canını esirgemeyen öğrenciler dinîsizlik ve Aşırılaşma itham edilmektedir.

Bu iş ki olayların nedeni ve gerek hüviyeti bu değildir. Olayların tezahür şekli tamamen aşımın hilâfına umumî efkârı aksettirilmiştir. Başörtü smar vesilesi olarak ileri sürüyor. Seriatçılık ve nurculu-ğünçül olarak kullanılıyor. Bu zamanda tard edilen arkadaşların okuldan tardedilme seveleri başörtü meselesine bağlamak isteniyor. Aslında bu-mla uzaktan ve vakımdan hiç ilîşisi yoktur. Gerçek sebep

«öçularımıza yapılan tutursuzca saygısızlık, itaatsizlik ve Aşırılaşma devrimlerine karşı gösterilen İyiyakatsizliktir.»

GENEL KURUL CEZALARI AĞIR BULDU

Dün öğleden sonra toplanan Fakülte Genel Kurulunda bazı öğretim üyeleri okuldan çıkarılan iki öğrenciye verilen cezaların ağır olduğunu ileri sürmüş ve çoğunlukla «Cezaların ağır olduğunu» üniversite senatosuna bildirilmesini karar verilmiştir. Üniversite senatosu iki öğrencinin itirazlarını görüşmek üzere ay sonunda toplanacaktır.

DÜZELTME — Önceki günkü haberimizde Yugoslav asıllı olup da Türkiye'ye gelen, ancak uyruğu olmayan Tayyip Okis'den söz edilirken «Dekanlık çevreleri» denmiştir. Bu «fakülte çevreleri» olacaktı. Dürzeltiriz.

Milletveklet 19.4.1968

İlahiyat Fakültesinin yürüyüşü iptal edildi

Öğrenciler hazırladıkları dövizleri Fakültenin bahçesine bıraktılar

ANKARA

(Yeni İstanbul Bürosu)

İlahiyat Fakültesi öğrencileri dün yapacakları yürüyüşü iptal etmişler ve ellerinde bulunan dövizleri okul bahçesine asmakla yetinmişlerdir.

Öğrenciler «Hocamız Okis vatanı kalbimizdir», «Bizi ancak sen idare edebilirsin bizler senden ayrılmayız, sözünden dönen dekanı istemiyoruz» şeklinde bağırmaslardır. Yürüyüş bütün öğretim üyelerin katılmamaları yüzünden iptal edilmiştir.

Yeni İstanbul
18.4.1968

İlahiyat Fakültesi 31 Mayıs'a kadar tatil edildi

ANKARA — Ankara Üniversitesi Yönetim Kurulu, İlahiyat Fakültesi'nde derslerin 31 Mayıs akşamına kadar geçici olarak tatil edilmesini kararlaştırmıştır.

Yönetim Kurulu, dünki toplantısında, İlahiyat Fakültesi'nde cereyan eden olaylarla, başlangıcından bu yana süregelen gelişmeleri gözden geçirmiş, tatil kararından başka, şu kararları almıştır:

(1) Öğrencilerin haklarının zayıf olmaması için dersler ve imtihanlar hakkında alınacak tedbirler ve kararlar, ayrıca bildirilecektir.

(2) Fakülte'deki durumun her yönü ile ayrıca incelenmesi hususu Ankara Üniversitesi Senatosu'na teklif edilecektir.

(3) Görevinde; affı dileğinde bulunan Dekan'ın bu isteği üzerine bir işlem yapılmasına lüzum görülmemiştir.

(4) Bundan böyle basına sıhhatli haberler verilmesi ve kamuoyunun gereği gibi aydınlatılması rektörlükçe yapılacak açıklamalarla sağlanacaktır.»

20.4.1968

14.5.1968. Milliyet

DÜŞÜNENLERİN DÜŞÜNCELERİ

İLÂHİYAT TAKI OLAY

ANKARA Üniversitesi İlahiyat Fakültesi geçici olarak eğitim araverdi. Fakülte, yalnız bir sınıfla değil tümü olarak kapanmış oldu ve böylece üniversitemizin bir tarihi eğitim görevini yapamaz hale getirildi. Bu ülkenin aydınları olarak bu olay hepimizi derin derin düşündürmektedir. Cumhuriyet Türkiye'sinde, demokrasinin hukuk önemi karşısında, Türkiye'de ve herkesin gözü önünde oynanan bir oyunun süreceği bu büyük Türk Ulusuna çağdaş uygarlık düzeyine çıkaracağı ve bunu hukuk düzeni içinde başarması bir ilki edinen ve bu ulusu bütün «Dünya milletleri ailesinin en üstüne» haklara sahip şerefli bir üyesi olarak milli birlik rütubetinde daima yüceltmiş ama bilen Türk Milliyetçiliği ilkelere dayalı bir Anayasa'nın varlığına rağmen oluyor bu. O Anayasa ki, her Türk yurttaşına geniş özgürlükler ve ilkönce insan haklarına, millet egemenliğine ve hele Atatürk devrimlerin bağışladığı tam bilincine dayanarak millî, demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti geliştirmiştir.

İşte bu özgürlüklerden bel bol yararlananlar, öğrencileri boykot yapmağa kışkırtmış ve gazetelerin yazdıklarına göre boykot, dersleri vermek üzere görevi başına gelen fakülte dekanı ve öğretim üyelerine sövmek, onları yuhalamak, okula sokmamak suretiyle yürürlüğe sokulmuş, sunflarına girerek isteyen öğrenciler de engellenmiştir. Boykotun nedeni, zene gazetelerin bildirdiği göre, kendilerini okutana profesörlerine hakaret ettikleri için, İlahiyat öğrenci hakkında cezai işlem yapılmasıdır.

BOYKOT NEDİR?

İlk önce aslı İngilizce olan boykot sözcüğünün anlamı üzerinde duralım. «Boycott», bir kişiyi bir topluluğu veya bir ülkeyi zarara sokmak amacı ile ve onunla her türlü ilişki kesmek demektir. Başta Anayasa olmak üzere 4936 sayılı Üniversiteler Kanununda ve Ankara Üniversitesi disiplin yönetmeliğinde, öğrenciler için tanınmış bir boykot hakkı yoktur. Hele, bir fakülteyi eğitim görevini yapamaz hale getirir ve kendilerine bilim öğreten öğretim üyelerine hakaret etmeyi yuhalamayı ve şikâyet öğrencilerin okuma haklarını ortadan kaldırır biçimdeki davranışları bir hak savdırarak nitelikte bir boykot hakkı yoktur ve olamaz. Bütün bunlar Türk Ceza Kanununun suç saydığı ve kendiliğinden kovuşturulması gereken eylemlerdir.

Denilebilir ki fakülte, yönetmeliğin 7 nci maddesinde yazılı yetki ile dayanarak Üniversite Yönetim Kurulunca alınan bir kararla geçici olarak derslere ara vermiştir. Böyle olunca bu sonuçta kimsenin bir kusuru olmaz. İlk bakışta insana doğrudan gelen bu görüş, cerekenden yanlıştır. Çünkü Ankara Üniversitesi öğrencileri disiplin yönetmeliğinin 2.4 ve 7 nci maddeleri bu konuları açıkça göstermiştir.

4 — Yönetmeliğin 2 nci maddesinin 7 nolu bendine göre bir öğrenci hakkında, öğrenim üyeleriyle arkadaşlarına üniversite ve fakülte memurlarına ve öğrenci arkadaşlarına karşı saygı kurallarına uygun düşmeyen dav-

«İlahiyat Fakültesinin öteki Üniversite dallarından ayrı bir özelliği vardır. Burada gerçek din eğitimi yapıyor. Din konusunu tarih boyunca sömürülmeye kolay bir oyun sananlar olmuştur. Bu ülkenin bu türlü akımların tekrarıyla uğramaya harcayacak zamanı yoktur. İlahiyat Fakültesinde birkaç genci kışkırtan ve sonunda bu fakülteyi geçici de olsa kapattıran gerçek nedenlerin üzerinde durulmalıdır. Kimsenin, geleceğin güveni olan bu gençleri sömürerek hukuk düzenini çiğnetmeye hakkı yoktur.»

Ahmet ERDOĞDU

Danıştay 2. Daire Başkanı

Yanıştırdığı dolay disiplin cezası verilir. Bu hükme göre, öğretim üyelerine sövmek, disiplin cezasına çarptırılacaktır.

h — Yönetmeliğin 6 nci maddesi dekanın yetkilerini gösteriyor. Dekan, suç işleyen bir öğrenciyi derslere devanılan ve fakülte binasına girilmekten men edebilir. Bu yetki öylesine kesin değildir ki dekan, böyle halde Fakülte Yönetim Kurulu kararını almadan bile bunu yapabilir. Ne var ki bu yetki, Fakülte Yönetim Kurulu toplanıp karar verinceye dek süzür.

e — Yönetmeliğin 7 nci maddesi de bir fakültenin geçici olarak derslere ara verme yetkisini açıklanmıştır. Buna göre bu yetki doğrudan doğruya Üniversite Yönetim Kurulunca verilmiştir. Fakülte Yönetim Kurulu böyle bir karar veremez. Bu konuda yönetmeliğin 8 nci maddesinde de önemli hükümler vardır. Suç işlendiği öğrenen dekanın bu konuda nasıl davranması yasa dışıdır. O da şöyledir: «Suç konusunu teşkil eden bir hareket öğrenilince dekan, Yönetim Kurulu üyelerinden en az bir kişiyi işin takkikine memur eder. Memur edilen Yönetim Kurulu üye veya üyelerin soruşturma işini yaptıkları sonra düşünce ve kanaatini ilzillerin tutulmuş ifadeleriyle birlikte Dekanlığa verir. Bunun üzerine meclis Yönetim Kurulunca incelenecek bir karar alınır. Kararlar fakülte başlı ve kesindir. Ancak, çıkarılma kararlarına itirazlere, bildirildikten sonra başlamak üzere senatoya 5 gün içinde itiraz olunabilir.» (1)

KANUN NE DİYOR?

4936 sayılı Üniversiteler Kanunu da gerçek öğrencinin gerekse Üniversite yöneticilerinin karşılıklı olarak hak ve görevlerini belirtmiştir. Örneğin, Üniversiteler Kanununun 7 nci maddesinin 3 ncu fıkrası şöyle demektedir: «Öğrencilerin her türlü işlemleri Fakülte Yönetim Kurulunca incelenir. Bunlardan yazılma, çıkarılma, disiplin, öğrenim ve imtihanlarla ait olanlar hakkında fakülte başlı ve kesin kararlar verir. Ancak, çıkarılma kararlarına karşı ilzillerin bildirildikten sonra başlamak üzere senatoya 5 gün içinde itiraz olunabilir. Senatunun kararı kesindir.»

Bu duruma göre, hakkındaki çıkarılma cezası verilen bir öğrencinin yapacağı iş ortadadır. Öğrenci, bu kararın kendisine bildirildikten sonra başlamak üzere 5 gün içinde senatoya itiraz edebilecektir. Yoksa boykot yapacak, fakülte öğretim üyelerine sövmek, onları yuhalayacak ve fakülteyi çalışmaz hale getirip kargaşalık çıkartacak ve Üniversite Yönetim Kurulunca, Fakülteyi geçici olarak kapamağa zorla-

yacak değil. Böyle bir hak doğrudan doğruya fakülteye verilmeye vakti. Denilebilir ki, işi ama, Fransa'da, Amerika'da öğrenciler boykot yaparlardı ya. Bizde niye olmaz? Evet zana düvada her devletin yasaları, hele Amerika Birleşik Devletlerinde her devletin ayrı ayrı yasaları vardır. Onlar neki hiçi tutmaz. Bizim yasalarımız, hukuk düzenimiz, yularında açıkladığı gibidir. Demokrasidir hukuk düzenidir. Bu bakımdan en basta Üniversitemizin hukuk düzeninde her kurulu-

YOBAZ OYUNLARI

Üniversitesi kendi özelliği içinde rahatça çalıştırarak istemeyen medeni cümle olarak araştırılmak gerektir. İlahiyat Fakültesinin öteki üniversite dallarından ayrı bir özelliği vardır. Burada gerçek din eğitimi yapıyor. Din konusunu, tarih boyunca sömürülmeye kolay bir oyun sananlar olmuştur. Seyh Sait ayaklanmasının, 31 Mart ve Kılıçlı olaylarının temelinde yatan gerçek, gericiğin her zaman bu ülkeyi bir karamağa götürme, çağdaş uygarlıktan millîti uzaklaştırma çabasıdır. Seyh Sait, gene Türkiye Cumhuriyetini yıkıp Diyarbakır'ı başkent yaparak bir kürt devleti kurmak planını, dinî kendine kalkan yaparak uygulaması idi. Seyh Sait kışkırttığı yurttaşlara «medreseler kapatıldı, bun bu gün elinden gelse, bizat dağılmağa başlar ve dinin kurtarılmasına yardımcı kesilirim.» diyordu. (2)

Tarihte bu, hep böyle olmuştur. Türkiye'de demokrasinin uygulanmağa başlanmasından kısa bir süre sonra bu ülke, bir gerici hortlaması olan ilzillerle uğraştı. Bir tıcanı geldi, çüpe güdüldü Ankara'da Yenileşme'de Zafar alandaki Atatürk anıtına çekilge saldırıldı. Bir yatan kur-taran, yeni bir Türk devleti kurma kuramının anıtına dran vurdu.

NASIL KAPANIR?

Bu ülkenin bu türlü akımların davranışların tekrarıyla uğramaya harcayacak zamanı yoktur. İlahiyat Fakültesinde birkaç genci kışkırtan ve sonunda bu fakülteyi geçici de olsa kapattıran gerçek neden üzerinde yetkiler durmalıdır. Demokratik hukuk devleti, herkesin görevini belli etmektedir. Kimsenin, geleceğin güveni olan bu gençleri sömürerek hukuk düzenini çiğnetmeye ve bir fakültenin kapatılması için bir horlaması olan ilzillerle uğraşması, bizi karamağa sokacaktır. Bu olayın gerçek sorumlularını araştırılmalı ve imtihan ve yasa öğrenim hâkiminin bundan böyle her uyruşmasında karşılanacak bu türlü davranışlar, hukukun uygulanması, bizi karamağa sokacaktır. «Komünist» damgası vurulması, bizi karamağa sokacaktır.

İlahiyat bir fakültemizin kapatılması kimseyi düşündürmüyor mu?

(1) 3 Nisan 1948 gün ve 6874 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanan Ankara Üniversitesi Öğrenci Disiplin Yönetmeliği.
(2) Seyh Sait ve İvazî, Mevlânî Tokat, Şahit: 38.

Ek 76/M. Tayyib Okiç'in cenazesi, Kocattepe Camii, Ankara

Ek 77/M. Tayyib Okiç'in Cenazesi, Kocattepe Camii, Ankara

Ek 78/Tayyib Okiç'in Bosna'daki kabri

Ek 78/1 Okiç mezarının bugünkü görünümü

BAS YAZI

PROF. M. Tayyib OKIÇ

9/10 Mart gecesi Muhterem Hocamız Prof. M. Tayyib Okıç Bey'i kaybettik. Bosna Hersek Reis - ül ulema (Şeyh - ül - İslâm) muavini Muhammed Tefik Efendi'nin oğlu olan Tayyib Bey, 1902 tarihinde Saraybosna'nın Tuzla Sancağına bağlı Gračanitsa kasabasında doğdu. Babasının Şeyh-ül - İslâm muaviniğine seçilmesiyle Saraybosna'ya geldi. Burada ilkokulu, Rüştiye'yi ve modern İlahiyat koleji olan Okruzna Medresa'yi bitirdi. Daha sonra İslâm hukuku ve İlahiyet okulundan mezun oldu, Zagreb Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde, Lâtin Dili ve Edebiyatı kursundan diploma aldı. Paris'e gitti. Sorbon Edebiyat Fakültesinden lisans diploması aldıktan sonra Tunus'ta Ez - Zeytüne Üniversitesi'nde Arab dili ve Edebiyatı üzerinde ihtisas yaptı.

Devamı 14. sayfada

Doç. Dr. Süleyman ATEŞ
Diyanet İşleri Başkanı

Ek 79/I

başyazı

Baştarafı 1. sayfada

1934 - 1941 yılları arasında Saraybosna'da ve Üsküb'de öğretmenlik yaptı. Bir süre Türkiye'nin Belgrad Sefaretinde çalıştı. İkinci Cihan Savaşı patlak verince Almanlar onu gözaltına aldılar. Sekiz ay gözaltında kaldıktan sonra 1945'de Türkiye'ye geldi. Beş sene İstanbul'da Başkanlık Arşivinde araştırmalar yaptı. 1949 yılının sonlarına doğru Ankara'da İlahiyat Fakültesi kurulunca bu Fakülteye öğretim üyesi olarak davet edilip Hadis Profesörlüğüne atandı. Ertesi yıl 'Hadis'e ilâveten Tefsir dersini de üzerine aldı.

1950 den 1969 yılına kadar tam yirmi yıl Fakülte'de Hadis ve Tefsir dersleri okuttuğu gibi, 1964'den 1971 yılına kadar da Konya Yüksek İslâm Enstitüsünde Tefsir derslerini okuttu.

İlahiyat Fakültesinin gelişmesinde büyük emeği geçen Prof. Tayyib Okîç, Türk vatan-daşı olmadığı için sözleşmeli olarak çalışıyordu. 1969 yılında bu sözleşmesi yenilenmediğinden sadece Enstitüdeki derslerine devam etti. Fakat iki yıl sonra oraya da mukavelesi yenilenmedi ve bu yüzden Hoca birkaç yıl açıkta kaldı.

Türkiye'yi ve Türkler'i çok sevdiği için buradan ayrılmak istemiyordu. Kendisine gerek Avrupa'dan, gerek Arab ülkeleri üniversitelerinden teklifler gelmesine rağmen bu teklifleri kabul etmedi. Sıkıntı içinde yaşamak pahasına da olsa bu memlekette kalmayı, hatta bu topraklar içinde ölmeyi tercih ediyordu. 1974 yılında Erzurum İslâmî İlimler Fakültesine atandı. Oraya tayin edilmesine rağmen Ankara'daki evini boşaltmadı. Sömestir ve yaz tatillerini Ankara'da da Sıhhiye'de kiralağığı evinde geçirirdi. Hayatında hiç evlenmemiştir. Neden evlenmediğini sorduğumuzda şöyle cevap verirdi: "Benim hayatım çok dalgalı geçmiştir. Garantili olmamıştır. Bir Allah'ın kulumu sıkıntı içine atmamak için evlenmedim."

Son sümestir tatili için geldiği Ankara'da hastalandı. Vefatından bir hafta kadar önce Başkanlığa gelmiş, bu nâciz Asistanıyla görüşmüştü. Biz Asistanları Hoca'yı hep düşünürdük, hasta olursa kendisine kim bakacak diye. Fakat büyük Allah, onun gönlüne göre verdi, onu kimseye muhtaç etmedi. Gerçi bir aydan beri hasta idi ama ayakta geçiyor, kendi kendisini idare ediyordu. Zaten yirmi yıldan beri şekeri vardı. Ama kendisini korurdu, perhize dikkat ederdi. Fakat son zamanda hastalığı birden ağırlaşınca hemen hastahane'ye kaldırmışlar. Ben o gün İstanbul'da idim. Ertesi gün geldiğimde haber verdiler. Prof. Talât Bey'le birlikte hastahane'ye gittik: "Hocam biz geldik, Talât ve Süleyman" dedik. "Zahmet ettiniz" diyebilirdi. Başka bir şey söylemedi. Gözlerini açmak istedi, fakat tam açamadı ve bir daha da konuşmadı. Üçgün sonra Allah'ın rahmetine kavuştu.

Prof. Tayyib Bey çok iyi yetişmişti. Ana dili olan Boşnakçadan başka Almanca, Makedonca, Bulgarca ve tüm Slav dillerini bildiği gibi Arapça, Fransızca ve Türkçe'yi de mükemmel bilir, bu dillerde hem konuşur hem yazardı. Boşnakça, Türkçe, Fransızca ve Arap-

ça dillerinden yazıları vardır. Fakat eserlerinin çoğunu Türk dilinde vermiştir.

Eserleri büyük inceleme mahsulüdür. Hoca son derece kitap meraklısı idi. Dünya neşriyatını takip eder, İslâmî ilimlerde neşredilmiş eserleri ısmarla'yıp getirtirdi. Bütün gazeteleri de takip eder, dinle ilgili yazıları kesip saklardı. Bir odası gazete kupürleriyle doluydu. Kütüphanesi son derece zangindi. Geniş tetebebbütüne ve lisan imkânına rağmen Hoca çok yazmadı. Az ve öz yazdı.

Türkçe Eserleri: Bazı Hadis Mes'aleleri Üzerinde Tetkikler, Kur'an-ı Kerim'in Üslubu ve Kıraati, neşredilmiş kitaplarıdır. Fakülte'de okuttuğu Tefsir Dersleri notları da hacimli bir kitap olmasına rağmen henüz yayınlanmamıştır. Bu eserlerinden başka çeşitli dergilerde, her biri başlı başına bir kitap niteliği taşıyan ilmi makaleleri yayınlanmıştır.

Ezümle: Sanı Saltuk'a ait Bir Fetva, Bir Tenkit'in Tenkidi, İslâmiyette İlk Nüfus Sayımı, Ahidlerin Yerine Getirilmesi, Şems-ül Eimme es-Serahsi'nin Şerh - us - Siyer'ül Kebir'inin Türkçe Tercemesi ve Mütercim Muhammed Ayntâbi'nin Diğer Eserleri, Hadiste Tercüman, Hadım (Atik) Ali Paşa Kimdir, Gazi Hüseyin Bey ve Onun Saraybosna'daki Camiine Bir Minare Daha İlâve Edilmesine Dair Bir Vesika, İstanbul'da bulunan Bazı Sahabi Kabirleri, Türkiye'nin Eski Devirlerinde İslâmî Dininin Tedrisi, ve Bu Husustaki Tetkikler, Hz. Ebubekir Es - Sıddik, Hz. Ömer el Fâruk, Hz. Osman İbn Affân, Zunnüreyn, Hz. Ali el - Murtazâ, Hüseyin Bey Gazi, Boşnak Edebiyatı, Boşnaklar, Boşnaklarda İlim ve Sanat, Bişke, Brankoviç, Çayniçe gibi birçok makaleleri, bunların yanında birçok kitap tanzimatları ve kitaplara yazılmış önsözleri vardır. Erzurum İslâmî İlimler Fakültesi, İslâmî İlimler Dergisi'nin birinci sayısına 78 sayfalık bir makale yazmıştır. Bu makalenin adı Çeşitli Dillerde Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidinin Tercemeleridir. Son olarak da neşredilmek üzere Başkanlığımıza verdiği "İslâm'da Kadın Öğretimi" adlı bir kitabı vardır. Çeşitli ilmi dergilerde yayınlanmış Fransızca makaleleri bulunduğu gibi Aarapça makaleleri de vardır.

Talebeleri ve Asistanları: 20 sene İlahiyat Fakültesinde, 7 yıl kadar Yüksek İslâm Enstitüsünde, 3 yıl da İslâmî İlimler Fakültesinde ders okutmuş bulunan Muhterem Hocamız, pek çok talebe yetiştirmiş, birçok asistanı ve doçent'i de profesör yapmıştır. İlahiyat Fakültesinde Tefsir, Hadis ve İslâm Hukuku Kürsüleri ona bağlı idi. Bu kürsülere alacağı asistanları çok titizlikle seçerdi. Halen İslâm Hukuku Kürsüsünde öğretim görevlisi bulunan Dr. Es'ad Kılıçer, Hadis Kürsüsü öğretim üyesi Prof. Dr. Talât Koçyiğit, Tefsir Kürsüsü öğretim üyesi Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu, Hadis Kürsüsü öğretim üyesi Doç. Dr. Mehmet Hatipoğlu ve bu aciz kul da onun yetiştirdiği asistanlarıdır. Merhum Hocamız Fakülte albümü olan Kürsü'nün 68-69 sayısına yazdığı makalede şöyle diyor:

"Burada şahsımla ilgili bir hususa temas etmek istiyorum.... Merhum babam Muham-

med Tefvik, bütün tahsilini İstanbul'da yapmıştı. Feyz aldığı bu memlekete karşı merhumun ödemek durumunda olduğuna inandığım borcunun hiç olmazsa bir miktarını nâciz çalışmalarımla karşılamak, benim için en büyük bir vazife olmuştur. Kendimi âlim olmayan, fakat âlimler yetiştiren bir hoca olarak kabul etmek bana yetmektedir. Bundan maksadım tıpkı Garb'ta olduğu gibi Türkiye'de de modern ilmi metodlarla, İslâm İlahiyatı sahasında ciddi şekilde çalışacak pionier'leri ilk defa olarak âcizane okutup kürsülerini idare ettiğimi belirtmek, asistan ve doçentlerini yetiştirdiğimi söylemektir. Cenab-ı Hakk'ı şükürler olsun ki bütün güçlükleri, her türlü manı'ya aşırıp bu mes'eledede muvaffak olduğuma inanıyorum.

Asistanlarımı yalnızca kendi talebem arasından seçmek prensibime daima riayet ettim. İlk asistanlarımı, senelerce beraber bulunduğumuz ve hepsi de muhtelif yönlerden başka başka değer ve meziyet taşıyan pek çok talebem arasından, Tefsir ve Hadis'e meyil ve sempatisi olan, zekâ, ahlâk ve fazilet sahibi, üstelik Arapçaları kuvvetli birinci ve ikinci devre mezunlarından seçtim.

Zekâ, kabiliyet, ahlâk ve dine bağlılık vasıflarıyla mütemayız, modern ilim araştırmalarında başarılı, arapça ve yabancı dillerde kuvvetli ve değerli doçent ve Asistanlarımın başında Doç. Dr. Talât Koçyiğit gelmektedir... İkincisi ortanca oğlum Tefsir Doçenti Dr. İsmail Cerrahoğlu'lur. Bu iki değerli oğlumdan başka iki küçük oğlum daha vardır. Birincisi Hadis Doçenti Dr. Mehmet Said Hatipoğlu'dur... İkinci küçük oğlum Tefsir Asistanı Dr. Süleyman Ateş'i de, keza uzun gayretlerle Tefsir Kürsüsüne celbedebildim. İdareten bana bağlı olan İslâm Hukuku Kürsüsünde iyi yetişmiş değerli asistanım Dr. M. Es'ad Kılıçer'i de burada anmam yerinde olacaktır." (Kürsü, S. 42 - 43)

Merhum Hocamızın eli çok açıktı. Bayramda veya çeşitli vesilelerle kendisini ziyaret eden çocukların eline 20 - 30 Lira sıkıştırırdı rahat edemezdi. Tam İslâmî emirlerine göre hareket eden bir insandı. Fakat eli açıklığı yüzünden aldığı measla ancak geçinebilirdi. Kimsenin evinde yemek yemezdi. Kütüphanesinden başka bir serveti yoktu.

Çok bilgili ve son derece alçak gönüllüydü. Kendisinde kibirden eser yoktu. Herkesle konuşur, herkesin hal ve hatırını sorardı. Güleç yüzlüydü. Şakayı severdi. Özellikle kılıbıklık üzerine çok fıkralar anlatırdı. Bilhassa asistanlarını kılıbıklık konusunda birbirine üşürür, onların "Sen kılıbıksın şöyle yaptın, evde badana yaptın, çamaşır yıkadın..." gibi sözlerle birbirlerini itham etmelerinden son derece hoşlanırdı. Talebesi ona saygı beslerdi. Ama bu saygı korkudan veya not endişesinden değil, sevgiden gelirdi. Her talebesinin dardını dinler, hattâ mezun olmalarından sonra da onların işleriyle ilgilenir, mektuplarına cevap verirdi. "Mektuba cevap vermemek, selâm veren adamın selâmını almama benzer" derdi.

Hasılı Muhterem Hocamız Prof. M. Tayyib Okîç, tam bir insan, gerçek bir müslümandı. Gerçi sulbünden geriye bir çocuk bırakmadı ama kendisine duâ edecek pek çok talebe bıraktı. Onun güzel adı bu gök kubbede uzun zaman çınlayacaktır. Allah gani gani rahmet eylesin. Nur içinde yatsın.

BİBLİYOGRAFYA

- ALBÜM, "Prof. Muhammed Tayyib Okiç'in Hayatı ve Eserleri", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 1969 yılı mezunları albümünden ayrı basım**, Önder Matbaası, Ankara, 1969
- ABDUH, Muhammed, *Risaletü't-Tevhid*, Kahire 1379/1960
- ACLÛNÎ, İsmail bin Muhammed, **Keşfu'l-Hafa ve Muzilu'l-İlbas amma-Ştehere mine'l-Ehadisi ala's-Sinneti'n-Nas**, I-II, Daru İhyau't-Turasi'l-Arabiy, 2.baskı, Beyrut 1351
- AHMETİ, Bejadin, **Makedonya'da Hadis Çalışmaları**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya, 2008
- AKCAOĞLU, Faik, Kur'an Dışı Vahiy, Beka yay., İstanbul, 2012
- AKPINAR, Turgut, "Kremer von Alfred", **DİA**, Ankara, 2002, c. 26, ss. 289
- AKÜN, Ömer Faruk, "İbnülemin Mahmud Kemal İnal", **DİA**, İstanbul, 2000, c. 21, ss. 249-262
- APAYDIN, H. Yunus "Haber-i Vahid" – Fıkıh, **DİA**, İstanbul, 1996, c. 14, ss. 355-363
-----, "Meşhur", **DİA**, Ankara 2004 c. 29, ss. 368-371.
- ARNOLD, Thomas W., **İntişar-I İslam Tarihi**, çev. Hasan Gündüzler, 2. b. Akçağ yay., Ankara, 1982.
- ARUÇI, Muhammed, "Mehme Cemaleddin Çauşeviç (1870-1983)", **DİA**, c. 28, ss. 447-448.
- AŞIKKUTLU, Emin, "Mübhem", **DİA**, c. 31, ss. 436-437.
- ASKALANİ, İbn Hacer, **Hadis İstılahları hakkında Nuhbetü'l-Fiker Şerhi**, çev. Talat Koçyiğit, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971.
- ATEŞ, Süleyman, **İslam'a İtirazlar ve Kur'an-ı Kerim'den Cevaplar**, 4. b., Arısan Matbaacılık, Ankara, t.y.
-----, **Sülemi ve Tasavvufî Tefsiri**, IV + 208, AÜİF Kütüphanesi Demir Baş no.14068, Ankara 1968.
-----, "Prof. M. Tayyib Okiç", **Diyanet Gazetesi**, C. 7, S. 162, 1 Nisan 1977, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., y.y., ss. 1,14.
- AYDIN, Ali Arslan, **İslam İnançları ve Felsefesi**, I-II, 2. b., İrfan yay., İstanbul, 1968.

- AYDINLI, Abdullah, “Muan’an”, **DİA**, c. 30, ss. 326.
- , **Hadis İstılahları Sözlüğü**, Hadisevi, İstanbul, 2006.
- , **Hadiste Tespit Yöntemi**, Kitabevi yay., İstanbul, 2003.
- AYDOĞDU, Rukiye, “19. Yüzyıl Osmanlısında Tasavvuf-Hadis Geleneğinin BirTemsilcisi: Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî ”, **I. Uluslararası Ahmaed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu**, ss. 65-74.
- AYNÎ, Bedruddin Ebu Muhammed, **Umdetu’l-Kârî**, I-XXV, thk. Abdullah Mahmud M. Amr, Daru’l-Kutubu’l-İlmiyye, Beyrut, 2001.
- AYVALILI, Ramazan, “Büyük Din Âlimi Hocamız Prof. M. Tayyib Okiç”, **Diyanet Gazetesi**, C. 7, S. 162, 1 Nisan 1977, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., y.y., ss. 8,9 ve 15.
- AZAMI, Mustfa, **İlk Devir Hadis Edebiyatı**, çev. Hulusi Yavuz, İz yay., İstanbul, 1993.
- BAĞCI, Musa, **Sahabenin Kavrama ve Nakletme Sorunu**, Ankara, 2002.
- BAĞDADI, Ebu Bekir Ahmed Hatib, **el-Camiu li Ahlaki’r-Ravi ve Adabi’s-Samii**, thk. Mahmud Tahhan, Mektebu’l-Mearif, Riyad, 1983.
- , **el-Kifaye fi İlmi’r-Rivaye**, thk. İbrahim b. Mustafa ed-Dimyati, Daru’l-Huda, 2003.
- , **Takyîdu’l-İlm**, thk. Sad Abdulgaffar Ali, Daru’l-İstikame, Kahire, 2008.
- BALİÇ, İsmail, “M. Tayyib Okiç (1902-1977)”, **İTED**, edit. Salih Tuğ, C. VII, S. 1-2, İÜEF yay., Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, ss. 330-336.
- BALTACI, Cahid, **XV-XVI. y.y.Osmanlı Medreseleri**, I-II, C. I, 2. b., MÜİFV. yay., İstanbul, 2005.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler” **Vakıflar Dergisi**, S. 2, 1942, ss. 279-304.
- BAŞARAN, Selman ve Sönmez, Ali, **Hadis Tarihi ve Usulü**, Bursa, 1998. BASHA, Ali M., **İslami ne Shqiperi Gjate Shekujve**, Tirane, 2000.
- , **Neper Gjurmet e Islamit**, edit. Nexhat İbrahimi, Tirane, 2005
- BAŞIÇ, Kemal, “Radovi Muhammeda Tayyib Okiça na Bosanskom Jeziku”, **Uluslararası Prof. Muhammed Tayyib Okiç (Hayatı – Eserleri – Kişiliği)**, Saraybosna, 28-29, Haziran 2010, ss. 1-18, s. 1(yayımlanmamış makale)
- BÂZMÛL, Ahmed b. Omer b. Sâlim, **El-Mukterib fi Beyani’l-Muzdarib**, Daru’l-İbn Hamz, Beyrut, 2001

- BELKİNİ, Siracuddin Umer bin Ruslan (v.h. 805), **Mehasinu'l-İstilah fi Tadmini İbni Salah**, (haşiyesini yazan Halil Mensur), Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1999.
- BLACHERE, Regis, **Le probleme de Mahomet**, Pres Universitaires de France, Paris, 1952.
- BROWN, Daniel, **Sünneti Yeniden Düşünmek**, çev. Sabri Kızılkaya ve Salih Özer, Ankara Okulu yay., Ankara, 2002.
- BUHARİ, Muhammed bin İsmail, **Sahih**, I-III, Çağrı yay. İstanbul, 1992.
- BUHL, Fr., “Halîme”, **İslam Ansiklopedisi**, M.E.B. Yay., I-XV, c. 5/I, Millieğitim Basımevi, İstanbul, 1977, ss. 164-165.
- BÛTÎ, Ramazan, Hayrettin Karaman'ın “Zaman ve Mekanın Değişmesi halinde Sunnetin Geçerliliği” adlı tebliğine müzakeresidir, **Sünnetin Dindeki Yeri İlmî Toplantısı**, İslamî İlimler Araştırma Vakfı yay., İstanbul, 1998, ss. 43-45.
- CAETANİ, Leone, **İslam Tarihi**, I-X, çev. Hüseyin Cahid, Tanin Matbaası, İstanbul, 1924.
- ÇELEBİ, Evliya, **Seyahatname**, Topkapı Sarayı Bağdat 305 Yazmasının Transkripsyonu, hzr.: Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, 1.b., Yapı Kredi yay., İstanbul, 1999.
- , **Seyahatname**, Türkç. Zuhuri Danışman, Kardeş mat, İstanbul 1970.
- CERRAHOĞLU, İsmail, “Eşsiz İnsan, Kıymetli Hoca Prof. M. Tayyip Okiç'i Kaybettik”, **AÜİİD**, S. 2, Sevinç basımevi, Ankara, 1977, ss. 1-5.
- , “Prof. M. Tayyip Okiç”, **Prof M. Tayyip Okiç Armağanı**, AÜİF yay., Sevinç Matbaası, Ankara, 1978, ss. IX-XI.
- , “Prof. Muhammed Tayyip Okiç'in İlmî Çalışmaları ve Eserleri”, **Prof M. Tayyip Okiç Armağanı**, AÜİF Yay., Sevinç Matbaası, Ankara, 1978, ss. XIII-XXVIII.
- CEVHERİ, İsmail bin Hammad, **Sihah**, thk. Ahmed Abdulgafur Attar, I-VI, 2. b., Daru'l-İlmu lil'Melayin, Beyrut, 1979.
- CİHAN, Sadık, **Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi**, Etüt yay. Samsun, 1997.

- CİLACI, Osman, “Tayyib Hoca’dan Hatıralar”, **Prof. M. Tayyib Okıç Armağanı**, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, Sevinç Mattaası, Ankara, 1978, ss. IL-LI.
- CUMHURİYET gazetesi, 30.04.1968.
- CUMHURİYET gazetesi, 27.05.1976.
- DARTMA, Bahattin, “Kur’an Nezdinde Hadisin Teşri Değeri Üzerinde Bir İnceleme”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, sy. 21, 2013, ss. 159-170.
- DEMIRCI, Muhsin, *Vahiy Gerçeği*, MÜİFAV, İstanbul, 1996.
- DIMIC, Ljubodrag, **Kulturna politika kraljevine Jugoslavije 1918-1941**, III dio, Beograd, 1997.
- Divanu Ali k.v., Bulak yay., Mısır, 1251/1835, (76 + 12).
- DOĞAN, Mehmet, **Temel Büyük Türkçe Sözlük**, Bahar yay., İstanbul, 1994.
- DUKA, Ferit “Momente të Kalimit në Islam të Popullsisë Shqiptare në Sh.. XV-XVII ”, **Uluslararası Sempozyum: Feja Kultura dhe Tradita Islame nder Shqiptare**, Prishtine 1992.
- EBU DAVUD, **Sunen**, I-V, Çağrı yay., İstanbul, 1992.
- EBU GUDDE, Abdulfettah, **Mevzu Hadisler**, çev. Enbiya Yıldırım, İnsan Yay. İstanbul, 1997
- EBU REYYE, Muhammed, **Edavau ala’s-Sunneti Muhammediyye**, Muessesetu’l-Ensariyân, Kum, 1995
- EBU ZEHRA, Muhammed, **Ebu Hanife**, çev. Osman Keskiöglu, Ankara, 1999
- , **İmam Şafî**, çev. Osman Keskiöglu , Ayyıldız matbaası, Ankara, 1969,
- EBUL-ATAHIYA, “Kad cu umrijeti”, çevir. M. Tayyib Okıç, **Gajret**, edit. Hamid Kukiç, S.19-20, Yıl 9, Bosanska Pošta, Sarajevo, 1925, s. 312.
- EDWARD Hallet Carr, J. Fontana, **Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık**, Çeviren: Özer Ozankaya, Ankara, 1992.
- EFENDİOĞLU, Mehmet “Muallel”, **DİA**, c. 30, ss. 312-313.
- , “Metruk”, **DİA**, c. 29. s. 415-416.
- , “Müdrec”, **DİA**, c. 31, ss. 474-475.
- , “ Musahhaf”, **DİA**, c. 31, ss. 229-230.
- , “Münker”, **DİA**, c. 32, ss. 13-14.
- EMECEN, Feridun, “Osmanlılar (Klasik Dönem)”, **DİA**, c. 33 ss. 487-496.

- EMİN, Ahmed, **Fecru'l-İslam**, I-III, Daru'l-Kutubu'l-Arabiyye, Beyrut, 1933.
- ERGİN, Ömer Faruk, **Peygamberimiz**, Çiçek Yay., Ankara, 1967.
- ERTÜRK, Mustafa, "Maklub", **DİA**, c. 27, ss. 447-448.
- ERUL, Bünyamin, **Hadislerin Dili**, Diyanet Vakfı yay., Ankara, 2009.
- , **Sahabenin Sünnet Anlayışı**, TDV. yay., Ankara, 2000
- , "Prof. Tayyip Okiç'in Hadis Tetkiklerindeki Metodu Üzerine", Uluslararası Tayyip Okiç Sempozyumu, (Yayımlanmamış), ss. 1-10.
- , "Tedlis", **DİA**, c. 40, ss. 262-264.
- ERÜNSAL, İsmail E. – Ülker, Mustafa B.- Çardaklı, Fatih, **İlahiyat Fakülteleri Tezler Kataloğu (1953-2010)**, İsam yay., İstanbul, 2012.
- ESBAHÂNÎ, er-Râgib, **el-Mufredât fi Garibi'l-Kur'an**, nşr. Muhammed A. Halfallah, mektebetu'l-Encelu'l-Mısriyye, yy., 1970.
- EZDÎ, el-İmam Abdu'l-Gani bin Seid bin Ali, **Kitabu'l-Gavamid ve'l-Mubhemat**, tahkik ve talik Hamza bin Huseyn en-Naimi, Daru'l-Munare, Cidde, 2000.
- FEREZDEK, Hemmam ibn Galib, "İz hvalopjesa Zejnul-Abidinu" (Zeynel Abidini öven şiirlerinden), çev. M. Tayyip Okiç, **Gajret**, edit. Hamid Kukiç, S. 19-20, Yıl 9, Bosanska Pošta, Sarajevo, 1925, s.. 312.
- FİRUZABADÎ, Mecduddin Muhammed, **Kamusu'l-Muhit**, Beyrut, 1986.
- GENÇ, Mustafa, **Sünnet-Vahiy İlişkisi**, Kitabî yay., İstanbul, 2009.
- GJINAJ, Maksim ve BEZHANI, Petrit, *Libra ne Gjuhen Shqipe per Islamin*, y.y., İstanbul, 2002.
- GOLDZİHER, Ignaz, **Muslim Studies**, I-II, çev. C.R. Barber and S.M. Stern, George Allen and Unwin Ltd, Londra, 1971.
- GUİLLAUME, Alfred, **İslam**, Penguin Books yay., Maryland, 1969.
- , "Garpte İslam Tetkikleri", **İslam Tedkikle Enstitüsü Dergisi**, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, 1954, ss. 120-145.
- HACVÎ, Muhammed el-Hasan es-Sâlebî el-Fâsî, **el-Fikru's-Sâmî fi Târîhi'l-Fıkhî'l-İslâmî**, thk. Eymen Sâlih Şa'abân, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.
- HADZİÇ, Kasim, "Profesor Muhammed Tajjib ef. Okic", **Glasnik**, C. XL, S. 3, Sarajevo, 1977, ss. 365-370.
- HAMIDULLAH, Muhammed, **Hemmam İbn Münebbih'in Sahifesi**, çev. Talat Koçyiğit, AÜİF yay., Ankara, 1967.

- , **Hazreti Peygamber Zamanında Hadisin Tedvini**, çev. Nafiz Danışman, Milliyetçiler Derneği Neşriyatı, İstanbul, 1958.
- HANDZİÇ, H.Mehmed, **İslamizacija Bosne i Hercegovine**, İslamska Dionička Štamparija, Sarajevo, 1940.
- REBAC, Hasan “Gajret kao duhovni nacionalni pokret kod naših muslimana” **Gajret**, edit. Hamza Humo, S. 8, Sarajevo, 1928, ss. 120-123.
- HASANOVIÇ, Zuhdija, **Percepcije Sunneta**, el-Kalem, Sarajevo, 2012
- , **Rad H. Mehmed Handzica na Polju Hadiskih Znanosti s’Osvrtom na Djelu Izhar al-Bahağa bi Šarh Sunan İbni Maga**, el-Kalem, Sarajevo, 2004.
- , **Rad H. Mehmed Handziča na Polju Hadiskih Znanosti**, el-Kalem, Sarajevo, 2004.
- , “Odnos Bošnjackih Svjetovnih Modernista Prema Sunnetu ”, **Pristupi Sunnetu**, (Hrestomatija), edit. Omer Nakićević, FİN., Sarajevo 2005, ss. 343-347.
- , “Odnos Bošnjackih Vjerskih Modernista”, **Pristupi Sunnetu**, ss. 315-328
- , “Odnos Prema Sunnetu Znanstvenika sa Bosanskohercegovačkih Prostora” , **Pristupi Sunetu**, Sarajevo, 2005, ss. 307-314.
- HASİBA CİGAL Arşivi.
- Hasiba Dzical ile 22.11.2014 tarihinde reportaj – Saraybosna. (Hasiba Dzical’ın annesi Masuma, Masuma’nın annesi Tayyiba, Tayyiba Muhammed Tayyib Okiç’in kızkardeşidir).
- HATİB, Muhammed Acac, **Sünnetin Tedvini**, çev. Mehmet Aydemir, Akademi yay., İstanbul, 2005.
- , **Sünnetin Tespiti**, çev. Mehmet Aydemir, Akademi yay. İstanbul, 2005
- HATİBOĞLU, İbrahim, “M. Said Hatiboğlu ile M. Tayyib Okiç’in İslami Kişiliği ve Tesirleri Üzerine”, **HTD.**, C. V, S. 2, SÜHA yay., İstanbul, 2007, ss. 169-182
- , “Okiç, Muhammed Tayyib”, **DİA**, c. 33, ss. 336-338.
- HATİBOĞLU, M. Said, **Hz. Peygamber ve Kur’an Dışı Vahiy**, yayına hzr. Veli Aknar, Otto yay., Ankara, 2009.
- , “Goldziher İgnaz”, **DİA**, c. 14, ss. 102-105.

- HATTABÎ, Hamd bin Muhammed, **Mealimu's-Sunen Şerhu Suneni Ebi Dâvud**, I-II, thrc. Abdu's-Selam Abdu's-Şâfi Muhammed, 1.b., Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.
- HEYSEMÎ, Nureddin Ali b. Ebi Bekır, **Mecmeu'z-Zevaid ve Menbeu'l-Fevaid**, Daru'l-Kutubi'l-Arabiyyi, Beyrut, 1982.
- <http://www.medresatz.edu.ba/?jezik=BS&dio=info&naziv=historija> (28.01.2012).
- <http://kutuphane.atauni.edu.tr/yordambt/yordam.php>; (19.02.2015).
- HÜSEYNÎ, Ayetullah Seyyid Murtaza Askerî, “Şia'ya Göre Sünnetin Dindeki Yeri”, **Sünnetin Dindeki Yeri**, Ensar Neşriyat, ss. 263-277.
- HÜSEYİNİ, Reşid Rıza, **Gerçek İslam'da Birlik**, çev. Hayreddin Karaman, İz. yay., İstanbul, 2003.
- HÛT, Muhammed Derviş, **Esna'l Metalib fi Ehadisi Muhtelifetu'l-Meratib**, Daru'l-Kitabu'l-Arabi, Beyrut, 1983.
- İBN ABDİLBER, Yusuf en-Nemerî el-Kurtubî, **Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fadlih**, I-II, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ty.
- İBN ARRAK EL-KİNANÎ, Ebu'l-Hasen Nureddin, **Tenzihu's-Şeriatî'l-Merfua ani'l-Ahbarî's-Şeniati'l-Mevzua**, I-II, thk. Abdulvehhab Abdullatif ve Abdulah Muhammed es-Sıddik, Mektebetu'l-Kahire, Mısır, 1970.
- İBN CEVZÎ, Abdurrahman, **Kitabu'l-Mevduat**, I-III, thk. Nuruddin, b. Şükrü Boyacılar, Edavau's-Selef, Riyad, 1997.
- İBN HANBEL, Ahmed İbn, **Kitabu'l-İlel ve Marifeti'r-Rical**, nşr. Talat Koçyiğit ve İsmail Cerrahoğlu, AÜİF. Yay., Ankara, 1963.
- İBN HİBBAN, **Sahih**, (İbn Balaban tertibi) I-VIII, thk. Şuayb el-Arnaut, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 1993.
- İBN KESİR, İmamuddin İsmail b. Ömer, **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, I-VIII, nşr. heyet, Mektebu'l-Mearif, Beyrut, 1974.
- İBN RECEB, Abdurrahman b. Ahmed, **Şerhu İleli't-Tirmizi**, I-II, thk. Nureddin İtr, Daru'l- Mellâh, Dimeşk, 1978.
- İBN SALAH, Takiyuddin Osman eş-Şehrezûrî, **Ulumu'l-Hadis**, thk. Nuruddin Itr, Daru'l-Fikr, Dimeşk, 2002.
- İBN'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec, **Kitabu'l-Mevduat**, I-II, thk. Abdurrahman Muhammed Usman, Daru'l-Fikr, 2.b., Beyrut, 1983.

İBNİ MACE, Sunen, I-II, Çağrı yay. İstanbul, 1992.

İBNU'D-DÎBA (ed-Deyba), Abdurrahman b. Ali b. Muhammed eş-Şeybani, **Temyizu't-Tayyib Mine'l-Habis fi ma Yeduru ala Elsineti'n-Nasi mine'l-Hadis**, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2.baskı, Beyrut, 1983.

İBNU'L- ARABÎ, Ebu Said Ahmed, **Kitabu'l-Mucem**, I-II, thk. Abdu'l-Muhsin İbn İbrahim, Daru İbn'ul-Cevzi, Riyad, 1997.

İBNU'L-ESİR, İzzuddin, **Usdu'l-Ğâbe fi Marifeti's-Sahabe**, I-VIII, thk. Ali Muhammed M.–Adil Ahmed A., Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, ty.

İBRAHİMÎ, Nexhat, **İslami ne Balkan Para shekullit XV**, Zeri Islam yay., Prizren, 2000.

İBRAM, Nuradin, **Dobruca'daki Müslüman Topluluğu Manevi Hayatından Sayfalar**, çev. Belghuzar Cartalı Buliga ve Namık Kemal Yıldız, Ex Ponto yay., Constanta 1999.

İMAMOVIĆ, Mustafa, **Pravni Položaj i Unutrašnja-Politički Razvitak BiH od 1878-1914**, yay. Bosanski Kulturni Centar, Sarajevo, 1997.

İNALCIK, Halil, “Arnawutluk”, **The Encyklopedia of Islam**, I-VI, , edit. H.A.R. Gibb ve diğerleri, A.J. Brill, Leiden, 1960, c. 1, ss. 650-658.

-----, “Rumeli”, **İslam Ansiklopedisi**, MEB yay., İstanbul 1993, c. IX, s. 768

-----, “The Emergence of the Ottomans”, **The Cambridge History of Islam**, edit. P.M.Holt – Ann K.S. Lambton – Bernard Lewis, (I-II) V. I A, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, pp. 263-291.

İNBAŞI, Mehmet, “Balkanlarda Osmanlılar: Fetih ve İskan”, **Balkanlar El Kitabı**, I-III, C.1, der. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, Vadi Yay., 2006, ss. 288-300.

İSAKOVIĆ, Alija, **Hasanaginica**, Svjetlost Yay., Oslobodjenje basım evi, Sarajevo, 1975.

İTR, Nuruddin, **Menhecu'n-Nakd fi Ulumi'l-Hadis**, Daru'l-Fikr, Dimeşk, 1997.

İTTİHAD Gazetesi, 23.04.1968.

İZETİ, Metin, **Balkanlarda Tasavvuf**, Gelenek Yay., İstanbul, 2004.

JELAVICH, Barbara, **History of the Balkans Eighteenth and Nineteenth Centuries**, Cambridge University Press, Cambridge, 1983.

- JUYNBOL, Th. W., “Hadis”, **İslam Ansiklopedisi**, I-XIV, MEB yay., İstanbul, 1977, c. 5, ss. 47-54.
- KANACEVIC, Behlulj, Hadisin Sihatını Tespitte Lafız ve Mana Bozukluğunun Fonksiyonu, Ondukkuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 2005 (yayımlanmamış).
- KANAQI, Behlul, “M. Tayyib Okiç ve Mevzu Hadisler Hakkında Tamamlanmamış Bir Çalışması”, Bursa, **UÜİFD.**, C. 20, S. 1, 2011, ss. 191-212.
- KANDEMİR, Yaşar, **Mevzu Hadisler**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1975.
- KARA, Mustafa, “Tekke”, **DİA**, c.40. ss. 368-370.
- KARACABEY, Salih, **Hz. Peygamber’de Nebevî ve Beşerî Bilgi**, Sır Yay., İstanbul, 2002.
- , **Hattabi’nin Hadis İlmindeki Yeri**, Sır Yay., İstanbul, 2002.
- , “İslamska Tradicija Makelesi Bağlamında Tayyib Okiç Hadis Anlayışı”, Muhammed Tayyib Okiç (Hayatı – Eserleri – Kişiliği) Sempozyumu, Saraybosna, 28-29 Haziran 2010(yayımlanmamış).
- , “XV ve XVI. Asırda Osmanlı Medreselerinde Hadis Öğretimi”, **UÜİFD**, S. 4, C. 4, Yıl 4, UÜ Basım Evi, Bursa, 1992, ss. 227-235.
- KARAÇAM, İsmail, **Kur’an-ı Kerim’in Nüzûlü ve Kırâati**, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1974.
- KARADAVÎ, Yusuf, “Sünnet ve İslam Hukuku II”, çev. İshak Emin Aktepe, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, VIII, 2008, S. 4, ss. 207-251.
- KARAGÖZOĞLU, Mustafa Macit, Maktu Hadis Ve Delil Değeri, Yüksek Lisans Tezi, İÜ.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Mustafa Karataş, İstanbul, 2007(Yayımlanmamış).
- KÂRÎ, Nuruddin Ali, **el-Esrari’l-merfua fi’l-Ahbari’l-Mevdua Mevduatu’l-Kubra**, thk. Muhammed es-Sabbağ, Daru’l-Emane, Beyrut, 1971.
- KARİĆ, Enes, “İslamski Reformistički Pokreti Kod Bošnjaka”, **İslamska Tradicija Bošnjaka, İzvori, Razvoj i Institucije, Perspektive**, edit. Mehmedalija Hadžić, Fojnica basım, Sarajevo, 2008, ss. 337-392.
- KARPAT, Kemal “Balkanlar”, **DIA**, c. 5, ss. 25-32.

- KASIMÍ, Cemaluddin, **Kavaidu't-Tahdis**, thk. Mustafa Şeyh Mustafa, Muessesetu Risaletu Nâşiretu, Beyrut, 2003.
- KASTALLANÎ, Şihabuddin Ahmed bin Ahmed, **İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi Buhari**, Ahyâi't-Turâsi'l-Arabiy, Beyrut, ty.
- KAVAS, Ahmet, "Lammens Henri", **DIA**, c. 27, s. 98.
- KAZICI, Ziya, **İslam Müesseseleri Tarihi**, Kayıhan yay., İstanbul, 1991.
- KELEŞ, Ahmet, "Sünnet Vahiy İlişkisi", **DÜİFD**, cilt I, 1999, Diyarbakır, ss 151-193.
- KETTANI, Mevlânâ Cafer el-İdrisî, **Nazmu'l-Mutenasır mine'l-Hadisi'l-Mutevatir**, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.
- KILIÇER, M. Esad, **İslam Fıkında Rey Taraftarları**, DİB yay., Cihan Matbaası, Ankara, 1975.
- KIRBAŞOĞLU, M. Hayri, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolijisi**, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1999.
- , **İslam Düşüncesinde Sünnet**, Ankara Okulu yay., Ankara, 2001.
- , **Alternatif Hadis Metodolojisi**, Kitabiyat yay., Ankara, 2002.
- KOÇKUZU, Ali Osman, **Rivayet İlimlerinde Haber-i Vahitlerin İtikat ve Teşrî Yönlerinden Değeri**, DİB yay., Ankara, 1988.
- KOÇYIĞIT, Talat, **Hadislerin Toplanması ve Yazı ile Tesbiti**, Hüner yay., Konya, 2007.
- , **Hadis Usulü**, TDV yay., Ankara, 1998.
- , "Ahad Haberlerin Değeri", **AÜİFD**, Ankara Üniversitesi Basımevi, c. XIV, 1966, ss. 125-142.
- KOÇYIĞIT, Yakup, "Ahmed Ziyeddin Gümüşhanevi'nin Hayatı, Eserleri ve Yapmış olduğu Etkileri", **I. Uluslararası Ahmaed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu**, ss. 117-126.
- KÖPRÜLÜ, Orhan F., "İslam Ansiklopedisi", **DİA**, c. 23, ss. 43-44.
- KORÇA, Hafız Ali, **303 Fjalet e İmam Aliut**, Korça yay., Korçe, 1910 (Yeniden Tirane 2004).
- KÜÇÜK, Raşit, "Kur'an Sünnet İlişkisi", **Sünnetin Dindeki Yeri İlmî Toplantısı**, İslamî İlimler Araştırma Vakfı yay., İstanbul, 1998, ss. 121-162.
- KURANI, Kendimi, Perkthyer Shqip Prej I.M.Q. (Ilo Mitkë Qafëzezi), me Dy Piktura, Shtypet nde Kater Fashikulla, Kjo Eshte e Para, Shtypur nde Rrumani, 1921.

- KURDİĆ, Šefik, “Hadis u djelima Mehmed ef. Handzića”, (İslam i Kultura Bošnjaka u djelima Savfet-Bega Bašagića, Mehmeda Handzića I Edhem Mulabdića), **Zbornik Radova Četvrtog Simpozija 1419/1994**, Zagreb, Islamska Zajednica Zagreb, ss, 167-176.
- KURT, Hasan, “Mesleme b. Abdulmelik”, **DİA**, I-XLIV, c. 29, ss.318-319.
- KUTLUAY, Yaşar, **İslam ve Yahudi Mezhepleri**, AÜİF yay., Ankara, 1965.
- KUTLUER, İlhan, “Guillaume Alfred”, **DİA**, c. 14, ss. 175-177.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., **Tarih Araştırmalarında Usûl**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1995.
- LJUBOVIĆ, A, “Prof. Muhammed Tajib Okić”, **Prilozi**, edit. Sulejman Grozdanić, C. 25, Oslobođenje, Sarajevo, ty., ss. 9-11.
- M.Said Hatiboğlu Arşivi, M. Tayyip OKİÇ dosyası.
- MAKDİSÎ, Ebu el-Fadıl Muhammed b. Tahir, **Tezkiretu'l-Mevduat**, tsh ve tlk. Muhammed Emin el-Hanci, Matbaatu's-Saade, I. baskı, Mısır, 1323.
- MALIK, Fazlurrahman, **İslam**, University of Chicago Press, Chicago, 1979.
- MEMİĆ, Mustafa, **Velika Medresa i Njeni Učenici u Revolucionarnom Pokretu**, IPZRO, Fonografika, Skoplje, 1984.
- MİLLİYET, 17.04.1968.
- MUJAKİĆ, Suad, “Muhammed Tayyip Okić i njegov doprinos hadiskoj znanosti”, *Gracanički Glasnik* 33/37, ss. 247-264.
- MUNAVÎ, Muhammed Abdurrauf, **Feydu'l-Kadir**, I-VI, Daru'l-Marife, 2. b., Beyrut, 1972.
- MÜSLİM, **Sahih**, I-III, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, Çağrı yay., İstanbul, 1992.
- NÂFÎ, Beşir M., “Tâhir b. Âşûr: Tefsir Çalışması Özelinde Modern Reformcu Bir Âlimin Kariyer ve Düşünce Dünyası” çev. Hayati Sakallıoğlu, **İÜİFD.**, 27, 2012, ss.247-176, [http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuilah/article/viewFile/1023021704/1023020441\(06.12.2014\)](http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuilah/article/viewFile/1023021704/1023020441(06.12.2014)).
- NAİM, Ahmed, **Mukaddime**, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1982, c. I.
- NAKIČEVIĆ, Omer, **Hafiz Omer Mušić, Profesor (1903-1972)**, edit. Ramiz Brkić, Planjax, Tešanj, 2012.
- NAMETAK, Aliya, **Sarajevski Nekrologij**, Biblioteka Dani, Sarajevo, 2004.

- NARANDZİÇ, Veljko, “Fizik Kültür ve Yaşlanma, Yüz Yıl Yaşama” çev. M. Tayyib Okıç, **Diyanet İlmî Dergi** [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi], , cilt: IX, sayı: 96-97, 1970, ss. 148-150.
- NEDVİ, Abdulbarı,(Kitab ve Sünnetin Ruhuna göre) **Tasavvuf ve Hayat**, çev. Mustafa Ateş, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1967.
- NESAİ, **Sünen**, I-VIII, Çağrı yay., İstanbul, 1992.
- NEVEVİ, Yahya ibn Şeref, **et-Takrib li'n-Nevevi**, Muhammed Ali Sabbih ve Evladuhu matbaası, Ezher, 1968.
- , **Şerhu Sahihî'l-Müslim**, I-XVIII, Matbaatu'l-Mısrıyye bi'l-Ezher, Kahire, 1929.
- NEYSABURİ, Muhammed bin Abdillâh Hakim, **Marifetu Ulumi-l-Hadis**, tahkik ve şerh Ahmed b. Faris es-Selum, Daru'l-İbn Hazm, Beyrut, 2003.
- NORRIS, H.T., **İslam in the Balkans**, Hurst and Company, London, 1993.
- OBOLENSKY, Dmitri, **The Bogomils**, University Press, Cambridge, 1948.
- OKIÇ, Muhammed T., **Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler**, AÜİF yay.. XXVII, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1959, VIII+252.
- , **Tefsir ve Hadis Notları**, (Prof. Dr. Nasuhi Karaaslan'dan alınan notlar).
- , **Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri**, edit. Hayati Yılmaz, Nun yay., İstanbul, 1995.
- , **İslâmiyette Kadın Öğretimi**, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1978.
- , **Kur'an-ı Kerimin Üslûb ve Kırâati**, AÜİF yay., no. XLVIII, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963, V+28.
- , “İslamiyetin Ehl-i Kitab Üzerindeki Dinî Te'siri'ne Dair Birkaç Misal”, **Diyanet Dergisi**, Cilt: XV, sayı: 5-6, Eylül-Ekim-Kasım-Aralık, 1976, ss. 360-379.
- , “Güney Doğu Avrupa'da İslam'ın Zuhuru”, **İslami Araştırmalar**, edit. Süleyman Bayraktar, C. VI, S. 2, Ankara, 1992, ss. 91-104.
- , “Anali Gazi Husrev-Begove Biblioteke, Sarajevo 1973”, **İTED**, edit. M. Tayyib Gökbilgin, C. VI, sy. 1-2, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1975, ss. 184-197.

- , “Apostoli Spasenja”, **Uzgajatelj**, S. 3, Yıl 2, edit. Miljenko Vidović, Tisak Štamanskog Zavoda, Sarajevo, 1924, s. 28.
- , “Balkanlarda Bogomilizm Hareketi ve Bunun Bir Araştırmacısı: Aleksandar Vasiljevic-Solovjev”, **İTED**, edit. M. Tayyib Gökbilgin, C. V, S. 1-4, Yıl 1973, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1973, ss. 205-222.
- , “Belgrad’daki Bayraklı Cami”, **Vakıflar Dergisi**, S. 10, Vakıf Genel Müdürlüğü yay., Ankara, 1973, ss. 385-402.
- , “Bihke”, **Türk Ansiklopedisi**, I-XXXIII, C. VI, Maarif Basımevi, Ankara, 1955, s. 265.
- , “Bir Tenkidin Tenkidi”, **AÜİFD.**, C. II, S. 2-3, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1953, ss. 219-290.
- , “Boşnak Edebiyatı”, **Türk Ansiklopedisi**, C. I-XXXIII, C. VII, Maarif Basımevi, Ankara, 1955, , ss. 401-404.
- , “Boşnaklar”, **Türk Annsiklopedisi**, I-XXXIII, C. 7, Maarif Basımevi, Ankara, 1955, ss. 404-407.
- , “Boşnaklarda İlim ve Sanat”, **Türk Ansiklopedisi**, C. I-XXXIII, C. VII, Maarif Basımevi, Ankara, 1955, ss. 408-410.
- , “Brankoviç”, **Türk Ansiklopedisi**, I-XXXIII, C. VIII, Maarif Basımevi, Ankara, 1956, ss. 75-76.
- , “Çayniçe”, **Türk Ansiklopedisi**, I-XXXIII, C. XI, Millieğitim Basımevi, Ankara, 1963, s. 408.
- , “Çeşitli Dillerdeki Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidinin Tercümeleri”, **AÜİFD**, S. 1, Yıl 1975, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1976,ss. 17-78.
- , “Dımaşk’taki Fransız Enstitüsü’nün Son İslamî Neşriyatı”, **AÜİFD.**, C. XIV, Yıl 1966, Ankara Üniveristesi Basımevi, Ankara, 1967, ss. 283-292.
- , “Dzabic kao Naucenjaka u ocima stranoga svijeta”, **Gajret**, edit. Hamid Kukiç, S.15-16, Yıl 10, Bosanska Pošta, Sarajevo, 1926, ss. 225-227
- , “Ehl-i Kitab”, **Diyanet Dergisi**, C. XV, S. 5-6, Eylül, Ekim, Kasım, Aralık, Ankara, 1976, ss. 360-379.
- , “Ehli Kitab”, **Diyanet Dergisi**, C. XV, sayı 5-6, 1976, ss. 260-379.

- , “Gazi Husrev Beğ ve Onun Saraybosna’daki Camiine Bir Minare Daha İlave Edilmesine Dair Bir Vesika”, **Necati Lugal Armağanı**, TTK yay., C. VII, S. 50, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1968, ss. 463-499.
- , “Gazi Husrev Bey”, **MEB. İslam Ansiklopedisi**, I-XIII, C. 5, İstanbul Basım Evi, İstanbul, 1977, ss. 601-605.
- , “Gazi Mustafa Kemal Atatürk”, Pregled, edit. Jovan Kršić Todor Kruševac, knjiga 14, godina 12, Nova Tiskara, Sarajevo, 1938, ss. 776-779.
- , “Govor gospodina Tajjiba Okiča, profesora Velike Medrese iz Skoplja”, **Gajret**, S. 2, Yıl 17, Gayret Yüksek Kurulu yay., Sarajevo, 1936, s. 31
- , “Güneydoğu Avrupa’da İslam’ın Zuhuru”, **İslamî Araştırmalar Dergisi**, edit. Süleyman Bayraktar, C. VI, S. 2, Ankara, 1992, ss. 91-104.
- , “Hadim (Atik) Ali Paşa Kimdir?”, **Necati Lugal Armağanı**, TT K yay., C. VII, sy. 50, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1968, ss. 502-515.
- , “Hadiste Tercüman”, **AÜİFD.**, C. XIV, Yıl 1966, Ankara Üniveristesi Basımevi, Ankara, 1967, ss. 27-52.
- , “Hazreti Ebu Bekr es-Sıddık”, **Diyanet Gazetesi**, DİB yay., 22.11.1968, s.6
- , “Hazreti Ömer el-Fârûk”, **Diyanet Gazetesi**, DİB yay., 16.12.1968, s. 6; 15.01.1969, s. 6.
- , “Hıristiyanlık”, **Türk Ansiklopedisi**, edit. Hasan Eren-Nihad Akay, I-XXXIII, C. XIX., Millieğitim Basım Evi, Ankara, 1971, ss. 209-213.
- , “Hz. Muhammed Hakkında Yeni ve Mühim Bir Eser”, **İslam**-aylık dinî, ilmî, siyasî mecmua, C. IV, Yıl 6, S. 7, Ankara, 1961, ss. 220-221.
- , “Hz. Osman İbn Affân, zu’n-Nûreyn”, **Diyanet Gazetesi**, DİB yay., 15.04.1969, s. 6.
- , “Hz. Peygamber Devrinde Kur’an-ı Kerim Öğrenimi”, **Haksess Dergisi.**, S. 30, Yıl 3, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1967, ss. 8-9.
- , “İslam Hukukunda Muhakeme Usulüne Dair Bir Eser”, **AÜİFD.**, C.XII, Yıl 1964, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1964, ss. 153-154.
- , “İslam’da İlk Nüfus Sayımı”, **AÜİFD.**, C.VII, Yıl 1958-59, TTKBasımevi, Ankara, 1960, ss. 11-20.
- , “İstanbul’da Bulunan Bazı Sahabî Kabirleri”, **Haksess Dergisi.**, 17, Yıl 2, Ayyıldız matbaası, Ankara, 1966, ss. 3-4.

- , "Iz Stare Arapske Lirike", **Gajret**, edit. Hamid Kukić, S. 19-20, Yıl 9, Bosanska Pošta, Sarajevo, 1925, ss. 311-312.
- , "Merhum Musa Cazim Catić- deset godina poslije njegove smrti", **Gajret**, edit. Hamid Kukić, S. 16, Yıl 10, Bosanska Pošta, Sarajevo, 1925, ss. 242-243.
- , "Merhum Prof. Ömer Muşîç", **Hakses Dergisi**, Haziran 1974, Ayyıldız matbaası, 1974, ss. 10-13.
- , "Na Ruinama Djedovskoga Doma- iz putnih zapisaka", **Gajret**, edit. Hamid Kukić, S. 19-20, Yıl 9, Bosanska Pošta, Sarajevo, 1925, ss. 312-315.
- , "Najnovija francuska knjiga o Sarajevu", **Gajret**, edit. Hamid Kukić, S.10, Yıl 15, İslamska Dionička Štamparija, Sarajevo, 1934, ss. 230-231.
- , "Neşredilmemiş Bazı Türk Kaynaklarına Kristiyanlar (Seçkin Bogomiller)", çev.Salih Akdemir ve Recep Duran, **İslami Araştırmalar**, C. VI, S 4, y.y., 1992, ss. 235-248.
- , "Ord. Prof. Dr. Mehmed Begović (Belgrad)", **İTED**, edit. M. Tayyib Gökbilgin, c. VI, sy. 3-4, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1976, ss. 183-189.
- , "Orientalistika u Jugoslaviji", **Pregled**, Edit. Jovan Krsić ve Todor Kruševac, knjiga X, god. VIII, Prosveta, Sarajevo, 1934, ss. 407-415.
- , "Osman Öztürk, Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle, İstanbul 1973", **İTED**, edit. M. Tayyib Gökbilgin, C. VI, S. 1-2, Yıl 1975, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1975, ss. 179-183.
- , "Pabirci i Misli, **Uzgajatelj**, S. 8-9, Yıl 2, edit. Miljenko Vidović, Tisak Štamanskog Zavoda, Sarajevo, 1924, s. 45.
- , "Peygamberimiz (s.a.v.) ve İnsan Hakları", **Diyanet Dergisi**, Özel Sayı, 1970, ss. 29-36.
- , "Pogled na istorijski i doktrinalni razvoj islamske teologije", **Gajret**, edit. Hamid Kukić, S. 2, Yıl 17, Gajret Yüksek Kurulu Yay., Sarajevo, 1936, ss. 57-58.
- , "Pozdrav Sveçaru", **Gajret**, edit. Hamid Kukić, S. 9, Yıl 10, Bosanska Pošta, Sarajevo, 1926, ss. 141-143.

- , “Quelques Documents Inédits of the concernant les Hamzawites”, Proceedings of the Twenty-Second Congress of Orientalists held in İstanbul, September 15 th to 22, 1951, Leiden 1957, Vol. II – Communications – pp. 279-286.
- , “Saraybosna Gazi Husrev Beğ Kütübhanesi Yazma Eserler Karaloğu” **AÜİFD.**, C.XII, Yıl 1964, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1964, ss. 143-153.
- , “Sarı Saltuk Hakkında Bir Fetva”, **AÜİFD.**, C. I, S 1, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1952, ss. 48-58.
- , “Svjedoci Ljubavi”, **Gajret**, edit. Hamid Kukić, S. 12, Yıl 10, Bosanska Pošta, Sarajevo, 1926, s. 185.
- , “Tunustaki Monastır Şehri Mezar Kitabeleri”, **AÜİFD.**, C. XIII, Ankara, 1965, ss. 65-70.
- , “U Službi Duše”, **Uzgajatelj**, S. 1, Yıl 2, edit. Miljenko Vidović, Tisak Štamanskog Zavoda, Sarajevo, 1924, s. 26.
- , “XVI. Asırda Tuzla ve Havalisi Hakkında Mühim Bir Eser”, **İTED**, edit. M. Tayyib Gökbilgin, C.VI,S.3-4,Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul,1976, ss. 238-245.
- , “Ženidbeno pravo” (Dr. Eugen Sladović’in adı geçen eserin tanıtımı), **Gajret**, edit. Hamid Kukić, S. 16, Yıl 10, Bosanska Pošta, Sarajevo, 1925, s. 256
- , Hasan Kâfi Bosnevî’nin Hayatı, ve Eserleri ile Nizâmu’l-Ulemâ (Yayımlanmamış doktora tezi/elimizde değildir)
- , “Sarı Saltuk’a Ait Bir Fetva”, **AÜİFD.**, Milli Basım Evi, Ankara, 1952, ss. 48-58
- , “Hz. Ali el-Murtazâ”, **Diyanet Gazetesi**, DİB yay., 15.10.1970, s. 7; 01.11.1970, s. 7
- , “Ehli Kitab”, **Diyanet Dergisi**, C. XV, S. 5-6, 1976, ss. 260-379.
- OMERDİÇ, Muharrem, “Seyfullah Efendi”, **DİA**, , c. 37, ss. 34-35.
- ORHAN, Zeynep ve Kahraman, Hüseyin, “Evâil Edebiyatı ve Hadis İlmiyle İlişkisi”, **UÜİFD**, Cilt 21, S. 2, 2012, ss. 229-244.

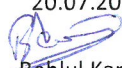
- ÖZÇELİK, İsmail **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler**, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2001, s.17.
- ÖZEY, Ramazan “Balkanların Coğrafi Yapısı”, **Balkanlar El Kitabı**, I-III, C.1, der. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, Vadi yay., 2006, ss. 13-34.
- ÖZKIRIMLI, Atilla, **Türk Edebiyatı Ansiklopedisi**, Cem yay., İstanbul, 1983.
- PIRLANTA, İsmail, “Ahmed Ziyeyddin Gümüşhanev ve Garaibu’l-Ehâdis İsimli Eseri”, **I. Uluslararası Ahmaed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu**, Bildiriler Kitabı, Edit. İhsan Günaydın Ali Kuzudişili ve Adem Çatak, Gümüşhane Üniversitesi yay., Sage Matbaacılık, Ankara, 2014, ss. 27-42.
- POLAT, Salahettin, “Mürsel”, **DİA**, c.32, s. 52-54.
- POLİTİKA, 5 Ağustos, Beograd, 1953.
- POPOVIÇ, Aleksandre, **Balkanlarda İslam**, çev. Heyet, İnsan yay., İstanbul, 1995.
- PREKIÇ, Adnan, **İslamska Vjerska Zajednica u Crnoj Gori 1918-1941**, çev. Aleksandra Nikçević Batriçević, 3 M Makarije yay., Podgorica.
- REDZEPAGIÇ, Jaşar, **Razvoj prosvete i školstva albanske narodnosti na teritoriji danasnje Jugoslavije do 1918 godine**, Pristina.
- RİZVIÇ, Muhsin, **Bosansko-Muslimansko Knjizevnost u Doba Preporoda 1887-1918**, Kalem yay., 2. izdanje, Sarajevo.
- RUDANI, Muhamed b. Muhammed b. Süleyman, **Büyük Hadis Külliyyatı**, I-V, çev. Naim Erdoğan, 2 Kaynak yay., Ankara, ty.
- ŞA’BAN, Zekiyuddin, **İslam Hukuk İlminin Esasları**, çev. İbrahim Kafi Dönmez, TDV yay., Ankara, 2003
- ŞABANOVIÇ, Hazim, **Knjievnost Muslimana BiH**, İzdavačko Preduzeće Svjetlost, Sarajevo, 1973.
- SABBÂH, Abdülkerim İsmâîl, **El-Hadisü’s-Sahîh ve Menhecu Ulemâi’l-Muslimîn fi’t-Tashîh**, Mektebetü’r-Ruşd, Riyad, 1998
- ŞAFİİ, Muhammed bin İdris, **er-Risale**, thk ve şrh. Ahmed Muhammed Şakir, Dâru’t-Turas, Kahire, 1989
- ŞAFİİ, Muhammed ibn İdris, **er-Risale**, çev. Abdülkadir Şener ve İbrahim Çalışkan, TDV yay., Ankara 1996
- SAKA, Mustafa; el-Ebyari, İbrahim; Çelebi, Abdülhafız; **Siretu İbni Hişam**, Ahyau’t-Turasu’l-Arabi, Beyrut, 1971

- ŞAKİR, Ahmed Muhammed, **Baisu'l-Hasis fi İhtisari Ulumi'l-Hadis**, tlk. Nasiruddin Albani, Mektebetu'l-Mearif, Riyad, 1996.
- ŞAKİROĞLU, Mahmut H., “Caetani, Leone”, **DİA**, c. 6, ss. 544-545.
- SALİH, Subhi, **Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları**, çev. Yaşar Kandemir, 3. b., IB.yay. Ankara, 1981.
- SARIKAYA, Yaşar, **Medreseler ve Modernleşme**, İz Yay., İstanbul, 1997.
- SEHAVİ, Şemsuddin Muhammed b. Abdurrahman, **el-İ'lân bi'Tevbih limen Zemme't-Tarîh**, Daru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut, ty.
- SERDAREVİÇ, Muhammed Said “İrtihal-i Dâr-i Bekâ”, Muallim 4 Aralık 1911, yıl 2, S.4, s. 64
- ŞEVKANI, Muhammed bin Ali, **el-Fevaidu'l-Mecmua fi Ehadisi'l-Mevdua**, thk. Abdurrahman bin Yahya el-Yemani, Mektebetu's-Sunneti'l-Muhammediyye, I.b., Kahire 1960
- SEZGIN, Fuad, **Buhari'nin Kaynakları**, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, 1956
- SİBAİ, Mustafa, **es-Sunne ve Mekanetuha fi't-Teşrii-l-İslam ve'r-Red ala Munkiruha**, Medine, 1989
- SİBAİ, Mustafa, **İslam Hukukunda Sünnetin Yeri**, çev. Halil Kandemir, Işık Akademi yay., İstanbul, 2009
- SİDDİKİ, Muhammed. Z., **Hadis Edebiyatı Tarihi**, çevir. Yusuf Ziya Kavakçı, İrfan yay., İstanbul, 1966,
- SİDDİKÎ, Mazharuddin, **İslam Dünyasında Modernist Düşünce**, çev. Murat Fırat-Göksel Korkmaz, Dergah yay., İstanbul, 1990
- SÖYLEMEZ, Mahfuz, “Doprinnos Tayyib Okič'a razvoju povijesnih nauka”, **Gračanicki Glasnik**, 33/17, ss. 217-224
<http://www.gracanickiglasnik.ba/wp-content/uploads/2013/01/Pages-from-gg33-20.pdf> - (26.05.2015).
- SULJKIĆ, Hifzija- Hamzić Omer, Gračaničke medrese, njihovi graditelji, muderisi i učenici, **Gračanički glasnik**, 1999., br. 7/4, str. 57–68
<http://glasnik.gracanica.net/arhiva/broj7/muderisi.htm/16.09.2007> .
- SULJKIĆ, Hivzija ve Hamzić, Omer, “Gračaničke medrese, njihovi graditelji, muderisi i učenici”, **Gračanički glasnik**, 1999., br. 7/4.

- SUYÛTÎ, Celaluddin Abdurrahman, **el-Lealî Masnua fi'l-Ehadisi'l-Mevdua**, I-II, thrc. ve tlk. Ebu Abdurrahman Salih bin Muhammed, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1.b., Beyrut, 1996.
- , **Miftahu'l-Cenne fi'l-İhticâci bi's-Sünne**, Mustafa abdukkadir Atâ, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1987
- , **Sünnetin İslam'daki Yeri**, çev. Enbiya Yıldırım, Rağbet yay., İstanbul 2006.
- , **Tedribu'r-Ravi**, I-II, thk. Bedi' es-Seeyid el-Leham, Daru'l-Kelime't Tayyib, Dimeşk, 2000.
- TEHANEVÎ, Zafer Ahmed, **Yeni Usul-i Hadis**, çev. İbrahim Canan, Türkiye Öğretmenler Vakfı yay., İzmir, 1982.
- TEKİNEŞ, Ayhan, "Muztarıb", **DİA**, c. 31, ss. 423-424.
- TİRMİZİ, Ebu İsa Muhammed, **Sunen**, I-V, Çağrı yay., İstanbul, 1992.
- TOGAN, Zeki Velidi, **Tarihte Usûl**, İstanbul, 1969.
- TOPLUM VE HUKUK BİLİMLERİ ARŞİVİ**, Beograd, Ocak, 1933, kitab. XXVI (XLIII), S. 1; separat: Beograd 1933.
- TRALJİÇ, Mahmud, **Istaknuti Bosnjaci**, 2. b., edit. Hilmo Neimarljija, Rijaset İslamske Zajednice u B. i H., el-Kalem . Sarajevo, 1998.
- , <http://www.ibn-sina.net/bs/component/content/article/520-izdavakadjelatnost-muslimanskih-drutava-u-bosni-i-hercegovini-do-1945-godine.html> (25.01.2012).
- TÛLÛCÛ, Süleyman, "Merhum Prof. M. Tayyib Okıç'ın Eserleri Üzerine", **AÛİFD**, C. 5, S. 198, Atatürk Basımevi, Erzurum, 1982, ss. 253-257.
- TURAN, Ömer, **The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarihi Kurumu Yay., Ankara, 1998.
- TÛRKÇE SÖZLÛK**, TDK, haz. heyet, 10. b, Ankara, 2005.
- UĞUR, Mucteba, **Hadis Terimleri Sözlüğü**, TDV yay., Ankara, 1992.
- ÛLKÛSAL, Müstecib, **Dobruca ve Türkler**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1966.
- ÛNAL, Yavuz, **Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış**, Etüt yay., Samsun, 2001.
- , **Yöntem Sorunu**, Etüt yay. Samsun, 1999.

- USMANİ, Muhammed Taqi, **Sünnetin Bağlayıcılığı**, çev. İbrahim Kutluay, Rağbet yay., İstanbul 2010.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı**, TTK, Ankara, 1945.
- VUKANOVIĆ, Tatimir, "Manastir Svetoga Uroša u Nerodimlju", Hrišćansko Delo, sveska 3, godina 3, Maj-Jun, Nemanja štamparija, Skoplje, 1937, ss. 204-218.
- YÖRÜKAN, Y. Ziya, "Bir Fetva Münasebetiyle", **AÜİFD.**, C. I., S. 2-3, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1952, ss. 137-160.
- YÜCEL, Ahmed, **Başlangıçtan Günümüze Hadis Usulü**, MÜİF yay., İstanbul, 2009
- , **Hadis İstılahların Doğuşu**, MÜİFV yay., İstanbul, 1996
- , "Hadislerin Yazılmasıyla ilgili Rivayetlerin Tenkid ve Değerlendirilmesi", **MÜİFD**, S. 16-17, 1998-1999, ss. 91-121.
- YURDAYDIN, H.G., "Bostan'ın Süleymannâmesi," **Türk Tarih Kurumu Belleten**, C. XIX, S 74, Millî Eğitim Bakanlığı yay., Ankara, 1955, ss. 137-202.
- ZEBİDİ, Zeynuddin Ahmed b. Ahmed, **Sahihi Buhari Muhtasarı Tecridi Sarih Tercemesi**, çev. Ahmed Naim, DİB yay., Ankara, 1982.
- ZEKAJ, Ramiz, **Zhvillimi I Kultres Islame te Shqiptaret Gjate Shekullit XX**, Instituti Shqiptar i Mendimit dhe Qyteterimit Islam yay., Tirane, 2002.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Behlul	KANAQI
Doğum Yeri ve Yılı	Bar	09.10.1978
Bildiği Yabancı Diller	Türkçe, Boşnakça	Arapça, İngilizce
ve Düzeyi	Çok iyi	İyi
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	1993 1997	İşkodra Hacı Şeh Şamia İmam Hatip Lisesi
Lisans	1998 2002	Ondokuz Mayıs. Üniversitesi; İlahiyat Fak.
Yüksek Lisans	2002 2005	Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sos. Bil. Enst.
Doktora	2005 2017	Uludağ Üniversitesi Sos. Bil. Enst.
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı
Karadağ Diyanet İşleri Başkanlığı	2008	Karadağ Diyanet İşleri Başkanlığı
2.		
3.		
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar		
Katıldığı Proje ve Toplantılar		
Yayımlar:	UÜİF Dergisi, "M. Tayyib Okıç ve Mevzû Hadisler Hakkında Tamamlanmamış Bir Çalışması" Balkanlar'da Osmanlı Mirası Ve Defter-i Hâkânî – Cilt 1-2; "Bir Sözlü Tarih Çalışması: Karadağ'da Rufai Tarikatı" Jeta dhe veprimtaria e Sheh Tahir Kanaqit (Editör)	
Diğer:		
İletişim (e-posta):	kanaqi@yahoo.com	
	Tarih İmza Adı Soyadı	20.07.2017 Behlul Kanaqi

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Behlul KANAQI
Tez Adı	M. Tayyib Okıç ve Hadis İlmindeki Yeri
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Tez Türü	Doktora
Tez Danışman(lar)ı	Prof.Dr. Salih KARACABEY
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) izni	☒ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum. ☐ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum. ☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum.
Yayımlama izni	☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

02.08.2017